ОЛЕКСАНДР ІЩУК
ІГОР МАРЧУК
ДАРІЯ ДАРЕВИЧ

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ НІЛА ХАСЕВИЧА

ЛІТОПИС УПА
БІБЛІОТЕКА - ТОМ 10

LITOPYS UPA
LIBRARY — VOL. 10

OLEKSANDR ISHCHUK
IHOR MARCHUK

NIL KHASEVYCH – HIS LIFE AND ART

Introduction
in English and Ukrainian by
Daria Darewych, Ph.D.

Toronto — Lviv Published by “Litopys UPA” 2011

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
БІБЛІОТЕКА — ТОМ 10

ОЛЕКСАНДР ІЩУК
ІГОР МАРЧУК

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ НІЛА ХАСЕВИЧА

**Вступна стаття
українською та англійською мовами написана
д-р Дарією Даревич**

Торонто — Львів Видавництво “Літопис УПА” 2011

УДК 94(477.8)
ББК 63.3(4УКР)62–54
Л 64

Олександр Іщук, Ігор Марчук
“Життя і творчість Ніла Хасевича”

Ніл Хасевич – це ім’я викарбуване золотими літерами в історії українського визвольного руху. Видатний художник-графік, член УГВР з 1949 року, ілюстратор багатьох видань Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії, який діяв у підпіллі під псевдонімами “Бей”, “Зот”, “Рибак” і досьогодні залишається маловивченим. Ця книга, написана на раніше недоступних, засекречених матеріалах з архіву Служби безпеки України, розкриває його життєвий шлях, довготривалу діяльність у лавах підпілля, розповідає про учнів мистця та тих людей, які йому допомагали. Також у виданні максимально представлено його творчість як мирного так і “воєнного” часу.

Nil Khasevych – the name is marked in golden letters in the history of the Ukrainian liberation movement. Prominent graphic artist, member of the UHVR from 1949, illustrator of numerous publications of the Organization of Ukrainian Nationalists and of the Ukrainian Insurgent Army, he worked in the underground under the pseudonyms of “Bei”, “Zot” and “Rybak”. But until now his contribution to the Ukrainian nation has not been fully studied. This book is based on previously inaccessible, concealed materials from the Archive of the State Security Service of Ukraine. It discloses his life and his long activity in the underground. It also talks about his students and those who helped him. The publication presents his artistic works both in peaceful periods and periods of “war” time, to the greatest extent possible.

Літературні редактори:
Петрук Н. І., Луньо Л. Є.

Мистецьке оформлення, ориґінал-макет, обкладинка
Анна Ладик

Упорядники каталогу:
д-р Дарія Даревич, Анна Ладик, Ігор Марчук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР
Петро Й. ПОТІЧНИЙ

ISBN: 978-966-2105-34-6 (Ukraine)
ISBN: 978-1-897431-34-4 (Canada)

© Літопис УПА, 2011
© Litopys UPA, 2011

Фундатором видання цього тому є

Українська Музейна Фундація ім. Романа Дубиняка

(16 Bexley Avenue, LEEDS, West Yorks, LS8 5LU, England)

для вшанування пам'яті прихильниці Фундації

Катрусі Чорній – Пшеницької

вірної доні України

Зі Святом Покрови! – Святом УПА!

Катруся Чорній-Пшеницька народилась 19.09.1925 р. в селі Дністрик Дубовий, пошта Боберка, Турківського району, Львівської області. Молодечі роки провела на навчанні домашнього та сільського господарства серед родини в рідному селі.

Вірна Української Католицької Церкви, довголітня членкиня ОУЖ, СУБ і УКПО в Великобританії.

В осені 1942 року покликана, за німецької займанщини, на працю до Німеччини. Затруднена в сільському господарстві в селі Ґота (Gotha) в Турингії (Thüringen).

По закінченні війни в травні 1945 року, через московську займанщину в Україні, не було повороту під "батьківську стріху" в любу Україну, а молоденька Катруся, як з'ясувалось, опинилась у московській зоні займанщини. Вона перебралась у американську зону займанщини в Німеччині. Там знайшла пристановище в таборі для переміщених осіб у Берхтесґадені в Баварії, а відтак у Карльсфельді (Karlsfeld).

З останнього табору й переїхала на поселення до Великобританії при кінці 1947 року. Затруднена в текстильній промисловості міста Лідсу. Все життя на чужині брала участь у зорганізованому житті української громади. Була готова допомагати позмозі трудитись для визволення України з московської неволі.

А "Українській Музейній Фундації ім. Романа Дубиняка" допомагала збирати чи придбати музейні експонати, доповнювати грошеві надходження для фінансування діяльності "Фундації" та уфундування випусків томів "Літопису УПА" для збереження та поширення історії України про Визвольні Змагання українського народу з ворогами Української Державності.

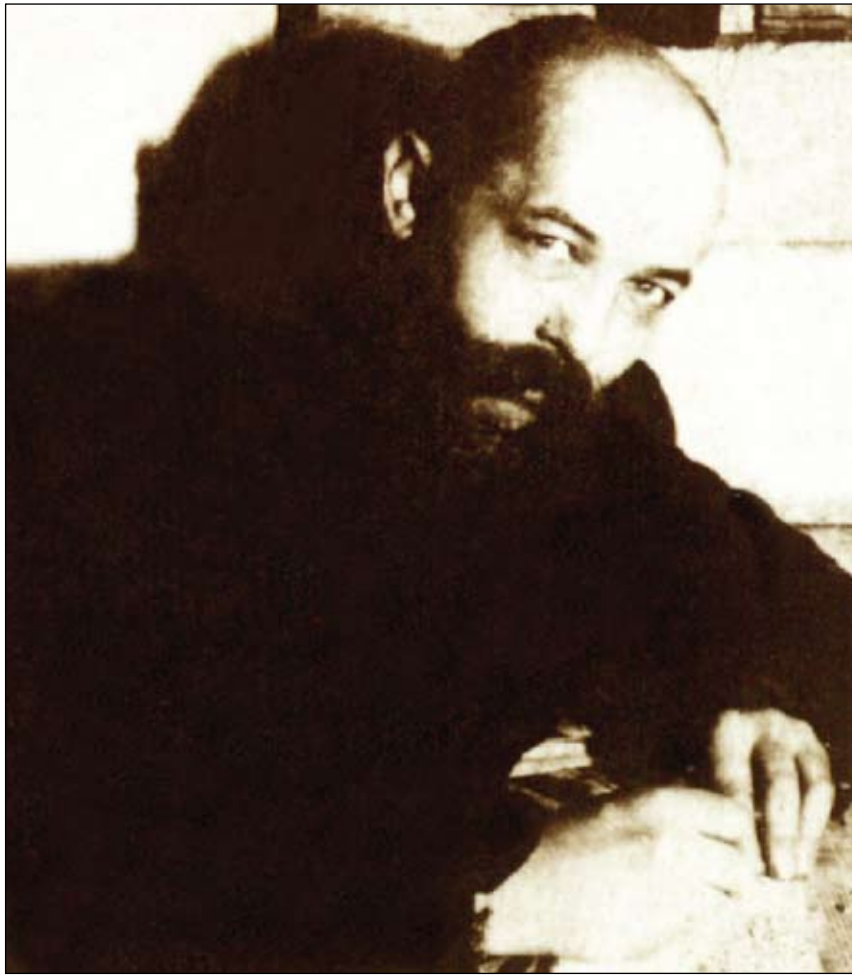

НІЛ ХАСЕВИЧ
“БЕЙ”-“ЗОТ”
(1905-1952)

Дарія Даревич

МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА НІЛА ХАСЕВИЧА

У своєму житті я втратив уже все, але як довго залишиться бодай одна краплина моєї крови, я буду битися з ворогами свого народу. Я не можу битися зброєю, але б'юся різцем і долотом. Я, каліка, б'юся в той час, коли багато сильних і здорових людей у світі навіть не вірять, що така боротьба взагалі можлива. Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються[1].

Так писав мистець Ніл Хасевич в листі, переданім на Захід разом з його графікою літом 1950 року, коротко перед трагічною загибеллю 4-го березня 1952 року. Далі в листі Ніл Хасевич писав, що він хоче, щоб всі знали, хто ховається під псевдом "Д. Бей"[2].

Немає сумніву, що Ніл Хасевич і його графіка займають особливе і вагоме місце серед засобів визвольної боротьби УПА проти російсько-большевицького імперіялізму і терору. Творчість Н. Хасевича – це унікальне явище не тільки в мистецтві підпільної боротьби, але також і в українському мистецтві в цілому. Професійний рівень і плідність його творчости не мають аналогів у підпільній боротьбі інших народів у час Другої світової війни та після неї.

Ніл Хасевич – син Волинської землі, народився у 1905 році в с. Дюксин. Будучи молодим хлопцем, став калікою (втратив ліву ногу), коли на залізничному переїзді в Рівному потрапив під потяг. Там також загинула його мама[3]. Здавши вступний іспит, був прийнятий на студії мистецтва як вільний слухач і 13 жовтня 1926 року записаний до книги студентів Школи Красного Мистецтва у Варшаві (від 1932 року це Академія Крас-

---

[1] Уривки листа Н. Хасевича, звідки взято цитату, вперше були надруковані в англійському перекладі у статті Лева Шанковського, Lev Shankowsky, "Nil Khasevych – Artist of the Ukrainian Underground" в альбомі *Графіка у бункрах УПА. Альбом дереворитів, виконаних в Україні в роках 1947-1950 мистця українського підпілля Ніла Хасевича – "Бей-Зота" та його учнів*. Філаделфія: Пропог, 1952, 22.

[2] Lev Shankowsky, 22. Окрім того Н. Хасевич також користувався різними підпільними псевдами, н. пр. "Бей", "Зот", "Старий", "Левко" і "Рибак". Він підписував свої дереворити ініціялами "Н. Х." та "Н. Хас."

[3] В датах, коли це сталося, є розбіжности. Олександр Іщук та Ігор Марчук у розділі "У ритмі 'Спокою'" подають дату 1922 року, покликаючись на автобіографію, подану при вступі до Академії Красного Мистецтва у Варшаві. Ця дата найбільш правдоподібна, хоча цього документу в Архіві Академії авторові цієї статті не вдалося відшукати.

ного Мистецтва)[4]. Перші два обов'язкові семестри вчився у проф. Мілоша Котарбінскеґо, а всі інші семестри – в майстерні проф. Мєчислава Котарбінскеґо[5]. Окрім таких обов'язкових предметів як рисунок, малярство, перспектива, креслення та анатомія, Н. Хасевич також вивчав дизайн інтер'єрів, ткацтво, столярство, кераміку, графіку (педагогічну), метал, оправлення книжок та інше[6]. Щоб могти вивчати ці т. зв. спеціялізовані предмети прикладного і педагогічного характеру, треба було здобути півдиплом, що Н. Хасевич зробив 31 жовтня 1930 року.

Будучи здібним студентом, вже в першому семестрі одержав нагороду в сумі 35 зл. У своєму звіті за 1926-27 роки директор Школи писав, що курс закінчило 18 студентів, а з них на вирізнення заслужило п'ятеро. Одним з них був Н. Хасевич[7]. Від 25 лютого 1930 року його зачислено вже як звичайного студента. Це означало, що він доповнив середню освіту, себто склав польську матуру, і тому міг змінити свій статус[8]. У 1930 і 1931 роках одержав кілька нагород за рисунок і малярство[9].

Від самого початку Н. Хасевич бідував і не мав досить грошей, щоб заплатити за навчання, тому щорічно писав прохання звільнити його від оплати та вносив прохання про надання державної стипендії[10]. Від другого року навчання до 1931р. Н. Хасевич отримував

---

[4] Архів Академії Красного Мистецтва в Варшаві (АКМВ), *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1926/27*, k.13v-14, poz.136. Chasiewicz Nił подано, що Н. Хасевич був записаний 13.X.1926 під ч. 136, число студентського індексу 424, як вільний студент у майстерні проф. Мілоша Котарбінскеґо і за студії він вплатив 54 зл.

[5] Архів АКМВ, *Księga studiów Szkoły Sztuk Pięknych 1922-1936*, Nr. inwentarza 161/392, k. 85, poz. 424. Nił Chasiewicz, Oddział ogólny.

[6] Архів АКМВ, *Księga studiów Szkoły Sztuk Pięknych 1922-1936*, Nr. inwentarza 161/392, k. 85, poz. 424. Nił Chasiewicz, Oddział ogólny. Подано список всіх предметів, на які був записаний студент.

[7] Архів АКМВ, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych 1926/27,* k. 42. Нагороди по 15 зл. дістало двоє студентів, а нагорода Н. Хасевича була на 35 зл., що на той час була великою фінансовою допомогою для Н. Хасевича. Дві студентки одержали негрошеве вирізнення.

[8] Архів АКМВ, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1929/30*, k. 8v-9, poz. 89, Chasiewicz Nił. Академія визнавала тільки польську матуру, і тому всі студенти, котрі скінчили матуру в українських чи жидівських гімназіях, мусіли здавати її вдруге.

[9] Архів АКМВ, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1929/30,* k. 8v-9, Chasiewicz Nił, Nagrody: 8.IV.1930 r. za rysunek – 40 zł; 13.VI.1930 r. za rysunek i malarstwo – 50 zł. *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1930/31*, k. 9v-10, poz. 100, Chasiewicz Nił, Nagrody: 27.III.1931 r., rysunek i malarstwo – odznaka; 20.VI.1931 r. rysunek i malarstwo – odznaka.

[10] Листи-прохання про звільнення з оплат і надання стипендій знаходяться в Архіві Академії Красного Мистецтва в Варшаві, Zespół akt studenckich. Teczka nr. 60: Chasiewicz Nił, k. 1-2 Prośba Niła Chasiewicza, wolnego słuchacza, z 29.XI.1926 r. do Dyrektora Szkoły Sztuk Pięknych o przedłużenie terminu opłaty za studia; k. 7-8 Prośba Niła Chasiewicza z 25.II.1928 r. o przyznanie jednorazowego stypendium z uwagi na ciężkie warunki materialne; k. 11-12 Podanie Niła Chasiewicza z 24.X.1928 r. o zwolnienie z opłaty rocznej; k. 13-14 Podanie Niła Chasiewicza z 15.XI.1929 r. o przyznanie stypendium jednorazowego; k. 16 Podanie Niła Chasiewicza z 26.X.1929 r. o przyznanie stypendium rocznego; k. 23 Podanie Niła Chasiewicza z 23.X.1931 r. o całkowite zwolnienie od opłaty rocznej. Бракує прохання з 1930 р.

звільнення від оплат за навчання[11]. Але коли звільнення не дістав, спромігся востаннє заплатити восени 1932 року, а тоді, не закінчивши Академії, вибув і забрав свої документи 13 березня 1933 року[12]. Але перед тим, 24 лютого 1933 року, Н. Хасевича допущено в Академії до письмового іспиту для учителів рисунку в середніх школах. Писав на тему "Рисунок як виховний чинник"[13]. Цей письмовий іспит він склав успішно і був звільнений комісією від подальших практичних іспитів[14]. Цей диплом давав йому право стати учителем рисунку в середніх школах Польщі, але дістати працю за фахом, будучи українцем, було практично неможливо.

Під час студій Н. Хасевич був одним з основоположників і активних членів українського мистецького гуртка "Спокій", у якому певний час був секретарем[15]. Від студентських років він цікавився екслібрисами, брав участь у виставках у Галичині та Волині, а також у міжнародних виставках. В 1939 році вийшов друком альбом його екслібрисів[16].

У 1930-их роках Н. Хасевич повернувся на Волинь, де до війни працював як графік для газет "Волинь" у Рівному і "Шлях" у Луцьку, виконував ілюстрації та обкладинки для журналів і книжок, заробляючи в цей спосіб на прожиття. Якийсь час учителював у с. Дюксин. В роках 1942-1943, під час німецької окупації, працював мировим суддею в містечку Деражне.

---

[11] Інформація про звільнення від оплат знаходиться у вище поданих реєстраційних книгах.

[12] Архів АКМВ, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1932/33*, k. 24. В анотації в рубриці "Завваги" написано, що Н. Хасевич вибув з Академії і забрав документи 13 березня 1933 р. ("Wystąpił z Akademii, odebrał dokumenty dn. 13. III.1932"). У списку студентів, що студіювали у Школі й Академії Красного Мистецтва у Варшаві, числиться Ніл Хасевич, подана дата народження (13.11.1905) і рік вступу (1926). Під рубрикою "Диплом" є порожнє місце, тому треба вважати, що Н. Хасевич Академії не закінчив. Ksawery Piwocki, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904-1964*. Wrocław/Warszawa/Krakow: Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1965, 151.

[13] Архів АКМВ, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1932/33*, k. 34. Подано, що Н. Хасевич склав іспит 24 лютого 1933 року. Цей іспит зберігається у студентській папці Н. Хасевича, *Zespół akt studeckich*. Teczka nr. 60: Chasiewicz Nił, k. 27-28.

[14] Архів АКМВ, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1932/33,* k. 34.

[15] Гурток "Спокій" був засновний 1927 року студентами при Школі Красного Мистецтва у Варшаві (з 1932 року Академія Красного Мистецтва у Варшаві) і проіснував до 1939 року. В тому часі гурток зорганізував 13 виставок, дві з них мандрівні по Волині і видав альбом дереворитів (1936) та альбом книжкових знаків Ніла Хасевича (1939). Члени брали участь у виставках АНУМ у 1930-х роках у Львові. Петро Андрусів у статті "В'ячеслав Васьківський і Ніль Хасевич" у книжці *Мистецтво – Найміцніша Зброя*. Ню Йорк: НТШ, 1987, 141 пише, що думку заснувати гурток висунув Петро Мегик.

[16] Т. Лєшнер, *EX LIBRIS Ніла Хасевича*. *Книжкові знаки Ніла Хасевича*. Варшава: Спокій, 1949. Альбом був перевиданий Волинським обласним краєзнавчим музеєм у 1992 р.

Підпільна мистецька творчість Н. Хасевича розпочалась у 1943 році, коли він вступив у ряди УПА. Як член крайової референтури пропаґанди працював у редакції, що готувала пропаґандивні видання ОУН та УПА. Як "Левко" очолював політично-пропаґандистську ланку групи УПА "Північ", якою командував "Клим Савур - Охрім" - Дмитро Клячківський.

Працюючи в умовах постійної небезпеки – у бункрах, землянках і криївках, без належних засобів на життя і в неймовірно несприятливих умовах, з примітивною підпільною друкарською технікою і браком відповідних матеріялів, він створив понад 150 графічних композицій і понад 90 графічних творів (точної кількості не знаємо), разом близько 240 графічних праць[17]. Н. Хасевич також вишколив ряд учнів-послідовників, таких, як "Артем", "Мирон" і "Свирид".

Його творчість можна поділити на два періоди: перший – ранній, який включає студентські праці, виконані в різних жанрах і техніках станкового і прикладного мистецтва. І другий період – пізніший, в рядах УПА, де переважає політично-пропаґандивна графіка.

РАННЯ ТВОРЧІСТЬ

Будучи ще студентом, і пізніше, після студій в Академії Красного Мистецтва у Варшаві, Н. Хасевич займався малярством, станковою та прикладною графікою. Він брав участь у виставках, організованих гуртком "Спокій". Н. Хасевич виставляв свої праці на IV Виставці Асоціяції Незалежних Українських Мистців (АНУМ) в роках 1933-34 і на Ретроспективній Виставці Українських Мистців у Національному Музеї у Львові в 1935 році. Його праці були на виставках української графіки в Празі та Берліні і на міжнародних виставках дереворитy. На Другій Міжнародній Виставці Дереворитів у Варшаві 1936 року в каталозі виставки подано чотири праці Н. Хасевича, а саме: **Дівчина**, **Екслібрис**, **Хатка** і **В лісі**[18]. За ці праці журі виставки надало Н. Хасевичеві почесне вирізнення і нагороду у формі рідкісного видання

[17] "Повідомлення з 15 березня 1952 року Української Головної Визвольної Ради", у цьому виданні.

[18] *Druga Międzynarodowa Wystawa Drzeworytów w Warszawie, MCMXXXVI. Katalog.* Warszawa: Instytut Propagandy Sztuki, 1936, 37, no. 325-328. В альбомі *Графіка у бункрах УПА*, ст. 25 подано репродукції чотирьох екслібрисів Н. Хасевича і написано, що вони були нагороджені на Виставці дерероритів у Варшаві 1936-37 роках третьою нагородою. Ця інформація не узгоджується з даними в каталозі виставки. В додатку до того всі чотири екслібриси були виконані після початку виставки в 1937 і 1938 роках, тому не могли бути на виставці.

книжки[19]. Для Н. Хасевича це був несподіваний тріумф, тому що він випередив деяких найкращих польських графіків[20]. Котрий з екслібрисів був на виставці – не вказано. З тематичних дереворитів вдалося відшукати репродукцію тільки **Дівчини** (відомої пізніше як **Пастушка**) в тижневику *Бюлетень Польсько-Український*[21]. На підставі рівня майстерности виконання і року можна припускати, що **В лісі** – це дереворит, пізніше відомий як **На відпочинку** (1936)[22].

Зима

Коли в 1936 році гурток "Спокій" видав альбом праць трьох своїх членів – Петра Мегика, Петра Холодного молодшого і Ніла Хасевича, там поміщено репродукції екслібрисів і тематичних дереворитів Н. Хасевича. З інших каталогів знаємо, що він виставляв не тільки графіку, але також і малярські твори[23].

Прання

З тих часів збереглися тільки чорно-білі репродукції його картин, і тому тяжко оцінити цей період творчости. Картини **Зима** і **Прання**[24] свідчать про реалістичний напрям творчости з імпресіоністичним нахилом до площинности простору, спрощених форм і виразних мазків пензля. Відчувається міцно збудована композиція. Темперна картина "**Спіть, хлопці, спіть"** з зображенням жінок на цвин-

Спіть, хлопці, спіть

---

[19] "II Międzynarodowa Wystawa Drzeworytów. Posiedzenie Komisji Nagród 7 i 8 stycznia 1937 r." *Nike*. Czasopismo poświęcone polskiej kulturze plastycznej, Rocznik I, Warszawa 1937, 287-290. Головну нагороду отримав Стефан Мрожевскі за **Портрет Честертона**, кат. 392. Окрім цього нагороди отримали 15 мистців з Польщі, між ними Н. Хасевич. Книжка-нагорода книгарні „Książnica-Atlas" Warszawa-Lwów, яку одержав Н. Хасевич, це ексклюзивне видання книжки Яна Кохановского – Jan Kochanowski. *Satyr i Zgoda*.

[20] Андрусів, 142.

[21] Stanisław Ciechomski, "Udział Ukraińców w II-giej Międzynarodowej Wystawie Drzeworytów", *Biuletyn Polsko-Ukrainski*. Warszawa, 14 luty, 1937 (Nr. 7) (198), 78-79. За статтю і за її скан дякую Є. Місилові.

[22] У статті Станіслав Цєхомскі на ст. 78 написав, що **В лісі** найсильніша і вповні дозріла праця, що особливо відповідає дереворитові **На відпочинку**. Зміна назви відбулася також у дереворіті **Дівчина-Пастушка.**

[23] Наприклад у *Каталозі Альманаху III Виставки Спілки Праці Українських Образотворчих Мистців 1942*. Львів: СПУОМ, 1943 числяться одна картина темперою і 14 екслібрисів Н. Хасевича.

[24] В. О. Сидор у статті "Митець дереворіту", *"Роде наш красний...", Волинь у долях краян і людських документах*. Том II, Луцьк: Вид. Волинського держуніверситету "Вежа", 1996, 115, пише, що картина **Пралі** отримала нагороду на конкурсі в Академії 1932 року.

На Поліссі

Хата в селі

На відпочинку

Дівчина / Пастушка

тарі вказує на історично-символічний зміст, що заголовком перекликається з одноіменним віршем Богдана Лепкого про Українських Січових Стрільців[25].

Краще збереглася станкова графіка, особливо дереворити, які включають краєвиди, портрети і жанрові сцени. Тематика пейзажів – селянська, стиль реалістичний. В деревориті **На Поліссі** (1934) Н. Хасевич зображає на першому, ближчому пляні край хати під стріхою, город і стовбур дерева, а далі, в центрі – господарський будинок на тлі корони дерева. У дереворіті-заставці **Хата в селі** (1939) в центрі уваги самітня селянська хата серед поля, на тлі розлогого неба. Від довгих пливучих ліній-штрихів неба до уривчастих, загострених частин поля Н. Хасевич виявляє віртуозність володіння різцями. В дереворіті **На відпочинку** (1936), крім прекрасно ґравeрованих дерев, бачимо маленьку постать жінки з кошиком, яка відпочиває при дорозі, але домінує не жінка, а покручені стовбури величних дерев, які виконані надзвичайно майстерно різнородними штрихами різця. На підставі високого рівня виконання і датування можна припускати, що саме цей дереворит під назвою **У лісі** був на Другій Міжнародній Виставці Дереворитів у Варшаві 1936 року. У статті про цю виставку у *Бюлетені Польсько-Українськім* Станіслав Цєхомскі писав, що дереворит **У лісі** "належить вважати своєю позицією сильним, свідомим свого значення і цілком зрілим"[26].

Побутово-селянську тематику зустрічаємо також і в жанрових дереворізах, таких як **Дівчина** / **Пастушка**, де вся увага сконцентрована на постаті закутаної в хустину жінки. Цей дереворит був одним з виставлених на Другій

[25] Картина вичислена у списку і репродукована в *Каталозі Альманаху III Виставки Спілки Праці Українських Образотворчих Мистців 1942 року*. Дата не подана.

[26] Stanisław Ciechomski, "Udział Ukraińców w II-giej Międzynarodowej Wystawie Drzeworytów", *Biuletyn Posko-Ukrainski*, Warszawa, 14 luty 1937, nr. 7 (198), 79.

Міжнародній Виставці Дереворитів у Варшаві під назвою **Дівчина**, а репродукцію подав Станіслав Цєхомскі у вже згаданій статті про виставку. Але в оголошенні, що можна замовляти відбитки дереворитів Н. Хасевича і Петра Холодного молодшого, в *Бюлетені Польсько-Українському* ця праця знову репродукована, але подана під назвою **Пастушка**[27].

Хлопчик, що спить

До побутових за жанром дереворитів належить **Хлопчик, що спить**, де вся поверхня заштрихована. На обличчі й руці переважає штрихування паралельних чорно-білих ліній, але для тла Н. Хасевич використовує перехресні штрихи, а для покривала – уривчасті загострені, які передають фактуру тканини. В **Портреті невідомого** штрихи більше різнородні, але заповнюють всю поверхню за вийнятком сорочки. На загал в ранній станковій графіці Н. Хасевича переважає схильність до суцільного штрихування з мінімальним використанням площин білого чи чорного. Така стилістика подібна до деяких дереворитів проф. Владислава Скочиляса, одного з найбільш визначних польських графіків, який очолював відділ графіки в Мистецькій Школі, пізніше Академії. Він мав великий вплив на розвиток польської сучасної графіки та на тих українських мистців, які були студентами в тому часі. Перегляд курсів, на які офіційно був записаний Н. Хасевич, не включає курсів деревориту, ані не вказує на це, що Н. Хасевич був студентом Скочиляса [28]. Скочиляс часто використовував паралельні лінії, як це бачимо в його дереворізі **Голова Юнака** (1919) чи **Дівчата з кошиками бараболі** (1928). Але Н. Хасевич не наслідує славного польського графіка, хоча можна пізнати певну технічну подібність у використанні паралельних чорно-білих ліній для моделювання об'єму і визначенні форми

Портрет невідомого

Скочиляс. Голова Юнака

Скочиляс. Дівчата з кошиками бараболі

[27] Оголошення на передплату дереворитів подано двічі: *Biuletyn Posko-Ukrainski*, Warszawa, nr. 46 (237), 120-121 i nr. 48 (239), 544-545. Ціна: 8 зл.

[28] Архів АКМВ, *Księga studiów Szkoły Sztuk Pięknych 1922-1936*. Nr. inwentarza 161/392, k. 85, poz. 424. Nił Chasiewicz.

так само, як і в тенденції до суцільного штрихування в деяких працях.

Під час студій Н. Хасевич цікавився і вивчав графіку у старого дереворитника, особливо ґравюру на дереві – дереворити і дереворізи, виконані різцем на дошці[29]. Різниця між дереворитами і дереворізами полягає в тому, що дереворізи вирізають на дошці з повздовжними слоями, дереворити – на поперечно стятому дереві[30]. Через те, що не завжди можна розпізнати яким способом ґраверування була виконана праця, у цій статті я користуватимуся більш вживаним терміном, а саме – дереворит, хіба що в каталозі виставки вказано, що це був дереворіз.

Календарик для всіх 1927

Н. Хасевич також захоплювався вивченням структури і характеру букв[31]. Одним з вибраних предметів було літерознавство у проф. Ленарта Бонавентури[32].

Як відомо, малярські твори зазвичай існують в одному примірнику, тоді як техніка дереворитів дозволяє на розмноження образу в певному, але обмеженому тиражі. Натомість прикладна графіка призначена для загального широкого розповсюдження друкувалася великими тиражами при допомозі фотоцинкографічного кліше. Тому не дивно, що до нас дійшло найбільше прикладної графіки Н. Хасевича. Ця група творів включає обкладинки книжок, ілюстрації, заставки і логотипи газет і журналів. До найдавніших праць Н. Хасевича, які збереглися, належить традиційно виконана обкладинка ***Календарик для всіх 1927***. Заголовок вміщений на сувої – на тлі сти-

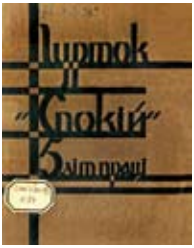

Спокій – п'ять літ праці

[29] Петро Андрусів, "В'ячеслав Васьківський і Ніль Хасевич", *Мистецтво – Найміцніша Зброя*, Ню Йорк: НТШ, 1987, 142-143, пише, що Н. Хасевич разом з В'ячеславом Васьківським навіть відшукали старого дереворитника, в якого вивчали старі техніки.

[30] Давніше дереворіз називали "дереворит лянґовий", а дереворит називали "дереворит шторцовий". Тепер прийнято стосовно обидвох технік вживати назву "дереворит".

[31] Лєшнер, 6.

[32] Назва курсу "Liternictwo i książka dla pedagogów". Архів АКМВ, *Księga studiów Szkoły Sztuk Pięknych 1922-1936*. Nr. inwentarza 161/392, k. 85, poz. 424. Nił Chasiewicz, Oddział specjalny.

лізованих рослин, овочів, городини і снопів збіжжя. Посередині вгорі не дуже вдале зображення дівчинки у вінку і вишиваній сорочці. Букви в заголовку чіткі, але їх характер і пропорції аматорські і не дорівнюють пізнішим. Ця обкладинка вказує на те, що Н. Хасевич вже на початку студій в Академії Мистецтва займався прикладною графікою і можливо тим шляхом допомагав собі фінансово.

Натомість обкладинка до каталогу гуртка *Спокій – п'ять літ праці* (1932) модерна і небувала. В ній Н. Хасевич будує дизайн обкладинки, вживаючи комбінації букв і геометричних площин. Літери та один повздовжний поясок, перехрещений п'ятьма горизонтальними поясами, на яких сидять написи – творять дуже модерну композицію обкладинки, без розповідних елементів і символів.

ВУО маршалові Й. Пілсудському

В подібному стилі виконана обкладинка *ВУО маршалові Й. Пілсудському* (1935)[33]. Розміщення написів і шрифту також відіграють ключеву ролю в динамічній, напівабстрактній композиції обкладинки збірника *Ватра* (січень,1935). Комбінації геометричних форм, діягональних пасм і ориґінальних, видовжених заради ефекту букв разом з розбиттям слів і стилізованим полум'ям ватри творять аванґардний тип обкладинки, що під впливом конструктивізму започаткували у двадцятих роках такі відомі творці модерної української графіки як Василь Кричевський і Василь Єрмилов, а у Львові у 20-30-тих роках продовжував Павло Ковжун.

Ватра

Натомість інші обкладинки, наприклад, для волинського календаря *Рільник,* хоча й мають ориґінально розміщені написи і різноманітний шрифт, водночас включають реалістичні й розповідні елементи, поширені у традиційних виданнях того часу не тільки в Україні. Оскільки видання було задумане для селян, Н. Хасевич надає перевагу наративним елементам, які наголошують родину, освіту і хліборобські традиції. Така комбінація не завжди успішна, однак вона вказує на те, що Н. Хасевич шукав синтези між модерними і традиційними напрямками.

Рільник

[33] ВУО – це акронім на Волинське українське об'єднання.

Шлях

Волинь

Український Хлібороб

Орленя

Різдвяна Ніч

Воскресення

У логотипах газет і журналів Н. Хасевич продовжував доводити свою майстерність в оформленнях написів. Для видання товариства ім. Митрополита Петра Могили *Шлях* Н. Хасевич створив логотип, в якім поєднує назву, виконану виразним модифікованим курсивом, зі стилізованим образом. Товсті вертикалі букв з круглястими і витонченими горизонтальними елементами, неначе машерують по стрічці-дорозі з написом “релігійно-громадський часопис для народу”. Вгорі, мов хмаринка, розташований краєвид зі шляхом, що веде до церковці.

У часописі *Волинь* Н. Хасевич використав сам напис, виконаний простим, чітким шрифтом, але укладений хвилястою лінією понад стрічкою з написом “часопис для Волині” з цілком іншим похилим курсивним шрифтом малих літер. Напис “український” для газети *Український Хлібороб* також хвилястий і вміщений над більшим і грубшим написом “ХЛІБОРОБ”, де темні букви обведені лінією і цікаво заходять одна на другу. Стилізований сніп ефективно доповнює композицію. В часописі для дітей *Орленя* поєднання напису вирізняється зіставленням великого “О” зі зображенням дітей на тлі орла та шрифтом зі скісними завитками. Напис “часопис для дітей” вміщений на горизонтальній стрічці під заголовком, подібно до того, як це є в логотипах видань *Шлях* і *Волинь*.

В додатку до логотипів Н. Хасевич також виконував ілюстрації для періодичних видань. В ілюстрації **Різдвяна Ніч** (1939) для *Шляху* бачимо з висоти пташиного лету зимовий краєвид села, над яким засяяла Вифлеємська зоря. У великодній час *Шлях* помістив дві ілюстрації, де релігійні події перенесено в українське село. Воскресіння Христа вітають діти в українській ноші, з яєчком, пасками і кошиком свяченого, на тлі Голгофти. В другій – мироносиць у селянській одежі вітає янгол, що пильнує відкритого гробу. З нагоди святкувань роковин Тараса Шевченка в 1939 році Н. Хасевич виконав для

Шляху багатосюжетну композицію з портретом поета на тлі сувою з ілюстраціями улюблених віршів і тем – “Катерина”, Кобзар, козаки на морі і козаки в неволі. Зліва вгорі цитата з “Заповіту”, а справа – могила в Каневі. Всі ілюстрації своїми умовно реалістичними зображеннями доступні пересічному читачеві.

Ще одним доказом зацікавлення шрифтами є створення літер азбуки, до яких вплетені стилізовані ілюстрації до даної конкретної букви. Таких букв маємо всього сім, і всі виконані різцем на дереві[34]. З них тільки одна “У” має біле тло і побудована гнучко з завитками зверху, всі інші суворо спрощені, пропорційно витримані, чорні. Усюди вплетено стилізовані образи ілюстрації букви, як на приклад збір урожаю в буквах “Ж” і “У”, сильветка мапи Европи для букви “Е”. Всі вони вписуються в чотирикутники, їх можна вживати як ініціяльні або заголовкові, що і зроблено у виданні *Графіка у Бункрах УПА*. Буквою “У” також починається стаття Лєшнера у альбомі книжкових знаків Н. Хасевича.

Тадей Лєшнер ще в 1939 році називав Н. Хасевича “знаменитим мистцем букви”. Він писав:

> Проблема гарної букви захоплює його від початків ґрафічної творчости. Що більше – ця проблема – то його пасія, яка піддає йому думку шукання нових розв’язок у цій преважній ділянці книжкового мистецтва[35].

Немає сумніву, що шрифти Н. Хасевича винахідливі і сучасні, вони синтезують загальноевропейські шрифти зі старим кириличним письмом українських манускриптів і стародруків, зрідка перекликаються зі шрифтами Нарбута, який на початку XX століття вивчав старе українське письмо і одним з перших запровадив запозичення з українських манускриптів і стародруків до сучасної побудови букви. Різноманітність букв і шрифтів Н. Хасевича особливо помітна в його книжкових знаках.

Мироносиці

Тарас Шевченко

Буква “У”

Буква “Ж”

Буква “Е”

[34] Сім букв до азбуки це: Е, Ж, О, У, Ч, Ш, Х.

[35] Лєшнер, 6.

ЕКСЛІБРИСИ

На окрему увагу заслуговують книжкові знаки – екслібриси Н. Хасевича. В 1920-1930-их роках мистецтво книжкового знаку було широко розповсюджене в Европі і в Україні. Екслібрис переживав свого роду відродження. Тому не дивно, що Н. Хасевич від студентських років займався виконанням книжкових знаків – екслібрисів. Більшість його екслібрисів були створені в 30-их роках. Н. Хасевич виставляв їх на виставках української графіки у Берліні, Лос Анджелесі і на Другій Міжнародній Виставці Дереворитів у Варшаві (1936-1937). Котрий саме це був екслібрис, в каталозі не вказано, але можна припускати, що це був книжковий знак Степана Скрипника, Петра Холодного або Петра Мегика, тому що до 1936 року Н. Хасевич створив усього чотири екслібриси, з яких тільки ці три були виконані в дереві[36]. В 1939 році вийшов альбом книжкових знаків Ніла Хасевича з передмовою Тадея Лєшнера, відомого польського колекціонера екслібрисів[37]. На другій сторінці альбому зазначено, що "Всі відбитки надруковано на черпаному японському папері, ручно, з ориґінальних дереворитів". У списку перелічено 26 екслібрисів, а до альбому влючено десять з них. На великій виставці Спілки Праці Українських Образотворчих Мистців у 1942 році у Львові Н. Хасевич виставив чотирнадцять книжкових знаків[38].

Згідно з каталогом екслібрисів поданих в альбомі *EX LIBRIS Ніла Хасевича* більшість екслібрисів Н. Хасевича – це дереворити, оскільки вони були вирізані на дошці з поперечно стятого дерева[39]. Н. Хасевич також виконав один екслібрис в лінолеумі та один дереворит лянґовий (дереворіз). Зрідка виконував екслібриси в техніках мідериту, квасориту (офорту) і штиха (ґравюри). В періоді від 1932 до 1942 року він створив понад 30 книжкових знаків.

Цікаво, що в ранніх екслібрисах Н. Хасевич стилізує зображення, спрощує форми і користується контрастами чорно-білих плоских площин. У них бачимо ясну геометричну організацію поверхні.

---

[36] В альбомі *EX LIBRIS Ніла Хасевича*. *Книжкові Знаки Ніла Хасевича*, 12, подано список книжкових знаків Н. Хасевича з датами виконання. Можна сподіватися, що там подано всі його екслібриси і включено ті, що були на виставках.

[37] Альбом *EX LIBRIS Ніла Хасевича* вийшов тиражем всього 200 примірників.

[38] Список виставлених праць поміщено у виданні *Каталог Альманах III Виставки Спілки Праці Українських Образотворчих Мистців 1942*. Львів: Український Центральний Комітет при Генеральному Губернаторстві і СПУОМ, 1943.

[39] У списку праць у виданні *EX LIBRIS Ніла Хасевича*, 12 подано "дереворит шторц". Натомість *Каталог Альманах III Виставки Спілки Праці Українських Образотворчих Мистців* подає ті самі екслібриси як дереворізи.

Пізніші екслібриси відрізняються більш реалістичними і детально виконаними зображеннями у тривимірному моделюванні форми і простору. В більшости екслібрисів Н. Хасевич надає перевагу традиційному виконанню, можливо, щоб задовольнити смаки пересічного замовника.

До найстарших належать два екслібриси з 1932 і 1935 років для Петра Холодного молодшого, колеґи-студента Варшавської Академії Красного Мистецтва і разом з Н. Хасевичем члена українського мистецького гуртка "Спокій"[40]. В одному з них зі спіралі мушлі слимака виринає постать мистця-архітекта, образ, що перекликається з середньовічними зображеннями Творця як архітекта Всесвіту, та особливо творця-архітекта з циркулем з малюнку Вілліяма Блейка[41]. Зміст екслібрису можна зрозуміти, коли взяти до уваги, що Петро Холодний молодший цікавився золотим перетином і його виявом у природі[42]. Композиція побудована на спіралі й двох чотирикутниках, один горизонтальний внизу і малий вертикальний вгорі, в яких уміщені написи. Паралельні лінії-штрихи поєднують цілість. Вже з цього першого екслібрису видно вміння Н. Хасевича відчути і передати зацікавлення власника у відповідній графічній формі і в малому форматі.

Екслібрис Петра Холодного молодшого

До модерних книжкових знаків Н. Хасевича належить екслібрис, з 1935 року, Степана Скрипника – сенатора Сейму Польщі з Волині[43]. Цей екслібрис Лєшнер називає "дереворит лянґовий", себто,

Екслібрис Степана Скрипника

[40] Екслібрис Петра Холодного молодшого з 1932 р. – це одинокий відомий лінорит між екслібрисами Н. Хасевича.

[41] Вілліям Блейк (1757-1827), англійський поет, мистець і філософ намалював відому картину **The Ancient of Days** (1794).

[42] Про це розказав мені внук, Андрій Харина, який вчився у свого діда, Петра Холодного молодшого. Це зацікавлення підтримує обкладинка П. Холодного для книжки Миколи Чайковського *Алґебра* (1925), де зображений золотий перетин і спіраль, як також приклади спіралі в природі.

[43] Степан Скрипник (1898-1993) був сенатором від 1930 до 1939 року, висвячений єпископом Переяславським Української Православної Церкви в 1942 році в Києві, був єпископом Греко-православної церкви в Канаді (1947-49), висвячений митрополитом Української Автокефальної Православної Церкви в Західній Европі (1969) і в США (1971). Став першим патріярхом відновленої Української Автокефальної Православної Церкви в Україні (1990).

Екслібрис Є. Плюща

Екслібрис В. Васьківського

Екслібрис о. А. Около-Кулака

Екслібрис Gino Sabattini

це дереворіз[44]. Композиція цікава абстрактними полями, грою чорно-білих форм і частиною спіралі, яка виростає з букви "С", де вміщено стилізовані лави з послами. Зліва вгорі сильветка промовця у профілі. Ім'я і прізвище виконані загостреним курсивом і вміщені на діягональній стрічці.

У двокольоровому екслібрисі інженера Є. Плюща (1938) Н. Хасевич використовує геометричні форми кола, квадрата і чотирикутника, в яких протиставляє модерний спосіб транспорту – потяг на мості – з возом з волами. Написи елеґантні, букви спрощені та ориґінальні. Вони гарно вписуються в дизайн і стають інтеґральною частиною композиції.

В подальших екслібрисах Н. Хасевич відходить від модерного напрямку, в якому працювали тоді відомі мистці-екслібристи, такі як Василь Кричевський старший і пізніше Павло Ковжун та Святослав Гординський у Львові. В екслібрисах В. Васьківського (1938) і о. А. Около-Кулака (1938) зображення реалістичні, але оформлення букв і розміщення написів залишаються модерними і самобутніми. В останньому особливо цікаве побільшене "О", яке виконує функцію не тільки першої букви, але й зосереджує увагу на самітній постаті, що прямує до церковці. Екслібрис для Gino Sabattini (1938) ориґінальний каліграфічно виведеними буквами і прекрасною літерою "S", що заякорює композицію. Букви – ґраціозні, пропорції та гармонія між текстом і зображенням – вишукані.

Без огляду на стиль виконання, екслібриси Н. Хасевича своєрідні композиціями, розміщенням написів і вигадливо-вишуканими шрифтами, які не повторюються і завжди гармонійно вписуються в цілість. Їхня роля не тільки ідентифікувати бібліофіла, але також стати формальним елементом композиції. У цьому цінність екслібрисів Н. Хасевича для української графіки малих форматів.

[44] *EX LIBRIS Ніла Хасевича*, 12.

У ВИРІ ПІДПІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

Від 1943 року аж до загибелі в 1952 році Н. Хасевич працював у підпіллі як редактор і мистець. Працював в окружному і крайовому проводах ОУН, де був членом крайової референтури пропаґанди та керував графічною ланкою Волинського Крайового Проводу ОУН. Від 1949 року був членом Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Н. Хасевич виготовляв політично-пропаґандивні видання ОУН та УПА. Він оформляв антирадянські листівки-афіші, летючки, бофони (квитки на бойовий фонд) і видання УПА, виконував ілюстрації й логотипи, рисував карикатури, робив меморіяльні портрети загиблих провідників, як також печатки і штампи, займався виготовленням кліше. Н. Хасевич виконав серію дереворитів до запляновано-го альбому "Волинь в боротьбі". Він створив ряд цікавих портретів та ескізів з життя повстанців, переважно на відпочинку. Запроєктував хрести-ордени, медалі і відзнаки УПА та ОУН. Вся його мистецька творчість цього періоду пов'язана з УПА і підпільним життям.

Тематично його праці можна поділити на: 1) політично-пропаґандивні; 2) побутові сцени з життя УПА, де зображені не тільки повстанці, але також краєвиди Волині і Полісся; 3) портрети; 4) логотипи та ілюстрації до видань УПА; 5) печатки і штампи; 6) проєкти нагород. Переважна більшість – це графіка прикладного призначення.

Праці Н. Хасевича легко зрозумілі, оскільки зображення представлені більшістю реалістично, символи загальновідомі, шрифт чіткий і своєрідний, пристосований до умов малого формату і техніки дереворитy. Написи вміло й цікаво поєднані зі зображеннями і творять невід'ємну частину композиційної цілости. Стилістично праці ідеалізовано-реалістичні або у шаржах – карикатурні.

Творчість Н. Хасевича в підпіллі – рисунки і дереворити, рідко гравюра, виконана на целюльоїді, віддзеркалюють ідейні спрямування і програму визвольного руху, а саме – ідею незалежної української держави та ідею справедливого політичного і соціяльного ладу. Їхня ціль – поширення програми визвольного руху для поборювання ворога і мобілізації народу до боротьби.

Викликає подив, як Н. Хасевич вміло розв'язує проблему композиції в малому форматі на обмеженій площині й до того ж мінімальними засобами різця на дереві. Можна вважати, що практика екслібрису, що вимагає передати особливості даної збірки книжок чи власника в успішній комбінації букв та образів, була доброю школою для пізнішої підпільної графіки Н. Хасевича.

ЛИСТІВКИ–АФІШІ, ЛЕТЮЧКИ І ШАРЖІ

Найбільш вагомий вклад Н. Хасевича – це створення політично-пропаґандивного мистецтва, скерованого на патріотичну боротьбу з ворогом за незалежну Україну і свободу людини. Як відомо, в Радянському Союзі все мистецтво стояло на службі комуністичної партії й використовувалося для пропаґування ідей тоталітарного комуністичного режиму. Одним з головних засобів для розповсюдження комуністичної ідеології і боротьби з ворогами був афіш – плякат. Плякати виконували функцію політичну і соціяльну та служили як засіб комунікації з населенням. Плякати з легко зрозумілими, виразними зображеннями і кличами продовжували відігравати важливу політично-пропаґандивну ролю під час Другої світової війни і в повоєнний період. Величезними за розміром плякатами і транспарантами прикрашали будинки, меншими – завішували стіни, вітрини і таблиці. З нагоди річниць і святкувань жовтневої революції ними декорували міста і села. Під час німецької окупації нацисти також вживали афіші/плякати як засіб комунікації з населенням. Афіші/плякати звичайно обмежувалися до легко зрозумілого умовного зображення, короткого гасла і кількох кольорів. Всі елементи зосереджені на те, щоб привернути увагу і наголосити зміст. Друкувалися вони переважно фотоцинкографічною технікою масовими тиражами.

Маючи обмежений доступ до інших видів комунікації і розповсюдження ідеології та як засіб контрапропаґанди, ОУН також використовувала афіші/плякати, але вони були малого формату, до речі, на загал вдесятеро менші. Один з більших – це **20 Років ОУН,** величиною всього 15.9 x 12 см. Тому тяжко їх назвати афішами чи плякатами, які звичайно розміром набагато більші. Більш відповідна назва – листівки-плякати чи листівки-афіші, якою користуватимусь далі.

Для поширення гасел і закликів до населення, особливо в Галичині й на Волині, ОУН і УПА друкували листівки-афіші та летючки у підпільних друкарнях і непомітно розповсюджували їх серед населення. З огляду на підпільність роботи, їхні розміри були малі, часом мініятюрні, переважно 15 x 10 см. чи 8 x 6 см. або ще менші.

Н. Хасевич був неперевершеним майстром малої листівки-плякату. Вони належать до найбільше самобутних та новаторських його творів. У цій насиченій змістом графіці мистець успішно поєднував зображення з мінімальним текстом. До найсильніших і найбільше опрацьованих належать листівки-афіші з серії “Кличі ОУН”[45].

[45] До найстарших мабуть належить листівка-афіша **Українська Повстанча Армія (УПА) бореться проти імперіялістів та імперій (**1943), скерована проти німецької окупації, але нема певности, що це праця Н. Хасевича.

Між ними: **Слава Україні**, **20 Років Боротьби ОУН** і **22 січня – День Української Державности**.

Слава Україні

Коли був створений перший варіянт листівки-афіші **Слава Україні** – не відомо, але зберігся другий варіянт з 1949 р., коли УПА боролася з радянським режимом[46]. У цьому другому варіянті, в центрі композиції бачимо вояка УПА, переможця з тріюмфально піднятою лівою рукою, який крокує вперед по прапорах Радянського Союзу і нацистської Німеччини. Це наголошує боротьбу УПА на два фронти – з нацистами і комуністами. У верхньому ярусі посередині тризуб у стилізованому вінку, один з атрибутів української державности, яким Н. Хасевич користується найчастіше. Обабіч – славне минуле України: зліва – озброєні княжі дружинники, справа – козаки у позах переможців. Під ними лента зі словами "Слава Україні! За Україну, за її волю, за народ". Далі – ще дві ленти з гаслами і два яруси, що зображають героїчну боротьбу під Крутами і Базаром. У третьому ярусі під лентою з написом "Безліч в боротьбі ОУН-УПА" зображені лави вояків і селян, що готові боротись за самостійну, соборну Україну. Під ними третя лента з написом – "Героям слава!" Це зображення насичене, змістовне і патріотичне. Н. Хасевич вміло поєднує славне минуле України зі сучасним станом боротьби, наголошує на героїзмі вчинків і дає їх приклад як заохочення до завершення та остаточної перемоги над ворогом. Як прояв пропаґування ідей УПА не тільки гаслами, але й візуально, листівка-афіша досить успішна.

Подиву гідна вона також, як твір графічного мистецтва. Композиція центральна і симетрична. Розподіл на горизонтальні яруси нагадує ікони Страстей Христових з XVI ст. Постаті спрощені та зведені до чорно-білих площин і ліній. Верхній ярус з тризубом виконаний дуже майстерно. Цікаво, як Н. Хасевич у другому ярусі діягоналями і перспективою провадить зір понад вояка-переможця до напису "Слава Україні", а в третьо-

[46] *Графіка у бункрах УПА*, 31.

му ярусі горизонтально зображає нарід у боротьбі, створюючи враження мас народу і цим наголошуючи на підтримці населення, без якої боротьба УПА не могла так довго вистояти проти потужних сил Радянського Союзу. Написи чіткі, букви, властиві Н. Хасевичеві, такі, які можна ефективно виконати різцем на дереві.

Якщо взяти до уваги малий формат, всього 13 х 9.2 см., то композиція перенасичена зображеннями та кличами. Але треба пам'ятати, що робити дереворити великого формату в примітивних обставинах бункрів, постійного браку матеріялів і професійної друкарської техніки та їх розповсюджувати не було можливости. До того ж підпільна графіка вимагала творів малого формату з практичного боку – для їх безпечного переховування, транспортування і знищення в потребі. Саме малий формат і навантаження змістом відрізняє листівки-афіші від офіційних плякатів режиму.

Двадцять Років Боротьби ОУН 1929-1949

Двадцять Років Боротьби ОУН 1929-1949 (1950) – це візуальна історія ОУН в образах, датах і кличах. Представлена вона в композиції, що перекликається з іконами святих, з образами їхнього життя. В центральному чотирикутнику увагу притягає гурт вояків на тлі кола – символу сонця і нового дня. На прапорі з тризубом в руках переможного повстанця заклик з декалогу ОУН "Здобудемо українську державу або згинемо в боротьбі за неї". Вище – мапа України, до якої простягаються руки поляків, москалів і румунів, а вгорі великими цифрами *"20"* і меншими – дати "1929 – 1949" і "років боротьби ОУН." Обабіч вісім картин з історії боротьби, що охоплюють Закарпаття, Сян і Буг з датами і закликами. Кличі визначають ідеали, за які бореться ОУН разом з УПА і АБН: "В обороні держави, в обороні народу, проти імперіялістів, проти неволі і рабства, за волю України, за волю народів". Внизу великими буквами "За Українську Самостійну Соборну Державу". Можна подивлятися, скільки змісту Н. Хасевич зумів включити у малий формат і не перевантажити композиції.

У порівнянні листівка-афіша **22 січня – День Української Державности** менше насичена змістом, зосереджена на одній події і простіша в композиції. В центрі тільки три постаті, пов'язані з визвольною боротьбою: середня – це вояк української держави з прапором з тризубом, по боках – козак зі шаблею і княжий дружинник зі списом та щитом. За трійцею круг сонця з промінням, ознака нового дня і наявний символ нового життя. Подібно, як у старих іконах, переважно **Преображення**, де бачимо Ісуса Христа в сяйві мандорлі. Довкруги проміння цитата: "В своїй хаті своя правда, і сила, і воля" з поеми Тараса Шевченка "Посланіє".

22 січня – День Української Державности

У наступних листівках-афішах ОУН заклики та композиції простіші і більш зосереджені. **За Українську Самостійну Соборну Державу** (1949) представляє переможний, спільний марш українських селян, робітників та інтеліґенції разом з повстанцями, і цим наголошує на єдності боротьби всього українського народу за державну незалежність і краще життя. На прапорі – тризуб, а довкруги нього напис "за волю", по середині – "за краще життя", що зіставляють поняття волі й кращого життя з самостійністю соборної української держави. Позаду вгорі в колі, наче в сяйві – стилізована селянська хата на тлі коминів фабрик і двигунів, що візуально підкреслює об'єднання аґрарного села та індустріяльного міста. У варіянті цієї летючки-афіші з 1948 року маємо зворотний образ і дещо інші пози людей, як наприклад повстанець справа звернений обличчям вбік. Пропущено жмут гілля спереду справа.

За Українську Самостійну Соборну Державу 1948 та 1949

Дереворит **Воля народам, воля людині** (1949) поширює боротьбу на всі поневолені країни в тюрмі народів, якою представлений Совєтський Союз, і пропаґує ідею потреби об'єднання всіх у боротьбі проти СССР. Спереду – переможні повстанці різних народів з прапором, на якому клич "Воля народам, воля людині!" і тризубом, позаду них – палаюча кам'яниця з назвами поне-

Воля народам, воля людині

Воля народам, воля людині (1 варіант)

Повстанці у наступі

Як сталінські бандити господарять в Україні

Українці – інваліди, бувші учасники т. зв. "Вітчизняної війни"

волених народів. У варіянті цієї листівки-афіші під заголовком **Воля народам, воля людині (1 варіант)** (1948) композиція і гасла подібні, але центром уваги на першому пляні тут є вояк-переможець, а позаду – гурт, що розбиває тюремні двері, але у зворотному зображенні.

У дереворіті **Повстанці у наступі** гасло обмежене до скороченого напису "за УССД" на прапорі з тризубом і на другому прапорі до емблеми ОУН[47]. Вся увага звернена на вояків УПА, які лавою наступають на ворога, що втікає.

У всіх листівках-афішах серії "Кличі ОУН" Н. Хасевич представляє боротьбу символічно, використовуючи легко зрозумілі атрибути самостійної України, такі як тризуб, чи тризуб на синьо-жовтому прапорі та повстанців у героїчних позах переможців. Наголос є на візуально-оптимістичних зображеннях, а кличі їх тільки доповнюють.

Н. Хасевич також оформляв та ілюстрував летючки, в яких переважає текст з закликами до народу, а зображення тільки його доповнюють. У летючці **Як сталінські бандити господарять в Україні** (1947) представлена жінка з дівчинкою і двома комуністами-грабіжниками, а текст – це звернення до всіх потерпілих жінок. Деякі черенки, якими набрано до друку летючку – ручно вирізані[48]. Летючка виготовлена у друкарні ім. Клима Савура[49].

У летючці **Українці – інваліди, бувші учасники т. зв. "Вітчизняної війни"** зображені два інваліди, які жебрають під плотом. Тут Н. Хасевич протиставляє обіцянки з невідрадною дійсністю життя в радянському "раю" і долею тих, хто воює за СССР. В обидвох летючках звернення закінчується словами: "Хай

[47] Іщук і Марчук відносять цей дереворит до серії "Волинь в боротьбі".

[48] *Графіка у бункрах УПА*, 57.

[49] Савур загинув 1945 року, друкарня була викрита і знищена 18.02.1948 року в селі Пітушків Рівненської области. Про це – в статті Іщука і Марчука у цьому виданні.

живе воля народам і людині! Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!”[50]. В обидвох підписано: “Українські повстанці”.

Тему жебраків також зустрічаємо у листівці-афіші **Непрацездатні та каліки – робітники в СССР мусять жебрати** (1951), але тут домінує образ трьох чоловіків, які жебрають під фабричним парканом. На них з погордою дивиться опасистий представник режиму.

Непрацездатні та каліки – робітники в СССР мусять жебрати

В “Колгоспній серії” наголос знову скерований на візуальний зміст, що сатиризує ситуації, до яких довела примусова колективізація. У дереворіті з цієї серії з кличем **Людей у ярма запрягли** (1949) в ярмо запряжена ціла селянська родина включно з малолітніми дітьми всупереч тому, що з колективізацією мала прийти механізація. Селянами поганяє товстий більшовик ВКП(б) з батогом. У другій версії немає заголовку і дещо інша композиція, хоч це була одна з ілюстрацій до підпільного видання *У колгоспній неволі* з 1949 року. В чотирьох інших ілюстраціях до того видання, як **Ось що дав трудящим Сталін**, **Колгосп загибель**, **...а їсти нічого** і **Передова колгоспна техніка** подані заголовки.

Людей у ярма запрягли

Ось що дав трудящим Сталін

Деякі праці з серії “Колгоспів” були створені при співпраці з учнями, як наприклад ґравюра на целюльоїді **Передова колгоспна техніка** (1949), яку виконав з дереворита Н. Хасевича “Артем” (І. Малимон), а коректу зробив Н. Хасевич. Попри комуністичну пропаґанду, що колективізація принесе механізацію і полегшить працю, бачимо зіпсутий трактор, що стоїть похилений в полі, тракторист спить, а три жінки копають землю рискалями.

Колгосп загибель

Другий варіянт дереворита **...а їсти нічого** (1949) за ориґіналом Н. Хасевича виконав “Мирон”, а Н. Хасевич зробив коректу. Про таке добре життя в колгоспі, що корови здихають, читаємо у виданні *В колгоспній неволі*:

Передова колгоспна техніка

[50] Репродукції з повним текстом летючок поміщено в *Графіка у бункрах УПА*, 57 і 59.

...а їсти нічого

Замість сіна указами, наказами, постановами годують людей, годують худобу. Папераків різних паками носять, а їсти нічого. Конюх з горя візьме в руки балалайку чи там гармошку і виводить на все горло пісні. Реве, аж хлів труситься. А в нього в животі від пісного кандьору реве, реве худоба, конаючи від голоду. Чи є що доглядати, чи нема, а на роботу і конюхи і доярки мусять виходити...[51]

Виконання дереворитів учнями майже дослівно наслідує штрихування Н. Хасевича і відмінності мало помітні. Можливо, штрихування учнів більше спрощене, менше різноманітне і робить враження, що характер лінії більш механічний.

Большевицькі людолови

Вивіз на Сибір

Окрім вже згаданих серій "кличі ОУН" та колгоспної Н. Хасевич створив ряд інших праць, що представляють радянську дійсність з точки зору ОУН. В дереворитах **Большевицькі людолови** і **Вивіз на Сибір** Н. Хасевич відтворює терор російсько-большевицького режиму і недолю невинних селян. В обох – озброєні представники режиму нападають на неозброєних селян. В **Большевицьких людоловах** відтворена облава на селян, які стараються втекти, щоб уникнути арешту і вивозу. У дереворіті **Вивіз на Сибір** бачимо, як на віз кидають дитину і тягнуть стару жінку, стріляють за втікачами. Тексти-заголовки в обох дереворитах підкреслюють зміст образу.

Всі ці дереворити – це документи часу і життя народу під окупацією. В них Н. Хасевич відважився зафіксувати жорстокість режиму і нехтування людських прав і гідності людини. В той час, коли радянська пропаґанда звеличала життя в радянському "раю", Н. Хасевич зобра-

[51] *В колгоспній неволі*. В-во ОУН та ПЗУЗ, 1949. У зверненні до українських селян в цьому виданні є заклик "стати до боротьби проти колгоспної неволі, колгоспної панщини на наших землях".

жував злиденне становище людей і тим викривав у своїх дереворитах радянську дійсність.

Надзвичайно оригінальні й майстерно виконані два споріднені дереворити: **Що вивозять з України в Росію** і **Що привозять з Росії в Україну** (1951). На першому – потяг їде на Схід (вправо), в другому – на Захід (вліво). В першому – заґратований і запечатаний вагон з українцями, далі – продукти і багатства України – хліб, цукор, вугілля, залізо і сало; на другому – льокомотива зі серпом і молотом тягне вагони кагановичів, катів, коросту і сифіліс, кайдани, нужду, накази, і вагони тягнуться у безконечність.

Що вивозять з України в Росію

Що привозять з Росії в Україну

Всі ці фіґуративні зображення можна назвати реалістичними, оскільки вони дотримуються зовнішньої подібності, виконані в перспективі і з об'ємним моделюванням, хоч з додатком дещо карикатурного відображення представників режиму.

Натомість у сатирах і шаржах, що висміюють і критикують комуністичний режим, переважають карикатурні зображення, які гіперболічно підкреслюють негативні риси ворога. Текст мінімальний. У шаржі **Блок комуністів з безпартійними** (1950) вождь ВКП(б) з наганом і нагайкою сидить на плечах виснаженого українського селянина в кайданах. В шаржі **СССР тюрма народів** (1950) з земної кулі світу виростає будівля зі заґратованими вікнами, оточена сторожовими вежами, колючим дротом і вартовими. В деяких вікнах полум'я, як символ повстання народів. Цього роду композицію і символіку земної кулі зустрічаємо в пропаґандивних шаржах ворога – комуністів, як наприклад у плякаті В. Дені **Тов. Ленин очищает землю од нечисти** (1920) [52].

Блок комуністів з безпартійними

СССР тюрма народів

Деякі шаржі Н. Хасевича виконували під його наглядом його учні. **Кару смерти в СССР**

[52] Stephen White, *The Bolshevik Poster*. New Haven-London: Yale University Press, 1998, 56.

Кару смерти в СССР скасовано, замінюючи її на 25 літ каторги

Якщо завтра війна

Героїня соціалістичної праці

скасовано, замінюючи її на 25 літ каторги (1949), що співставляє звірства режиму перед скасуванням і після скасування кари смерті, виконав "Свирид" за проєктом і під наглядом Н. Хасевича[53]. Шарж **Якщо завтра війна** (1949) виконав "Мирон" під наглядом Н. Хасевича. Це сатира на радянську пісню "Якщо завтра війна, ворог наскочить бураном – ввесь радянський народ як людина одна ..." замінено на "проти клятого Кремля повстане". На тлі Кремля і полум'я повстанець повалив Сталіна, який падає перед ним. Зображення обличчя і постаті вождя карикатурні.

Варто згадати ще один шарж Н. Хасевича, а саме **Героїня соціалістичної праці** (1947), який є ілюстрацією "до Постанови ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР про гноєвиділення"[54]. Це також пародія на запровадження звання "героя" чи "героїні соціалістичної праці". Вчинок і зображені тут фекалії ґротескові і примітивні, можливо, тому, що це була ілюстрація до сатиричного журналу *Український перець*. Про цю працю Н. Хасевич писав в листі з 1951 року, що кліше виконали учні як навчальне завдання з його дереворитy, який пропав[55].

У час, коли будь яка критика радянського режиму каралася суворо – арештом, засудженням на довге ув'язнення в концентраційних таборах ҐУЛАҐу, вивезенням на Сибір чи карою смерти, пропаґандивно-політична творчість Н. Хасевича у всіх своїх видах була неймовірно відважним проявом боротьби мистця і підпілля, мистця який був свідомий того, що його чекає від влади, яка за ним полювала, щоб його знищити.

---

[53] *У бункрах УПА*, 61.

[54] З листа Н. Хасевича до "2151", себто до провідника ОУН в Україні В. Кука, поміщеного у цьому виданні.

[55] Там само.

БОФОНИ

Ще одним з засобів поширення визвольної ідеології і боротьби були бофони – квитки на бойові фонди ОУН і УПА, які також сповняли функцію повстанських грошей, обліґацій чи квитанцій. Повстанці їх видавали населенню за добровільно внесені або стягнуті як контингент гроші, продукти, одяг тощо. Протягом 1943 – 1949 років Ніл Хасевич запроєктував і виконав цілий ряд бофонів[56], які вражають своїм вмілим графічним виконанням і винятковим талантом поєднанням зображення з написами. Вони чітко передають ідейний зміст визвольної боротьби ОУН і УПА та бойовий дух повстанців. Змістом – зображеннями і текстами – вони перекликаються з більшими за форматом листівками-афішами з серії "Кличі ОУН".

Тематика бофонів Н. Хасевича, як також інших мистців підпілля, політично-пропаґандивна, з подібними закликами і зображеннями, як у кличах ОУН і УПА. У майже всіх бофонах Н. Хасевич використовує національну символіку тризуба або емблему ОУН(б), де в колі вміщений трикутник з тризубом на стилізованому хресті і буквами ОУН, на трьох окремих площинах. На всіх бофонах бачимо написи "На бойовий фонд ОУН" або "На бойовий фонд УПА" в різних варіянтах.

У деяких бофонах емблема ОУН є в центрі симетричної композиції, а напис "На бойовий фонд ОУН" вписаний на лентах двома півколами, вартість подана внизу, як наприклад у бофонах на 50 карбованців з 1944 року і 25 карбованців з 1945 року. Ці бофони можна назвати геральдичними, і вони належать до найпростіших і найменших за розміром, всього 4.1 х 3.4 см.

Одним з перших є **бофон на 20 карбованців** з 1943 року, що небувалий своїм сюжетом. Домінує вояк з шаблею і прапором на білому коні. Позаду, неначе в куряві, лави вояків, яких веде ще один вершник, а на горбах – танки. Шабля й одяг вояка на білому коні нагадують однострої вояків Української Народної Республіки з часів визвольної боротьби, але танки – це зброя Другої Світової Війни та мрія, що в майбутньому повстанці матимуть свої танки. Можливо, Н. Хасевич зіставляє недавне минуле з сучасним Поліської Січі, Української Повстанської Армії отамана Бульби Боровця,

[56] У виданні О. О. Клименка *Бофони: грошові документи ОУН і УПА*. Київ: Університет Банківської Справи Національного Банку України, 2008, репродуковано 14 бофонів з 12 різними композиціями з номіналами 5, 10 (2), 20, 25 (2), 50 (2), 100, 200, 300, 400, 500 і 1000, які приписано Н. Хасевичеві. Репродукції бофонів також можна знайти у виданні *Літопис УПА. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944-1946*. Документи і матеріали. Київ-Торонто: Літопис УПА, нова серія, том 8, 2006.

Бофон на 20 карбованців

Бофон на 200 карбованців

Бофон на 10 карбованців

Бофон на 1000 карбованців

яка продовжувала традиції УНР і вживала козацьку термінологію у боротьбі проти німецьких і радянських військ на Поліссі на початку 1940-их років[57]. Діягонально у двох рядках зверху і внизу вписані слова з вірша О. Олеся, присвяченого С. Петлюрі:

Покинь синочку ридати
Хай сліз твоїх ворог не п'є
Почуєм ми рідні гармати
Угледим ми військо своє.

Початкові букви "П" допомагають збалянсувати діягональні рядки клича. Номінал винятково розміщений поза зовнішньою рамкою бофона.

Зображення повстанців у вирі боротьби з ворогом вперше зустрічаємо у **бофоні на 200 карбованців** з 1944 року. В центрі вертикальної композиції представлений вояк, який замахнувся, щоб кинути ґранату. Побіч нього двоє повстанців з крісами, а один біжить з прапором. Над ними в овалі тризуб, а внизу в центрі напис "УПА" і по ньому на темному фоні "на бойовий фонд". Вся центральна композиція обведена лентою у формі арки з гаслом "За Україну, за волю, за народ", кличем, який перекликається з подібними кличами в листівках-афішах і домінує в бофонах.

Бофони на 10 і на 1000 карбованців з 1945 року подібні зображенням – повстанці атакують з допомогою танка з прапором ОУН і літака. Відмінності наявні у позах повстанців, у написах і гаслах, які горизонтальними пасмами балянсують динамічне центральне зображення. Напис "1000" і "ОУН" майстерно скомпоновані, стиль виконання цифр і літер видовжений і статичний. Напис "За волю народу і людини" хвилястими лініями замикає центральні постаті повстанців. Всі три бофони наголошують боротьбу з ворогом і героїзм

[57] Клименко, *Бофони*, 84, висловлює припущення про політичні симпатії Н. Хасевича до Поліської Січі.

повстанців. Написи і зображення творять композиційну цілість.

Образи вояків в акції бачимо також на підпільних поштових марках польського протинімецького повстання у Варшаві 1944 року, що були виданням Бюра Інформації і Пропаґанди КҐ АК, відділу графіки, яким керував Мєчислав Юрґєлевіч, колишній учень В. Скочиляса у Варшавській Академії Мистецтв. Цікаво, що на поштовій марці Станіслава "Мєдза"-Томашевскєґо бачимо трьох вояків з автоматами і ґранатами на тлі круга сонця з проміннями, подібно, як на листівці-афіші Н. Хасевича[58]. Хоч марка друкована в набагато кращих умовах, в кольорі, композиція і розміщення написів, як і мініятюрний формат, перекликаються з дереворитами Н. Хасевича.

Бофон на 300 карбованців

Бофон на 100 карбованців

У **бофоні на 300 карбованців бойового фонду ОУН** (1944) Н. Хасевич зображує марш повстанців і людей під прапором з тризубом і написом "За Українську Самостійну Соборну Державу", який несе жінка в хустці. З нею спокійними лавами йдуть представники різних верств суспільства. Справа – герб ОУН, цифри 300 крб. і напис "на бойовий фонд" відділені хвилястою площиною, продовженням від розгорнутого прапора. Композиція горизонтальна і маєстатична. Подібні лави бачимо пізніше у листівці-афіші **За Українську Самостійну Державу** (1949), але там люди неспокійні, більше напружені.

Бофон на 500 карбованців

Композиція **бофона на 100 карбованців** (1945) на бойовий фонд УПА обмежена до одного вояка – вояка-переможця з прапором, а під його ногами знамена СССР. У **бофоні на 500 карбованців** (1945) повстанець в оваль-

[58] Janina Jaworska, *Polska sztuka walcząca 1939-1945*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1985, 108-110, ill. 45. Завданням відділу було виконання плякатів, летючок і поштових марок. Станіслав "Мєдза"-Томашевскі був заступником керівника у відділі графіки і окрім поштової марки виконав ряд великих плякатів, друкованих у кольорах. Плякати Юрґєлевіча і "Мєдзи"-Томашевскєґо були великі та обмежувалися до одного зображення і клича. Їх не можна порівювати з листівками-афішами Н. Хасевича. Всі вони були скеровані проти німців.

ному медальйоні з українськими прапорами і прекрасно вкомпонованому написі “УПА”, де буква “П” переходить в п’єдестал, з якого виростає композиція бофона. Натомість цифри 500 крб. цікаво вміщені в куті зверху, але менше опрацьовані, можливо, виконані у поспіху. Варто звернути увагу, що повстанець з автоматом перекликається з меморіяльним портретом полковника Дмитра Клячківського “Клима Савура-Охріма”, який загинув у 1945 р.

Волинь в боротьбі

В цілому бофони, виконані Н. Хасевичем, відрізняються від інших, створених у підпіллі, професійним рівнем виконання, і тому вони стали прикладом для наслідування і копіювання[59]. Подібно, як в листівках-афішах, Н. Хасевич вкладає багатство змісту у мініятюрній формі бофонів і вміло поєднує всі елементи композиції.

Ліс наш батько, нічка наша мати

СЕРІЯ “ВОЛИНЬ В БОРОТЬБІ”

До особливих досягнень Н. Хасевича належить серія дереворитів “Волинь в боротьбі”, виконаних з ціллю видати альбом[60]. У цих працях Н. Хасевич втілив своє знання не тільки боротьби і життя повстанців, але також і довкілля – праці виконані з любов’ю і відданістю до рідного волинського краю. Вояки і природа переважають у цій серії, де бачимо побутові сцени з життя повстанців.

Ми стали волі на сторожі

До запланованого альбому Н. Хасевич створив двокольорову обкладинку з написом великими буквами ***Волинь в боротьбі***. Центральна постать – це вояк зі скорострілом на плечі, на тлі лісу, яким ідуть повстанці. В наступних двох дереворитах з написами **Ліс наш батько, нічка**

[59] Наприклад у виданні *Бофони: грошові документи УПА*, 136, поміщено бофон на 10 крб. роботи В. Гнибіди, який наслідує, не дуже вдало, бофон Н. Хасевича на 500 крб.

[60] Дати під дереворитами вказують на те, що серія була викона в роках 1948-1949.

наша мати і **Ми стали волі на сторожі** лісові хащі і могутні дерева не тільки домінують над людиною, але також її охороняють.

В подальших дереворитах серії немає ні заголовків, ані кличів, і вся увага звернена на повстанців серед природи. У дереворіті **На становищі** Н. Хасевич зображає двоє повстанців – чоловіка зі скорострілом і жінку з рушницею серед величі дерев лісу. Цей дереворит вказує, що у визвольній підпільній боротьбі жінки брали участь разом з чоловіками. На стовпчику видніє напис "УПА"[61]. У дереворіті **Вояк під зламаним деревом** – тільки один повстанець зі скорострілом під аркою зламаного дерева. Легко збагнути, що Н. Хасевич любить дерева і любить їх рисувати. У зламаному дереві можна прочитати долю повстанця і народу. На противагу попереднім композиціям в дереворіті **Він край свій боронить** увага скерована на повстанця з автоматом на тлі вирваного коріння дерева, що дає йому захист, і може служити як символ трагічної долі людини у вирі нерівної боротьби.

Краєвиди домінують у кількох дереворитах серії і вказують на те, що повстанці досить свобідно і зорганізовано використовували терен. Дереворит **Повстанці в ярах Волині** відкриває панораму Волинського краю без захисного лісу, заступленого розлогими полями і безмежним небом. У **Повстанці на Поліссі** Н. Хасевич зображає повстанський загін, який переходить біля озера. Тільки повстанці спереду індивідуалізовані, далі – це машинально повторені сильветки. Еліптичні форми озера і ряд повстанців надають композиції розлогости і спокою. У **Новобранці** в **УПА** повстанці представлені на поляні перед

На становищі

Вояк під зламаним деревом

Він край свій боронить

Повстанці в ярах Волині

Повстанці на Поліссі

[61] Дослідник І. Марчук вважає, що такими стовпчиками визначували межі кварталів лісу.

Новобранці в УПА

В поліських нетрях

Повстанці на хуторі в гостині

На Волині жито ворогами збито

Повстанці на відпочинку I / До спогадів I

лісом. Н. Хасевич вдало передає численні постаті різного віку, індивідуалізовані своєю зовнішністю і статурою.

До найцікавіших картин з життя повстанців належать два дереворити повстанців на відпочинку. **В поліських нетрях** бачимо повстанця з кабанцем на коліні. Це зворушливий образ повстанця як людини. **Повстанці на хуторі в гостині** ілюструє підтримку населення з одного боку, і доброзичливість повстанців – з другого. Обидві теми вказують на спостережливість мистця, вміння схопити цікаві моменти не тільки боротьби, але також почувань і життя повстанців, їх відношення до природи і до селян.

До серії “Волинь в боротьбі” також належить дереворит з написом **На Волині жито ворогами збито**, де зображені жінки – жертви радянського комуністичного режиму серед знівеченого урожаю. Це свідчить про підтримку населення включно зі жінками і також про терор комуністичного режиму.

Окрім дереворитів до серія “Волинь в боротьбі” Н. Хасевич створив рисунки. малюнки та ескізи вояків УПА на відпочинку, як ось **Повстанці на відпочинку** / **До спогадів** (1945). Вони вказують на те, що Н. Хасевич поділяв долю постанців у лісах. Коли вони відпочивали, він спостерігав і рисував.

ПОРТРЕТИ

Ще одна ділянка мистецтва, де Н. Хасевич проявив свій творчий хист – це портрет. Одним з найкращих треба вважати його **Автопортрет** (1945). Це не тільки спостережлива передача подібності, але також майстерно виконаний і чутливий рисунок.

Автопортрет

Між портретами Н. Хасевича маємо офіційні, меморіяльні та неформальні дереворити і рисунки. Разом біля 20 творів. Всі вони виконані реалістично. До меморіяльних, виконаних після загибелі, належать портрети: **Сотника Олекси Громадюка**, **Сотника Осипа Дякова**, **Полковника Дмитра Клячківського** (псевдо "Клим Савур-Охрім") – організатора і командира УПА на Північно Західних Українських Землях (ПЗУЗ) а також **Ґенерала Романа Шухевича** / **Тараса Чупринки,** головнокомандувача УПА. У трьох з них постать закомпонована у восьмигранну рамку. **Портрет сотника Олекси Громадюка** найпростіший, без повстанських атрибутів, портрети ґенерала Чупринки і пол. Клячківського зображають провідників з їхніми атрибутами – зброєю і далековидами. Клячківський – на тлі краєвиду з відділом війська, Чупринка на тлі національного прапору з тризубом і прапором з емблемою ОУН. Клячківського Н. Хасевич знав особисто. Світлина, з якої Н. Хасевич робив портрет Шухевича, свідчить про здібність відчути і передати подібність без живої моделі.

Дмитро Клячківський

Роман Шухевич

Портрет керівника УПА на ПЗУЗ в1945-1949 рр. **Миколи Козака** (псевдо "Вівчар") на повідомленні про його загибель вміщено в овал вінка, і виконаний він дуже дбайливо. **Портрет Степана Бандери**, виконаний з світлини, в порівнянні скромний, без будь-яких атрибутів чи інформації, але подібність бездоганна. Це один з офіційних портретів провідника ОУН(б), виконаний ще за його життя.

Степан Бандера

Портрет командира сотні “Распутіна”

Портрет Олеся

Портрет воїна / Інженера

Портрет Олі

Неформальні портрети належать до найбільше цікавих. У **Портреті командира сотні “Распутіна”** (1944) гнучкі та експресивні лінії олівця, доповнені світлотінюванням, передають не тільки подібність, але і характер людини. Погляд зосереджений, напружений. Цей сам портрет, виконаний різцем на дереві, менше вдалий – лінії грубші, не такі експресивні і строгі. В обидвох портретах **Олеся** (1944 і 1945), олівцем на папері і різцем у дереві, бачимо повстанця у сидячій позі на відпочинку, але з крісом в руці. Рисунок знаменитий своїми вишуканими контурними лініями і делікатним тінюванням. В дереворіті переважає об’ємне моделювання світлотінями, він більше викінчений і зображає не тільки повстанця Олеся, але також довкілля місця відпочинку.

Ще один дуже гарний портрет олівцем – це **Портрет воїна / Інженера** (1944). Голова в три четверті, очі вдивляються в далечінь, а на устах ледь помітний усміх.

До неформальних портретів можна зачислити ескізи повстанців жінок, голови **Жені** та **Олі**, обидві з 1945 року. Ці два портрети інтимні, а фокус зосереджений на передачі виразу очей. Неформальні портрети повстанців мабуть виконані з натури і вказують на талант Н. Хасевича схопити і передати найбільш суттєві риси і вираз обличчя рисунком олівцем чи пізніше різцем. Можна припускати, що Н. Хасевича, як зрештою багатьох інших мистців у більш сприятливих умовах життя, стимулювали цікаві обличчя друзів і людей з довкілля, з якими він зустрічався.

ОФОРМЛЕННЯ ПІДПІЛЬНИХ ВИДАНЬ

Про ілюстрації підпільного видання *В колгоспній неволі* вже була згадка. Крім ілюстрацій Н. Хасевич також оформлював заголовки до таких підпільних видань, як **Вільна Україна**, **До зброї** (два варіянти) і **За Самостійну Україну**, всі з 1943 року з часів німецької окупації. На всіх трьох вгорі посередині атрибут української державности – малий державний герб УНР – тризуб, запроєктований Василем Кричевським 1918 року. У першому варіянті **До зброї** заголовок вміщений на тлі картин, що співставляють славне минуле з боротьбою УПА. У другому збережено тільки центральний тризуб, а зображення обмежене до трьох повстанців у вирі наступу. Шрифт в обох майже ідентичний, але у другому варіянті заповнення товщини букв динамічне, а напис виразний і поставлений навскіс.

Вільна Україна

До зброї

До зброї

До оформлень видань, виконаних за радянських часів, належать заголовки для видань **Хрін** і **Молодий Революціонер,** запроєктовані Н. Хасевичем і виконані його учнями. В першому тло з хроном, який представлений зліва в перерізі землі, повстанцем зі скорострілом посередині і написом “Під землею виростає, кого треба, припікає” справа. В журналі для юнацтва **Молодий Революціонер** повстанець у вишиваній сорочці і мазепинці несе кріс і прапори – один з тризубом, другий з емблемою ОУН. В обидвох сильні, виразні написи в комбінації різних шрифтів. Наприклад, у заголовку **Молодий Революціонер** використано аж три різні шрифти: букви “Молодий” виконані рукописним енергійним письмом, “революціонер” – статичними, великими товстими буквами, подібними до тих у заголовку **До зброї**, а “журнал для молоді” – витонченим шрифтом великих букв з комбінацією товстих і тонких рисок. Пропорційність букв, їхнє розмі-

За Самостійну Україну

Хрін

Молодий Революціонер

щення і балянс між символами, зображеннями і текстом тут на високому рівні.

Графіка Ланка Зота

В обкладинці для підпільного альбому *Графіка Ланка Зота 1949 р.*[62] всі букви виконанні курсивом, правдоподібно написані спеціяльним плоским пером, що дозволяє різнорідність передачі ширини залежно від позиції пера. Початкова мала буква "г" декоративно витягнута. Слово "Альбом" виведене каліграфічним письмом з хвостиками на "л" і "м" та хвилястим "б".

Український перець, ч.1

Один з найкращих заголовків створений для сатирично-гумористичного підпільного журналу ***Український перець***, перше число якого вийшло 1943 року, друге – у 1944 р.[63]. УПА використовувала гумор, сатиру і карикатури для пропаґування ідей боротьби проти ворога. Карикатурні ілюстрації на обкладинці в першому числі скеровані проти Сталіна і Гітлера, в другому – проти Сталіна і комуністичної партії. Замість статичності й рівноваги попередніх заголовків тут надається перевага хвилястій ленті з грайливим написом "Український" і перекривленими буквами у слові "Перець" на тлі сильветки стилізованих перців.

Український перець, ч.2

Подібно, як у логотипах газет і журналів у 30-тих роках, заголовки, створені Н. Хасевичем для підпільних видань, різнорідні своїми ориґінальними і цікавими шрифтами та композиціями. Співвідношення всіх елементів заголовку – символи, зображення, букви і написи творять композиційну цілість. Просто дивує, що в невідрадних обставинах підпільної боротьби і примітивної продукції Н. Хасевич вдержує професійний рівень графічного оформлення підпільних видань.

---

[62] До 2009 р. альбом зберігався у фондах Галузевого Державного Архіву Служби Безпеки України, Фонд No. 13, Архівний No 398, том 11, частина 4. В 2009 р. цей альбом був переданий на постійне зберігання до Національного музею ІІ Світової війни в Києві і знаходиться в експозиції музею.

[63] Радянський журнал сатири і гумору *Червоний перець* виходив у Харкові в 1927-1934 рр., був відновлений в 1941 році в Києві, а після війни під назвою *Перець* став одним з найпопулярніших видань у радянській Україні і в СССР.

ПРОЄКТИ ХРЕСТІВ, МЕДАЛІВ І ВІДЗНАК

З листом і дереворитами, переданими на Захід, Н. Хасевич подав проєкти хрестів, медалів і відзнак та докладні пояснення до них[64]. Він вичислив усі проєкти – разом 16 різних хрестів, медалів і відзнак УПА, з яких тільки один, **Хрест Заслуги ч. 3**, виконав" Свирид"[65]. Всі інші, себто 15, були виконані Н. Хасевичем. Тільки сім з цих проєктів були репродуковані у виданні *Графіка у бункрах УПА*. Н. Хасевич писав, що "Проектуючи, я старався дати якнайпростіші взірці, такі проекти, які виконати можна "кустарним" способом, власними силами, в підпільних умовинах"[66].

"Свирид". Проєкт Хреста Заслуги ч. 3

Н. Хасевич подав на розгляд два проєкти Хрестів Бойової Заслуги тільки для вояків УПА і п'ять Хрестів Заслуги, які також могли дістати цивільні особи за визвольну боротьбу. Він передбачав різні катеґорії хрестів: золоті, срібні і бронзові. Н. Хасевич також представив три проєкти медалів "За боротьбу в особливо важких умовах".

Композиція хрестів побудована на стилізованих версіях рівнораменного хреста у двох видах і в різних комбінаціях, один – з схрещеними мечами. У проєктах цих хрестів, з одним винятком, нема девізів ані будь-яких написів, хоч Н. Хасевич пояснює, що їх можна додати. В центрі усіх використано тризуб або тризуб у вінку. Н. Хасевич писав, що тризуб у вінку – це "символ цілі боротьби", а два схрещені мечі – "символ боротьби"[67].

Проєкти Хреста Бойової Заслуги ч. 1 і **Хреста Заслуги ч. 2** не були репродуковані в альбомі *Графіка у бункрах УПА,* тому що вони

---

[64] Ніл Хасевич, "Пояснення до проєктів орденів, медалів і відзнак", *Графіка у бункрах УПА*, 15-18. Подана під поясненням до проєктів дата – квітень 1950 рік. Нагороди були встановлені наказом Головного Командування УПА в січні 1944 року і затверджені Українською Головною Визвольною Радою в липні 1944 року.

[65] Там само, 15. Н. Хасевич подав 2 проєкти Хреста Бойової Заслуги, 5 проєктів Хреста Заслуги, 3 проєкти медалі "За боротьбу в особливо важких умовинах", 4 проєкти відзнаки приналежности до УПА, 2 проєкти відзнаки 20-річчя ОУН.

[66] *Графіка у бункрах УПА*, 15.

[67] *Графіка у бункрах УПА*, 16.

Хрест Бойової Заслуги

були вислані до підприємства в Німеччині для виготовлення[68]. Хрест, що уважається як **Хрест Бойової Заслуги**, об'єднує обидва символи – хрест і меч[69]. Посередині рівнораменного хреста в квадраті, поставленому навскіс – тризуб, за хрестом схрещені два мечі з рукоятками вгорі, які творять ще один рід хреста, так званого хреста св. Андрея. Рамена хреста з трьох сторін викінчені орнаментом у формі пентаґрами, що в християнській інтерпретації уважається символом п'яти ран Ісуса Христа. Цей проєкт цікавий також тим, що формою і пропорціями хреста подібний до хреста Ордену (Лицарів) Залізного Хреста Армії Української Народної Республіки з 1920 року, а символікою і композицією перекликається з Хрестом Директорії, встановленим у Празі 1929 року для відзначення 10-ліття об'єднання українських земель[70]. Обидва ці хрести з тризубом в центрі, але вони простіші і без викінчення. Хрест Ордену без мечів, але звисає з двох схрещених булав, хрест Директорії вужчий, а рукоятки мечів внизу. Композиційно проєкт Н. Хасевича цікавий зіставленням діягоналів з прямокутниками. Пропорції хреста і мечів, як і цілість композиції Н. Хасевича, кращі і більше вишукані[71].

Проєкт Хреста Бойової Заслуги ч. 2

Проєкт Хреста Бойової Заслуги ч. 2 побудований з п'яти малих квадратів, укладених скісно, а два мечі перенесені на стяжку, з якої висить хрест.

---

[68] П. Содоль в розмові з автором 1 липня 2011 р. висловив думку, що їх на час видання альбому не було, бо вони були переслані до Німеччини для виготовлення і тому їх не поміщено. Віталій Манзуренко у статті "Деякі факти з історії заснування та впровадження бойових нагород УПА", *Однострій*, ч. 9, 152, також покликається на П. Содоля.

[69] Хрест Бойової Заслуги цікавий ще і тим, що проф. Мєчислав Котарбінскі, в якого Н. Хасевич вчився в Академії, виконав проєкт Хреста Незалежности, встановленого 1930 року для тих, хто боровся за польську незалежність у часі перед Першою світовою війною до Другої світової війни. Хрест Котарбінскєґо простіший, рівнораменний з відокремленими перехрещеними шаблями і чорно-червоною стяжкою. В порівнянні хрести Н. Хасевича набагато сильніші і неподібні, хоча використано ту саму символіку.

[70] Ярослав Семотюк, *Українські військові нагороди*. 2 вид. Торонто: НТШ, 2004, 9 і 15. Семотюк подає, що цей Орден "...затверджений головним Отаманом Військ У.Н.Р. Симоном Петлюрою для всіх учасників Першого Зимового Походу (6.12.1919 – 5.5.1920)... "

[71] Н. Хасевич уважав цей проєкт одним з кращих, *Графіка у бункрах*, 16.

Девіз “воля – народам – людині” вміщений в раменах хреста. Пропорції, як завжди в Н. Хасевича, витримані бездоганно. Обидва Хрести Бойової Заслуги завішені на чорно-червоній стяжці і передбачають дві кляси, визначені зірками-ромбиками[72].

Проєкт Хреста Заслуги ч. 1 був використаний окремо Капітулою Золотого Хреста УПА 1967 р. і виданий як Золотий Хрест 25-річчя створення УПА[73]. Сам Н. Хасевич уважав цей проєкт одним з кращих і найбільш скромним[74]. В центрі рівнораменного стисненого хреста вміщено тризуб у колі, а рамена хреста викінчені трикутниками.

Проєкт Хреста Заслуги ч. 1

Хрест Заслуги – це надзвичайно цікаво стилізований хрест з трьома зрізаними навскіс раменами та одним, зрізаним і видовженим посередині, що дещо перекликається з Орденом (Хрестом) Симона Петлюри[75]. Тризуб посередині поставлено у скісному квадраті. Загальна форма нагадує щит.

Хрест Заслуги

Медалі округлі, а в центрі мають зображення, які поміщенні в рамках квадрифолі (тетрилиста) або трефолі (трилиста), побудованої на чотирьох або трьох обручах, символах вічности[76]. В проєкті **Медалі ч. 1** три постаті: з княжої, козацької і сучасної боротьби, в проєкті **Медалі ч. 2** тільки одна постать повстанця з ґранатою і крісом, що перекликається з подібними постатями в бофонах і листівках-афішах. В проєкті **Медалі ч. 3** посередині тризуб у вінку, а під ним схрещені мечі. Як і в проєктах хрестів, медалі своїми символами і

Проєкт Медалі за боротьбу в особливо важких умовах ч. 1

[72] Н. Хасевич не пояснює, скільки зірок-ромбиків в якій клясі, і через це виринула дискусія. Віталій Манзуренко у статті “Деякі факти з історії заснування та впровадження бойових нагород УПА”, 245-50 доводить, що Хрест Бойової Заслуги першої кляси має одну зірку, другої кляси – дві. Подібно до того Хрест Заслуги першої кляси має одну вузьку стрічку, другої кляси – дві. У Семотюка та у виданні *Літопису*, том 9, подано навпаки.

[73] Семотюк, 43.

[74] *Графіка у бункрах УПА*, 16.

[75] Семотюк, 11, подає, що Хрест Симона Петлюри був встановлений Головною Командою Військ Української Народної Республіки в екзилі 1932 р.

[76] Проєкт медалі ч. 3 також не був репродукований у *Графіка у бункрах УПА* з тих самих причин, що два хрести. Всі три проєкти були переслані до Німеччини для виготовлення.

Проєкт Медалі ч. 2

Проєкт Медалі ч. 3

Проєкти відзнак УПА

формами насичені змістом. Довкруги у всіх трьох проєктах читаємо девіз “за боротьбу в особливо важких умовинах”.

До хрестів і медалів Н. Хасевич також подає проєкти стяжок: червоно-чорних для хрестів і синьо-жовтих для медалів. Для відмічення кляс Хреста Бойової Заслуги Н. Хасевич пропонує зірки-ромбики, а для Хреста Заслуги – вузькі металеві смужки.

Основою композиції відзнаки УПА є меч, символ боротьби і слави згідно з поясненням самого Н. Хасевича. В проєкті **Відзнаки УПА ч. 1** меч вкомпонований у видовженому ромбі з девізами “за Україну, за волю, за народ”. В трьох інших проєктах відзнака УПА побудована тільки на мечі. На всіх проєктах напис “УПА” має видовжене “П” по лезі чи рукоятці меча, подібно, як ми вже бачили в одному з бофонів.

Проєкти хрестів, медалів і відзнак – це ще один доказ всебічности і багатогранности мистецької спадщини Ніла Хасевича.

ВИСНОВКИ

Немає сумніву, що Ніл Хасевич був подивугідною людиною, непересічною індивідуальністю і винятковим мистцем. Він поборов великі труднощі – інвалідність та вбогість і добився успіхів в Академії Красного Мистецтва у Варшаві. Вже на початках професійного життя він здобув міжнародне визнання за свої дереворити. Але його доля склалася так, що у хуртовині Другої світової війни на Волині не було можливості продовжувати нормальне творче життя. Рішення вступити до УПА визначило його національну позицію і дало йому визов працювати як мистець, але рівночасно обмежило його творчість до потреб підпілля і остаточно прирекло його на смерть[77].

Н. Хасевич збагатив українське мистецтво в ділянці екслібрису не так великим числом книжкових знаків, як умінням поєднати

[77] За наказом з Москви 1951 р. МҐБ створило оперативну групу, яка мала завдання знайти Н. Хасевича. Він загинув, коли МҐБ оточили бункер і вкинуло туди ґранату. Про розшук Н. Хасевича радянськими каральними органами дивись вступну статтю О. Іщука та І. Марчука у цьому виданні.

зображення і символи з написами і відповідними шрифтами в одну якісну композицію. На підставі винахідливих, різнорідних шрифтів в екслібрисах і в прикладній графіці, спеціяльно в оформленні заголовків, можна твердити, що Н. Хасевич був одним з найкращих українських майстрів шрифту, і його вклад у мистецтво букви є особливим і ще не дослідженим. Петро Андрусів, відомий маляр історичного жанру і товариш з Варшавської Академії, вважав, що Н. Хасевич "...став одним з кращих знатоків українського шрифту серед сучасних українських мистців"[78].

Треба вважати, що Н. Хасевич власноручно поставив на професійний рівень оформлення підпільних видань ОУН і УПА, видань, які могли рівнятися і конкурувати в задумах, композиціях і зображеннях з виданнями радянського режиму, незважаючи на те, що творилися у бункрах і без відповідного облаштування. Жодна інша підпільна організація того часу не спромоглася на таку плідну, різнорідну і професійну продукцію пропаґандивного візуального матеріялу. Жоден інший підпільний мистець не досягає рівня творчости Н. Хасевича.

Твори Н. Хасевича і його учнів повстанці розповсюджували по всій Західній Україні, часто великими тиражами, що нараховували тисячі примірників[79]. Підпільні групи використовували їх також на території Житомирської, Вінницької та Хмельницької областей радянської України.

Особливо політично-ідеологічна графіка Н. Хасевича концентрує в собі ідейний зміст боротьби УПА, але треба пам'ятати, що вся його графіка останнього періоду творчости – рисунки та естампи – невід'ємно пов'язані з визвольною боротьбою УПА та життям повстанців від початкових 1940-их до початкових 1950-их років. Дереворити серії "Волинь в боротьбі" – це також свого роду хроніка повстанського життя на Волині і Поліссі. І хоча ця графіка не відтворює боїв, ані неймовірно тяжких обставин життя повстанців, її можна вважати винятковим документом визвольної боротьби УПА і відображенням місця й часу.

Графіка Ніла Хасевича – це унікальне явище не тільки в українському мистецтві, але також у творчости повстанців і підпільників в Европі. В українському мистецтві до Н. Хасевича майже не було патріотичного пропаґандивного мистецтва, спрямованого до ідеї самостійної й незалежної Української Держави. Н. Хасевич самотужки створив новий жанр підпільної політичної листівки-афіші

[78] Андрусів, "В'ячеслав Васьківський і Ніль Хасевич", 143.

[79] Іщук і Марчук, "Обставини, в яких загинув Ніл Хасевич" у цьому виданні.

малого формату, яка до цього часу не мала місця в українському прикладному мистецтві. В Европі творчість Н. Хасевича унікальна також своєю боротьбою проти обох окупантів та особливо своєю довготривалою боротьбою проти Совєтського Союзу впродовж майже десятиліття[80].

Ще за життя Ніла Хасевича, сучасники у проводі ОУН і УПА високо цінили його творчість. Д-р Мирослав Прокоп в 1951 році у виданні *Графіка у бункрах УПА* писав:

> Збірка дереворитів Ніла Хасевича – це один з документів того, як виглядає і якими шляхами проходить сучасна визвольна боротьба змагань українського народу[81].

У повідомленні про його загибель, написанім крайовим провідником ОУН на Північно-Західних Українських Землях Василем Галасою-"Орланом" читаємо: "Він написав в мистецьких образах історію сучасних визвольних змагань України"[82].

Тільки майже півстоліття пізніше, вже за самостійної Української Держави, за яку боровся і загинув мистець, ім'я Ніла Хасевича почало набирати заслуженого розголосу і визнання. Доступ до джерельних матеріялів і чисельних творів, які роками зберігались у закритих державних архівах радянської України, дозволив краще оцінити багату і небувалу творчу спадщину знаменитого мистця-графіка.

Подяка

Складаю особливу подяку Євгенові Місилові – історикові, відомому дослідникові та авторові, голові Українського Архіву в Варшаві, який погодився на моє прохання відшукати архівні і досі недоступні матеріяли в Академії Красного Мистецтва у Варшаві і за його допомогу у відшуканні каталогів і списків з польських джерел. Без його відданої допомоги і праці студентські роки Н. Хасевича дальше не були б правильно задокументовані.

---

[80] У Польщі Армія Крайова (АК) мала активний відділ графіки, в якім працювали польські мистці, що продукували плякати, летючки, обкладинки до підпільних видань, поштові марки тощо на високому рівні. Їх праця тривала коротко, бо була скерована тільки проти німців. Також обставини були більш сприятливі, бо був краший доступ до матеріялів і професійних друкарень. Цікаво, що деякі з польських мистців були продуктом Варшавської Академії Мистецтв, а дехто, як Мєчислав Юрґєлевіч, навчався графіки у проф. В. Скочиляса.

[81] *Графіка у бункрах УПА*, 11

[82] Дивись текст повідомлення з 15 березня 1952 року про загибель у цьому виданні.

Daria Darewych

THE ARTISTIC LEGACY OF NIL KHASEVYCH

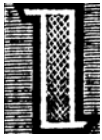

I have lost everything and I cannot lose more than my life. However, as long as a spark of life remains, I shall fight the enemy of our people. I cannot fight them with arms, so I fight them with my burin and carver. And I, a cripple, am fighting them at a time when many strong and healthy men the world over doubt that such a fight is even possible. I want the world to know that such a fight is possible and that we Ukrainians fight.[1]

These words were written by Nil Khasevych, a Ukrainian Insurgent Army (UPA) artist, in a letter brought to the West together with his prints in 1950, not long before his tragic death March 4th 1952 at the hands of the Soviet State Security Forces (MGB). In the letter he also wrote that "The Russians know who is hiding under the alias D. Bei, but my fellow-countrymen don't know. I want them to know. I want the world to know".[2]

There can be no doubt that Nil Khasevych was a remarkable man and talented artist, and that his art occupies a central and significant place in the liberation struggle for independence undertaken by the Ukrainian Insurgent Army (UPA) against the Soviet occupation and terror. Khasevych's artistic creativity is an outstanding and unique achievement not only in terms of underground art, but also in Ukrainian art overall. His professionalism, productivity, and longevity have no analogues in the underground art of other nations during the period of World War II and beyond.

Nil Khasevych, the son of an impoverished village deacon, was born in 1905 in the village of Diuksyn in the Volyn Region of Western Ukraine. As a teenager he became a cripple, when he lost his left leg in a train accident which also claimed the life of his mother.[3] In 1926, after passing

[1] Excerpt from a letter first published in Lev Shankowsky, "Nil Khasevych – Artist of the Ukrainian Underground", *Ukrainian Underground Art. Album of the Woodcuts Made in Ukraine in 1947-1950 by Artist of the Ukrainian Underground Nil Khasevych "Bey-Zot" and His Disciples.* Prolog: Philadelphia, 1952, 22.

[2] Lev Shankowsky, 22 writes that Nil Khasevych signed his work with his initials N. Kh. and N. Khas. He also used other aliases such as "Bey", "Zot", "Staryi" (Senior).

[3] There is some uncertainty as to the date when the accident occurred. Oleksandr Ishchuk and Ihor Marchuk in their article in this publication, "In the Rhythm of 'Spokii'", state that on the basis of his autobiography submitted to the Academy of Fine Arts in Warsaw this occurred in 1922. I was not able to find this autobiography in the Academy Archives to verify the date.

the entrance exams, he enrolled as "an independent student" at the School of Fine Arts in Warsaw (from 1932 known as the Academy of Fine Arts in Warsaw).[4] The first two semesters Khasevych studied with Prof. Miłosz Kotarbiński. All other semesters he was enrolled as a student of Prof. Mieczysław Kotarbiński.[5] Besides such compulsory core subjects as drawing, painting, perspective, drafting, and anatomy Khasevych also studied interior design, weaving, woodworking, ceramics, graphic art (pedagogical), metalwork, lettering and book design, bookbinding, etc.[6] In order to choose these electives Khasevych had to pass his mid-diploma exams, which he did successfully on October 31, 1930.

It appears that he was a good student because at the end of the first semester Khasevych received a 35 złoty award. The Director of the School of Fine Arts in his annual report wrote that the first semester course was completed by 18 students, five of whom earned awards. Khasevych was one of them and his award was the highest.[7] School records indicate that by February 25, 1930 Khasevych had attained the status of a regular student, which meant that he had completed his Polish matriculation diploma.[8] In 1930 and 1931 Khasevych received several awards for drawing and painting.[9]

From the beginning of his studies Khasevych's financial situation was dire and he faced poverty. This is why every year he wrote letters asking for relief from paying tuition fees and/or requesting state

[4] Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie/Archive of the Academy of Fine Arts in Warsaw (Academy). *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1926/27*, k.13v-14, poz.136, Chasiewicz Nił, shows that he enrolled on October 13, 1926, no.136, student index number 424, as an independent student in the workshop of Prof. Milosz Kotarbiński, and paid 54 zł. Students who did not have a high school matriculation certificate from a Polish gymnasium could enrol only as "independent students". Khasevych's diploma was from a Ukrainian gymnasium.

[5] Archive of the Academy, *Księga studiów Szkoły Sztuk Pięknych 1922-1936*, Nr inwentarza 161/392. k. 85, poz. 424, Nił Chasiewicz, Oddział ogólny.

[6] Archive of the Academy, *Księga studiów Szkoły Sztuk Pięknych 1922-1936*, Nr inwentarza 161/392, k. 85, poz. 424, Nił Chasiewicz, Oddział ogólny, provides a complete list of all the subjects studied.

[7] Archive of the Academy, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych 1926/27,* k. 42. Awards of 15 zł. were given to two students. Kasevych's award of 35 zł. was substantially greater and would have provided much needed financial help. Two other students received non-monetary awards.

[8] Archive of the Academy, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1929/30*, k. 8v-9, poz. 89, Chasiewicz Nił. Because the Academy did not accept matriculation diplomas obtained in non-Polish gymnasiums, students from Ukrainian and Jewish schools had to matriculate a second time.

[9] Archive of the Academy, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1929/30*, k. 8v-9, Chasiewicz Nił, Nagrody: 8.IV.1930 r., for drawing – 40 zł; 13.VI.1930 r., for drawing and painting – 50 zł. *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1930/31*, k. 9v-10, poz. 100, Chasiewicz Nił, Nagrody: 27.III.1931, for drawing and painting – odznaka (medal); 20.VI.1931 for drawing and painting – odznaka (medal).

bursaries.[10] He received some financial assistance until 1931.[11] When his request for funding was rejected, he managed to pay his tuition fees only for the autumn semester, and then was forced to abandon his studies without graduating with an Academy of Fine Arts Diploma.[12] However, prior to his withdrawal dated March 13, 1933, Khasevych was given permission to sit for the written exam for art teachers on February 24, 1933. Khasevych wrote on the topic "Drawing as an Educational Activity".[13] The Examination Committee then waived the requirement to have him sit for the practical exams and he was issued a Diploma for Art Teachers qualifying him to teach drawing in Polish schools.[14] However, obtaining a teaching position in a Polish school in Western Ukraine was virtually impossible for Ukrainians.

During his studies Khasevych was one of the founding members and secretary of the Ukrainian art students' group "Spokii" (Serenity).[15] He participated in numerous group exhibitions in Western Ukraine and internationally where he exhibited paintings and prints. An album of his book plates or ex libris was published in 1939.[16]

[10] The following letters requesting financial assistance are to be found in the Archives of the Academy, *Zespół akt studenckich*. Teczka nr 60, Chasiewicz Nił, k.1-2 Prośba Niła Chasiewicza, wolnego słuchacza, z 29.XI.1926 r. do Dyrektora Szkoły Sztuk Pięknych o przedłużenie terminu opłaty za studia; k. 7-8 Prośba Niła Chasiewicza z 25.II.1928 r. o przyznanie jednorazowego stypendium z uwagi na ciężkie warunki materialne; k.11-12 Podanie Niła Chasiewicza z 24.X.1928 r. o zwolnienie z opłaty rocznej; k.13-14 Podanie Niła Chasiewicza z 15.XI.1929 r. o przyznanie stypendium jednorazowego; k. 16, Podanie Niła Chasiewicza z 26.X.1929 r. o przyznanie stypendium rocznego; k. 23 Podanie Niła Chasiewicza z 23.X.1931 r. o całkowite zwolnienie od opłaty rocznej. The letter dated November 30, 1930 is missing.

[11] Information about the waiving of tuition fees is listed in the annual School of Fine Arts reports for each academic year.

[12] According to the note under "comments" in *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1932/33*, 24, Khasevych withdrew and picked up his documents March 13, 1933 ("Wystąpił z Akademii, odebrał dokumenty dn 13.III.1933"). Further proof that he did not graduate is to be found in Ksawer Piwocki. *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904-1964*. Wrocław /Warszawa/ Krakow: Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1965, 151. His name appears in the list of students where his date of birth is listed as 13 XI 1905, the year of enrolment as 1926, but the date of graduation is blank.

[13] A copy of the written exam is in his student file at the Archive of the Academy, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1932/33*, 34.

[14] Archive of the Academy, *Księga zapisów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok akademicki 1932/33*, 34.

[15] The group "Spokii" was organized in 1927 by Ukrainian students of the School of Fine Arts in Warsaw which in 1932 became the Academy of Fine Arts in Warsaw. "Spokii" was active until 1939. During that time 13 travelling exhibitions were organized (two in Volyn) and two albums were published, one of wood engravings (1936) and the other of bookplates by Nil Khasevych (1939). Members of "Spokii" took part in exhibitions organized by ANUM (Association of Independent Ukrainian Artists) in Lviv in the 1930s. Petro Andrusiw in his article, "Viacheslav Vaskivkyi and Nil Khasevych," in *Art – The Weapon of Power*. New York: NTSh, 1986, 141 credits Petro Mehyk for the idea of organizing the group of which he was elected president.

[16] T. Lieszner, *EX LIBRIS of Nil Khasevych. Knyzhkovi znaky Nila Khasevycha* (Ex Libris. Book Plates of Nil Khasevych). Warsaw: Spokii, 1939. A facsimile of the album was published by the Volyn Regional Museum in 1992.

In the early 1930s Khasevych returned to his native Volyn, where he made a living as a graphic artist, working for such newspapers as *Volyn* in the city of Rivno and *Shliakh* (Pathway) in Lutsk. He also designed mastheads, title pages, and covers for magazines and books and worked as a teacher in his native village of Diuksyn. During the German occupation in 1942-1943 he was a civil magistrate in the town of Derazhne.

His underground activities commenced in the spring of 1943 when he joined the Ukrainian Insurgent Army (UPA), as a member of the National Department of Propaganda which published materials for the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and UPA. Under the alias of "Levko" he headed the political propaganda section of the UPA North, which was under the command of "Klym Savur-Okhrim" – Dmytro Kliachkivskyi.

Working and surviving in incredibly dangerous surroundings – in underground bunkers and hideouts, in primitive living conditions and in extremely difficult circumstances, only having access to outdated and basic clandestine printing equipment and without necessary materials, he created over 150 wood engravings and drawings, a total of about 240 works (the exact number is not known).[17] He also trained several followers, his disciples, such as "Artem", "Myron", and "Svyryd", to assist him and to carry on his work.

Khasevych's artistic output can be divided into two periods: the early years from about 1927 to 1943, which include paintings, prints, and drawings, as well as applied art; and the later years from 1943 to 1952 – his time in the UPA, where wood engravings and drawings of a political-propaganda nature prevail.

EARLY CREATIVITY

During his student days at the Academy of Fine Arts in Warsaw Khasevych was interested in painting and drawing, as well as in graphic and applied art. He participated in all exhibitions organized by the Ukrainian student group "Spokii". In 1931 and 1932-33 Khasevych's work was exhibited at two exhibitions organized by the Ukrainian Society of Art Friends in Lviv. He took part in the exhibition organized by the Association of Independent Ukrainian Artists (ANUM) in 1933-34 and in the Exhibition of Ukrainian Art in the Last XXX Years in 1935, both held in Lviv. His work was included in exhibitions of Ukrainian graphic art abroad, as well as in international exhibits. Four of his prints, **Girl**, **Ex Libris**, **Small House**, and **In the Forest**, were included in the Second International Exhibition of Original Wood Engravings (II-me Exposition Internationale de la Gravure

[17] Obituary notice dated March 15, 1952 in this publication.

sur Bois Originale) in Warsaw in December, 1936.[18] The exhibition jury awarded Khasevych an honourable mention and a rare book prize.[19] For Khasevych this was an unexpected victory as he triumphed over some better known Polish graphic artists.[20] Which of his bookplates was exhibited is not known as it was not identified. Of the other three wood engravings only one, **Girl**, (later known as **Shepherdess**), can be identified with certainty, as it was reproduced in the weekly *Biuletyn Polsko-Ukrainski*.[21] Based on the date, as well as excellence of execution and composition leads me to propose that **In the Forest**, was the wood engraving later known as **Rest** (1936).[22]

Winter

Laundry

Sleep, Boys, Sleep

In 1936 the group "Spokii" published an album of three of its members – Petro Mehyk, Petro Kholodny the Younger, and Nil Khasevych where some of Khasevych's bookplates and thematic prints were reproduced. Catalogues of other exhibitions indicate that Khasevych not only exhibited prints but also oil and tempera paintings.[23]

Unfortunately only black and white reproductions of the paintings have survived. Therefore, it is impossible to evaluate this period and his work

---

[18] *Druga Międzynarodowa Wystawa Drzeworytów w Warszawie, MCMXXXVI. Katalog*. Warszawa: Institut Propagandy Sztuki, 1936, 37, no. 325-328. The album *Ukrainian Underground Art*, 21 and 25 claims incorrectly that there were four bookplates by Khasevych at the exhibition and that he was awarded third prize for them. The four, which are listed and reproduced on page 25 are all from 1937 and 1938 and could not have been exhibited.

[19] "II Międzynarodowa Wystawa Drzeworytów. Posiedzenie Komisji Nagród 7 i 8 stycznia 1937 r." *Nike.* Czasopismo poświęcone polskiej kulturze plastycznej, Rocznik I, Warszawa 1937, s. 287-290. The grand prize went to the Polish artist living in London, Stefan Mrozewski, for **Portrait of Chesterton**, cat. 392. Honourable mentions were awarded to 15 artists from Poland including Nil Khasevych. The book award from "Książnica-Atlas" (Warszawa-Lwów) was Jan Kochanowski's exclusive publication of *Satyr i Zgoda*.

[20] Andrusiw, 142.

[21] Stanisław Ciechomski, "Udział Ukraińców w II-giej Międzynarodowej Wystawie Drzeworytów", *Biuletyn Polsko-Ukrainski*. Warszawa, 14 luty, 1937 (Nr 7)198), 78-79. A scan of this article was received from Ye. Misylo.

[22] In the article "Udział Ukraińców w II-giej Międzynarodowej Wystawie Drzeworytów", 78, Stanislaw Ciechomski writes that **In the Forest** was the strongest and fully mature work. This description best suits the wood engraving later known as **Rest**. A change of name has already been documented for **Gir**l / **Shepherdess** so this was a likely possibility.

[23] For example the catalogue of the exhibition of "Spokii" members in 1930 lists one tempera and several oil paintings while the *Catalogue Almanac of the III Exhibition of the Society of Working Visual Artists 1942*, Lviv: SPUOM, 1943, n. p. lists one tempera painting and 14 bookplates by Khasevych.

In Polissia

House in the Village

Resting

Girl / Shepherdess

properly. Two oils, **Winter** and **Laundry** (early 1930s)[24] indicate that Khasevych was painting in a realistic manner with Impressionist tendencies toward flattened space, simplified forms, and pronounced brushstrokes. In the tempera painting **Sleep, Boys, Sleep** (beg. 1940s) the depiction of women in a cemetery, as well as the title, which harkens back to a patriotic poem in memory of Sichovi Striltsi (Sich Riflemen) by Bohdan Lepkyi, suggest a historical and symbolic meaning.[25]

The early prints survived much better, especially wood engravings. They include landscapes, portraits, and genre scenes. The subject matter of the landscapes is rural, usually scenes with thatched roof cottages. **In Polissia** (1934) Khasevych depicts a corner of a thatched-roof house, a fragment of an overgrown garden, and a bare tree trunk in the foreground, and further back a shed in front of the canopy of a tree. A lone thatched-roof cottage sits in the center of a field in **House in the Village** (1939). A variety of flowing parallel lines depicting the vast sky with rolling clouds fill the background and contrast with the sharp, staccato cuts of the forefront. They showcase Khasevych's mastery of his medium. In the wood engraving **Resting** (1936) along with the beautifully rendered trees, we see a peasant woman resting by the roadside. She is dwarfed by gnarled trees, executed in an amazing display of wood engraving strokes. As already mentioned, the exceptional execution and theme, leads me to believe that this may have been the wood engraving listed in the catalogue of the Second International Exhibition of Wood Engravings in Warsaw in 1936 under the title of **In the Forest**. In reviewing the participation of Ukrainian artists in

[24] V. O. Sydor, "Mytets derevorytu" (Artist of the Wood Engraving), "*Rode nash krasnyi…" (*Our Beautiful Lineage*) Volyn u doliakh kraian i liudskykh dokumentakh* (Volyn in the Fate of People and Documents). Vol. II, Lutsk: Ministry of Education & Volyn State University, 1996, 115, writes that the painting, **Lauderesses**, won a prize at the Academy in 1932.

[25] **Sleep Boys, Sleep** was listed and reproduced in the *Catalogue Almanac of the III Exhibition of the Society of Working Visual Artists 1942*, no pagination, no date provided. Artists and their works are listed alphabetically.

this exhibition Stalislaw Ciechomski wrote that this particular wood engraving "should be regarded through its position as strong, conscious of its meaning, and fully mature".[26]

Rural subject matter continues in the wood engravings of mundane subjects such as **Shepherdess**, where the emphasis is on the woman draped in a shawl which even covers her mouth. This is one of the four wood engravings exhibited in the Second International Exhibition of Wood Engravings in Warsaw under the name of **Girl** and reproduced under that name in Ciechomski's review article. In a later article advertising prints for sale by Ukrainian and Polish artists, including Khasevych, Kholodny the Younger, and Viacheslaw Vaskivky, the same work by Khasevych is reproduced, but it is titled **Shepherdess**.[27]

In **Sleeping Boy** the whole surface is covered with a variety of strokes. Parallel lines dominate in the face and hands, whereas Khasevych uses a cross-hatch technique for the background, and for the coverlet – short cuts which convey its texture. In **Portrait of Unknown Man** the cuts are even more varied and fill the whole space except for the solid white shirt. Generally in the early wood engravings the emphasis is on working the whole area with little use of solid white and black areas akin to some of the wood engravings of Prof. Wladyslaw Skoczylas, who headed the Graphic Art Department at the Warsaw Academy, and who is credited with reviving woodcuts and wood engraving in Poland. Skoczylas made impressive use of parallel line engraving as may be seen in his **Head of a Youth** (1919) and **Girls with Baskets of Potatoes** (1928). His training and influence had an impact on the Ukrainian artists who studied at the Academy of Fine Arts in Warsaw. Although

Sleeping Boy

Portrait of Unknown Man

Skoczylas. Head of a Youth

Skoczylas. Girls with Baskets of Potatoes

[26] Stanisław Ciechomski, "Udział Ukraińców w II-giej Międzynarodowej Wystawie Drzeworytów", *Biuletyn Polsko-Ukrainski*, 79.

[27] Articles advertising prints for sale were published twice in *Biuletyn Posko-Ukrainski*, Warszawa, no. 46 (237), 120-121 and in no. 48 (239), 544-545. The price of a matted original print was eight złoty.

there is no archival record of Khasevych taking any of his courses,[28] there are technical similarities in the use of parallel strokes to convey volume, form, and space, as well as in engaging the whole surface.

It is generally accepted that during his studies Khasevych took a great interest in graphic art, particularly wood engraving and woodcuts. In fact he sought out an old wood engraver in Warsaw in order to learn the craft.[29] The basic difference between woodcuts and engravings lies in the use of wood plates cut along the grain of the wood (woodcuts) or utilizing the end grain of wood (wood engraving). It would appear, on the basis of information provided in the catalogue of the publication *Ex Libris of Nil Khasevych*, and later, information provided on the prints identifying them as "derevoryty" (Ukrainian for wood engravings) that most of Khasevych's works from this period and later qualify as wood engravings.[30] Because it is difficult to tell from a print whether it is a woodcut or a wood engraving, I have chosen to refer to all of Khasevych's prints as wood engravings unless otherwise identified in catalogues or by the artist. Khasevych was also very interested in typography, the structure and character of creative lettering.[31] One of the courses he took at the Academy was lettering and book design taught by Prof. Lenart Bonawentura.[32]

Calendar for Everyone 1927

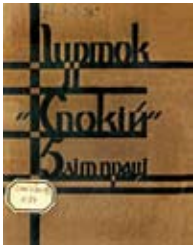

Fifth Anniversary of Spokii

Whereas paintings are one-of-kind works of art and woodcuts, wood engravings and other prints generally allow for multiple impressions, mechanically

[28] The record of official courses taken by Khasevych does not include any courses in wood engraving and woodcutting, nor any courses taught by Prof. Skoczylas. Archive of the Academy, *Księga studiów Szkoły Sztuk Pięknych 1922-1936*. Nr inwentarza 161/39, k. 85, poz. 424, Nił Chasiewicz.

[29] Andrusiw, 142-143.

[30] Without actually examining the wood block it may be difficult to tell whether a print is a woodcut or a wood engraving. Based on the album *EX LIBRIS of Nil Khasevych* and some catalogue entries where the prints are listed as wood engravings, the term wood engraving will be used throughout this text.

[31] T. Lieszner, 6.

[32] The course was "Liternictwo i książka dla pedagogów." Archive of the Academy, *Księga studiów Szkoły Sztuk Pięknych 1922-1936*. Nr inwentarza 161/392, k. 85, poz. 424, Nił Chasiewicz, Oddział specjalny.

reproduced graphic art meant for a large market can be mass produced and widely distributed. The latter was made possible by photomechanical reproductive processes. Not surprisingly, therefore, Khasevych's surviving applied art designs are most numerous. These include book covers, illustrations, and newspaper and magazine mastheads. The earliest known work is a very traditional cover, *Calendar for Everyone 1927*. The title appears on a scroll on a backdrop of stylized plant, fruit, and vegetable motifs and a sheaf of wheat. At the top, in the centre, there is an awkward drawing of a girl wearing a garland and embroidered shirt. The lettering has clarity but is amateurish and lacks the proportions of his later works. This early cover suggests that at the onset of his studies Khasevych showed an interest in applied art, perhaps as a means of earning some money.

VUO marshalovi Y. Pilsudskomu (VUO for Marshal J. Pilsudski)

On the other hand, the cover for the catalogue of the *Fifth Anniversary of Spokii* (1932) is modern and avant-garde for the time. The design is a combination of lettering and straight linear patterns. One vertical band and five horizontal ones with simple lettering intersect to create a contemporary cover without any narrative elements. The cover for *VUO marshalovi Y. Pilsudskomu (VUO for Marshal J. Pilsudski)* from 1935 is also modern and has a similar design.[33] The title and lettering are central to the cover design for *Vatra* (Campfire) (January 1935). A combination of geometric shapes, diagonals and original, effectively elongated letterforms, together with hyphenated words and a stylized campfire create a beautiful, modern cover of the type pioneered in the 1920s under the influence of Contructivism by such Ukrainian artists as Vasyl Krychevsky and Vasyl Yermylov. In the 1920s and 1930s Pavlo Kovzhun continued this Ukrainian constructivist trend in Lviv as did some younger artists in the 1930s.

Vatra (Campfire)

However, other book covers designed by Khasevych, such as for the Volyn calendar *Rilnyk* (Plowman) are more traditional despite their

Rilnyk (Plowman)

[33] VUO is the acronym for the Volyn Ukrainian Organization.

Ulas Samchuk's novel Maria II

modern placement of text and variety of original lettertypes. As the publication was aimed at the rural reader, Khasevych incorporated narrative figurative images popular in more conventional publications, not only in Ukraine. They emphasize the family, education, and agriculture. His attempt to combine modern lettering and design with realistic depictions seen here and in the cover design for Ulas Samchuk's novel *Maria* is not always successful, but it does show that Khasevych was aware of his reading constituents, and that he was trying to find a synthesis of both modern and traditional.

Shliakh (Pathway)

Khasevych continued to manifest his inventiveness in lettering and design in the mastheads of newspapers and magazines. For the periodical of the Mohyla Society, *Shliakh* (Pathway), Khasevych created an interesting composition where the title is in broad vertical strokes, modulated by horizontal and oblique ones which seem to march along a dark band with the text "Religious Community Newspaper for the People" in plain even-stroked type. Above, in a cloud-like formation, there is a landscape with a path leading to a church.

Volyn

For the newspaper, *Volyn* Khasevych made use of modulated bold lettering which flows in a curve over a dark ribbon, with text in a very different slanted calligraphic script using small letters. To the right, a box with information in German indicates that the publication appeared during the German occupation. For the newspaper *Ukraiinskyi Khliborob* (Ukrainian Farmer), the first word is composed of an interesting combination of letters placed in an undulating line above *Khliborob*, which is in bold dark letters with slightly overlapping outlines. A stylized sheaf of grain balances the composition on the left, while a band with text at the bottom anchors the whole. In the periodical for children, *Orlenia* (Eaglet), there is an effective juxtaposition

Ukraiinskyi Khliborob (Ukrainian Farmer)

Orlenia (Eaglet)

of the large “O” filled with images of children and an eagle, as well as lettering with slanting slab serifs. The text appears in a horizontal band as in the previous mastheads. In all four mastheads the proportions of the letters and their spacing are admirable.

In addition to mastheads, Khasevych created illustrations for periodicals. In **Christmas Eve** (1939) for *Pathway* he gives us a bird’s-eye view of a village in winter illuminated by the star of Bethlehem. For its Easter publication, *Pathway* reproduced two illustrations by Khasevych where the religious events have been transported to a Ukrainian village. The resurrected Christ is welcomed by two children in Ukrainian folk dress with Easter eggs and bread, while the crosses of the Golgotha appear in the background. In the second illustration, an angel guarding Christ’s empty tomb greets traditionally dressed Ukrainian women. For the annual Taras Shevchenko celebrations in 1939 Khasevych created a multi-themed composition with the poet’s portrait in the foreground. Shevchenko is portrayed holding a small scroll (as Christ does in icons) and gesturing toward an unfurled large scroll behind him. Images with scenes from some of Shevchenko’s famous poetry such as “Kateryna”, a kobzar (minstrel) playing a bandura and chanting, as well as freedom-loving Cossacks at sea and enslaved in chains fill the panoramic scroll. In the upper left of the composition there is a quote from Shevchenko’s “Testament” and on the right his burial mound in Kaniv. The depictions are figuratively rendered, simplified, and are highly identifiable.

Yet another indication of Khasevych’s interest in lettering can be seen in his designs for an illustrated Ukrainian alphabet, where he combines each letter with appropriate stylized images relating to words beginning with that letter. There are seven known letters and all were executed

Christmas Eve

Resurrection

Holy Women at the Sepulchre

Taras Shevchenko

Letter "У" (U)

Letter "Ж" (Zh)

Letter "Е" (E)

Letter "О" (O)

as wood engravings.[34] Only one, the letter "У" (U) is white and has flowing strokes with angled block serifs. All the others are more rectilinear, greatly simplified, and black. All are combined with relevant images. For example: the letter "Ж" (Zh), which begin the word for harvest in Ukrainian, shows people with sheafs of grain, whereas the letter "Е" which begins the word for Europe overlaps a map of Europe. All seven letters are composed within rectangles and can be used as initial letters. In fact, the letter "У" (U) was used to introduce the text in Khasevych's bookplate album and again as an initial letter in *Ukrainian Underground Art.* The letters "О" and "Е" were also used in the latter.

Tadeus Lieszner writing in 1939 considered Khasevych to be an excellent artist of hand drawn letters. He wrote:

> The problem of beautiful letters has been central from the beginning of his creativity. What is more – this problem – is his passion, which propels him to search for innovative solutions in this important genre of book design.[35]

Without a doubt, Khasevych's letterforms are inventive and modern. They synthesize European developments in the Latin alphabet with Cyrillic ones in old Ukrainian manuscripts and printed books. They continue the process started by the renowned artist Heorhii Narbut, who at the beginning of the 20th century explored old Ukrainian manuscripts, medieval and Baroque letterforms, and was one of the first to create new letter designs based on them. The inventiveness and variety of Khasevych's modern letterforms is much in evidence in his bookplates.

---

[34] The seven letters of the Cyrillic alphabet are: Е (E), Ж (Zh), О (O), У (U), Ч (Ch), Ш (Sh) and Х (Kh).

[35] Lieszner, *EX LIBRIS of Nil Khasevych*, 6.

BOOKPLATES – EX LIBRIS

Khasevych's bookplates deserve special mention as they occupy a significant part of his early work. At the beginning of the 20th century the art of the bookplate or ex libris became widespread throughout Europe and became popular with bibliophiles in Ukraine and Poland. In fact, bookplates were undergoing a revival. Little wonder then that Khasevych, who was interested in graphic art and book design, became involved. Most of his bookplates, which number over thirty, were created in the 1930s. They were exhibited in numerous group exhibitions and in Ukrainian art exhibits abroad, as well as the II International Exhibition of Wood Engravings in Warsaw (1936-1937). The catalogue of the latter exhibit does not identify the bookplate but on the basis of known ex libris created prior to 1936 and identified as wood engravings or woodcuts, there are only three possibilities: bookplates for Stepan Skrypnyk, Petro Kholodny and Petro Mehyk.[36]

In 1939 an album of his ex libris was published with an introduction by the bookplate collector Tadeusz Lieszner.[37] There were 26 listed and ten original bookplates were included. According to the information provided in the album, they were printed by hand on special Japan paper from original woodblocks. The catalogue of the large III Exhibition of the Society of Ukrainian Visual Artists in 1942 in Lviv lists and identifies fourteen ex libris by Khasevych.[38] According to the album *Ex Libris of Nil Khasevych* most of his bookplates were wood engravings, but he also occasionally utilized woodcut, linocut, etching, drypoint, and copper engraving techniques.[39]

It is interesting to note that in the early bookplates Khasevych preferred stylization, simplification, and contrasting areas of black and white. A clear geometric spatial construction is readily apparent. Later ones are more figurative with detailed images and three dimensional

---

[36] *EX LIBRIS of Nil Khasevych*, 12 provides a list of all bookplates, with dates and medium, four of which were done prior to the exhibition. Of the three listed, two were wood engravings and one a woodcut.

[37] The above album was published in a numbered edition of 200.

[38] The catalogue of the *III Exhibition of the Society of Ukrainian Visual Artists* lists thirteen bookplates as woodcuts and one as an engraving. This is confusing because some of the same bookplates listed as wood engraving in the album *EX LIBRIS of Nil Khasevych* are identified as woodcuts.

[39] The catalogue *EX LIBRIS of Nil Khasevych*, 12 differentiates between wood engravings and woodcuts, whereas the catalogue of the *III Exhibition of the Society of Ukrainian Visual Artists*, lists all thirteen of Khasevych's ex libris as woodcuts in Ukrainian and in German (Holzschnitt).

modelling. In most, Khasevych favours a more traditional approach, perhaps as a result of the prevailing tastes of his patrons.

Ex Libris of Petro Kholodny the Younger

The earliest of Khasevych's bookplates from 1932 and 1935 are for a fellow art student and "Spokii" member, Petro Kholodny the Younger.[40] In one of them the composition is dominated by a spiral shell from which a figure is emerging, perhaps of an architect or engineer with his instruments. This figure echoes the images of God the Creator from medieval icons but is especially reminiscent of the Creator from William Blake's painting *The Ancient of Days* (1794).[41] The meaning of the symbolism may be revealed only if one is aware that Petro Kholodny the Younger was very interested in the golden section, particularly the spiral and its manifestations in nature.[42] The structure of the composition is based on the spiral and two rectangles in which Khasevych placed the text. Starting with this first bookplate Khasevych demonstrates his ability to convey the interests of the owner of the ex libris in an appropriate graphic form and small format.

Ex Libris of Stepan Skrypnyk

His early modern bookplates include the ex libris for Stepan Skrypnyk (1935), a senator to the Polish Parliament from the Volyn Region.[43] The album *Ex Libris of Nil Khasevych* lists this bookplate as being woodcut.[44] The composition is based on abstract planes, an interplay of white and black shapes, and a partial spiral which is an outgrowth of the letter "C" and then morphs into parliamentary

[40] This is the only known linocut.

[41] William Blake (1757-1827) was an English artist, philosopher, and poet.

[42] The author is indebted to Andrew Charyna, the grandson of Petro Kholodny the Younger, for the information about his grandfather's interests. Petro Kholodny's book cover design for Mykola Chaikivsky's book *Algebra* (1925), which also includes the golden section and spiral, supports this interest further.

[43] Stepan Skrypnyk (1898-1993), senator to the Polish Parliament from 1930 to 1939, was ordained a Ukrainian Orthodox Bishop in 1942 in Kyiv. Later he was the Archbishop of the Ukrainian Orthodox Church in Canada (1947-1949), the Metropolitan of the Autocephalous Ukrainian Orthodox Church in Europe (1969) and then the USA (1971). He was elected the first Patriarch of the revived Ukrainian Autocephalous Church of Ukraine in 1990.

[44] *EX LIBRIS of Nil Khasevych*, 12.

benches with figures. In contrast to the Kholodny bookplate with its simple capital and lowercase lettering, Khasevych uses a combination of capitals with partial serifs and lettering with ligatures, which resembles handwriting.

In the bookplate in two colours for the engineer Ye. Pliushch (1938) Khasevych incorporates such geometric shapes as a circle, square, and rectangle and juxtaposes simplified images of modern modes of transportation by train with more traditional ones of wagons and oxen. The lettering is simple, elegant, and inventive. It is an integral part of the overall design of the bookplate.

In later bookplates Khasevych abandoned modern approaches and abstract imagery favoured by such known artists of the Ukrainian bookplate as Vasyl Krychevsky Senior in Kyiv and Pavlo Kovzhun in Lviv. However, he retained the superbly inventive lettering and placement of text. In bookplates for Vasyl Vaskivsky (1938) and Rev. A. Okolo-Kulak (1938) the images are detailed and realistic while the design of the lettering remains imaginative and modern. The enlarged, centrally located "O" in the latter serves as the initial letter, as well as a compositional device by focusing attention on the lonely figure headed toward the church. The beautiful bookplate for Gino Sabattini (1939) has graceful calligraphic lettering and an amazing "S" which anchors the whole composition. The lettering is graceful, the proportions harmonious as is the relationship between lettering and images.

Regardless of the style, Khasevych's bookplates are uniquely his own in terms of composition, placement of text, and inventiveness of lettering. Their role is not only to identify the bibliophile, but to act as formal elements and an integral part of the composition. Precisely therein lies Khasevych's contribution and significance to developments in Ukrainian bookplate design.

Ex Libris of Ye. Pliushch

Ex Libris of Vasyl Vaskivsky

Ex Libris of Rev. A. Okolo-Kulak

Ex Libris of Gino Sabattini

IN THE VORTEX OF INSURGENCY

Starting with 1943 until the day of his tragic death in an underground bunker in 1952, Khasevych worked as an editor and artist for the OUN and UPA. As a member of the Department of Political Propaganda, he served in the regional and national headquarters of the OUN and headed the graphic section of the Volyn OUN (PZUZ). He prepared political and propaganda literature of the OUN and UPA for publication, designed anti-Soviet brochures, posters, mastheads, title pages, monetary units (bofons), did illustrations and caricatures, as well as memorial portraits, stamps, and seals, He was also involved in producing plates for printing images. Khasevych created a series of illustrations for a proposed album entitled *Volyn in Battle*. In addition, he left a legacy of informal portraits and sketches of the insurgents at rest. He designed medals, awards, and insignia. Indeed, his entire oeuvre of this period is centered solely on clandestine operations of the UPA and the life of its members.

Thematically his work can be divided into the following categories: 1) political and propaganda art; 2) genre scenes including landscapes of Polissia and Volyn; 3) portraits; 4) graphic art for publications; 5) seals and stamps; and 5) designs for awards and insignia. Most of the work consists of drawings and prints and fits the category of applied art.

Khasevych's works had a clear and direct message which was easily understood by the population as the images were highly recognizable, the symbolism well known, the text and lettering legible. The design and execution were well suited to the small format and wood engraving technique. Stylistically the images were figuratively rendered, idealized, and often heroic or exaggerated and cartoonish in caricatures and travesties.

Most of Khasevych's work during this time, both prints and drawings, sometimes prints done on celluloid, reflect the ideology of the liberation movement: the idea of an independent Ukrainian state and a fair political and social order. The aim was to disseminate the message of the liberation movement of defeating the enemy and to mobilize the population to oppose the Soviet regime and support the cause of liberation.

One can only admire Khasevych's ability to create informative and interesting visual images and compositions within a small format and to work within the limited possibilities provided by woodblocks and wood engraving tools. Very likely, his experience working with the small scale compositions of bookplates, which required conveying the interests of the bibliophile or his collection in a unified design using text and images, served as precursors to his later work for the OUN and UPA.

POSTCARD-POSTERS, FLYERS, CARICATURES

Khasevych's greatest contribution is the creation of the Ukrainian political and propaganda poster directed at the liberation struggle for an independent Ukraine and human rights. As is well known, all art in the Soviet Union was subservient to the Communist Party and its aim was to further the totalitarian ideology of the Party. Posters were the mainstays of the propaganda effort. They had a political and social function and served as a means of communicating with the population. Posters with easily recognizable images and symbols, and clear slogans played a significant role in the Soviet Union starting with Bolshevik posters in the 1920s. That role continued during World War II and for a long time after. Huge posters and billboards decorated buildings, while smaller ones were hung on walls and in display windows. Cities, towns, and villages were covered in posters and slogans for anniversary celebrations of the October Revolution. During the German occupation, the Nazis also resorted to posters as a means of communicating with the population. Most Soviet and German posters were usually limited to one central image, a short slogan, and a few, vibrant colours. All elements were focused on conveying the message. They were mass produced and widely distributed.

Having limited access to other means of communication and distribution of information, the OUN also used posters, but they were small in size and packed with information. In fact they were usually about a tenth of the size of average posters. One of the larger ones, **20 Years of OUN**, is only 15.9 x 12 cm. For lack of a more appropriate term, they will be referred to as postcard-posters.

To proliferate their ideology and reach the population, especially in Halychyna and Volyn, the OUN and UPA printed these postcard sized posters, notices, and appeals in underground print shops and distributed them widely among the population. Given the subversive nature of the material they had to be small, often of miniature size, measuring about 8 x 6 cm. or even smaller.

Khasevych was the consummate master of the postcard-poster. They belong to the most amazing of his works. It is in these small works of graphic art filled with meaning that Khasevych excels by combining often complex images with minimal text to convey the message. The most successful and meaningful postcard-posters are from the series "Ideals of the Ukrainian Liberation Movement".[45] Among them: **Glory**

[45] This translation was used in the album *Ukrainian Underground Art*. The Ukrainian term used would be better translated as "OUN Slogans". The oldest unattributed postcard-poster is from 1943. Titled **The Ukrainian Insurgent Army Is Fighting Against Imperialism and Empires**, it is directed against the German occupation. Whether it is by Khasevych is not certain.

to Ukraine, **20 Years of Struggle of the OUN** and **January 22 – The Day of Ukrainian Nationhood.**

Glory to Ukraine

The date of the creation of the first version **Glory to Ukraine** is not known and the work survives only in a second version from 1949, when the UPA was fighting against the USSR.[46] However, the symbolism emphasizes that UPA was fighting both totalitarian regimes – the Nazis and the Communists. Central to the 1949 edition is a triumphant UPA soldier confidently striding over fallen flags of the Soviet Union and Nazi Germany. Above him, in the top tier in the centre there is the Ukrainian coat of arms (a trident within a stylized wreath) and one of the attributes of Ukrainian nationhood which Khasevych uses most often. On both sides there are images of the glorious past of Ukraine: armed knights of the Kyivan Rus' State on the left and on the right, Cossacks in victory poses. Beneath them a banner with the words "Glory to Ukraine! For Ukraine, for Its Freedom, for Its People." Further down there are two more horizontal banners with slogans and then two tiers depicting the heroic battle of Kruty and Bazar. In the third tier, under the banner "Countless numbers in the struggle of OUN-UPA," there are rows of soldiers and citizens marching to fight for an independent, sovereign Ukraine. Beneath them the inscription "Glory to the Heroes!" exalts their dedication and sacrifice. The whole composition is saturated with patriotic images, themes, and slogans, which encompass centuries of struggle for independence. Khasevych skilfully juxtaposes the romanticized historical past of Ukraine with the current state of affairs, and stresses past heroic acts as guidelines worthy of emulation to reach a final victory over the enemy. As a means of propagating UPA ideology, not only with slogans, but also visually, this postcard-poster is quite impressive.

It is equally remarkable as a work of graphic art. The composition has a central focus and is symmetrical. The distribution of smaller images into horizontal registers resembles that of icons of

[46] *Ukrainian Underground Art*, 31.

the 16th century, particularly those of the Passion of Christ. All figures are simplified and reduced to black and white planes and lines. The top register with the trident is rendered very expertly. It is interesting how in the second tier Khasevych guides our vision through diagonals and perspective beyond the victorious soldier to the motto “Glory to Ukraine”. In the third register the depiction of people suggests masses of followers, thus stressing the support of the population without which the UPA could not have survived and fought so long against the powerful forces of the Soviet Union. The lettering is aesthetically distributed, simple, crisp, and varied. It is appropriate for effective cutting with a burin.

Considering the small size, 13 x 9.2 cm., the composition is overloaded with images and text, yet it is fully comprehensible and unified. One has to remember that the possibility of making large format wood engravings and producing large prints in primitive conditions of underground bunkers and without proper printing presses was non-existent. In addition, covert resistance graphics necessitated a small size for practical reasons – possession, storage, and transportation of the materials were all illegal and severely punished by the authorities. Specifically it is the small size and saturation of visual content that distinguishes postcard- posters from official posters.

Twenty Years of Struggle of the OUN 1929-1949 (1950) is a visual history of the OUN in images, dates and slogans. It is presented in a composition which echoes those used in icons of saints with images of their lives. In the central rectangle attention is drawn to a group of soldiers framed by a circle, suggesting the life-providing sun and a new day. One of them proudly holds the Ukrainian flag with a trident and a quote from the decalogue of the OUN “We shall win a Ukrainian State or we shall perish fighting for it”. Higher up there is a map of Ukraine surrounded by grasping hands from Poland, Russia, and Romania. Above the rectangle a large “20” indicates the years of existence of the OUN and the

Twenty Years of Struggle of the OUN 1929-1949

anniversary dates “1929 – 1949” in smaller numerals. Along the side there are eight frames with images of the OUN battles in Transcarpathia in 1938-1939, Sian and Buh in 1944-1947, Ukraine from 1952, and the whole of the USSR from 1949. The texts below the frames point to the ideals for which the OUN, together with UPA and ABN (Anti-Bolshevik Block of Nations), are fighting. They read: “In defence of the country, in defence of the people, against imperialism, captivity, and slavery, for freedom of Ukraine, for freedom of all people”. Across the bottom, in capital letters, the text states: “For an Independent and Sovereign Ukrainian State”. It is incredible how much information Khasevych managed to include in a small space and yet not overburden the composition.

22 of January – Day of Ukrainian Statehood

In comparison, the postcard-poster **22 of January – Day of Ukrainian Statehood** is focused on one event and is much simpler in composition. There are only three imposing figures in the center: a soldier of the Ukrainian State with a flag and trident, a Cossack with sabre, and a knight from the Princely Period of Kyivan Rus’ with a spear and shield. This central image links the three historical periods of statehood and suggest a secular Trinity. Behind them a large circular form with rays pointing toward the quote from Taras Shevchenko’s famous poem “Poslaniie” (The Epistle) “In your own home there is truth, power and freedom” frames the trio. It may be interpreted as a sun, the symbol of new life and transformation. This echoes old icons of the Transfiguration where Jesus Christ is portrayed in a mandorla with rays and may suggest the sanctification of the struggle for independence.

For an Independent Sovereign Ukraine 1948, 1949

In other postcard-posters of the OUN, compositions and messages are simpler and more focused. **For an Independent Sovereign Ukraine** (1949) portrays a triumphant, joint march of Ukrainian villagers, workers, and intelligentsia with the insurgency soldiers emphasizing the unity of all classes of the Ukrainian nation in the struggle for independence and a better life. The flag carried

by the group has a trident and two captions: “For Freedom” and “For a Better Life” which equates the concept of freedom and a better life with an independent and sovereign Ukrainian State. In the upper left there is a thatched-roof house against a backdrop of factory chimneys and cranes. The circular form, a symbol of life and transformation, is a visual reminder of the unifying force of the movement for both the rural and industrialized urban population. In an earlier variant of the poster from 1948, the image is reversed, the figures have slightly different postures as does the UPA soldier who looks outward to the right, and there are no branches in the lower right corner.

Freedom for Nations, Freedom for Mankind

The postcard-poster **Freedom for Nations, Freedom for Mankind** (1949) extends the fight to all the nations and people enslaved by the USSR, which is portrayed as a prison. It promotes the idea of uniting all of them in the fight against the USSR. In the foreground, an insurgency soldier with a banner emblazoned with trident leads a group of supporters trampling fallen Communist standards past a burning building with names of all the occupied countries. In a variation of this theme entitled **Freedom for Nations, Freedom for Mankind (No. 1)** (1948), the composition and the slogans are similar, but attention focuses on the soldier with the banner and the group behind him that is breaking down the prison door. Representatives of other nations are not depicted and images are reversed.

Freedom for Nations, Freedom for Mankind (No. 1)

In yet another of the postcard-posters promoting an independent sovereign Ukrainian state, the caption is limited to an abbreviation on the banner with the trident and the logo of the OUN on a second flag.[47] Attention is focused on the soldiers of the UPA advancing on the enemy, which is running away.

UPA Soldiers Attacking

In all of the postcard-posters Khasevych portrays the liberation struggle symbolically, using readily recognizable attributes of an independent

[47] Ishchuk and Marchuk in this publication attribute this work to the “Volyn in Battle” series.

Ukraine such as the trident, the blue and yellow flag, and images of victorious soldiers. Emphasis is always on the positive, highly idealized message.

How Stalinist Gangsters Rule Ukraine

Khasevych also designed and illustrated flyers, which in contrast to the postcard-posters, are dominated by text with appeals to the people. The image is small and only reinforces the written message. In the flyer **How Stalinist Gangsters Rule Ukraine** (1947) a barefoot woman with a girl protests being robbed by two fat armed men. The caption above reads "The widow's last homespun coat is being confiscated". The text of the flyer is an appeal to all women, victims of Communism, who lost husbands and sons fighting for the USSR, to resist injustice and oppression and support the liberation effort. Some of the fonts used in the flyer have been hand-carved.[48] The place where the flyer was produced is clearly indicated as the Klym Savur printing shop.[49]

Ukrainian Invalids, Former Soldiers of the so Called "War of the Fatherland"

In the flyer **Ukrainian Invalids**, **Former Soldiers of the so Called "War of the Fatherland"** (as World War II was called by the Soviets) two disabled men are depicted begging beside a fence. The caption asks: "What were you fighting for?" Khasevych contrasts promises made with the reality of life in the Soviet "paradise" for those that fought for the USSR. Both flyers end with the words: "Long live freedom for countries and people! Long live an independent and sovereign Ukrainian state!"[50] Both are signed: "The Ukrainian Insurgents".

The Disabled and Cripples – Workers in the USSR Are Forced to Beg

A similar image of an amputee, a blind man, and a wounded man as beggars is the subject matter of one of the postcard-posters (1951) with the caption "**The Disabled and Cripples – Workers in the USSR Are Forced to Beg**". A factory and a fat Communist official provide the backdrop.

---

[48] *Ukrainian Underground Art*, 57.

[49] "Klym Savur" was killed in 1945, his printing bunker was discovered in the village of Pitushkiv, Rivno Oblast and destroyed on February 18, 1948.

[50] Reproductions with readable text were first published in *Ukrainian Underground Art*, 57 and 59.

"The Collective Farm" series is a visual satire on the situation arising from the forced collectivization of all privately owned farms. In the print with the caption "**People Have Become Beasts of Burden**" (1949), a whole family including small children has been yoked together to plough the land, despite the promise that collectivization would bring mechanization. The family is being herded by an opulent Bolshevik with a whip. There are two versions of this wood engraving, one with the caption, the other without. The latter was used as an illustration for the publication *In the Collective Farm Bondage*, a story published in 1949 with four other illustrations which include **What Stalin Has Given the Workers, Collective Farms Bring Death, ...but There Is Nothing to Eat**, and **Advanced Collective Farm Technology**.

Some of the illustrations of the "Collective Farm Series" (1949) were executed by Khasevych with assistance from students working under his supervision, as indicated by the signatures on the prints. For example the illustration **Advanced Collective Farm Technology** was copied from a Khasevych original by his student, "Artem", and corrected by Khasevych. It shows that despite Soviet propaganda that collectivization will bring mechanization, which in turn will make farm labour easier, we see an idle, broken down tractor sitting in the field, the driver sleeping while three women are digging with spades.

The illustration **...but There Is Nothing to Eat**, the second variant after an original by Khasevych was engraved by "Myron". Once again Khasevych made corrections. The text of the story *In the Collective Farm Bondage* claims that life in the collective farms is so good that there is no food to feed the starving cows:

> Instead of hay, cattle and people are fed decrees, commands, and rulings. Papers of all sorts are brought by the boxful. In

People Have Become Beasts of Burden

What Stalin Has Given the Workers

Collective Farms Bring Death

Advanced Collective Farm Technology

...but There Is Nothing to Eat

desperation the stable-groom picks up a balalaika or accordion and bellows so loudly that the rafters shake. His stomach growls from skim cornmeal, the cattle bellow with hunger, starving to death. Whether there is anything to look after, or not, stable grooms and milkmaids have to report for work.[51]

Wood engravings created by Khasevych but executed by some of his students follow his lines and patterns of hatchings exactly. The differences in execution are usually minimal although the lines may be simpler, less varied and more mechanical.

Bolshevik Manhunt

Besides the "OUN" and "Collective Farm" series, Khasevych created a number of other wood engravings which portray the Soviet reality from the OUN point of view. In the prints **Bolshevik Manhunt** and **Roundup for Deportation to Siberia**, Khasevych recreated the terror of the Russian-Bolshevik regime and the fate of innocent villagers. In both, armed authorities attack unarmed people. In **Bolshevik Manhunt**, the narrative focuses on soldiers catching villagers who are trying to escape from a thatched-roof house. In **Roundup for Deportation to Siberia** soldiers are seen throwing a child onto a wagon and dragging an old woman, while others shoot at figures trying to escape the roundup. Both have titles which highlight the images.

Roundup for Deportation to Siberia

What Is Exported from Ukraine

What Is Imported to Ukraine

These images are documents of their time and place, of people suffering under Soviet occupation. Khasevych had the courage to portray the atrocities and violations of human dignity committed against the population. At a time when Soviet propaganda was glorifying life in "the Soviet paradise", Khasevych dared to expose the hidden reality of life under the Soviets.

The diptych **What Is Exported from Ukraine** and **What Is Imported to Ukraine** (1951) is

[51] Exerpt from *In the Collective Farm Bondage*, a story published as a separate booklet by OUN and PZUZ, 1949. In the introduction there is an appeal to the farmers "to oppose collectivization, its bondage and enslavement".

remarkable in conception and a masterpiece of execution. It depicts two trains: one heading East while the other one heads toward the West. In the eastbound train the cars have bars over the windows and are padlocked. They are filled with people being deported, alongside products from Ukraine – bread, sugar, coal, iron, and pork fat. The locomotive of the westbound train with sickle and hammer is pulling wagons labelled Kaganovich & Co., torturers, scabs, parasites and syphilis, leg irons, misery, and decrees. Its length is infinite.

Bloc of Communists with Non-People

All of the images in these works are realistically rendered in perspective and are readily recognizable, although there is a tendency to stereotyping and cartoon-like depictions of regime figures.

In Khasevych's series "Satires and Travesties", he criticises and pokes fun at the regime, its policies, and leaders through hyperbolic emphasis of negative characteristics of the enemy. The text is minimal. In **Bloc of Communists with Non-People** (1950), a chief of the Communist Party with revolver and whip rides on the back of a kneeling Ukrainian farmer in chains. In **USSR – Prison of Nations** (1950) smoke is billowing from a tall building with grated windows and watchtowers which is perched on a globe directly over the USSR. The billowing smoke from some of the windows suggests that the insurgents have set the Soviet Union on fire. A similar composition and symbolism of a globe may be seen in **Comrade Lenin Is Cleaning the World of Filth** (1920), a Bolshevik poster by V. N. Deni.[52]

USSR – Prison of Nations

Some of Khasevych's travesties and satires were executed by students working under his supervision. For example, **The Death Penalty in the USSR Has Been Abolished in Favour of 25 Years of Hard Labour** (1949), which juxtaposes beastly punishment before and after,

The Death Penalty in the USSR Has Been Abolished in Favour of 25 Years of Hard Labour

[52] Stephen White, *The Bolshevik Poster*. New Haven-London: Yale University Press, 1998, 56.

If War Comes Tomorrow

was engraved by "Svyryd".[53] The caption reads "Before abolition they did not allow us to live; after abolition they do not allow us to die," which corresponds to the depiction of execution by hanging and shooting with the slow death through forced labour. **If War Comes Tomorrow** (1949) was engraved by "Myron" with Khasevych's supervision. This is a satire on the Soviet song "If there is war tomorrow the enemy will attack – all Soviet people will rise as one ..." which has been substituted with the words "all Soviet people will rise as one to attack the Kremlin". With a backdrop of the Kremlin in flames an insurgent soldier has toppled Stalin. The rendering, particularly of Stalin, is cartoonish and stereotypical.

Heroine of Socialist Labour

One other caricature by Khasevych is worth mentioning: **Heroine of Socialist Labour** (1947) which satirizes the decree of the Central Committee of the Communist Party and the Council of Ministers on fertilization.[54] It is also a parody of the policy of awarding titles of "hero" or "heroine" to workers who have over-achieved their quotas. The use of fecal imagery is grotesque and rather primitive perhaps because it was meant as a caricature for the satirical magazine *Ukraiinskyi Perets* (Ukrainian Pepper). According to Khasevych a wood engraving of this print was executed by students from his destroyed original.[55]

During a period in which any criticism of the Soviet regime was severely punished by arrest, years of hard labour in concentration camps of the Gulag, deportation to Siberia, or even death, Khasevych's work stands out as a courageous act of defiance against the regime even though he was fully aware of the consequences awaiting him from the authorities who were hunting for him in order to silence him and stop his art production.

---

[53] *Ukrainian Underground Art*, 61. The work has been signed by "Svyryd" + N. Kh. with a note that it was done according to a design by Khasevych and under his supervision.

[54] See Khasevych's letter to "2151" (the code name of the leader of the OUN in Ukraine, V. Kuk.) in this publication.

[55] See Khasevych's letter to "2151" in this publication.

BOFONY/BOFONS

Yet another means of disseminating information about the OUN and UPA were monetary coupons or credit notes called "bofony" or "bofons", an abbreviation of the Ukrainian name "boiiovyi fond" (battle fund). They were used as receipts for products obtained, requisitioned or donated to support the liberation effort. Between 1943 and 1949 Khasevych designed and executed over a dozen of them.[56] Khasevych's bofons are very professionally designed and executed and effectively integrate images and lettering. The ideological message of the OUN is conveyed clearly, as is the spirit of the insurgency. In designs and slogans, they echo the somewhat larger and more complex postcard-posters, particularly of the "OUN" series.

The subject matter of Khasevych's bofons, as well as those of other underground artists, served as a political and propaganda tool. In most of them, Khasevych incorporated the trident, the symbol of an independent Ukraine, and the insignia of the OUN(b). The latter combines a triangle with stylized cross and trident within a circle. Each letter of OUN is separately arranged in one of the three spaces created between triangle and circle. All but one of the bofons include text stating that this is for the battle fund of the OUN or UPA and include a monetary value.

Bofons with centrally placed OUN insignia/emblem in a symmetrical composition may be considered as being of the heraldic type. The identification text appears in an arc around the emblem as may be seen in the **50 karbovanets (krb.) bofon** from 1944 and the **25 krb. bofon** from 1945. They are the simplest and smallest (4.1 x 3.4 cm.) of Khasevych's bofons.

One of the earliest, the **20 krb. bofon** (1943), is also the most unusual. It features a soldier with sword and banner on a white horse in the foreground and behind him in a cloud – marching soldiers led by a mounted rider. Above them in the background there are rolling hills with tanks. The mounted soldier's sword and dress suggest the uniform of the forces of the Ukrainian National Republic, whereas the tanks speak of the period of World War II and suggest a wish that in the future the soldiers of the UPA would have their own. Khasevych may be juxtaposing the past with the present and future, as well as referring to the Polissia Riflemen, who carried on the traditions of the Ukrainian National Army and used Cossack terminology in their fight against the Communist and Nazi forces in the early 1940s as has been suggested by O. Klymenko.[57] The text

[56] Khasevych's bofons are reproduced in O. O. Klymenko, *Bofony: Hroshevi dokumenty OUN i UPA*. (*Bofony: Monetary Instruments of the OUN and UPA*). Kyiv: University of Banking of the National Bank of Ukraine & Security Services of Ukraine, 2008 and also in *Litopys UPA. Volyn, Polissia, Podillia: UPA ta zapillia*. New Series: vol. 8, Kyiv-Toronto: Litopys UPA, 2008.

[57] Klymenko, *Bofony*, 84.

20 krb. bofon

placed diagonally above and below the images is a call to arms from the poem by O. Oles dedicated to Symon Petliura:

Abandon your crying son
Let not the enemy drink your tears
We will hear our cannons roar
We will see our army

The elongated first letters stabilize the diagonal placement effectively. The denomination is outside the frame, which is unusual for Khasevych.

A depiction of insurgents in battle appears for the first time in the **200 krb. bofon** from 1944. A soldier throwing a grenade is in the centre of a vertical composition. He is surrounded by three others, one of whom is running with a banner with OUN insignia. There is a trident in an oval above them and the whole image is framed by an arch with the slogan “For Ukraine, for freedom, for our people”. At the bottom the text “For the Battle Fund” acts as a pedestal with an interestingly raised placement of “UPA” in the middle. This type of central image with similar slogans may be seen in postcard-posters and some of the other bofon designs.

200 krb. bofon

Images of soldiers attacking also appear in the designs of the **10 krb.** and **1000 krb. bofons** from 1945. In both there are depictions of tanks and airplanes suggesting support which the insurgent soldiers did not have at their disposal, but which equate them with a regular national fighting force. The mandatory text and denominations are effectively rendered and integrated into the whole design. The elongated lettering of the UPA, the numerals, and their placement are particularly successful. The horizontal format is more in keeping with traditional banknotes as is the placement of the denomination numerals. All three of the bofons with depictions of attacking soldiers emphasize the fight against the enemy and the heroic actions of the soldiers. They reinforce the positive, idealized version of the liberation struggle.

10 krb. bofon

1000 krb. bofon

It is interesting to note that somewhat similar images of soldiers attacking appeared

on stamps (Poczta AK Polowa) issued by the Bureau of Information and Propaganda of the Polish National Army during the Warsaw Uprising in 1944. The Graphic Department was headed by Mieczysław Jurgielewicz, who like Khasevych, had been a student at the Academy of Fine Arts in Warsaw. In the stamp designed by Stanislaw "Miedza"-Tomaszewski there are three soldiers in action framed by a sun with rays, a symbol seen in some postcard-posters by Khasevych.[58] The composition and placement of text show similarities in design with the much more numerous works by Khasevych.

300 krb. bofon

Khasevych's **300 krb. bofon** (1944) portrays a joint march of soldiers and people under a banner carried by a rural woman and reading "For an Independent and Sovereign Ukrainian State". The group is representative of people of diverse classes and backgrounds marching together. To the right – the numerals "300" and slogan "for the battle fund" followed by the insignia of the OUN, provide identification, as well as counter-balance to the image and sweep of the banner. The horizontal composition is stately. Khasevych depicted similar marchers in a 1949 postcard-poster but replaced the solemnity of the group with a more agitated depiction.

100 krb. bofon

The composition of the **100 krb. bofon** for UPA (1945) is simpler and limited to one victorious soldier holding a banner with trident and stepping over Soviet standards. The large lettering above the fallen standards reads "Freedom". In the **500 krb. bofon** for UPA (1945) a central oval medallion with one soldier rises out of a beautifully composed grouping of Ukrainian flags on which the letters UPA have been superimposed. The much taller Cyrillic

500 krb. bofon

[58] Janina Jaworska, *Polska sztuka walcząca 1939-1945*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1985, 108-110, ill. 45. The task of the Department was the production of posters, flyers, and postage stamps. Stanislaw "Miedza"-Tomaszewski was the deputy director of the Graphic Section and besides postage stamps designed several large colour posters. The posters designed by Jurgielewicz and Tomaszewski were large and typically focused on a single image and slogan. All were directed against the Germans. They cannot be compared with Khasevych's small postcard sized posters.

"П" (P) forms a powerful pedestal for the whole composition. The sketchy numerals in the upper corners appear as if executed in haste. The portrayal of the soldier echoes the 1945 memorial portrait of Colonel Dmytro Kliachkivsky, pseudonym "Klym Savur-Okhrim", who died in 1945.

Volyn in Battle

Overall Khasevych's bofons stand out from others created by underground artists through their professionally rendered designs and their impressive combination of images and lettering. Some of them were issued in several editions and by different print shops which attests to their popularity. They were copied and adapted, albeit not very successfully, by lesser artists such as V. Hnybida – "Nepliui".[59] As in his postcard-posters Khasevych packs a lot of content into their miniature format and skilfully integrates formal elements, images, and text.

The Forest Is Our Father, the Night – Our Mother

"VOLYN IN BATTLE" SERIES

The series of wood engravings "Volyn in Battle" is one of Khasevych's most significant achievements. It was prepared with the intention of publishing the work in an album.[60] In these works Khasevych shares his knowledge and experiences of the liberation struggle and life of the insurgents, as well as his observations and familiarity with his surroundings. These works display his dedication and love for his native Volyn Region. Soldiers and forests dominate in this series and the genre scenes of everyday life in the UPA are lovingly rendered.

We Stand on Guard for Freedom

For the album, which was never published, Khasevych designed a cover in two colours. In addition to the title, ***Volyn in Battle***, in strong capital letters, the central image is that of a soldier with a machine-gun striding confidently on the outskirts of a forest with a line of insurgents in the background. In contrast, in two of the prints with titles: **The Forest Is Our Father, the Night – Our Mother** and **We Stand on Guard for**

[59] The 10 krb. bofon by V. Hnybida is reproduced in O. O. Klymenko. *Bofony: Hroshevi dokumenty OUN i UPA*., 136. It is an inept copy of Khasevych's 500 krb. Bofon.

[60] The dates on the wood engravings indicate that the series was executed in 1948-1949.

Freedom it is the forest with thickets and majestic old trees which dwarfs the soldiers and at the same time serves as guardian.

There are no titles and no slogans in most of the other wood engravings and all attention is focused on the insurgents in their surroundings. In **On Guard**, two people are depicted among trees, one of whom is a woman aiming her rifle. This image shows that women served as soldiers along with the men. In the foreground the wooden marker with UPA on it indicates that the forest belongs to them.[61] In the wood engraving **Soldier Beneath a Tree**, a single soldier aiming his machine-gun is depicted beneath a tree with a broken trunk. From the detailed rendering of this once mighty tree, as well as those depicted in other wood engravings, it is obvious that Khasevych is fascinated by the character of trees, their varied forms and textures. He enjoys observing and drawing them. The broken tree trunk may be read as a symbol of the shattered lives of the insurgents, as well as of the population. In contrast to the preceding wood engravings with their emphasis on trees in **He Is Guarding His Country** the emphasis shifts to an armed young soldier crouched in the shelter of an uprooted tree. In this case the uprooted tree may be interpreted as a metaphor for the tragic fate of men uprooted from their families and homes by the vortex of uneven battle against impossible odds.

Khasevych depicted the various landscapes of the Volyn Region in several of the wood engravings. **Insurgents in the Valleys of Volyn** depicts a column of soldiers in the panorama of the Volyn landscape, with rolling hills and expansive skies, without the safety of forests. It suggests that the insurgents felt safe in their native environment and made organized use of the terrain. In **Insurgents in Polissia**, Khasevych portrays a column of soldiers spread along the banks of a lake. In the foreground there is a beautifully rendered tree which balances the composition. Only the insurgents closest to

On Guard

Soldier Beneath a Tree

He Is Guarding His Country

Insurgents in the Valleys of Volyn

Insurgents in Polissia

[61] I. Marchuk pointed out to the author that such markers were used in Volyn to indicate forest boundaries for ownership purposes.

New UPA Recruits

In the Forest Thicket

Insurgents Visiting a Farmstead

In Volyn the Grain Has Been Trampled by the Enemy

Insurgents I / Memories I

the viewer are individualized. Those behind are mechanically repeated silhouettes. The elliptical shape of the lake and the long column of armed soldiers convey an atmosphere of serenity and openness. The forest acts as a backdrop for the rows of volunteers in **New UPA Recruits**. Through careful attention to individual postures and clothing of the figures, Khasevych manages to individualize the crowd and to convey the message that people of different backgrounds and various ages were joining the liberation movement of the UPA.

Among the most interesting portrayals of life are those of insurgents at leisure. **In the Forest Thicket** shows a soldier gently petting a wild baby boar on his knee. This is a touching scene which depicts the humane side of the struggle. The warm reception of two soldiers by a family in **Insurgents Visiting a Farmstead** illustrates the level of support provided by the population and the trust and friendliness of the insurgents as one of them lets the child examine his weapon. Both of these wood engravings indicate just how observant Khasevych was, how he was able to capture not just the struggle and hardships, but also tender moments in the lives of the soldiers, their concern for nature, and their relationship to the population.

The print with the title **In Volyn the Grain Has Been Trampled by the Enemy** shows the ugly side of the conflict by depicting two dead female victims of the Communist regime lying in the trampled wheat field. This provides evidence of the brutality of the regime in punishing women who supported the UPA.

In addition to wood engravings, Khasevych created numerous drawings and sketches of soldiers resting and sleeping such as the two gouache and ink drawings **Insurgents I** / **Memories I** and **Insurgents II** / **Memories II** (1945). They suggest that Khasevych not only observed the everyday travails of the insurgents, but shared them, sketching as they rested. The series “Volyn in Battle” is a tribute not only to the insurgents but also to the countryside and region dear to Khasevych.

PORTRAITS

Portraiture was yet another genre in which Khasevych excelled. One of his most impressive ones is his **Self-portrait** (1945). It is not only a good likeness but an excellent and sensitive drawing.

Self-portrait

Khasevych's portraits in the UPA include formal and memorial ones, as well as informal ones of people whose fate he shared. There are over twenty portraits – drawings, wood engravings, and sketches. All of them are realistically rendered. The memorial portraits of UPA leaders were executed as part of their obituaries. They include portraits of Captain Oleksa Hromadiuk, Captain Osyp Diakiv, Colonel Dmytro Kliachkivsky (pseudonym – "Klym Savur-Okhrim"), commander of the UPA for PZUZ (North-West Ukrainian Lands), and General Roman Shukhevych / Taras Chuprynka, chief commander of UPA. In three of them the figure is framed by an octagonal border. The **Portrait of Captain Oleksa Hromadiuk** is the most straightforward, portraying him frontally, wearing a uniform, but without any attributes of command. The portraits of **General Roman Shukhevych** and **Colonel Dmytro Kliachkivsky** show the commanders in uniform, with weapons and binoculars. Kliachkivsky is seen against a background of troops and a Volyn-Polissia landscape, whereas behind Shukhevych the Ukrainian flag with trident and OUN insignia is depicted. Khasevych knew Kliachkivsky personally. The photograph from which he worked on the portrait of Shukhevych attests to Khasevych's ability to convey a likeness effectively.

Dmytro Kliachkivsky

Roman Shukhevych

The **Portrait of Mykola Kozak** (pseudonym "Vivchar"), commander of the UPA PZUZ from 1945-1949, which was part of the obituary announcement, was rendered meticulously, and shows the commander in an oval medallion framed by laurel leaves. In comparison, the **Portrait of Stepan Bandera**, the leader of the OUN(b) movement, is modest and simple, without any attributes, but the

Stepan Bandera

likeness is unmistakable. This was an official portrait of the OUN leader executed while he was still alive and living in exile in Germany.

Khasevych's informal portraits are the most interesting and insightful. The **Portrait of the Company Commander "Rasputin"** (1944) is sensitively drawn with flowing, expressive contour lines augmented by shading. The gaze is intense and focused. Khasevych manages to convey not only a likeness but also the character of the man. The same portrait executed as a wood engraving is not nearly as effective. The lines are heavier, not as expressive, and the intensity of the gaze has been lost. There are also two versions of the **Portrait of Oles** (1944 and 1945), a pencil drawing and a wood engraving. Oles is portrayed resting, sitting on the ground and holding his rifle. The drawing is beautifully rendered, combining expressive contour lines with delicate modelling. In the wood engraving there are greater contrasts of light and dark, greater emphasis on three-dimensionality, and more detail in the foreground and background.

The pencil on paper **Portrait of an Engineer** (1944) shows a three-quarter view of the head of a young man gazing into the distance with a slight smile on his lips. The portraits of **Zhenia** and **Olia** (1945) are head sketches of young women. Khasevych appears to be focusing on conveying their expressive eyes. One can assume that the informal portraits were done from live models, people Khasevych knew and worked with. They indicate his ability to capture a facial expression and likeness that he found fascinating.

Portrait of the Company Commander "Rasputin"

Portrait of Oles

Portrait of an Engineer

Portrait of Olia

OUN AND UPA PUBLICATIONS

Kasevych's illustrations for the publication *In the Collective Farm Slavery* were already discussed. Besides illustrations, Khasevych also designed mastheads and covers for such insurgent publications as *Vilna Ukraiina* (Free Ukraine), *Do zbroii* (To Arms) and *Za Samostiinu Ukraiinu* (For an Independent Ukraine). In all three published in 1943 during the period of German occupation he used the "small emblem," a trident within a stylized wreath, (the official coat of arms of the Ukrainian National Republic designed in 1918 by Vasyl Krychevsky). There are two variations of the masthead of *To Arms*. In the first, Khasevych integrates the title with images, which juxtapose Ukraine's glorious past with UPA's liberation movement. In the second he limits the image to three insurgents fighting. The lettering in both is similar, but in the second the diagonal placement and partial filling of the letters makes it more dynamic.

During the Soviet occupation Khasevych designed the mastheads for *Khrin* (Horseradish) and *Molodyi Revoliutsioner* (Young Revolutionary), which were executed by his students. In *Khrin* (Horseradish) there are horseradishes growing in the cross-section of earth which parallels the slogan to the right and which reads: "Grows underground and burns whenever needed". Below the diagonally set text a soldier with machine gun is depicted. The lettering is in broad, heavy strokes with slanting partial slab serifs, a variation on the lettering of the two preceding publications. In *Molodyi Revolutsioner*, a magazine for youth, Khasevych augments the text with the image of a young man in embroidered shirt carrying two flags – a Ukrainian one with trident and one with the emblem of the OUN. Three different types of lettering have been used: an energetic, modulated script in lower case letters for the word "Young", a broad-stroked one with slanted partial slab serifs in upper case for "Revolutionary", and a simpler modulated variant of the upper case without serifs for "Magazine for

Vilna Ukraiina (Free Ukraine)

Do zbroii (To Arms)

Do zbroii (To Arms)

Za Samostiinu Ukraiinu (For an Independent Ukraine)

Khrin (Horseradish)

Molodyi Revoliutsioner (Young Revolutionary)

Youth". The letter proportions, their spacing, as well as their integration with images are impressive.

For the cover of a planned album titled *Hrafika - Lanka Zota 1949* (Graphics of Zot's Group 1949),[62] Khasevych uses an arrangement of words and imaginative lettering with a single horizontal band. The lettering was probably done using a sharp, flat nib to create a modulated handwritten effect. In the diagonally positioned word "графіка" (graphics), the first letter is in lower case but the height of that letter has been extended to reach the text above. The word "Album" in the lower left is beautifully handwritten with decorative flourishes on three of the letters.

Hrafika - Lanka Zota 1949
(Graphics of Zot's Group 1949)

One of the most successful covers is for the popular satire and humour publication *Ukraiinskyi Perets* (Ukrainian Pepper).[63] The first edition appeared in 1943 and was followed by the second in 1944. In their efforts against the enemy UPA made effective use of satire, humour, and caricatures in some of the propaganda materials already discussed, but to publish a dedicated magazine was unprecedented. The caricatures on the title page of the first edition are aimed at both Stalin and Hitler. In the second they are intended against Stalin and the Communist Party. The restraint and dignity of all other titles gives way to the playfully set lettering and an undulating band over a backdrop of silhouettes of stylized peppers.

Ukraiinskyi Perets
(Ukrainian Pepper), 1

Ukraiinskyi Perets
(Ukrainian Pepper), 2

As in the titles of the 1930s, Khasevych continues to enliven his designs for UPA publications with a variety of originally created compositions and unique lettering. The relationship of all elements of the composition including images, symbols, text, and lettering are fully integrated and result in a unified whole. It is truly admirable that in difficult, clandestine underground conditions Khasevych was capable of maintaining a high level of professionalism.

[62] Until 2009 this album was in Kyiv at the Branch State Archive of the Security Services of Ukraine, fund no. 13, archive no. 398, vol. 11, section 4. In 2009 it was moved permanently to the National Second World War Museum in Kyiv and became part of its exhibition.

[63] The magazine of satire and humour called *Chervonyi Perets* (The Red Pepper) was published in Kharkiv in 1927-1934, was re-established briefly in Kyiv in 1941, and after the war was published as *Perets* (Pepper). It became one of the most popular official magazines in Soviet Ukraine and the USSR.

MILITARY AWARDS: CROSSES, MEDALS, AND INSIGNIA

Along with the prints and letter to the Supreme Command of the UPA, which were smuggled to the West in 1950, Khasevych included descriptions and detailed instructions for the execution of his proposed designs for crosses of military merit and meritorious service, medals, and insignia.[64] He listed 16 proposed designs, all of which, except for one, the **Cross of Merit No. 3** designed by his student "Svyryd", had been created by him.[65] Khasevych wrote: "In designing, I tried to create the simplest compositions, such that could be executed manually, with our own efforts, and in underground facilities".[66]

"Svyryd". Design for the Cross of Merit No. 3

Khasevych proposed two designs for Crosses of Military Merit for the soldiers of the UPA, and five designs for Crosses of Meritorious Service or Crosses of Merit, which could also be given to civilians for their liberation efforts. He envisioned these awards in several categories – gold, silver, and bronze. Khasevych also submitted three designs of medals "for bravery in extremely difficult conditions."

All the designs for crosses were based on stylized versions of the Greek cross with four equal arms and included one with intersecting swords. Most were without inscriptions, although Khasevych included information on how these could be added. A trident or a trident in a wreath was central to all designs. Khasevych explained that the trident was "the symbol of the aims of the battle", while the two crossed swords were "the symbol of the battle itself".[67]

Kasevych's **Design No. 1 for the Cross of Military Merit** and **Design No. 2 for the Cross of**

[64] Nil Khasevych, "Poiasnennia do proiektiv ordeniv, medal i vidznak" (Explanations for the Designs of Merit Crosses, Medals, and Insignia), *Ukrainian Underground Art*, 15-18, dated April, 1950. These awards were instituted by the Supreme Command of UPA in January 21, 1944 and confirmed by the Supreme Ukrainian Liberation Council, July 14, 1944 according to *Ukrainian Underground Art*, 67.

[65] Khasevych's list included: 2 designs for the Cross of Military Merit, 5 for the Cross of Merit, 3 designs for medals for bravery, 4 designs for UPA emblems, and 2 designs for OUN 20th Anniversary emblems. Seven of those designs were reproduced in *Ukrainian Underground Art*, as was the text of the instructions.

[66] *Ukrainian Underground Art*. 15.

[67] *Ukrainian Underground Art*, 16.

Cross of Military Merit

Merit were not reproduced in *Ukrainian Underground Art* and it has been claimed that they were not available because they were selected and sent to Germany for casting.[68] The design which was issued as the **Cross of Military Merit** combines the symbolism of both the cross and the sword and is most appropriate to the military nature of the award.[69] There is a trident in a diagonally placed square in the centre and behind the cross two intersecting swords with their hilts at the top. This creates yet another version of the cross – the cross of St. Andrew. On three sides, the arms of the cross end in a small pentagram, which in Christian symbolism may be interpreted as the five wounds of Christ. This is an interesting and appropriate detail. This design is also interesting because in its shape and proportions the cross echoes the Knight's Order of the Iron Cross of the Army of the Ukrainian National Republic from 1920, and in its use of crossed swords it is reminiscent of the Cross of the Ukrainian Directory, "10th Anniversary of the Unification of Ukrainian Lands", an award established in Prague in 1929.[70] Both utilize the trident in the centre, but the cross arms are plain. The "Knight's Order of the Iron Cross of the Army of the Ukrainian National Republic" is suspended from two crossed maces attached to a blue and yellow ribbon. The "Cross of the Ukrainian Directory" has narrower arms and two swords with their hilts at the bottom. Khasevych's design is more striking in its use of rectilinear and diagonal shapes. His composition, proportions, and symbolism are superior and more sophisticated.[71]

Design for the Cross of Military Merit No. 2

[68] P. Sodol in conversation with the author, July 1, 2011. Vitalii Manzurenko also quotes Sodol in his article "Some Facts about the Origins and Use of Military Awards in UPA," *Odnostrii* (Uniform), no. 9, 152.

[69] It may be of interest to mention that Mieczeslaw Kotarbiński designed military awards for the Polish government, while Khasevych was his student at the Academy, using similar symbolism. Kotarbiński was responsible for the design of the Cross of Independence (1930) awarded to those who fought for Polish independence starting from before World War I. Kotarbiński's cross with arms of equal length is simpler and has intersecting swords suspended from a black and red ribbon.

[70] Jaroslaw Semotiuk, *Ukrainian Military Awards*, 2nd rev. ed. Toronto: NTSh, 2004, 9 & 15. Semotiuk writes that the award was cofirmed by Symon Petliura, "Otaman" of the Army of the Ukrainian National Republic for all participants of the First Winter Campaign (Dec. 6, 1919 to May 5, 1920).

[71] This particular design was favoured by Khasevych, *Ukrainian Underground Art*, 16.

Design for the Cross of Military Merit No. 2 was based on five small squares positioned diagonally to form a variation of the cross. The two swords were moved to the ribbon on which the cross was suspended. The motto "freedom – nations – people" was placed in the arms of the cross. As always in Khasevych's designs the proportions are flawless. The crosses in both proposed designs are suspended from black and red ribbons. Khasevych refers to two classes of each military merit cross which are to be indicated by one or two stars placed on the ribbons.[72]

Design for the Cross of Merit No. 1

Design for the Cross of Merit No. 1 was used much later, in 1967, by the Assembly of the Golden Cross of the UPA, which issued the award to mark the 25th Anniversary of the UPA.[73] There is a trident in a circle at the center of a compressed cross, the arms of which end in small triangles. Khasevych considered this design to be the most modest and one of the better ones.[74]

Cross of Merit

The **Cross of Merit** awarded by the UPA is based on an unusual stylization of a cross with three of the arms cut diagonally, somewhat akin to the "Symon Petliura Cross" but with different proportions.[75] It also resembles the cross in the OUN(b) emblem. The trident in the centre is in a diagonally placed square. The overall shape is that of a shield.

Design for Medal of Bravery No. 1

The three **Medals for Battle under Extremely Difficult Conditions** (Medal of Bravery) are circular with a trefoil or a quatrefoil, which are based on three or four overlapping circles, symbols of eternity.[76] In **Medal Design No. 1** there are three figures within

[72] Khasevych does not specify what number of stars are to be place on the ribbons to mark each of the two classes of awards and the original decree on awards is not available. As a result, a debate has ensued. Manzurenko in his article "Some Facts about the Origins and Use of Military Awards in UPA," 245-250 argues that the Cross of Military Merit first class should have one star, and second class – two stars. Similarly, the Cross of Merit first class has one thin stripe, while the second class award has two stripes. Semotiuk, 41-42, and *Litopys UPA*, vol. 9 have this order reversed.

[73] Semotiuk, 43.

[74] Khasevych in *Ukrainian Underground Art*, 16.

[75] According to Semotiuk, 11 the Symon Petliura Cross was first instituted by the High Command of the Army of the Ukrainian National Republic in exile in 1932.

[76] It is interesting to note that medal design no. 3, which was issued for use by the UPA, is not reproduced in *Ukrainian Underground Art* for the same reason as the other two missing designs. It was not available because it had been submitted for production.

Design for Medal of Bravery No. 2

Design for Medal of Bravery No. 3

Designs of UPA Insignia

the quatrefoil: one from the Princely Period and one from the Cossack Period holding a trident, and the third from the UPA liberation period. In **Medal Design No. 2** there is a single insurgent with grenade and rifle which is similar to those images seen in bofons and postcard-posters. In the center of **Medal Design No. 3**, which was used for the official medal, the trefoil has a trident in an oval wreath and beneath it two crossed swords. As in the designs for Crosses of Military Merit, the medals are filled with symbolism and meaning. In all three there is an inscription which reads: "for battle in extremely difficult conditions".

Khasevych also designed various ribbons from which the awards were to be suspended: red and black ones for the crosses, and blue and yellow for the medals.

A sword, the symbol of battle and glory according to Khasevych, is in the centre of the **UPA Insignia**, which is in the form of an elongated diamond shape with the motto "for Ukraine, for freedom, for the people" in an unusual arrangement. In all four of the proposed designs of the insignia the Cyrillic "П" of UPA has been elongated along the sword blade as seen in one of the bofon designs. The other three designs are simpler and feature a sword with the letters "UPA".

Khasevych's designs for the crosses, medals, and insignia are yet another indication of his multi-faceted and rich artistic legacy.

CONCLUSION

It is evident that Nil Khasevych was an extraordinary human being and an exceptional artist. He overcame great odds – loss of limb and poverty – to become a student at the Academy of Fine Arts in Warsaw. Early in his career, as a professional artist, he gained recognition for his prints. However, his fate was such that in Volyn during the upheavals of the Second World War there was no opportunity for normal creative endeavours. His decision to join the UPA designated his position as a patriotic Ukrainian and provided an outlet for his creativity, but at the same time limited the framework of his art and eventually lead to his tragic death.[77]

[77] On orders from Moscow Khasevych became the focus of a manhunt and died when the bunker was surrounded by Soviet State Security Forces (MGB).

Khasevych enriched Ukrainian art with his book plates not through their numbers but by his exceptional ability to combine suitable images and symbols with text composed of original letterforms into a meaningful unified design. It is possible to claim on the basis of his inventive and diverse typographic styles in his bookplates and applied graphic art, especially in the design of countless mastheads, that Khasevych was one of the most prominent Ukrainian designers of handcrafted typefaces. His contribution to the art of letterforms is singular and merits further research. Petro Andrusiw, a well known painter in the historical genre and fellow student at the Academy of Fine Arts in Warsaw, considered Khasevych to be "one of the most knowledgeable typographic designers among contemporary Ukrainian artists."[78]

Khasevych is to be credited for single-handedly raising the art production of the Ukrainian liberation movement to a high, professional level. Aesthetically and in content his OUN and UPA designs could compete with the mass-produced propaganda posters of the Soviet regime, despite being created in underground bunkers and without proper materials. No other insurgency or underground organization in Europe managed to maintain such a fertile and professional output of visual propaganda material. No other underground artist was as productive for such an extended period of time and had such a tremendous impact.

Khasevych's works, as well as those of his students, were distributed throughout Western Ukraine, often in the thousands.[79] They were also smuggled and distributed in the Zhytomyr, Winnytsia and Khmelnytske Regions of Soviet Ukraine.

Although only Khasevych's political and ideology based graphic art, which is a condensed version of UPA ideology, was directly meant to further the goals of the UPA, all of his art from 1943 to 1952 is closely tied to the UPA and the life of the insurgents. The wood engravings of the series "Volyn in Battle" is a sort of chronicle of life of the insurgents in Volyn and Polissia. Even though this series does not depict battles as such, nor does it portray the extremely harsh reality of life hiding in forest hideouts and bunkers, it is significant as a visual document of a time and place in history.

The graphic art of Nil Khasevych is a unique phenomenon not only in Ukrainian art but also in insurgency and underground art in Europe. In Ukrainian art, Khasevych deserves credit for creating patriotic propaganda art aimed at an independent and sovereign Ukraine. Khasevych single-handedly created a new genre of Ukrainian art – the postcard-poster, which did not exist in graphic art before him. In Europe his art is also unique

[78] Petro Andrusiw, "Viacheslav Vaskivskyi and Nil Khasevych," 143.

[79] Ishchuk and Marchuk in "Obstavyny v yakykh zahynuv Nil Khasevych" (Circumstances in Which Nil Khasevych Died) in this publication provide numbers on the basis of MGB records.

for being aimed against both the Nazis and Communists, but especially for the prolonged period against the Soviet Regime.[80]

Even during his lifetime the leadership of the OUN and UPA placed a high value on Khasevych's graphic art. Dr. Myroslav Prokop, a member of the Ukrainian Supreme Liberation Council (UHVR) and eventually its representative abroad, writing in his article in the album *Ukrainian Underground* Art, stated:

> The collection of wood engravings by Nil Khasevych is one of the documents of how the contemporary fight for the liberation of Ukrainian people looks and which paths it is taking.[81]

In the obituary written shortly after Khasevych's tragic death on March 4, 1952 Vasyl Halan "Orlan", the leader of the OUN for North-Western Ukrainian Lands on behalf of the Ukrainian Supreme Liberation Council (UHVR), stated: "Through his art he wrote the history of the contemporary liberation movement."[82]

After almost fifty years in obscurity and only since Ukraine's independence, for which he fought so hard, Nil Khasevych's name has generated attention and gained the recognition it deserves. This was made possible by the opening of formerly secret Soviet archival documents allowing access to his long hidden graphic art of the UPA period, which in turn has made possible a better understanding and appreciation of the rich artistic legacy of Nil Khasevych.

Acknowledgement

My sincere thanks to Yevhen Misylo, a known historian, researcher, and author, Director of the Ukrainian Archive in Warsaw, who at my request located the archival and unpublished documents at the Academy of Fine Arts in Warsaw. My deepest appreciation for his efforts on my behalf to find catalogues and newspapers in Polish archives. Without his help and dedication Khasevych's student years would have remained without proper documentation.

---

[80] In Poland the Polish National Army (AK) had an active department of graphic art where many artists worked producing professional posters, flyers, and postcards, as well as cover designs and illustrations for underground publications. Their work was geared against the German occupation and, therefore, came to an end quickly. Also, the circumstances were more hospitable, as they had access to material and professional printing presses, particularly in urban centres. What is interesting is that some of the artists, like Mieczyslaw Jurgielewicz were former students at the Academy of Fine Arts in Warsaw and studied with some of the same teachers as Khasevych.

[81] *Ukrainian Underground Art*, 11.

[82] From the text of Khasevych's obituary dated March 15, 1952 reprinted in this publication.

ВСТУП

Історія людства складається з життєвих історій безлічі людей, які зуміли залишити той незабутній у часі та просторі слід і не змарнували даного Богом таланту. Одним судилося прожити спокійно і безтурботно, іншим довелося боротися за життя, за власну гідність, за Батьківщину, за те щоб відчувати себе вільним і творити мистецтво. Вони ніколи не думали про героїзм, вони були його органічною частиною і мали в душі те, що ніколи не вмирає – віру, надію та безмежну любов. Сьогодні ми вже знаємо, що на Волині жив і творив повстанський художник Ніл Антонович Хасевич. Друга світова війна, сталінська радянізація Західної України та життєві обставини помалу відбирали у нього все: родину, друзів, можливість вільно дихати на повні груди, милуватися небом, спокійно рибалити, займатися улюбленою справою – різати дереворити. На початок 50-их рр. XX-го століття у нього залишилося кілька бойових друзів та останній прихисток – підземний бункер, освітлений гасовою лампою та зігрітий власним диханням, який будь якої хвилини міг стати невідомою братською могилою. Єдина зброя проти більшовицького поневолення – різці гравера.

Його твори нагадували світу про те, що Волинь бореться, і серед вже нечисельних підпільних осередків, ще діє технічна ланка на чолі з мистцем-графіком “Зотом”. Це був один з його псевдонімів. Ніл віддав Україні все що міг – молодість, життя, непересічний талант, і хоч не міг бути справжнім вояком, бо не мав однієї ноги, але був вояком у душі. 4 березня 1952 року Ніл Хасевич разом з двома повстанцями прийняв останній бій на одному з хуторів села Сухівці Рівненської області. Вони не здались на ласку ворога, хоч мали таку можливість. Всесильна спецслужба СРСР намагалася стерти будь-які сліди про нього, знищити твори, оперативні документи про його розшук. Але мистець зумів повернутися, бо пішов нескореним і життєва правда була на його боці.

Сучасна українська історіографія практично оминула постать повстанського художника Ніла Хасевича. Протягом 90-их рр. XX-го століття про нього писали в основному журналісти, зрідка мистецтвознавці, краєзнавці, музейні працівники у різних газетах

та журналах[83]. Інформація постійно дублювалась і, в основному, була почерпнута з альбому "Графіка в бункрах УПА", який у той час потрапив до окремих бібліотек чи дослідників з діаспори. У двох ще радянських збірниках – "Чекисты рассказывают"[84] та "Со щитом и мечом"[85] – містяться нариси журналіста Теодора Гладкова, які висвітлюють долю художника у підпіллі та полювання за ним радянських чекістів. Гладков у 80 рр. XX-го ст. літературно обробив спогади керівника операції по ліквідації Ніла Хасевича, колишнього полковника КДБ Бориса Стекляра (він виступає в одному з нарисів під вигаданим ім'ям "полковник Бондарь"), які містили окремі, достовірні факти з життя художника.

Першу серйозну статтю про художника вже в незалежній Україні було опубліковано співробітниками СБУ кандидатом історичних наук Дмитром Вєдєнєєвим та відомим журналістом Сергієм Шевченком у книзі "Українські Соловки"[86]. Вона містила нові, ще не введені у науковий обіг, історичні дані про художника. Хоча автори не оминули однієї з хиб, цитуючи у тексті викривальні нариси Т. Гладкова, не спромоглися відсіяти зерна правди від полови брехні. Занадто довірилися спогадам Б. Стекляра, не перевіряючи їх достовірність. Крім того, у самому збірнику відсутні будь які посилання на архіви, що применшує його наукове значення.

Рівненський краєзнавець А. Карп'юк до сторіччя з дня народження мистця підготував компілятивну працю "Лицар свободи"[87], яка накладом 200 примірників була надрукована у Костополі. Книга не має чіткої концепції та складається з 20 невеличких розділів, серед яких найцікавішим є окремі спогади місцевих старожилів про Ніла Хасевича. Автор опублікував у ній три своїх нариси: "Життєпис Ніла Хасевича", "Символіка екслібриса", "Коли народився Ніл Ха-

[83] Берекета Б. Дюксин пам'ятає Ніла Хасевича // Голос України (Київ). – 1992. – 15 вересня; Берекета Б. Де його поховали – ніхто не знає // Голос України (Київ). – 1997. – 15 березня; Берекета Б. Мову правди треба вчити скрізь // Голос України (Київ). – 1998. – 15 травня; Бухало Г. "Долотом проти Кремля..." // Волинь (Рівне). – 1995. – 10 листопада; Виставка робіт Ніла Хасевича // Нова Волинь (Рівне). – 2002. – 17 жовтня; Давиденко О. Повернення Ніла Хасевича // За вільну Україну (Львів). – 1994. – 6 грудня; Дзира І. Ніл Хасевич, людина-легенда // Літературна Україна (Київ). – 1997. – 4 вересня; Карп'юк А. Коли народився Ніл Хасевич? // Сім днів (Рівне). – 1995. – 21 листопада; Козак М. Ніл Хасевич здаватись не хотів // Молода Волинь (Луцьк). – 1992. – 14 березня; П'ясецький В. Знайомтесь: Ніл Хасевич // Молода Волинь (Луцьк). – 1991. – 12 липня; Сидор О. Трагедія Ніла Хасевича // Молода Волинь (Луцьк). – 1992. – 28 вересня; Синявська А. Художник з бункера УПА // Журналіст України (Київ). – 1995. – ч. 3-4. – С. 24.

[84] Гладков Т. Разгадка НХ // Чекисты рассказывают. – Москва, 1985. – С. 80-91.

[85] Гладков Т. Инициалы под лупой // Со щитом и мечом. – Львов, 1988. – С. 78-88.

[86] Вєдєнєєв Д., Шевченко С. Українські Соловки. – К.,2001. – С. 191-199.

[87] Карп'юк А. Лицар свободи. – Костопіль, 2004. – 64 с.

севич" і дві статті Ніла Хасевича "Про графіку" та "Малюнок як виховний фактор".

Ще одна книга "Ніл Хасевич – художник борець"[88], з'явилася друком у 2005 році у рівненському видавництві "Волинські обреги". ЇЇ автор, директор Костопільського районного краєзнавчого музею А. Вакулка, довгий час збирав матеріали про видатного графіка. Він вперше опублікував родинні світлини Хасевичів та окремі копії документів про навчання Ніла у Варшавській академії мистецтв.

Через кілька років у Рівному вийшла нова книга, присвячена художнику під назвою "Хасевич Н. А. Найживіша галузь мистецтв. Твори"[89]. У ній подано вступний нарис про мистця авторства Інни Нагорної, невелику підбірку його графічних творів та окремі статті художника: "Українське мистецтво", "Про графіку". Упорядниця виявила їх у періодичній пресі часів німецької окупації. Загалом ця книга по змісту дублює два попередні видання і майже не містить фотоілюстрацій.

Відомий дослідник мистецької спадщини гуртка "Спокій" Роман Яців видав у 2008 році книгу "Олекса Шатківський та Український мистецький гурток "Спокій"[90]. Він вперше проаналізував діяльність гуртка, подав каталог всіх виставок з переліком представлених робіт кожного учасника. Помістив коротку біографічну довідку про Ніла Хасевича. Перед виходом цієї книги автор опублікував дві досить оригінальні та вартісні наукові розвідки: "Спокій". Ресурси духу"[91] та "Ніл Хасевич: акценти творчості і долі"[92]. Р. Яців більше сконцентрувався на дослідженні діяльності мистецького гуртка "Спокій" та "спокійців" як оригінального мистецького явища 20-30 рр. XX-го століття. Дослідник зумів у своїх творах передати той нескорений український дух, який був закладений у творчості молодих українських художників того часу.

У збірнику "Сучасний художній музей: проблеми і перспективи", що вийшов друком ще 2006 року, опубліковано статтю львівської дослідниці О. Калітовської "Творчість Ніла Хасевича"[93]. Авторці вдалося опрацювати значну кількість каталогів гуртка "Спокій", віднайти маловідомі закордонні публікації про художника та проаналізувати частину його творчої спадщини з мистецької точки зору. Молода

[88] Вакулка А. Ф. Ніл Хасевич – художник борець. "Я б'юся різцем і долотом". – Рівне, 2005. – 68 с.

[89] Хасевич Н. А. Найважливіша галузь мистецтва. Твори. – Рівне, 2009. – 60 с.

[90] Яців Р. Олекса Шатківський та український мистецький гурток "Спокій". – Львів, 2008. – 68 с.

[91] Яців Р. "Спокій". Ресурси духу. // Вісник НТШ. – Львів, 2001. – Число 26. – С. 26-29.

[92] Яців Р. Ніл Хасевич: Акценти творчості і долі // Воля і Батьківщина. – Львів, 1996. – № 1(18). – С. 132.

[93] Калітовська О. Творчість Ніла Хасевича // Сучасний художній музей: проблеми і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції до 20-річчя Хмельницького обласного художнього музею. – Хмельницький, 2006. – С. 69-79.

дослідниця саме тоді починала роботу над дисертаційним дослідженням творчості художника, але подальша доля його нам невідома.

Варто відмітити мистецтвознавчі студії сучасної рівненської дослідниці творчої спадщини художника Л. Крайлюк. На даний момент у своєму активі вона має понад десять публікацій про картини та графічні твори Ніла Хасевича, серед яких найбільш актуальними є: "Етнічні мотиви Волинського Полісся в прикладній графіці Ніла Хасевича (на матеріалах часопису "Волинь" 1941 – 1942 років)"[94]; "Проблема ідентифікації українського стилю у графіці Ніла Хасевича варшавського періоду"[95]; "Ніл Хасевич і польська графіка 30-х років ХХ століття: характер взаємодії"[96]; "Полістилізм прикладної графіки Ніла Хасевича: особливості прояву у 30-х роках ХХ століття"[97] та інші. Саме ця дослідниця найбільш ґрунтовно аналізує мистецьку спадщину художника, вплив польської графічної школи на його творчість, характерні особливості його стилю.

Найбільш вартісним джерелом про життя та творчість Ніла Хасевича залишається альбом "Графіка у бункрах УПА", виданий у США півтора тисячним накладом у рік загибелі художника. Саме з нього всі вище згадані автори черпали зразки графічних творів та передруковували текст листа-пояснення Ніла Хасевича за квітень 1950 року про виготовлення бойових нагород ОУН та УПА. Крім того, там вперше було надруковано невеличкий нарис "Долотом проти Кремля" про Н. Хасевича його товаришем, колишнім керівником гуртка "Спокій" Петром Мегиком та статтю доктора М. Прокопа "Ідейно-політична боротьба Української Повстанської Армії під сучасну пору"[98].

Поруч з цим альбомом можна поставити невеличкий каталог "Книжкові знаки Ніла Хасевича", який вже давно став бібліографічною рідкістю[99]. Дуже цікавою є передмова Тадея Лєшнера до видання 1939 року. Він, як сучасник художника, робить свою оцінку серії опублікованих екслібрисів, розкриває перед нами мистецькі погляди учасників гуртка "Спокій". Наводить певні аналогії з інши-

[94] Етнічні мотиви Волинського Полісся в прикладній графіці Ніла Хасевича (на матеріалах часопису "Волинь" 1941 – 1942 років) // Поліссєзнавство: наукові фольклорно-етнологічні та мистецтвознавчі студії. – Рівне, 2006. – С. 200-210.

[95] Проблема ідентифікації українського стилю у графіці Ніла Хасевича варшавського періоду // "Феномен ідентичності: зміст, структура та механізми формування": Матеріали регіональної науково-практичної конференції 29-30 листопада 2007 року (РДГУ). – Рівне, 2008, – С.102-108.

[96] Ніл Хасевич і польська графіка 30-х років ХХ століття: характер взаємодії // Українська культура: минуле сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки РДГУ. – 2008. – Випуск 13. – С. 80-85.

[97] Полістилізм прикладної графіки Ніла Хасевича: особливості прояву у 30-х роках ХХ століття // Українська культура: минуле сучасне, шляхи розвитку // Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2008. – Випуск 14. – С. 20-28.

[98] Графіка в бункрах УПА. – Філадельфія, 1952. – С. 4-20.

[99] Книжкові знаки Ніла Хасевича. – Варшава, 1939. – С. 12.

ми художніми течіями та школами. Відчувається, що це видання було знаковим у житті та творчості Ніла Хасевича.

Документальні джерела, використані авторами при написанні цієї книги, походять з різних архівосховищ Луцька, Рівного, Києва. Найпершою потрібно виокремити копію особової справи студента Варшавської академії мистецтв Ніла Хасевича, яка зберігається у фондах Волинського обласного краєзнавчого музею та Костопільського районного краєзнавчого музею. З неї можна почерпнути багато інформації про період навчання художника у Варшаві, предмети, які він вивчав, його викладачів та отримані оцінки. Особова справа містить і чисельні прохання про допомогу студента Н. Хасевича, через важкий матеріальний стан.

Наступним джерелом, що розкриває окремі віхи життя художника та подає інформацію про його перебування у підпіллі, стала нещодавно розсекречена Службою безпеки України оперативно-розшукова справа на членів центрального проводу ОУН "Барлога", точніше її складова частина, яка була у провадженні Рівненського обласного УМДБ. Третій том цієї справи містить документальні матеріали про розшук Ніла Хасевича, а також копію листа художника до свого учня "Артема" [100]. Існувала ще окрема справа-формуляр, але вона згодом була знищена і тому важко судити, які матеріали знаходились у ній. У деяких оперативних документах з вже згаданої "Барлоги" містяться згадки про наявність у співробітників МДБ кількох фото художника, але їх теж не вдалося виявити.

Археографічний пошук проводився й у Галузевому державному архіві СБУ (м. Київ), де також віднайдено оперативні повідомлення УМДБ Рівненської області за лютий-березень 1952 року про ліквідацію керівника Клеванського надрайонного проводу "Буйного" та знищення самого художника і його охорони[101], оригінальний лист мистця до керівника підпілля в Україні Василя Кука-"Леміша" за листопад 1951 року[102], а також рукописний некролог про загибель "Бей"-"Зота" за 1952 рік[103], написаний крайовим провідником ОУН на ПЗУЗ Василем Галасою-"Орланом".

Окремі цікаві документальні свідчення про місця переховування Ніла Хасевича виявлено у припинених кримінальних справах на родину Міклашевських з села Радухівка та родину Лавріна Стацюка з села Сухівці колишнього Клеванського району Рівненської області, а також у протоколах допиту дружини члена проводу ОУН Ростис-

[100] Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. –Арк. 164-237.

[101] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 145-163; Арк. 164 (пакет з фото).

[102] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – Арк. 175-177.

[103] ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 3. – Окремий пакет.

лава Волошина-“Горбенка” Ніни Волошиної, які зберігаються в архіві УСБУ в Рівненській області[104].

Окремі витяги з протоколів допиту керівника Волинського крайового проводу ОУН Василя Галаси-“Орлана”, що стосуються діяльності Ніла Хасевича у технічній ланці крайового проводу ОУН на ПЗУЗ, отримано від історика В. Мороза[105].

Не менш цінним джерелом є спогади дружини Василя Галаси Марії Савчин-“Марічки”[106], яка перебувала з ним у підпіллі на Волині з 1949 по липень 1953 року, написані по гарячих слідах. Адже “Марічці” вдалося вирватися з радянської в’язниці і емігрувати до США, де вона мала можливість описати пережите.

На жаль, джерельна база про перебування художника у підпіллі виявилась досить таки обмеженою з кількох причин: 1) частину документів Рівненського та Волинського обласних управлінь МДБ було знищено у 90-их рр. XX-го століття; 2) активний пошук Ніла Хасевича розпочався тільки на початку 1951 року і не давав вагомих результатів; 3) не виявлено жодних свідчень підпільників, які перебували в оточенні мистця (ймовірно, вони всі загинули); 4) не встановлено долю документів, які були вилучені з криївки, у якій загинув художник. Можливо, з часом вдасться знайти нові документи як в Україні, так і за кордоном, які розкриють маловідомі сторінки життя Ніла Хасевича. Про це свідчить нещодавня публікація у часописі “Однострій” невідомих проектів нагород УПА. Зокрема, дослідникам вдалося виявити чотири проекти відзнаки приналежності до УПА. Саме перший з них був затверджений УГВР разом з іншими проектами нагород УПА. На звороті малюнка міститься запис керівника ОУН в Україні В. Кука: “Затверджений № 1 УГВР 30.06.1950 р.”[107].

Автори щиро вдячні за наукові консультації та надані окремі історичні документи дослідникам історії ОУН та УПА Олександру Вовку, Володимиру Морозу, Петру Содолю, Анатолію Вакулці, мистецтвознавцям Людмилі Крайлюк та проф. Дарії Даревич. Окрема подяка висловлюється пану Миколі Кулику, головному адміністраторові видавництва “Літопис УПА” за тривалі копіткі пошуки фундаторів, в тому числі й для цього видання, а також відповідальному редакторові проф. Петрові Потічному за всебічну активну допомогу.

---

[104] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-6501 (Н. Волошина); Спр. П-5578 (родина Міклашевських); П-10096 (родина Стацюків).

[105] Витяг з протоколу допиту В. Галаси отримано від історика В. Мороза // Див. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914 фп. – Том. 3. – Арк. 79-80.

[106] Савчин М. Тисяча доріг (спогади) // Літопис УПА. – Торонто-Львів, 1995. – Т. 28. – С. 351, 353.

[107] Манзуренко В., Іщук О. Невідомі проекти нагород УПА Ніла Хасевича // Однострій. – № 9. – 2009. – С. 34-36.

У РИТМІ “СПОКОЮ”

Родина Хасевичів. Початок ХХ-го століття. Зліва направо: мати Феодотія Олексіївна Хасевич, Ніл Хасевич, батько Антон Іванович Хасевич, стоїть за Нілом брат Федір Хасевич.

Малопримітне село Дюксин заховалося на Волинському Поліссі поблизу містечка Деражне[108]. Саме тут 25 листопада (12 листопада за старим стилем) 1905 року в родині диякона місцевої церкви Антона Івановича та Феодотії Олексіївни Хасевичів народився син Ніл, якому судилося увійти в історію України ХХ-го століття[109]. Доля цієї родини склалася трагічно: батька Ніла знищили 1943 року німці, брата Федора (був священиком) репресувала радянська влада у післявоєнний час, мати загинула на Оржівському залізничному переїзді, коли Нілові ще не виповнилося сімнадцяти років. Сам хлопець зазнав тоді каліцтва, втратив частину лівої ноги. Відтоді Ніл змайстрував собі протез і ходив з палицею. Це серйозно вплинуло на його тонку душевну натуру. Але чудова поліська природа та міс-

[108] До 1959 року районний центр на території Рівненської області. Зараз село.

[109] Вакулка А. Ф. Ніл Хасевич – художник-борець. “...Я б’юся різцем і долотом...”. – Рівне, 2005. – С. 11.

Зліва направо: Ніл Хасевич, Анатолій Хасевич, батько Антон Іванович Хасевич та хлопчик Олександр Гук біля батьківської хати у селі Дюксин. Початок 30 рр. XX-го ст.

цеве оточення поступово лікували душевні рани. "Наповнення його душі здійснювались, якби з надр волинської землі, чому зберегли багато свідчень односельці, – зазначив дослідник життя й діяльності Н. Хасевича Анатолій Вакулка. – Навіть, на перший погляд, нічим не примітний факт його схильності до вишивання свідчить про глибину закоренілості Ніла Хасевича звичаєво-побутовими особливостями свого близького оточення. Людські характери і народні ландшафти – все укладалось у чіпку пам'ять, щоб з часом "нагадатись" вже у творчо-уявному вимірі"[110].

За даними УМДБ по Рівненській області, зібраними уже після 1945 року, Н. Хасевич 1919 року[111], під час поїздки з м. Рівне до рідного села Дюксин, на Оржівському переїзді потрапив під потяг, у результаті чого його мати загинула, а йому відрізало ліву ногу вище коліна. Французька компанія, яка володіла залізницею, виплатила сім'ї Хасевичів компенсацію. Якщо звернути увагу на автобіографію художника, написану при вступі до Варшавської академії мистецтв, то зазнав він каліцтва 1922 року.

[110] Вакулка А. Ф. Ніл Хасевич – художник-борець. "...Я б'юся різцем і долотом...". – Рівне, 2005. – С. 12.

[111] Насправді у 1922 році.

Федір Хасевич у центрі з дітьми та парафіянами церкви, де він служив. Початок 30 рр. XX-го ст.

Анатолій Хасевич-"Хвильовий". Політичний референт Костопільського надрайонного проводу ОУН.

Федір Хасевич після ув'язнення.

СССР

Форма А

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Управление ИТЛ "ХСХ"

Лаготделение № 7

20 Января 1956 г.

АЧ /н

СПРАВКА № 005851

I-НД № 528259

3/II 1956 г.

Выдана гражданину(ке) Хасевич Федору Антоновичу

год рождения 1899 национальность украинец

уроженцу(ке) село Дюксин, Дереженского р-на, Ровенской области в том, что он(она)

содержался(ась) в местах заключения МВД с 25 Мая 1946 г.

по 20 Января 1956 г., откуда освобожден(а)

в соответствии ст. 2 указа Президиума Верховного Совета СССР от 17/IX-55 г. со снятием судимости и поражения прав.

Следует к месту жительства Паласовский район, (город, село,

ст. ж. д. Паласовка Сталинградской обл. (район, область)

Начальник лагеря (колонии, тюрьмы) (подпись)

Начальник отдела (части) (подпись)

Довідка про звільнення Федора Хасевича з радянського концтабору.

Ще з гімназійної лави Н. Хасевич став займатися малюванням і 1919 р. вступив до приватної художньої майстерні Василя Даниловича Леня, мешканця м. Рівне, на навчання. У цій майстерні Хасевич вчився та працював протягом 4-х років, одночасно займався самоосвітою[112].

Ніл Хасевич – студент Варшавської академії мистецтв.

1925 року Ніл виїхав у м. Варшаву, де екстерном склав іспити на атестат зрілості. Його товариш П. Мегик 1952 року згадував початки їхнього знайомства: "Син волинської землі, тієї частини, що після першої світової війни опинилась у кордонах Польської держави. З'являється у Варшавській академії мистецтв десь 1925 чи 1926 р. Молодий, років 20, невеликого зросту, бідно вдягнений хлопчина, з палицею в руці, бо замість лівої ноги – дерев'яна, закінчена грубим патиком, примітивна, власної роботи, протеза. Записується спочатку на відділ малярства, а по кількох роках переходить на графічний відділ. Пильно вчиться і неймовірно матеріально бідує. З дому від батька нічого не одержує, бо там – не менша біда. Усе ж таки, палаючий вогнем святої любові до Мистецтва, Хасевич витримує найтяжчих п'ять років. Пізніше стає легше йому з заробітком, він ще більше вчиться. Закінчує одночасно середню освіту, щоб одержати в академії право звичайного студента, з чим були зв'язані деякі полекші в оплатах за право навчання. Посвячується цілковито графіці, вивчає графічні техніки, вивчає книжку та букву й складає за кілька літ державний іспит учителя рисунків"[113]. Після отримання атестата про середню освіту Хасевич стає повноправним студентом Варшавської академії образотворчих мистецтв[114] (Akademia Sztuk Pięknych). У його особовій справі зафіксовано, що заяву про

[112] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 113-125. За іншими даними отримавши початкову освіту вдома, Ніл Хасевич згодом закінчив Рівненську українську гімназію, де займався оформленням гімназійної газети.

[113] Графіка в бункрах УПА. – Філадельфія, 1952. – С. 19.

[114] Аналогічний варіант назви "Академія Красного Мистецтва".

вступ до цього навчального закладу, який до 1932 року називався Школа Красного Мистецтва, у якості вільного слухача майбутній художник подав 29 вересня 1926 року, долучивши до неї метрику, автобіографію, військове свідоцтво, 4 фото та 3 живописні роботи (портрети)[115]. До книги студентів Школи Хасевич, після успішного вступного іспиту, був записаний 13 жовтня 1926 року. Як свідчать документи, 1930 року Ніл вже був повноправним студентом, оскільки зумів скласти польську матуру, оскільки тогочасна влада не визнавала на офіційному рівні матуру здобуту в українських, російських чи жидівських гімназіях[116]. До 1933-го, Ніл Хасевич з захопленням навчається у Варшавській академії мистецтв на відділах малярства і графіки. Студіював живопис у Мілоша Котарбінськеґо, графіку — у В. Скочиляса та Л. Вичулковського, ткацтво — у Чайковського, а в професора Бонавентури Лєнарта вчився мистецтву шрифта й книгознавству. Жилося Хасевичу тоді зовсім не солодко. У його особовій справі містяться чисельні прохання про матеріальну допомогу чи звільнення від оплати за навчання, які не завжди задовольнялися адміністрацією навчального закладу. Процитуємо одне з них: "Маю честь просити Пана директора про цілковите звільнення від річної оплати, тому що знаходжуся зараз у дуже складних матеріальних умовах. Оплати внести зараз не в стані, отже мені загрожує перервання навчання в Школі і неможливість закінчення в цьому році навчального курсу.

До цього часу я утримував себе з непостійних прибутків, тому зараз, під час такої важкої господарчої кризи, навіть ті нечисленні замовлення, які і мав досі, припинилися. Утримую себе і навчаюся, завдячуючи лише Товариству друзів Школи образотворчого мистецтва, яке, беручи до уваги скрутні матеріальні умови, в яких я перебуваю, ласкаво виділило мені безкоштовні обіди, а також Укр. товариству допомоги студентам, яке забезпечило мене безкоштовним проживанням в інтернаті.

Варшава 29.10.1931 Ніл Хасевич"[117].

На документі є красномовна резолюція "Не заслуговує".

Та, незважаючи на побутові незручності та матеріальні нестатки, Н. Хасевич не падає духом. Він встановлює зв'язок з учасниками українського національного руху і входить до складу гуртка "Спокій", який очолював його добрий товариш буковинець Петро Мегик.

---

[115] Ксерокопії особової справи студента Н. Хасевича // Фонди Костопільського та Волинського краєзнавчих музеїв.

[116] Там само.

[117] Там само.

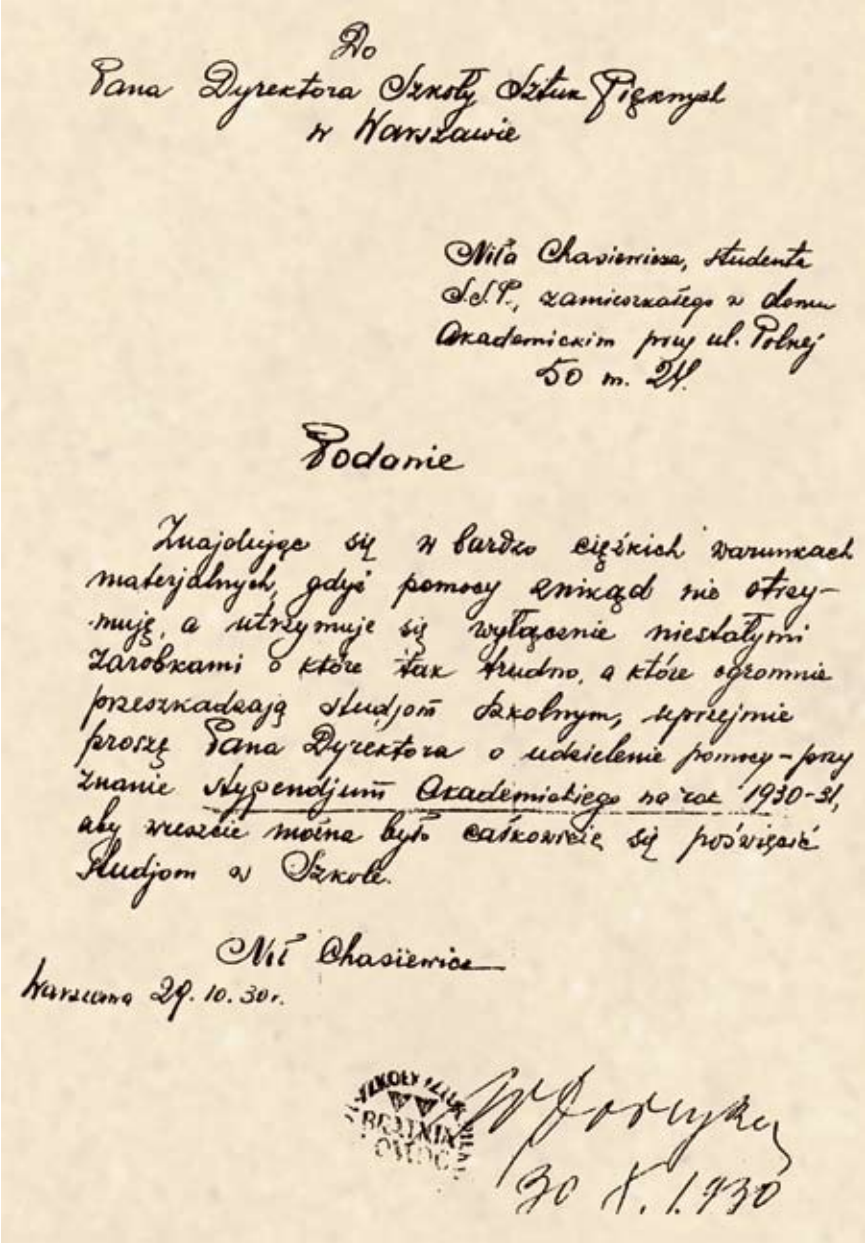

Do
Pana Dyrektora Szkoły Sztuk Pięknych
w Warszawie

Nilo Chasiewicza, studenta
S.S.P., zamieszkałego w domu
Akademickim przy ul. Polnej
50 m. 24.

Podanie

Znajdując się w bardzo ciężkich warunkach materjalnych, gdyż pomocy znikąd nie otrzymuję, a utrzymuję się wyłącznie niestałymi zarobkami o które tak trudno, a które ogromnie przeszkadzają studjom szkolnym, uprzejmie proszę Pana Dyrektora o udzielenie pomocy - przyznanie stypendjum Akademickiego na rok 1930-31, aby wreszcie można było całkowicie się poświęcić studjom w Szkole.

Nil Chasiewicz

Warszawa 29. 10. 30 r.

30 X. 1930

Копія прохання студента Ніла Хасевича про призначення стипендії на 1930-31 навчальні роки.

Зліва направо: П. Мегик – голова мистецького гуртка “Спокій”, Н. Хасевич – секретар гуртка, Б. Монкевич, М. Щербак. Початок 30 рр. XX-го ст.

Зліва направо: Д. Дунаєвський, М. Щербак, Б. Монкевич, П. Кршовські, Н. Хасевич. Початок 30 рр. XX-го ст.

Витоки гуртка беруть початок від перших організаційних кроків українського студентства, яке приступило до студій у вишах Варшави після недавньої поразки національно-визвольних змагань. Варшавськими вулицями 1920 року крокував у порваній шинелі військовик Армії УНР Петро Мегик. Саме він став одним з перших студентів-українців Школи образотворчого мистецтва (з 1929 року – Академії), здивувавши вступну комісію свідоцтвом про середню освіту з Кам'янця-Подільського, скріпленим печаткою з тризубом[118]. Дискусія адміністрації школи щодо легітимності документа завершилась позитивно і Петро став повноправним студентом. Молодий буковинець одразу ж виявився активістом Української студентської громади, а коли до школи образотворчого мистецтва вступило ще кілька колишніх вояків Армії УНР (Анатолій Жуків, Петро Омельченко, Микола Щербак), при громаді утворилась творча група[119]. "Жило це братство... повітрям і надією, – згадував Петро Мегик, – ночами працювало по друкарнях, рубало дрова, а вдень засідало університетські аудиторії"[120]. З появою у школі нового українського поповнення, серед якого були Володимир Побулавець, Ніл Хасевич, В'ячеслав Васьківський, Ольга Мариняк, Петро Андрусів, організоване життя українських мистців перейшло у нову фазу. П. Мегик вирішив 1927 року сформувати творчий гурток, назву якого запропонував скульптор В. Побулавець. Цей гурток займався поширенням української національної ідеї через організацію художніх виставок картин та графічних робіт і об'єднав значне коло співвітчизників (його членами на різних етапах організованого життя було від 33 до 64 варшавських українців, якщо брати до уваги й почесних членів гуртка)[121]. Певний час у гуртку Н. Хасевич виконував функції секретаря.

Діяльність різних за напрямами і спеціалізаціями українських товариств, гуртків у Варшаві була явищем, характерним для двадцятих років XX століття. "Спокій" разом з деякими з них знайшов приміщення на вулиці Вільча, 45/3. Гурток на момент заснування нараховував тридцять одного дійсного члена, з яких чотирнадцять були з Волині — "специфічний волинський Монпарнас", за висловом сучасника. "Є вони поважним огнищем творчої праці у всіх галузях пластичного мистецтва і, безсумнівно, плідно та всесторонньо заважать на дальній дорозі оформлювання і розвитку вкраїнської мистецької культури". Петро Мегик згодом писав про цей гурток:

---

[118] Яців Р. "Спокій". Ресурси духу. // Вісник НТШ. – Львів, 2001. – Число 26. – С. 26.

[119] Там само.

[120] Там само.

[121] Яців Р. Олекса Шатківський та український мистецький гурток "Спокій". – Львів, 2008. – С. 8.

“Український мистецький гурток “Спокій”, окреме Товариство з широкими плянами й окремим статутом, затвердженим Міністерством внутрішніх справ, з правом діяльності по всій Польщі”[122].

Основний кістяк “Спокою” формували студенти та випускники Варшавської академії мистецтв. Діяльність гуртка підпорядковувалась ідеї , вкладеній у саму назву: “Спокій” не значить застій… Розуміємо у символі того українського рідного слова сам ритм, такт, порядок, акорд, ту гармонію, що панує у справжньому мистецтві всіх епох і народів, і що є вічною, незмінною у нашому мистецтві”. Так сформував кредо “Спокою” та спокійців В. Побулавець.

УКРАЇНСЬКИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ГУРТОК „СПОКІЙ“

UKRAIŃSKIE STOWARZYSZENIE ARTYSTYCZNE „SPOKIJ“ | ASSOCIATION ARTISTIQUE UKRAINIENNE „SPOKIY“

KONTO P. K. O. 14.293

WARSZAWA, DN. 1/I 1935 [=1936]

До

Високоповажаного Пана Професора Ларіона Свєнціцького
Директора Національного Музею у Львові.

Управа Гуртка „Спокій“ витає Вас Високоповажаний Пане Директора, з Новим 1936 роком.

За Управу Гуртка:
Голова
Петро Мегик

Секретар
Хасевич

Копія листа українського мистецького гуртка “Спокій” з підписами голови – Петра Мегика і секретаря – Ніла Хасевича. 1.01.1936 року.

У декларації, що стосувалася вибору спеціальності, в лютому 1933-го Ніл Хасевич записав: “Графіка і жакардове ткацтво”. Але фінансова скрута не дала йому можливості завершити навчання у стінах Академії. 13 березня він забирає свої документи з цього навчального закладу[123]. Перед тим, 24 лютого він успішно складає іспит на вчителя малювання для звичайних польських шкіл (писав реферат на тему “Малюнок як виховний чинник”), що давало мож-

[122] Мегик П. В’ячеслав Васьківський (1904-1975). Біографічний нарис // Літопис Волині. – Вінніпеґ, 1977-1978. – ч. 12. – С. 116.

[123] Ксерокопії особової справи студента Н. Хасевича // Фонди Костопільського та Волинського краєзнавчих музеїв.

ливість хоч якимось чином знайти роботу, не маючи офіційного диплому Академії мистецтв у Варшаві.

З 1936 до 1939 р. Ніл організував низку виставок у м. Рівне. Постійно підтримував контакти з художниками, які працювали за кордоном – у Бельгії, Голландії, Фінляндії, США, Австрії, Угорщині.

Старожили Дюксина згадують, що Ніл Хасевич, приїжджаючи на канікули в село, любив ткати, вишивати. Григорій Савич Судак, житель Дюксина, розповідає, що він не раз бачив Ніла у вишитій власноруч сорочці, як той весь час малював, сидячи під в'язом.

В'яз у селі Дюксин, під яким часто любив сидіти і малювати Ніл Хасевич.

Вже в ранній період своєї творчості Ніл Хасевич захопився екслібрисом, який привертав його своїми декоративними властивостями, можливістю сконцентрувати певну думку, творчу ідею.

Український книжковий знак початку XX століття – це своєрідне явище графічного мистецтва. Як і вся українська графіка того часу, він вніс у світову мистецьку скарбницю національні традиції, актуалізовані у творах нової художньої генерації.

В Україні екслібрис стає окремим видом книжкової графіки лише наприкінці XIX століття. XX століття дало нове життя цій галузі, нове розуміння її функціональності. Екслібрис почав виконувати дві функції: ужиткову й естетичну.

На 1920 – 1930 роки припадає активна робота західноукраїнських графіків над екслібрисом. Він посідає значне місце у творчому доробку таких самобутніх художників, як Модест Сосенко, Святослав Гординський, Олена Кульчицька та Павло Ковжун. Щодо Ніла

Хасевича, то його сучасник Тадей Лєшнер 1939 року відзначив внесок мистця у справу творення книжкових знаків та оформлення самих книг: "Велика заслуга Хасевича-графіка це те, що усвідомивши значіння мистецтва і суспільну ролю мистця, львину частину своєї творчої енергії присвятив мистецтву книжки... Його прегарні ініціали скомпоновані 1932 р. можна сміливо поставити побіч аналогічних творів Нарбута та які відразу здобули для молодого мистця загальне признання. Одначе головною ділянкою творчих аспірацій Хасевича є бібліотечний знак. Протягом 6-ох років (від 1932) виконав мистець поверх 20 екслібрисів, виробивши собі сильну позицію поміж сучасниками, вкраїнськими графіками, які працюють над екслібрисом; створив в українській екслібрістиці окремий тон, повний свіжої інвенції та неабиякої оригінальності думок і формальних розв'язок... Характеристична риса творчої організації Хасевича, це опанування та зосередження. Кожна вибуховість чи екзальтація йому чужа. Репрезентований напрямок – це поміркований реалізм зі спокійним класичним виразом. Мистець станув віддаль ріжних буйностей модерних ексцентричних течій. Немає у нього ані безідейності, ні ідолопоклонства форми, ні патольогічної денатуралізації дійсности. Активна постава супроти життя, ясність думки і здорова емоційність складаються на засадничі риси духовного образу Хасевича"[124].

Ніл Хасевич вдало поєднував ті основні завдання, що виникли перед мистцями екслібрису. Коли для першої, ужиткової його ролі, достатньо печатки, то для другої, естетичної, відповідником є тільки художній твір. Тобто графік мав поєднати в книжковому знакові прикрасу книги з ознакою духовного зв'язку власника книгозбірки з її предметами. Художник, творячи композицію, стикається з проблемою пластичного розкриття духовного світу людини мінімальними засобами на невеличкій площині. Серед понад двох десятків екслібрисів, котрі виконав Н. Хасевич, найвідомішими стали ті, що увійшли в альбом "Книжкові знаки Ніла Хасевича", який перевидав Волинський обласний краєзнавчий музей у Луцьку 1992 року. Ще два екслібриси увійшли в альбом "Дереворити". Інші розрізнені в каталогах гуртка "Спокій", або перебувають у приватних збірках тих людей, які їх замовляли. Його славетний вчитель Владислав Скочиляс прищепив Нілу початки творчого демократизму та своєї чудової граверної техніки. Але Н. Хасевич лишається осторонь його вишуканого містицизму, базуючись на духовному світі пересічного українця, відірваного від свого батьківського коріння.

Чотири дереворити художника – Хатка, В лісі, Пастушка і екслібрис на Другій міжнародній виставці дереворитів у Варшаві

[124] Лєшнер Т. Передмова // Книжкові знаки Ніла Хасевича. – Варшава, 1939. – С. 4.

1936 року здобувають почесне вирізнення. “Це була велика перемога українського мистця та його знання, здобутого таким неймовірним зусиллям і бідуванням. Незабаром мистець одержує цілий ряд замовлень з закордону та запрошення на виставку до Америки, звідки його дереворити вже не повернулися назад через вибух Другої світової війни” – писав один з його сучасників[125].

Відчутна в роботах Н. Хасевича велика вигадливість фантазії в поєднанні з “опануванням та зосередженістю” у творчому підході мистця дала плідний результат. Композиційна побудова екслібрисів означена лаконічною експресивністю, виразним стилем, вишуканими пропорціями, ясною і чіткою архітектонікою ритму.

Екслібриси С. Скрипника, Н. Жаби, інженера Є. Плюща, Д. Сабаттіні, В. Прокоповича, Д. Верби, як і інші роботи Н. Хасевича, сміливо можна зарахувати до кращих книжкових знаків, створених в першій третині XX століття не лише в західноукраїнській, а й українській графіці загалом. Коли порівняти зразки бібліотечних знаків українських графіків цього періоду з роботами Ніла Хасевича, то бачимо, що такого глибинного розкриття внутрішнього світу особистості в цікавому виразному художньому образі досягають далеко не всі мистці.

Т. Лєшнер у вже згаданій передмові зазначив, що Нілом Хасевичем впродовж 1932 – 1939 років було створено двадцять шість книжкових знаків[126]. Та навряд чи цю цифру можна вважати остаточною. Нові роботи художника у цьому напрямку були представлені на виставці у Львові 1942 року.

Крім того, у на початку 30-их рр. Хасевич захоплюється буквою як символом, як певним макрознаком. І тільки з притаманним йому смаком створює літери до “Української абетки”, які ще тоді Т. Лєшнер поставив нарівні аналогічних робіт Г. Нарбута, зазначивши, що ці твори одразу принесли молодому художникові загальне визнання. Він ілюструє один з букварів львівського видавництва, але не ставить там своїх літер. Очевидно, художник мріяв зробити окреме витончене видання для українських дітей, яке б вчило їх рідної мови. На жаль, до сьогодні відомо тільки сім авторських літер “Е”, “Ж”, “О”, “У”, “Х”, “Ч”, “Ш”[127].

Бурхливій діяльності “Спокою” сприяли митрополит Андрей Шептицький, сенатор від Волині до польського Сейму Степан Скрипник, письменник Юрій Липа. Щороку гурток влаштовував

---

[125] Вакулка А. Ф. Ніл Хасевич – художник-борець. “...Я б’юся різцем і долотом...”. – Рівне, 2005. – С. 13.

[126] Книжкові знаки Ніла Хасевича. – Варшава, 1939. – С. 12.

[127] Працю Н. Хасевича над абеткою П. Мегик датує 1932 роком.

виставки власних творів у Варшаві. Загалом у активі товариства 11 виставок. Хасевич не пропустив жодної. Він ініціював проведення двох з них на Волині. Перша пересувна виставка спокійців 1935 року експонувалась у Луцьку, Рівному та Крем'янці, а друга відбулась через два роки. Окрім виставок "Спокою", Ніл Хасевич брав участь у загальноукраїнських і закордонних презентаціях. Це, зокрема, "Виставка образів українських плястиків: виставка українського малярства, графіки, різьби, килимарства" (Львів, 1931 рік) – картина "Прання"; "Виставка образів" (Львів, 1932-1933 роки) – п'ять дереворитів, одна темпера та роботи "Коти", "Ляльки"; IV виставка Асоціації незалежних українських мистців (АНУМ) у Львові (1933 рік) – чотири дереворити; Виставка "Ретроспективна вистава українського мистецтва за останні XXX літ" в Українському Національному музеї у Львові (1935 рік) – екслібриси, натюрморт і дереворит "Пастушка", виставка української графіки у Римі (1938)[128]. Загалом роботи Н. Хасевича за підрахунками окремих дослідників його життєвого шляху з 1928-го до 1942-го років експонувались на тридцяти п'яти виставках. Окрім згаданих, були ще експозиції в Лос-Анджелесі й Чікаґо.

За портрети князя Володимира й гетьмана Мазепи молодий художник отримав 1932 року почесний диплом, а за полотно "Прання", виконане олійними фарбами – відзнаку "Ватикан". Ця винагорода присуджувалася щороку кращим студентським роботам у Варшавській академії мистецтв[129].

Художні оглядачі зарахували його разом з П. Мегиком і П. Холодним до трійки найталановитіших мистців "Спокою". Щире захоплення Н. Хасевича графікою стало яскравим явищем у його творчій діяльності. Саме графічне мистецтво українського художника живе і сьогодні, на відміну від малярського доробку, про який пожежі Другої світової війни залишили лише спогад у невеликих чорно-білих репродукціях каталогів (картини "Дівчинка", "Зима", "Прання", натюрморти і пейзажі).

Довоєнна творчість художника дійшла до нас фрагментарно, завдяки друкованим виданням "Спокою", які не змогли знищити навіть трагічні перипетії XX століття. Це каталоги виставок гуртка, альбоми дереворитів, видання екслібрисів Ніла Хасевича 1939 року та ще деякі вцілілі розрізнені пам'ятки. "Не забуваймо, що змарнована сьогодні година, після опроцентування її, дасть у будучому на-

[128] Яців Р. Олекса Шатківський та український мистецький гурток "Спокій". – Львів, 2008. – С. 46-60.

[129] Вакулка А. Ф. Ніл Хасевич – художник-борець. "...Я б'юся різцем і долотом...". – Рівне, 2005. – С. 13.

даремно страчені роки й сумні не до вибачення наслідки...” Ці слова Петра Мегика, висловлені ще у передмові до каталогу П’ятої виставки “Спокою” у Варшаві, напевно, найвлучніше характеризують життєву і творчу долю Ніла Хасевича. Він не марнував часу, ніби відчуваючи, що відміряно йому Богом не так багато творчого життя. Художник працював у різних жанрах живопису: портрет, краєвид, жанрова картина, натюрморт. І все ж саме графіка отримала в його творчості “справді розлогу структуру”, стала прикладом багатогранності творчого потенціалу Ніла Хасевича. Крім того потрібно було заробляти якісь кошти на прожиття, що змусило його звернутися до ужиткової графіки – оформлення газет, книг, афіш. Наприклад, ним оформлялися видані у 1935 році збірник “Ватра” та книга “ВУО маршалові Й. Пілсудському”, видання “Видавничого товариства імені князя Костянтина Острозького в Луцьку”, бланк того ж “Волинського українського об’єднання”. Художник не мав сталого заробітку, тому брався за всі замовлення, які потрапляли під руку.

Журнал “Церква і нарід” за 1935 рік помістив повідомлення “Українська виставка в Крем’янці”, де зазначалося, що 23 червня у залі Духовної семінарії була відкрита IX чергова виставка Українського мистецького гуртка “Спокій”[130]. Місцева українська та польська інтелігенція могла ознайомитися з творчістю гуртківців. Виставка була поділена на дві частини. У першій кімнаті загалу представлено малюнок, графіку й замальовки з народного мистецтва. Серед графічних творів виконаних у різній техніці – дереворит, літографія та квасорити авторства П. Андрусіва, П. Омельченка, Н. Хасевича, Н. Тищенко, О. Мариняк. Замальовки з народного мистецтва показують народне будівництво, хрести на кладовищах, брами, предмети домашнього ужитку з Волині та Галичини. “Трактовано ці праці як матеріял для дослідників українського народнього мистецтва, і показані вони в цілях пропаганди й заохочення громадянства до збирання й фіксування наших забуткових об’єктів. Зарисовки виконали П. Мегик і Н. Хасевич” – повідомляв часопис “Церква і Нарід”[131]. У другій кімнаті були представлені твори живопису, виконані олією, темперою і аквареллю. Автор статті про виставку розподілив їх на три групи: 1) композиції на релігійну тему; 2) пейзажі; 3) натюрморти (найбільша група). Крім того, презентовано цікаву збірку народних килимів з різних повітів Волині інженера-архітектора Л. Маслова. “З праць Н. Хасевича найцікаві-

[130] Церква і Нарід. Двотижневик, присвячений церковним і церковно-громадським справам. – Крем’янець, 15 липня 1935 р. – ч. 9. – с. 269.

[131] Там само.

ші: нарис до композиції “Кн. Володимир” і натюрморти (темпери)… З групи графіки на перше місце вибиваються дереворити Н. Хасевича, різноманітні й помислові в композиції, опановані технічно. Видно з них певну й вправну руку. З інших дереворитів найцікавіші: Петра Холодного (слимак), далі оригінальна азбука, трактована як ініціали до оздобних книжок, далі “Садок”, “Пастушка” й портрети дітей”[132]. Загалом, на всіх відвідувачів виставка зробила дуже гарне враження і засвідчила, що українське мистецтво, хоч не маючи державної підтримки, продовжує далі успішно розвиватись у різних напрямках, не втрачаючи свого національного колориту.

1936 року гурток “Спокій” видав альбом дереворитів Петра Мегика, Петра Холодного (молодшого) та Ніла Хасевича, до якого увійшло шість його робіт: два екслібриси та чотири сюжетні дереворити. Також він виконав дереворит для напису на титульній сторінці цього видання. Авторству його належить і печатка гуртка.

У документах Волинського державного архіву він значився як член Волинського Українського об’єднання (ВУО), був делегатом крайового з’їзду ВУО, що відбувся наприкінці березня 1935 р. у Луцьку[133].

Товариш Н. Хасевича В’ячеслав Васьківський. Автопортрет, 1938 рік.

Основними джерелами формування естетичного уявлення Ніла Хасевича були родинне середовище, краса волинської землі та варшавське культурне середовище двадцятих і тридцятих років XX століття. Активний діяч “Спокою” Петро Мегик писав про ще одного талановитого рівнянина графіка В. Васьківського, що “Спокій” влаштував літній пленеровий місячний курс для своїх членів і вивіз на Горинь (на Волині) 13 осіб на свій кошт і втримання, Васьківський був вибраний інструктором на цей курс. А вже як приготовлялася друга пересувна виставка на Волинь у 1937 року (комісар виставки Н. Хасевич і архітект Л. Маслов) Васьківській горів тією справою: Волинь була для нього святістю. По виданні 1939 року

[132] Церква і Нарід. Двотижневик, присвячений церковним і церковно-громадським справам. – Крем’янець, 15 липня 1935 р. – ч. 9. – с. 269.

[133] Вакулка А. Ф. Ніл Хасевич – художник-борець. “…Я б’юся різцем і долотом…”. – Рівне, 2005. – С. 17.

“Книжкових знаків Н. Хасевича”, коли організація вже мала в банку 2500 злотих, які за минулі роки заробилися зусиллям з нічого, Васьківський з Хасевичем раділи, як діти. Коли ж на протязі трьох років перед Другою світовою війною була обговорювана справа купна дому для організації в Карпатах (Космач), або на Волині, щоб можна було приміщувати безплатно членів “Спокою” на час відпочинку й для малювання, то Васьківський і Хасевич, з яким він дуже дружив, висловлювався за домом на Волині, десь над рікою Горинь (і риба, і купіль, і малювання)”[134]. Війна перекреслила всі ці плани, а гроші конфісковані німцями в одному з польських банків. 1939-го мистець повернувся на Волинь і більше вже не покидав її терени. Редакція журналу “Шлях”, який видавався у Луцьку, 1939 року помістила таку замітку: “Ніл Хасевич ласкаво пообіцяв своє співробітництво в “Шляху”. З наступного номера будемо містити на першій сторінці малюнки п. Хасевича”[135]. Дійсно, число третє цього журналу має малюнок – портрет Т. Шевченка авторства Ніла.

Гурток “Спокій” проіснував до 1939 р., тобто до приєднання Західної України до СРСР. Воєнні події внесли корективи у життєві та творчі плани гуртківців. На тринадцятому році діяльності офіційні заходи гуртка довелося згорнути, хоч навіть у повному драматизму 1940 році окремі “спокійці” спромоглися організувати виставку своїх рисунків у підконтрольному німцям Холмі. Ніл вже був від них відрізаний офіційним радянсько-німецьким кордоном.

Відомо, що у 1939 р. Н. Хасевич проживав у селі Дюксин, працював вчителем у сільській школі, одночасно підробляв бухгалтером у сільпо. У той же час підтримував контакти з українським підпіллям в Деражненському районі, а також намагався встановити контакт з тими, хто виїхав на територію окупованої німцями Польщі. Його пригнічувала втрата духовного зв’язку з своїми однодумцями. Новій владі художник не поспішав показувати своє творче обличчя, а зосередився на вчительській роботі. І не дарма, адже значна частина політично активних українців опинилась у в’язничних камерах братів-слов’ян з ярликом “антирадянський елемент”. З приходом німців у 1941 р. Ніл виїхав до міста Рівне, де працював референтом відділу мистецтв Рівненської окружної управи. Проживав у місті за адресою вул. Княжна, буд. № 6[136]. Як людина активна, творча й небайдужа, він продовжував свою мистецьку і громадську діяльність, ілюстрував

[134] Мегик П. В’ячеслав Васьківський (1904-1975). Біографічний нарис // Літопис Волині. – Вінніпеґ, 1977-1978. – ч. 12. – С. 116.

[135] Журнал “Шлях” (Луцьк). – 1939. – ч. 2(22). – с. 15.

[136] На початку 50-их рр. XX-го століття вул. Папаніна.

газету “Волинь”, редактором якої тоді був знаний український письменник Улас Самчук. Оскільки в Рівному виникло також однойменне книжкове видавництво “Волинь”, яким опікувались Іван Тиктор та Степан Скрипник, то художник створив на замовлення кілька варіантів обкладинки для роману У. Самчука “Марія”, що мав бути перевиданий. Розробив заголовок для луцької газети “Український Хлібороб”. Відомо, що, крім ілюстративного оформлення рівненської “Волині”, мистець друкував на її сторінках окремі статті та повідомлення. Зокрема, стаття “Про графіку” увійшла до першого числа цієї газети (1 вересня 1941 року). У ній художник писав: “Ніхто з тих, хто розуміється на справі, не стане заперечувати сьогодні потребу і значення художнього оформлення різного роду друків... ніхто не заперечить великих можливостей графіки, як художнього й пропагандивного чинника. Кожна держава опікується й підтримує графіку та використовує праці митців-графіків і застосовує їх у всіх ділянках державного й громадського життя, та старається – в меншій, або більшій мірі – створити сприятливі умови для розвитку й поширення цієї найживішої галузі мистецтва.

Письменник Улас Самчук серед односельців. Село Тилявка Шумського району Тернопільської області. 1941 рік.

Церковний хор села Дюксин. Ніл Хасевич в останньому ряду другий зліва.

Оскільки в давнину стосування графіки обмежувалось майже виключно книжкою – фронти списи, заставки, ініціали і кінцівки, виконаними власноручно мистцем-ксилографом у дереворіті, або мідериті, то сучасні графіки працюють над усім, що є зв'язане з друком, починаючи від крою й характеру друкарських черенок, а кінчаючи на багатобарвних репродукціях і державних паперах. Сьогодні графік проектує, а й часто виконує в "матеріалі" не тільки обкладинки, ілюстрації та прикраси до книжки, але й банкноти, заставні й позикові облігації, акції, поштові й скарбові марки, печатки установ та інституцій і т. д. Сучасний графік працював і в кіні, і в мистецькій пропаганді над портретами визначних діячів і письменників, плакатами, пропагандовими листівками тощо"[137]. Далі у статті художник згадує видатних українських графіків, які зробили значний внесок у скарбницю Української культури. Це геніальний Юрій Нарбут – батько новітньої української графіки, В. Кричевський, П. Ковжун, Р. Лісовський та багато інших. На жаль, вони розпорошились як емігранти по багатьох європейських країнах і на даний момент навіть не мають нормальних умов праці. Оскільки, на окупованих землях України ОУН влітку-восени 1941 р. намагалась налагодити державне життя, то Ніл Хасевич вважав, що художники не повинні бути осторонь, а активно включитись до роботи у різних адміністративних органах

[137] Газета "Волинь" (Рівне). – 1 вересня 1941 р. – ч. 1.

і цим показати "нашу адміністративну справність, національну свідомість і державну та культурну зрілість"[138]. Напевно, художник був активним учасником посвячення прапорів у містечку Деражне на території парку – події, що відбулася 19 серпня 1941 р. На урочистість зібралося майже 3000 місцевих жителів. Всі прийшли організовано, з прапорами і прикрашеними портретами на чолі кожної групи. Молебень відслужив священик І. Гаскевич. Прозвучало ряд змістовних промов від представників області, округи, району та місцевого жіноцтва. Співав деражненський хор у супроводі духового оркестру з села Бичаль. По завершенні урочистого мітингу перед трибуною промарширували всі учасники здвигу[139].

У кінці 1941 р. з невідомих причин художник залишає місто Рівне і перебирається в родинні сторони – працює на посаді районного мирового судді (ляйтер) у містечку Деражне[140]. Активізує разом з братом діяльність місцевих осередків "Просвіти" та підтримує зв'язки з ОУН.

Про здобутки місцевих просвітян постійно інформувала газета "Костопільські вісті". 22 березня 1942 року вийшла стаття під промовистою назвою "Дюксин пробуджується": "Донедавна Дюксин вважався одним з найбільш відсталих сіл Костопільщини. Старання нечисленних одиниць зорганізувати громадське життя і піднести культурний рівень села кінчалися в минулому звичайно фіаском. Маси були глухі й індиферентні до всіх добрих починів, уперто трималися хуторянських засад – "моя хата скраю", не бачили і не бажали бачити нічого поза власним смітником та витрачали свою енергію виключно на сварки між собою"[141]. Автор допису повідомляє, що недавно утворений місцевий осередок "Просвіти" підготував і провів у селі 15 березня урочисту академію присвячену Т. Г. Шевченку, яка зробила сильне враження на присутніх. Прозвучали три доповіді: "Життя Шевченка" – Ніла Хасевича, "Шевченко-поет" П. Глінчука і "Доба, в якій жив і творив Т. Шевченко" В. Опанасюка. "Добре співав і хор під орудою керівника місцевої школи А. Хасевича"[142]. Наступні числа "Вістей" повідомляють, що у селі діє при "Просвіті" драматичний гурток, який мандрує з виставами і по іншим селам та активно збираються кошти на будівництво просвітянського будинку. Зокрема, вже 17 травня був виступ гуртка у Борівці і планується поїздка у село Жобрин[143]. Ніл Хасевич ніколи не поривав зв'язків з

---

[138] Газета "Волинь" (Рівне). – 1 вересня 1941 р. – ч. 1.

[139] Там само.

[140] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 145-163.

[141] Газета "Костопільські вісті" (Костопіль). – 22 березня 1942 р. – ч. 11(35).

[142] Там само.

[143] Газета "Костопільські вісті" (Костопіль). – 24 травня 1942 р. – ч. 20(44).

своїми односельцями і намагався передати хоч краплину тих знань, які отримав у Варшаві. Старожили Дюксина з теплом згадують уроки трудового навчання та співів, що їх проводив Ніл. Виготовляли вони під його керівництвом різні іграшки, готувались до конкурсів, ставили п'єси класиків української літератури. Сам художник мав сильний і гарний голос. Співав у церковному хорі. Його односелець Григорій Судак згадує: "Я років шість співав разом з Нілом у церковному хорі. Керував хором його брат Анатолій, а Ніл йому допомагав. Так гарно читати "Апостола", як це умів Ніл, нікому в селі не вдавалося. А коли він приїздив на канікули, то послухати його голос приходили люди з навколишніх сіл. Улюбленими піснями його були: "Ой, зійшла зоря вечоровая, над Почаєвом стала", "Ой, горе тій чайці-небозі, що вивела чаєнят при битій дорозі"[144]. Окрім цього, Хасевич захоплювався написанням власних віршів і пісень. У Костопільському краєзнавчому музеї зберігаються два тексти пісень, записаних по пам'яті Петром Глінчуком, які виконував дюксинський хор. Це "Засяяло сонце золоте" та "А село Дюксин було пишне"[145].

На посаді мирового судді художник відчував певне роздвоєння. Він не був фаховим юристом і займався суто побутовими справами – розлученнями, сімейними та сусідськими конфліктами. У тій

Будинок у містечку Деражне на Костопільщині, де у 1942-1943 роках Н. Хасевич працював мировим суддею. Сучасне фото.

[144] Вакулка А. Ф. Ніл Хасевич – художник-борець. "...Я б'юся різцем і долотом...". – Рівне, 2005. – С. 16.

[145] Там само. – С. 16,17.

же ж пресі друкувалися “публічні доручення” – виклики до суду за підписом Ніла Хасевича. Один з документів за підписом художника свідчить про характер його роботи суддею: “Пересилаю при цьому акт справи № 86/42/Ц з позову гр.[омадянки] с.[ела] М. Любаша Талащук Марії проти позваного гр.[омадянина] Білика Петра, мешкає в с. В. Стидин Стидинського району про призначення аліментів… після допиту свідка прошу акти справи повернути на адресу Мирового Суду в Деражному, для винесення рішення”[146].

Зберігся й звіт судді Н. Хасевича станом на 1 лютого 1943 року, де повідомлялося, що мировим і присяжним суддею він працює з 1 травня 1942 року. У його підпорядкуванні перебували: секретар Петро Глінчук, екзекутор Олександр Жук, регістратори Ольга Шабаровська та Олександр Данилевич[147]. Пізніше, з легкої руки співробітника радянських карально-репресивних органів Б. Стекляра почала гуляти думка, що Н. Хасевич настільки був кровожерливий, що займався замальовками німецьких екзекуцій над українськими селянами у Деражному. Документи говорять протилежне, до суду сплачувались тільки грошові внески і виносились рішення з суто цивільних справ, які не передбачали ніяких тілесних покарань, а криміналом займалась поліція. Але радянським ідеологам і тут хотілося пустити чергову побрехеньку про художника.

Залишає легальну посаду мирового судді Ніл Хасевич у березні 1943 року, коли перші загони УПА захопили містечко Деражне і вигнали звідти німців. На той час припадає і його участь в останній офіційній виставці, присвяченій 25-річчю заснування Київської академії мистецтв, що відбулася у Львові 1942 року. На ній мистцем були представлені картина “Спіть, хлопці, спіть…” (темпера) та 14 екслібрісів, серед яких були нові роботи, виконані, ймовірно, у 1941-42 роках: екслібрис Ю. Луцького, О. Петлюри (2 варіанти), Т. Петлюри, Р. Смаль-Стоцького[148].

Колишньому очільнику “Спокою” Петру Мегику вдалося ще протягом 1942 року передати Нілу кілька комплектів нових різців для графіки, дерево і папір. Далі воєнні події розірвали зв’язок між двома друзями. По війні П. Мегик емігрував за кордон, де популяризував мистецьку спадщину “спокійців”. Ніл залишився на Волині. Залишився боротися з окупантами рідної землі.

---

[146] Копії у фондах Костопільського краєзнавчого музею.

[147] Там само.

[148] Яців Р. Олекса Шатківський та український мистецький гурток “Спокій”. – Львів, 2008. – С. 60.

Ланка “Бея”-“Зота” веде боротьбу.

1943-ій рік на Волині став переломним етапом у становленні українського визвольного руху. Тисячі місцевих жителів влилися у лави Української Повстанської Армії. Ще не досвідчені вояки підняли зброю проти німецьких окупантів і звільнили окремі регіони від впливу окупаційної адміністрації, різних гебітскомісарів та ландвіртів, припинили масове викачування людських, матеріальних, сировинних ресурсів для потреб Третього рейху. Генеральний комісар Волині та Поділля звітував у Берлін 30 квітня 1943 р. про те, що захід і південь Волині остаточно опановані “українськими національними бандами” і ситуація настільки загрозлива, що в районах Горохова, Любомля, Дубно, Крем’янця і частково Луцька треба вже говорити про народне повстання[149]. Наступні німецькі повідомлення за травень 1943 року говорять про величезні господарські втрати і зменшення кількості поставок хліба, худоби, молока, яєць та інших сільськогосподарських продуктів на 50%.

Німці намагалися всіма доступними засобами продовжити ідеологічну обробку місцевого населення з метою запобігання масового виступу УПА, розповсюджували чисельні заклики про припинення збройної боротьби. Влітку 1943 року на теренах Волині і Полісся німці розкидали з літаків листівки “Відозва до українських громадян”, “Дивні борці за волю”, “Тарас Бульба” творить нове об’єднання” та інші, де у відкритій формі попереджали про початок репресивних акцій, пояснюючи це “безглуздим опором місцевого населення німецькій поліції та німецькій армії”. Текст однієї з листівок закінчувався красномовним реченням: “Кожен, хто буде нам противитися, буде безоглядно знищений” [150].

Українські націоналісти зі свого боку розгорнули широку антинімецьку пропаганду. Ця робота була покладена волинським керівництвом ОУН(б) на крайовий осередок пропаганди на чолі з Яковом Буслом-“Галиною”, який розташовувався на території сіл Анулівка, Бичаль Деражненського району Рівненської області. Там, у підземних сховищах, діяло дві потужні підпільні друкарні. Оунівці саме тут друкували масові наклади листівок, газет, брошур. Відповідно потрібні були люди, які могли б звернутися до населення не тільки силою слова, а й різноманітними засобами образотворчого мистецтва. Ніл Хасевич залишає посаду мирового судді у Деражному і переходить весною 1943 року у підпілля. Мистця одразу включили до складу редакційної колегії, що готувала для ОУН та УПА видання пропагандивного та сатиричного змісту (журнали “До зброї”, “Український перець”, газети “Вільна Україна” та “За Самостійну Україну”). Керівником нелегальної редакції, яка містилась на хуторі Півбіда у шести будинках не-

[149] Косик В. Україна в другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів(1942-1943). – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 165.

[150] ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 105. – Арк. 10.

далеко від сіл Гутвин та Малий Стидин Костопільського району, була Марія Затиркевич-“Хівря”, дружина командира південної групи УПА П. Олійника-“Енея”. Усього співробітників редакції було 16-18 чоловік. Серед них можна назвати: Н. Хасевича-“Бея”, Я. Герасименка-“Поета”, А. Мисечка-“Мая”, О. Сухиму-“Нечая”, Л. Добровського-“Валерія”, Ю. Коха-“Сайгора”, “Віру”, “Терешка”.

Починаючи з липня 1943 року редакційна колегія готувала до видання щомісячний журнал для вояків УПА під назвою “До зброї”[151]. Ніл Хасевич відповідав за його мистецьке оформлення. Крім того, він виготовляв печатки для груп і загонів УПА, штампи для бланків, розробляв кліше для заголовків та ілюстрував інші газети і журнали.

У одному з київських архівів зберігся альбом “Печатки”, де зібрано відбитки печаток, які використовувалися в УПА на Волині. На альбомі є надпис, що ця праця зроблена у 1943 році “Максимом”, “Свиридом”, “Борисом” та “Мусієм”. На одній з сторінок альбому зазначено, що систематично і з більшим успіхом робота у цьому напрямку пішла з 1 червня 1943 р., ймовірно, саме завдяки Нілу Хасевичу[152]. У другій половині 1943 року він виготовив печатки “УПА. Команда армії”, “УПА. Команда групи УПА “Заграва”, “УПА. Команда групи “Турів”. Їхні відбитки збереглися у цьому альбомі та на окремих повстанських документах. Саме Ніл навчав зазначених підпільників мистецтву печатки, як оригінальної так і підробки для різних окупаційних документів. Серед переліку псевдонімів зустрічаємо і “Свирида”, який, певно, вже тоді став його учнем і співпрацював з ним до початку 50-их рр. XX-го століття.

Про характер роботи майстерні Н. Хасевича у 1943 році дещо розповів співробітникам НКВС захоплений 1 серпня 1944 року у селі Дермань Здолбунівського району Рівненської області співробітник картографічного відділу УПА-Південь Юрій Якимчук[153], який ко-

[151] Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 1995. – Т. 1. – С. 16.

[152] ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 139. – Арк. 1-44.

[153] Юрій Олександрович Якимчук, 1923 р. н., уродженець м. Корець Рівненської області. Проживав у місті Крем’янець. Влітку 1943 року влився в ряди УПА під псевдонімом “Дим”. Його батько, художник Олександр Степанович Якимчук 1899 р. н., уродженець м. Корець, працював у підпіллі ОУН під псевдонімом “Минулий”. Певний час перебував на Костопільщині, де теж ілюстрував видання УПА. Освіту за одними даними отримав у Петроградській художній академії, за іншими навчався у приватних майстернях Італії та Польщі. Очолював іконописну майстерню Почаївської лаври. Його дружина була заарештована і розстріляна німцями у Крем’янці 1943 року. За описом сучасника мав авторитет і довіру серед керівництва ОУН та УПА. “Людина великої культури, високих знань у області живопису, музики та літератури. Енергійний, вольовий... вище середнього зросту, сивий, широкоплечий, повний, брови світлі, очі зелені, схожий на єврея, не вимовляв літеру “р”.

Ймовірно, Юрій мав художній хист чи початкову художню освіту, через що був відряджений у майстерню Н. Хасевича-“Бея”. На жаль, матеріали його справи дають дуже коротку та неповну інформацію про характер роботи майстерні “Бея” і не містять детальних даних про самого художника. 13.11.1944 Військовим трибуналом військ НКВС Рівненської області Ю. О. Якимчук був засуджений до розстрілу. У 30.01.1945 вища міра покарання замінена на 20 років каторги. Звільнився з таборів на початку 50-их рр. XX-го ст. Подальша доля не відома.

ристувався у підпіллі псевдонімами “Дим” і “Юрко”. “Юрко” повідомив слідчому НКВС, що 28 серпня 1943 року, коли німці проводили масштабну каральну операцію проти південної групи УПА “Енея”, він разом з підстаршинською школою, що нараховувала 38 курсантів, та її командиром капітаном “Бондаренком” вирушив підводами на Костопільщину[154]. Коли вони прибули у вказаний район, то капітан “Бондаренко” відправив його у село Малий Стидин до художника на псевдонім “Бей”. “Бей” познайомився зі мною і запропонував мені працю у майстерні, яка була у його підпорядкуванні, з метою виготовлення шрифтів з дерева... “Бей” крім шрифтів виготовляв малюнки для газет... Тут я працював над виготовленням крупного шрифту з дерева, який використовувався для друкування гасел та газет. Виготовлений шрифт “Бей” передавав друкарні УПА. Друкарня УПА у той час знаходилась у селі Великий Стидин Костопільського району[155], де видавались: “Український перець”, “За Самостійну Україну”, “До зброї”, “Інформатор” та різноманітні листівки. Крім виготовлення шрифту я, у той період часу, брав участь у виданні оунівського журналу “Український перець”, виготовляв для нього малюнки”[156]. Після 15 грудня 1943 року Н. Хасевич-“Бей” відправив “Юрка” у село Батьківці Острозького району Рівненської області до політреферента південної групи УПА “Іваніва”, який наказав йому працювати креслярем у картографічній школі УПА в селі Дермань-1.

Ситуація у цьому регіоні Західної України кардинально змінилася з поверненням радянської влади на початку 1944 року. Каральнорепресивні органи СРСР мали достатній досвід боротьби з українським підпіллям, накопичений ще напередодні Другої світової війни. Застосовувалися масові облави та зачистки місцевості за допомогою внутрішніх військ НКВС, активно вербувалася агентура з числа захоплених членів чи симпатиків ОУН. Співробітники НКВС та НКДБ формували картотеки активних націоналістів по районах і намагалися їх знешкодити. До рук чекістів у першій половині 1944 року потрапило кілька людей, які знали про працю Ніла Хасевича у підпіллі. На основі їхніх свідчень 8 серпня 1944 року співробітником 10-ого відділенням 2-го відділу Рівненського обласного управління НКДБ молодшим лейтенантом Голубцовим розглянуто матеріали на Хасевича Ніла Антоновича, 1905 року народження, уродженця с. Дюксин Деражненського району Рівненської області, українця. Оперуповноважений Голубцов, вивчивши наявні первинні матеріали, встановив, що Хасевич Н. А. є одним з керівників проводу ОУН, знаходить-

[154] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-11722. – Арк. 10 зв., 11, 14, 18-20.

[155] Насправді друкарня знаходилась у іншому селі на Костопільщині, а у Великому Стидні містилась редакційна група та крайовий осередок пропаганди.

[156] Там само. – Арк. 19, 20.

ся на нелегальному становищі, і вирішив завести на нього справу-формуляр № 1770 за забарвленням "ОУН"[157]. У неї в подальшому скрупульозно підшивають отримані про художника свідчення та агентурні донесення, окремі довідки про долю родичів. Співробітники НКДБ на той час встановили, що рідний брат Ніла, Анатолій, протягом другої половини 1943 року працював на посаді політичного референта Костопільського надрайонного проводу ОУН і мав псевдонім "Хвильовий". Його подруга і колега по вчительській роботі у селі Дюксин Ольга Крищук була затримана чекістами і розповіла, що добре знає сім'ю Хасевичів. Їхній батько загинув під час німецької каральної акції восени 1943 року, Анатолія Хасевича-"Хвильового" на початку 1944 року схопили червоні партизани і замордували. Де подівся Ніл, вона не знала, хоча після спалення німцями села Дюксин проживала разом з братами у одній з хат колонії Радомянка[158].

Дружина члена крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ Ростислава Волошина, Ніна[159] на допиті 16 квітня 1946 року свідчила: "Хасевича Ніла Антоновича я стала знати з літа 1941 року. Він тоді працював у друкарні чи редакції газети "Волинь", здається художником. Він приходив до мого чоловіка у справах пов'язаних з видавничою діяльністю. До арешту чоловіка німцями[160] Хасевич був у нас тільки 1 раз, а другий раз він був у мене в "Жіночій службі"[161], питався, що чути про чоловіка, бо ходили чутки, що його у Львові розстріляли... Коли чоловік повернувся з в'язниці, то якось принагідно запитав Олександра Бусла про Хасевича, той сказав, що Хасевич поїхав у Деражно, працює суддею. Перебуваючи у підпіллі, у липні 1943 року я зустріла Хасевича на хуторі Півбіда. Дізналась, що він працює у редакції УПА художником і має псевдонім "Бей". Після німецької операції[162] ми з Хасевичем зустрілися в лісі (приблизно в листопаді 1943 р.) Він привів мене у с. Пеньки Деражненського району, де ми проживали в одній

[157] Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. – Арк. 164.

[158] Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. – Арк. 171-173.

[159] Волошина-Березюк (Левицька) Ніна Глібівна, 1913 р. н., народилася у с. Підрижка Ковельського району Волинської області, у 1933 році закінчила Рівненську українську гімназію, у 1934 році вийшла заміж за Волошина-Березюка Ростислава Павловича, члена ОУН, одного з чільних керівників цієї організації на Волині у 30-40 рр. XX-го століття. У 1941-42 рр. працювала секретарем Жіночої служби України у Рівному. У березні 1943 року перейшла разом з чоловіком у підпілля.

[160] Ростислав Волошин був заарештований німцями у вересні 1941 року.

[161] Жіноча служба України (ЖСУ) – громадська організація, діяла у Рівному у 1941-42 рр. Кількість членів 80-90 чоловік.

[162] Мається на увазі німецька каральна операція проти містечка Колки, де була повстанська республіка, і центрального штабу УПА в селі Гутвин Костопільського району. Розпочалась 3 листопада 1943 року.

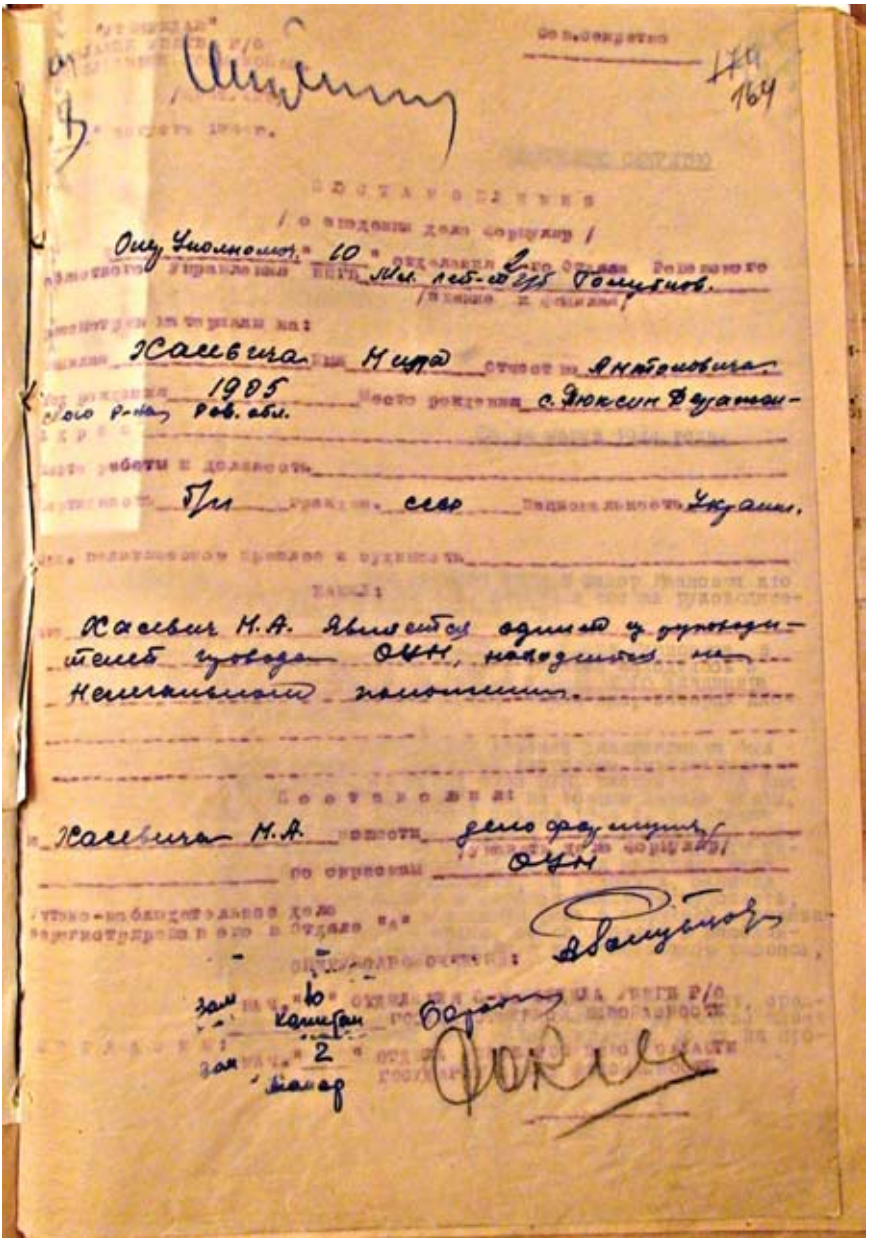

Постанова Рівненського УНКДБ про заведення на Ніла Хасевича справи-формуляра. 1944 рік.

хаті. Хасевич увесь час займався вирізкою кліше для газет "УПА". У січні 1944 року його по зв'язку викликав до себе "Острий"[163]... З тих пір до квітня 1944 року мала з ним тільки поштовий зв'язок. У листах він завжди питався як я себе почуваю і чи матеріально забезпечена... Де він зараз – я не знаю..."[164]

За даними Рівненського УМДБ на початку 1943 р. Н. Хасевич переходить в підпілля, де він одразу ж став надрайонним пропагандистом[165]. Одночасно очолював роботу підпільної друкарні ОУН, займався оформленням місцевих підпільних видань, зокрема сатиричного журналу "Український перець". Невдовзі Н. Хасевич став працювати в окружному, а згодом і в крайовому проводі ОУН, займаючи керівне становище. У підпіллі він займався виготовленням кліше, карикатур, печаток та штампів, а також особисто редагував антирадянські листівки.

18 квітня 1944 року Деражненським районним відділом НКДБ на хуторі села Бичаль під спаленою хатою селянина С. Панчука було виявлено та вилучено стаціонарну друкарську машину ОУН, біля двохсот кілограмів шрифту та різну підпільну літературу. Крім того, у бункері знайдено радіоприймач, репродуктор, німецький мотоцикл, дві швейні машинки, різні побутові речі та продукти харчування. Серед вилученої літератури були примірники газет "За Самостійну Україну", "Вільна Україна", журналів "До зброї", "Інформатор", "Наш фронт", велика кількість листівок УПА з датою квітень 1944 року. Ця друкарня належала крайовому проводу ОУН(б) на ПЗУЗ і очевидно саме вона називалась ім. Б. Хмельницького[166]. Наступного місяця загинув шеф технічного відділу пропагандивного осередку краю Юрій Кох-"Сайгор". У липні гине на Костопільщині разом з технічним персоналом (5 осіб) новий шеф технічного відділу "Терешко". Одночасно чекістами викрито ще одну друкарню. "В тому часі падає в руки большевиків вся пропагандивна техніка крайового проп. осередку, падає багато паперу, кілька друкарських машин, радіоапарати, машини до писання..."[167]. Агентура отримала завдання встановити, де підпілля переховує інші засоби пропаганди і хто на них працює.

---

[163] Курінний УПА Ярослав Ждан-"Острий". Його курінь діяв у Деражненському, Костопільському та Олександрійському районах Рівненської області.

[164] Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. –Арк. 190; Там само. – Спр. П-6501. – Арк. 24-28.

[165] Надрайонним пропагандистом був рідний брат Ніла, Анатолій Хасевич-"Хвильовий". Загинув на початку 1944 року. Див. Галузевий державний архів СБУ (далі – ГДА СБУ). – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т.1. – Арк. 145-163.

[166] Іщук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій Організації Українських Націоналістів у 1944-1954 рр. – К., 2007. – С. 6.

[167] Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2006. – т. 8. – С. 1211-1212.

Агент “Надін” згодом інформував оперативного працівника Клеванського райвідділу МДБ Неборака, що “Хасевич був в окружному проводі по агітації та пропаганді. Як гарний художник і практик займався оформленням газет, листівок УПА... Хасевич вірізав спеціальними долотами на дереві українські націоналістичні емблеми або цілі ескізи і потім друкував у великій кількості на папері... Особисто Хасевич неодноразово писав пропагандистські статті у газети, що видавало УПА і навіть укладав вірші. Йому допомагав його молодший брат Анатолій, який займав посаду надрайонного керівника пропаганди. Псевдонім брата “Хвильовий”. Анатолій 1944 року у січні був пійманий червоними партизанами у с. Дюксин і, за чутками, розстріляний у Клеванському лісі по дорозі в Олику. Після смерті брата Ніл Хасевич зник з Дер[а]жненського району. Ходили чутки, що він більше року проживав у Клеванському і Дубенському районах... Старший брат його, Федір, був одружений на донці священика з села Велика Любаша Костопільського району Боруцькій Зінаїді”[168].

Чекісти вирішили встановити: чи не міг художник переховуватися у рідного брата Федора. Таку думку висловив начальник Деражненського райвідділу МДБ капітан Сєнтіщєв. Але виявилося, що ще влітку 1945 року у Рівне надходив запит Любомльського райвідділу НКДБ Волинської області наступного змісту: “Нами розробляється активний член ОУН – Хасевич Федір Антонович 1899 року народження, уродженець с. Дюксин Деражненського району, українець, священик. Наявні агентурні дані свідчать, що до 1925-1926 року працював священиком в с. Дюксин Деражненського району; з 1926 по 1936 рік – працював в с. Борки Кременецького району Тернопільської області. З 1938 по 1944 Хасевич священик у селі Гуща Головнянського району Волинської області, а з 1944 по даний час працює і проживає у селі Вишнів Любомльського району Волинської області.

Мав тісні зв’язки з УПА. Просимо перевірити по своїм облікам Хасевича і повідомити наявність компрометуючих матеріалів, як на нього так і на його родичів. Всі матеріали прошу вислати в Любомльський РВ НКДБ Волинської області.

4/ VII-45 Начальник Любомльськ[ого] РВ НКДБ ВО
мл. лейтенант Удахін[169]”

Деражненський райвідділ повідомив чекістів з Любомля, що інші двоє братів Федора – Ніл та Анатолій – активні націоналісти. Ймовірно, Ніл може знаходитися у свого брата. Врешті-решт Фе-

[168] Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. –Арк. 184-185.

[169] Там само.

дір Хасевич був заарештований у травні 1946 року і засуджений на 10 років таборів. Відбував покарання у Воркутлазі[170]. Спроба вийти на художника через родинні зв'язки не вдалася, адже близькі родичі Ніла або загинули, або були репресовані радянською владою.

Про те, чим саме займався художник після завершення Другої світової війни у підпіллі, розкриває лист від 8 грудня 1946 року керівника ОУН на Волині Миколи Козака-"Чупринки". Він писав членові проводу ОУН Василеві Кукові-"Лемішу" про стан справ з видання нелегальної літератури та проведення пропаганди серед місцевого населення і зазначив, що з цього питання надсилає копію листа "друга Левка (майстер) у тій справі до мене". Також повідомляв, що "Ваші замовлення для "майстра" будуть виконані. Кліші на "Бойовий Фонд" вишлю вже другою поштою. Бльочки можу Вам евентуально вибити потрібну кількість на місці. Взірець на 1000 крб. висилаю"[171]. Отже, М. Козак у листі згадував один з важливих напрямів у творчості Ніла Хасевича, який виник через обставини, у яких діяло оунівське підпілля. На всій території Західної України в 1940-х роках звичним явищем було розповсюдження "бофонів" – замінників грошей. Видавали їх населенню члени ОУН як гроші майбутньої незалежної України за продукти харчування, одяг, медикаменти або на підтвердження грошових внесків у радянських карбованцях чи валюті на "Бойовий фонд ОУН та УПА". Іноді "бофони" ще називали повстанськими грошима. Ніл Хасевич розробив власну серію своєрідних замінників грошових знаків. До неї належали бофони номіналом 20, 25, 50, 100, 200, 300, 500 і 1000 карбованців.

Фото Осипа Дяківа, з якого Н. Хасевич виконав дереворит.

У цьому ж листі М. Козак запитував В. Кука про те: чи той не має фотографій уже загиблих керівників ОУН на Волині Д. Клячківського-"Охріма" та Я. Бусла-"Галини", оскільки "наш майстер зробив би кліші. Можете також

[170] Як свідчить довідка МВС від 20 січня 1956 року Ф. Хасевич утримувався у місцях позбавлення волі з 25 травня 1946 року по 20 січня 1956 року. Звільнений згідно ст. 2 Постанови Президії Верховної Ради СРСР від 17.09.1955 зі зняттям судимості і поразки у правах. Направляється до місця проживання родини у Паласівський район Сталінградської області, залізнична станція Паласівка. Згідно довідки МВС Росії від 16.11.2009 р. Ф. Хасевич заарештований за зраду Батьківщині 25.05.1946 другим відділом УМДБ Волинської області. 31.07.1946 засуджений Військовим трибуналом військ МВС Волинської області за ст. 54-1а, 54-11 КК УРСР строком на 15 років, з наступною поразкою у правах на 5 років. Станом на лютий 1951 року перебував у Воркутлазі.

[171] Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2006. – т. 8. – С. 171-179.

прислати інші знимки, з яких потрібні були б для Вас кліші. Хочу пропонувати Вам, щоб Ви прислали свою знимку, і майстер на пам'ятку зробив би портрет"[172]. Саме тоді художник почав розробку портретної серії на згадку про полеглих командирів УПА та керівників ОУН. Ті роботи, які до нас дійшли, свідчать, що Ніл Хасевич виготовляв їх на основі фото або по пам'яті, адже з деякими командирами УПА та керівниками ОУН був знайомий особисто. Можна порівняти світлини Р. Шухевича та О. Горнового, О. Ковальчука і графічні портрети художника, щоб переконатися в цьому. Мистець розробив певний підхід до оформлення робіт такого плану – вгорі зазначав роки життя чи дату загибелі, застосовував дуже часто восьмикутну рамку навколо погруддя чи постаті зображуваного. Тло навколо постаті або заштриховував, або доповнював іншими елементами. Якщо розглянути портрет Дмитра Клячківського, то бачимо на ньому краєвид з крокуючою колоною вояків УПА. До перших зразків цієї серії можна віднести портрети співробітників журналу "До зброї" – Антона Тучака (як автор користувався псевдонімом "Антон Скеля"), Дмитра Корди-"Андрія Зайця", провідних членів ОУН Сергія Качинського-"Остапа", Івана Климіва-"Легенди", опублікованих у цьому журналі протягом 1943 року.

Фото Романа Шухевича, з якого Н. Хасевич виконав дереворит.

У листі-відповіді за червень 1947 року Василь Кук-"Леміш" писав: "Пропагандивні видання вашого осередку дещо покращились. Дуже добрі деякі листівки ("Христос воскрес", "Українці-інваліди" і т. д.)

Думки "майстра" про видання та пропаганду вірні… Дуже гарні художні композиції "майстра" – "22 січня", "В. У." (Воля Україні), "Український перець". Бажано було б, щоб він виконав серію кліше за нашими основними гаслами… не менш актуальними є також карикатури, сатира на сучасну більшовицьку політику Сталіна-Молотова та їх партії. У всіх відношеннях наочний метод пропаганди має велике значення у революційній боротьбі. Було б дуже доцільно спрямувати вподобання та роботу "майстра" саме у цьому руслі"[173]. "Леміш" як досвідчений конспіратор, відмовився висилати своє фото, щоб Ніл Хасевич виконав портрет.

З іншого листа за квітень 1948 року дізнаємось, що Ніл Хасевич-"Левко" протягом 1947 року вже сам активно листувався з Василем

[172] Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2006. – т. 8. – С. 121.

[173] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Том 23. – Арк. 68, 69.

Куком з різних питань[174]. Зокрема, надсилав критичні зауваження до підпільних видань та їхнього оформлення. Напевно, він поскаржився провіднику на свої незадовільні умови праці. Адже той писав керівництву Волинського крайового проводу ОУН наступне: "зі забезпечення д. Левка таки порядку не видно, хоч з Вашого боку є максимум доброї волі. А він у нашій пропагандивній праці дуже вартісна і цінна людина. Це прямо злочин, щоб усі ці "дрібниці" зв'язані з його перебуванням негативно відбилися на його продуктивності праці і здоровлю. Я таки ніяк не думаю, щоб тих його "великих вимог", які він ставить до своїх "опікунів" не можна було належно полагодити. Може доцільніше було б перетранспортувати його в інший терен і дати йому таких помічників і опікунів, які б ці "проблеми" перебування одної людини полагоджували як належиться"[175]. З цього ж листа стає зрозуміло, що до весни 1948 року художник працював сам і не мав учнів. Але в якому терені він тоді перебував невідомо. У той час він художньо оформив чергове число "Українського перця"[176] та брошуру "У колгоспній неволі". "Леміш" пропонував надрукувати їх на Волині і третину накладу надіслати йому.

Чільне місце у творчості Ніла Хасевича воєнного та післявоєнного періодів посідає листівка плакатно-агітаційного характеру. Завдяки таким листівками українське підпілля інформувало населення про власну боротьбу і закликало виступати зі зброєю проти окупантів, щоб виборювати незалежність української держави. Ніл Хасевич задумав і створив у підпіллі кілька серій робіт на різну тематику. Очевидно, що частину з них йому замовило керівництво ОУН, спрямовуючи пропаганду підпільних ланок у тому чи іншому напрямках. Серед них можна назвати наступні:

1) серія "Волинь у боротьбі";
2) серія "Сатира і шаржі";
3) серія "Листівки" інша назва "Кличі ОУН";
4) "Колгоспна серія" (зародилася у 1947 році);
5) серія "Портрети";
6) серія заголовків для підпільних видань (розпочата ще у 1943 році);
7) серія "Слова і дійсність" (над нею художник працював у 1950-51 рр.)[177].

Як свідок тих подій, художник з фотографічною точністю передав життя і побут повстанців, готуючи до видання мистецький альбом "Волинь в боротьбі".

---

[174] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Том 7. – Арк. 391, 395, 396, 399.

[175] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Том 7. – Арк. 391.

[176] На жаль, цей журнал не вдалося виявити.

[177] Цю серію Н. Хасевич згадує у листі до В. Кука від 1951 року.

Роботи Хасевича розмножували масовими накладами в підпільних друкарнях. Основну друкарню проводу ОУН на ПЗУЗ радянські карально-репресивні органи викрили і захопили у 1949 році. Вона називалася “ім. Клима Савура”, хоча на частині підпільних видань за 1948 рік зустрічаємо й інші назви: “ім. В. Робітницького”, “ім. ген. Трейка”. Сама друкарня розташовувалась у бункері поблизу місця переховування тодішнього керівника ОУН на ПЗУЗ Миколи Козака (“Смок”, “Петро Кучма”, “Вівчар”, “Сергій Хортиця”). Радянські документи повідомляють, що Рівненське обласне управлінням МДБ 8 лютого 1949 року ліквідувало керівника проводу ОУН на ПЗУЗ М. Козака-“Смока”, а 18 лютого було викрито бункер з друкарнею цього ж проводу. “Крім шрифту та обладнання, з друкарні вилучено 90 тисяч сторінок антирадянської націоналістичної літератури та листівок”[178]. Серед захопленої друкованої продукції перераховано наступні видання: 7500 екземплярів антиколгоспної брошури під назвою “У колгоспній неволі” по 11 сторінок (кожна з них була ілюстрована п’ятьма роботами Ніла Хасевича), відбитки кліше “Клим Савур” 2200 примірників та “За Самостійну Українську Соборну Державу” 6500 примірників. З іншого партійного звіту дізнаємося про те, що групою охорони громадського порядку на чолі з І. А. Сіваком у с. Пітушки Острожецького району було виявлено приміщення друкарні “ім. Клима Савура”. Група, проходячи через хутір Річиця цього села, вирішила оглянути будинок громадянки Мельничук, але та відмовилася пускати їх до хати. Тоді група, застосувавши силу, увійшла в будинок

Сторінки підпільного видання “У колгоспній неволі” з ілюстраціями Н. Хасевича. 1949 рік.

[178] Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2003. – Т. 7. – С. 86-87.

і виявила у коридорі вхід до бункера, де розміщувалась оунівська друкарня, вже готові книги та брошури, півтори тонни паперу, кілька шинелей та одна гвинтівка[179]. Ще 2 травня 1948 року поблизу села Дерев'яне Клеванського району райвідділ МДБ зробив засідку і знищив трьох працівників цієї друкарні, серед яких упізнано головного друкаря "Деркача". В архіві СБУ вдалося виявити лист до "Вороного", який очолював цю друкарню після загибелі "Деркача" протягом 1948-49 рр., з завданням віддрукувати кліше з портретом Степана Бандери у кількості від 5-ти до 10-ти тисяч примірників, а також листівку з відбитком кліше "Воля народам! Воля людині!" накладом 5 тисяч примірників. Кліше з портретом мало надійти разом з листом[180]. На одному з відбитків сам художник писав друкарям, щоб вони не прибивали кліше гвіздками, бо вони могли розколотися.

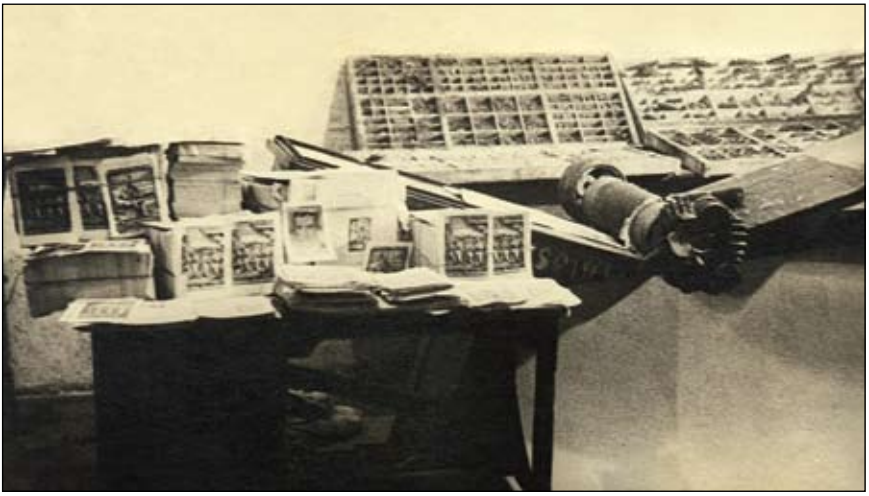

Обладнання та друкована продукція друкарні імені "Клима Савура", вилучені співробітниками Рівненського УМДБ на початку 1949 року.

Одна з серій агітаційного напряму, над якою художник працював протягом всього часу перебування у підпіллі називається "Сатира і шаржі". Спочатку він ілюстрував сатиричний журнал "Український перець", який виходив у 1943-44 рр. Хоча, в одному з листів художник згадує про роботу над ілюстраціями для першого номеру журналу під такою назвою у 1947 році, але чи вдалося реалізувати проект у підпільній друкарні – невідомо. До серії належить ціла низка гравюр, серед яких "СССР — тюрма народів", "Блок комуністів з безпартійними", датовані листопадом 1950 року та інші.

[179] Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2003. – Т. 7. – С. 132.

[180] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Опис 59 за 1953 рік. – Спр. 16. – Том. 1. – Арк. 89 і 89 зв.

Вже згадувану серію Ніла Хасевича “Волинь в боротьбі” підпілля мало видати окремим альбомом з відповідними історичними текстами. Виконував її художник, судячи з власноручних підписів, які збереглися у альбомах “Графіка в бункрах УПА” та “Ланка Зота. Графіка 1949 рік” протягом 1948-49 рр.: “Повстанці в ярах Волині” має номер 29/30 та підпис “Н. Х., 1. III. 49. Вик. Н. Х.”. Наступна робота цієї серії “Новобранці в УПА” має номер 24/30 і дату січень 1949 року, а дереворит “Повстанці на Поліссі” виконав художник 12 березня 1949 року і поставив номер 2/30. До серії також належать роботи “У Поліських нетрях”, “Ліс – наш батько, нічка – наша мати”, “Повстанці на хуторі в гостині”, обкладинка альбому “Волинь в боротьбі” та інші. Це ж підтверджує і лист художника до крайового провідника І. Литвинчука-“Дубового” за лютий 1950 року, де він повідомляє, що для альманахів “Волинь у боротьбі” та “Герої Волині і Полісся” уже підготовлені всі дереворити, зокрема, портрети Д. Клячківського-“Клима Савура” і Я. Бусла-“Київського”. Нарікає, що не може виготовити портрети Р. Волошина-“Горбенка” та О. Мостович-“Верби”[181]. Звичайно, можна стверджувати дивлячись на нумерацію робіт, що їх було у серії близько тридцяти, але автори припускають, що художник так нумерував відбитики з кожного окремого кліше. Наприклад з кліше “Новобранці в УПА” зроблено тридцять пробних відбитків і той, що був поміщений у альбомі “Графіка в бункрах УПА” мав номер 2, тому стоїть дріб 2/30.

Центральною постаттю у творчості Ніла Хасевича періоду 40-50-их рр. є постать воїна-повстанця. Вона присутня у двох різних іпостасях – як реалістичний індивідуальний портрет і збірний прототип героя українських визвольних змагань у сюжетних композиціях.

Незважаючи на наявність реально-побутової атрибутики, воїн-повстанець у Н. Хасевича не втрачає свого зв’язку зі своїми етнічними прототипами. Для досягнення композиційної довершеності графік не відчуває потреби у надмірній стилізації. Він вміло поєднує пейзажі і зразки народної архітектури з військовою атрибутикою. Саме перебування воїна чи групи повстанців в одному семантичному полі з образами предвічного лісу, дороги, поля, хати сприймається надзвичайно органічно. Варто також зауважити і присутність у дереворитах таких мотивів, як зламане або вирване з корінням дерево, що символізують понівечені долі підпільників та їх близьких, долі всього українського народу і долі самого художника, зазнавшого каліцтва у юнацькі роки.

Часто застосовуваний Н. Хасевичем прийом уведення в композицію назви твору, фрагментів народної пісні або поетичних рядків

[181] Ковальчук В., Огороднік В. Листування керівництва ОУН(б) і УПА на українських землях // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2010. – №1. – с. 301.; Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2011. – Т. 16. С. 686-693.

з творів Т. Шевченка, О. Олеся чи просто влучних народних висловів на зразок “Совіцька власть добра не дасть” асоціює графічні твори художника з народною картиною та підсилює її смислове навантаження. Завдяки текстовим складовим графічні твори художника “наповнюються” додатковим пісенно-поетичним звучанням. “Ми стали волі на сторожі” – одна з найвідоміших робіт Ніла Хасевича, в сюжетній лінії якої над фігурами бійців домінують гігантські прадавні дерева. Їх могутні стовбури з акцентовано покрученим корінням, немов тіні забутих предків, охороняють синів своєї землі. Ліс у Ніла Хасевича постає як уособлення рідної, глибоко вкоріненої, “домашньої” для повстанців стихії. Праця над карикатурою вимагала дещо іншого – художніми засобами потрібно було зняти з радянської ідеології покривало облуди і показати всю правду життя – долю жебраючих інвалідів війни, справжні реалії колгоспних буднів на фоні зажерливої партійної верхівки. Іноді художник вдавався до досить несподіваних і лаконічних прийомів, коли на фоні земної кулі постає СРСР – тюрма народів чи потяг вивозить з України її природні багатства, а привозить катів, хвороби і т. д. Люди одразу розуміли такі роботи, і в цьому проявлявся величезний талант мистця. Він не був відірваним від життя, він його уособлював, борючись різцем і долотом. Він був ще більш небезпечним для радянської влади, ніж тисячі повстанців у лісах, адже кількома впевненими штрихами на дерев’яній пластинці нищив саму ідеологію, на якій трималась червона імперія.

Ніл Хасевич виготовляв також дерев’яний шрифт, бо металевого не вистачало для всіх друкарень, і вирізав тексти листівок на окремих дерев’яних кліше. Оперативні зведення МДБ детально фіксували операції по знешкодженню технічних ланок оунівського підпілля, але ланка “Зота” залишалась недосяжною. Під час ліквідації групи підпільників ОУН 20 вересня 1947-го року в селі Орв’яниця Дубровицького району в клуні громадянки Деркач Уляни Федорівни співробітники МДБ виявили схрон, де знищили двох підпільників: Василя Фурсовича-“Залізного” і “Джура”. У них, крім зброї, вилучили дві польові сумки з націоналістичними листівками, два кілограми чистого паперу й набір дерев’яного шрифту. Цього ж дня в клуні Федори Гаврилівни Фурсович знайшли ще один схрон, де була друкарня. Акт про вилучення друкарні подає її опис: “Підпільна друкарня, виготовлена з двох барабанів з набірним шрифтом для друкування антирадянських листівок – 1.

Запас малих і великих літер з дерева – 3 коробки.

Залізна коробка з кришкою, виготовлена з оцинкованого заліза, розміром: довжина – 38 см, ширина – 19 см, висота – 2 см. У коробці знаходилася повсть, просякнута чорною типографською фарбою.

СВОБОДА НАРОДАМ И ЧЕЛОВЕКУ!

ЛИТОВЦЫ, ЛАТЫШИ, ЭСТОНЦЫ!

ПЛАМЕННО ПРИВЕТСТВУЕМ ВАШУ ГЕРОИЧЕСКУЮ БОРЬБУ ЗА СВОЕ ОСВОБОЖДЕНИЕ ПРОТИВ РУССКО-БОЛЬШЕВИСТСКИХ ОККУПАНТОВ! В УКРАИНЕ ТАКЖЕ ВЕДЕТСЯ УПОРНАЯ ОСВОБОДИТЕЛЬНАЯ БОРЬБА.

УКРЕПЛЯЙТЕ СВЯЗИ С УКРАИНСКИМ ОСВОБОДИТЕЛЬНЫМ ДВИЖЕНИЕМ!

СПЛОЧЕННЫМ ФРОНТОМ РАЗВЕРНЕМ НАСТУПЛЕНИЕ ПРОТИВ ОБЩЕГО ОККУПАНТА!

ДА ЗДРАВСТВУЕТ АНТИБОЛЬШЕВИСТСКИЙ БЛОК НАРОДОВ!

ОТКЛИКНИТЕСЬ ТАКИМ САМЫМ ОБРАЗОМ НА НАШ ЗАЗЫВ!

УКРАИНСКИЕ ПОВСТАНЦЫ.

За Українську Самостійну Соборну Державу!
За волю народів і людини!

ІНТЕЛІГЕНТИ!

Сталін і большевицька партія заставляють Вас кривити душею, писати антинародні й антинаукові твори, виховувати ворогів і катів працюючого народу та виконувати різні антинародні роботи на користь большевицької тюрми народів.

Ставайте до боротьби проти російсько-большевицького гнобительського режиму! Ставайте на чоло визвольної боротьби за волю України й усіх поневолених Москвою народів!

Хай живе Українська Головна Визвольна Рада – український самостійницький Уряд і Парлямент!

Українські Революціонери.

ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

ЗА ВОЛЮ НАРОДІВ І ЛЮДИНИ!

СЕЛЯНИ – КОЛГОСПНИКИ!

РОСІЙСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКІ КАТИ НАСИЛЬНО ЗАПРЯГЛИ ВАС У КОЛГОСПНЕ ЯРМО. ВАС ЗАСТАВЛЯЮТЬ БОЛЬШЕВИЦЬКІ ПРИКАЗЧИКИ ПРАЦЮВАТИ ВПРОГОЛОДЬ І МАЙЖЕ ЗАДАРМО, ВАС МОРЯТЬ ГОЛОДОМ, З ВАС ВИСОТУЮТЬ ОСТАННІ СИЛИ. СТАВАЙТЕ ДО БОРОТЬБИ ПРОТИ СВОЇХ ГНОБИТЕЛІВ! БОРІТЬСЯ ЗА САМОСТІЙНУ УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ, В ЯКІЙ ВИ БУДЕТЕ ВІЛЬНИМИ ГОСПОДАРЯМИ СВОЇХ МАЙНА І ПРАЦІ!

ХАЙ ЖИВЕ СТЕПАН БАНДЕРА – КЕРІВНИК ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ!

УКРАЇНСЬКІ РЕВОЛЮЦІОНЕРИ.

За Українську Самостійну Соборну Державу!
За волю народів і людини!

РОБІТНИКИ!

Вас заставляють сталінські чиновники виконувати непосильні норми. Ви часто голодні, обдерті, знесилені мусите працювати, щоб здобути кусень чорного хліба на прожиток сім'ї. Сталінська влада дбає не про Вас, а про свої імперіялістичні пляни. Боріться проти сталінсько-большевицького режиму, за Самостійну Українську Державу і за державну незалежність других поневолених Москвою народів!

В Українській Державі Ви будете співласниками фабрик, будете мати восьмигодинний день праці, високу заробітну платню і всестороннє забезпечення.

Хай живе вільне робітництво в Українській Державі!

Українські Революціонери.

Серія листівок, виконаних ланкою Зота

6 флаконів червоної і чорної друкарської фарби.

7 дерев'яних кліше для друкування антирадянських карикатур.

Антирадянська література у кількості 12 брошур.

Антирадянські плакати з карикатурами (різні) – 60 екземплярів.

Антирадянські карикатури, заготовлені для плакатів – 230 екземплярів.

Антирадянські листівки різного змісту – 400 екземплярів".

Ця технічна ланка підпорядковувалася Дубровицькому надрайонному проводу ОУН, який очолював "Клим", він ж "Михайло".

У травні-червні 1950 р. під час цілеспрямованих операцій, які організували співробітники Шумського райвідділу МДБ Тернопільської області, завдано відчутного удару по видавничій діяльності Крем'янецького надрайонного проводу ОУН. 13 травня 1950 р. у лісовому масиві неподалік с. Антонівці виявлено криївку з оунівською літературою та архівом. Там також переховувалися підпільниці-друкарки. Вони відмовилися здатися ворогу та постріляли з наявної зброї. Однак в однієї з них Анастасії Войтович (у підпіллі діяла під псевдонімами "Журба", "Надя", "Оля" та "Ліда") рана виявилася не смертельною[182].

За результатами її допитів, а також інформації, отриманої від інших заарештованих оунівців, 5 червня 1950 р. чекісти провели операцію в районі Гальчиної гори. У підземному бункері оперативна група виявила справний портативний друкарський верстат, який у роки війни серійно виготовлявся для радянських партизанських загонів, що діяли в тилу ворога. Окрім шрифту, паперу та фарби, в друкарні знайшли 16 стереотипів, виготовлених зі спеціального типографського сплаву, а також кілька сотень надрукованих листівок і бофони номіналами 25, 50 карбованців з "волинської серії" Ніла Хасевича. В акті про викриття друкарні вказано, що вона є "бандитською типографією ім. Т. Шевченка". Крім того, було вилучено альбом зі зразками листівок, які друкувала ця технічна ланка[183]. Серед них було понад 20 робіт Н. Хасевича та його учнів – портрети С. Бандери, Д. Клячківського-"Клима Савура", шаржі "СРСР – тюрма народів", "Якщо завтра війна...", "Україна має право вийти", кличі "Слава Україні! Слава героям!", "Воля народам! Воля людині!", заголовок журналу для юнацтва "Молодий Революціонер", листівки до "Червоноармійці-українці", "Робітники", "Інтелігенти" та інші роботи.

Навіть вже після загибелі мистця у різних місцях Волині та Полісся з підземних сховищ співробітники МВС вилучали кліше, виготовлені графічною майстернею "Зота". Наприклад, у ході опера-

[182] Бофони: грошові документи ОУН і УПА. – К., 2008. – С. 61.

[183] У ГДА СБУ зберігається "Альбом № 3 націоналістичних листівок, що друкувалися в нелегальній друкарні ім. Т. Шевченка у 1949-1950 рр., ліквідованої 5.06.1950 р. в лісі так звана "Гальчина гора" Шумського району Тернопільської області. Див. Ф. 13. – Архівний № 398. – Том 11. – Частина 3.

Кліше з текстом листівки. Дзеркальне відображення.

Кліше “Людей у ярма запрягли”. Дзеркальне відображення.

тивних заходів з розшуку керівників Рівненського окружного проводу ОУН "Уліяна" у 1953 р. була захоплена друкарка цього проводу В. Максись-"Ганя", яка під час допитів вказала на криївку у господарстві жителя села Бродів Острозького району Х. Дробинюка, де зберігалась нелегальна література та частина технічних засобів. З неї чекісти вилучили, крім друкарської машинки та значної кількості брошур і листівок, 5 різців для виготовлення кліше та 12 дерев'яних кліше з антирадянськими текстами[184].4 травня 1952 року о 23 год. у господарстві Карпюк Парасковії Лукашівни у селі Спасів Мізоцького району виявлено бункер, з якого вилучено велику кількість націоналістичної літератури, листівок, закликів та 7 примірників "Інструкції друкарської", а також альбом антирадянських карикатур, кліше з тризубом – 1, різні кліше націоналістичного змісту – 14 штук[185].

Влітку 1952 році оперативна група МДБ захопили на Рівненщині кур'єрську групу А. Забейди-"Горошка". Від її учасників вони дізнались про закопаний поблизу села Михалин Березнівського району архів окружного провідника "Ата". Коли його вилучили, то серед запакованих документів було виявлено два кліше: одне кліше – заголовок журналу "Молодий Революціонер", друге кліше з ребусом. У іншому бункері, що був розташований на 8 км північно-східніше цього ж села Михалин знайдено два склографи, три валики і два націоналістичних кліше[186].

Крім того, "Горошок" розповів, що керівництво ОУН планувало перекинути на Житомирщину та Київщину значну кількість підпільних кадрів. У 1951 році зв'язковий "Колодка" розповів йому, що на Схід має перебазуватись якийсь одноногий зверхник і для нього потрібно буде знайти коня, оскільки йому самому важко ходити[187]. Але цей план не було реалізовано через втрату зв'язку з окружним керівником "Атом".

Наявність такої великої кількості кліше та інших засобів для друку нелегальної літератури змушувала співробітників МДБ шукати той центр, звідки вони походять. Захоплені листи керівників ОУН свідчили, що підпілля змінило тактику і робить значні зусилля у напрямку пропаганди.

Новий керівник Волинського крайового проводу ОУН(б) Василь Галаса-"Орлан", за характеристикою захоплених підпільників, був дуже добрим публіцистом та добре розумів важливість друкованого слова. Він продовжив розпочату М. Козаком видавничу справу: випускав літературний журнал "За волю нації", 1948 року започаткував

[184] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-13068. – т. 3. – Арк. 48-49.
[185] Там само. – Арк. 72-74.
[186] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. 9762. – т. 3. – Арк. 196, 200, 201.
[187] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. 9762. – т. 1. – Арк. 102.

журнал для юнацтва “Молодий Революціонер”. Написав низку статей, рецензій, листівок, п’ятнадцять гасел до інших народів СРСР (накладом 33 тисячі їх було розіслано до інших крайових проводів ОУН). Створив цілу низку нових друкарень і технічних ланок. Так, за повідомленням УМДБ Рівненської області, у захопленого 27 листопада 1949 року районного провідника ОУН “Степового” вилучено три тисячі примірників журналу “Молодий Революціонер”, призначеного для ідеологічного виховання молоді[188]. На той час – це дуже великий наклад окремого підпільного видання. Наявний у Галузевому державному архіві СБУ звіт Волинського крайового проводу ОУН за 1952 рік свідчить, що В. Галаса-“Орлан” ще у 1948 році поставив перед підпіллям кілька основних завдань, серед яких: 1) Поставити і поглибити виховно-вишкільну роботу серед підпільного провідного і рядового кадру; 2) розгорнути широку пропаганду ідей ОУН серед народних мас як Західної, так і Східної України. Як видно зі змісту згаданого звіту, у 1950 році на ПЗУЗ вже функціонувало 4 друкарні і один станок для відбивання кліше[189].

Крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ Василь Галаса-“Орлан”. Фото 1953 року.

Прибувши на територію краю ПЗУЗ з Галичини В. Галаса одразу зустрівся з керівниками місцевого підпілля. Серед них був і “Бей”-“Зот”. Вони постійно листувалися між собою і стали добрими приятелями. Дружина “Орлана” Марічка пізніше у спогадах написала: “З листів Орлан пізнав його і вичував, що має діло з людиною дуже чутливої вдачі, особливо, коли заторкувалось його мистецьку творчість. Вони спільно обговорювали тематику нових дереворитів. Свої зауваження про виконані рисунки Орлан висловлював дуже обережно. Щоб не вразити мистця, який досконало знав своє діло. Мабуть, Орлан був одним з дуже небагатьох, до чиїх завваг Зот прислухався. Був він надзвичайно вартісною для підпільної боротьби людиною ще й тим, що постійно вишколював нових людей, які опісля відходили в різні округи, де ілюстрували підпільні видання чи виготовляли кліше для друкарень... Його графіку вміщувалось на сторін-

[188] ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4. – Арк. 440-441.

[189] Іщук О. Діяльність проводу ОУН(б) на Північно-західних українських землях у 1948-1952 роках. – К., 2009. – С. 17-22.

ках брошур, на летючках або окремо, як самостійне гасло... В Зота не було однієї ноги, ходив на протезі. Через свою інвалідність майже весь час сидів у бункері, лише час від часу, з огляду на безпеку, стару криївку замінювали йому на нову. Кожний свіжо виготовлений дереворит Зот пересилав Орланові, і в нього вони перебували... В нашій криївці був станок, заготовлений до помножування графічних відбитків, і на ньому я й Адріян вибивали їх тисячами. Від нас вони йшли до друкарні, де їх доповнювано письмовим змістом"[190].

Учні Н. Хасевича у криївці. Зліва направо: І. Яцук-"Довбуш", І. Малимон-"Артем".

Широко відомий дослідникам історії УПА та творчості Ніла Хасевича той факт, що мистець ще й виступав "засновником єдиної свого роду "лісової школи" політичних графіків, яка подарувала українському підпіллю гроно талановитих імен"[191]. Відомі псевда його учнів — "Мирон", "Артем", "Свирид", "Гнат", "Скиба". Нам не вдалося з'ясувати їхні справжні імена, крім І. Малимона-"Артема" та І. Яцука-"Довбуша"[192]. В опрацьованих нами доступних документальних джерелах немає згадки навіть про кількість тих, хто навчався у так званій "ланці Зота". Але не було їх багато через обставини, у яких знаходилось українське визвольне підпілля.

На кінець 1948 року Ніл Хасевич, виконуючи завдання "Орлана", зібрав групу підпільників, які мали художній хист і почав їх

[190] Савчин М. Тисяча доріг (спогади) // Літопис УПА. – Торонто-Львів, 1995. – Т. 28. – С. 351, 353.

[191] Яців Р. Ніл Хасевич: Акценти творчості і долі // Воля і Батьківщина. – Львів, 1996. – № 1(18). – С. 132.

[192] Підпільники, які ставали учнями Н. Хасевича, обирали собі нові псевдоніми, якими підписували роботи. Яким з перелічених псевдонімів користувався "Довбуш" встановити не вдалося.

навчати різних графічних технік. Ймовірно, з ним в той час перебували стало три учні – І. Малимон-“Артем” (він же “Пчола”), “Свирид” та “Мирон”. Їхнє навчання тривало майже два роки.

8 лютого 1949 року під час ліквідації керівника проводу ОУН на ПЗУЗ “Смока” були захоплені його записні книжки. В одній з них є наступний зашифрований запис:

“6. Спитати техніка[193], чи не знає де знаходяться рисунки “Бея”, які “Бей” дав йому переховати. (Були рисунки сл. п. Верби, Деркача та інші.)

7. В терені 0405[194] є якийсь друг Скиба, який начебто рисує. Прислати його рисунки. Повстягнути його характеристику”[195]. Отже, питанням підбору учнів для графічної ланки “Зота” займалося найвище керівництво ОУН на Волині і згаданий “Скиба” таки потрапив на навчання до Ніла Хасевича.

Член крайового проводу ОУН на ПЗУЗ, командир УПА-Північ майор Іван Литвинчук-“Дубовий”.

Про І. Яцука-“Довбуша”, як учня Хасевича, повідомив слідчого захоплений у 1953 році радянськими карально-репресивними органами керівник ОУН на ПЗУЗ В. Галаса-“Орлан”. Він сказав під час допиту наступне: “Довбуш” був керівником Клеванського районного проводу ОУН, а потім, здається, в 1950 році був переведений до “Зота” і був гравером”[196].

Іван Яцук-“Довбуш”. Районний провідник Клеванського району та співробітник графічної ланки Н. Хасевича.

За неймовірно тяжких обставин, які були у підпіллі та за такий короткий проміжок часу – рік-два важко було передати свої знання та вміння учням. Не всі вони добре опанували техніку дереворитy. Найкращі успіхи були у “Артема” та “Свирида”.

---

[193] “Технік” це учень Н. Хасевича Іван Малимон-“Артем”, який за професією був зубним техніком. За іншими даними був професійним слюсарем.

[194] Цифровий псевдонім крайового провідника І. Литвинчука-“Дубового”.

[195] Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. –Арк. 214.

[196] Витяг з протоколу допиту В. Галаси отримано від історика В. Мороза // Див. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914 фп. – Том. 5. – Арк. 87.

У той час Ніл Хасевич вже діяв у складі референтури пропаганди крайового проводу ОУН. Художник разом з двадцятьма іншими керівниками підпілля 1949 року підписав звернення воюючої України до лідерів закордонних центрів ОУН. За словами останнього головнокомандувача УПА В. Кука, талановитий мистець і пропагандист, попри дещо "своєрідний характер", високо підніс значення революційного слова. Зокрема, в одному з своїх листів до В. Галаси він писав: "... Ваші пропагандистські видання читав. Вони гарні та правильні. Детально обговорювати не буду за браком часу. З технічного боку окремі видання – чудові. Прошу передати керівникам технічних ланок, які так гарно поставили художній бік наших видань – подяку та визнання. Не маю також можливості відписати разом з цим другові "Зоту" на його листи. Його роботами всі захоплені. Вони дуже високо піднімають цінність нашого революційного слова.

Проекти хрестів, медалей та відзнак дуже добре і вміло скомпоновані. Нехай він по-можливості продовжує роботу над іншими, дорученими йому для виконання проектами. За нагоди, коли будете бачитися з ним, передайте, що його роботи підуть далі[197] і передайте йому від мене щирий привіт. Хоча він, як ви писали, дещо своєрідний в житті, але йому це потрібно частково пробачити, бо його роботи мають для нас колосальне значення. Допоможіть йому в усьому, щоб він мав можливість якнайкраще та якнайбільше творчо працювати..."[198]. Одна з найвідоміших робіт керівника референтури пропаганди проводу ОУН П. Федуна-"Петра Полтави" під промовистою назвою "Хто такі бандерівці та за що вони борються", очевидно на замовлення автора, у 1950 році була ілюстрована саме графічними творами Ніла Хасевича.

У підпіллі "Зота" вважали скромним, справедливим керівником. Не раз як посередник він брав участь у припиненні конфліктів морального характеру, адже мав ще й попередній досвід мирового судді. Від бункера до бункера Хасевича перевозили іноді на велосипеді, а найчастіше на коні[199].

Нілу Хасевичу керівництвом ОУН в Україні запропоновано у 1949-му році виконати ескізи проектів хрестів і медалей, якими мали нагородити членів ОУН та вояків УПА. Це ж підтверджують свідчення В. Галаси-"Орлана": "Ескізи цих нагород за завданням Шухевича зробив ... гравер "Зот" (прізвища його не знаю). Потім

[197] Проекти нагород Ніла Хасевича були надіслані підпільним зв'язком за кордон.

[198] Цей лист В. Кука за осінь 1950 року було вилучено у вбитого керівника крайового проводу ОУН "Москва" Івана Литвинчука 18 січня 1951 р. // Див. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Том. 18. – Арк. 62, 63.

[199] Ніл Хасевич – провідник Зот // Вєдєнєєв Д., Шевченко С. Українські Соловки. – К., 2001. – С. 194,195.

ці ескізи Шухевичем були спрямовані за кордон для виготовлення знаків"[200]. Ніл намалював по кілька варіантів кожної нагороди: 2 ескізи Хреста Бойової Заслуги; 5 ескізів Хреста Заслуги; 3 ескізи медалі "За боротьбу в особливо важких умовинах"; 4 ескізи відзнаки приналежності до УПА; 2 ескізи відзнаки 20-річчя ОУН.

Також збереглися детальні пояснення художника щодо виготовлення повстанських нагород. Виклав він їх у листі до Головного командування УПА, що зберігається в архівах Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР). "Виготовляти емальовані відзнаки в підпільних умовинах буде тяжко. По-перше, тому що нема (мабуть) підпільних фахівців-емальєрів, а, по-друге, – трудно дістати потрібні до емалювання складники. Тому такі відзнаки виготовити можна буде тільки тоді, коли підшукається фахівця-емальєра, тому зреалізувати зможемо поки що тільки відзнаки без емалі. Такі відзнаки виготовляти в підпіллі ми все ж маємо можливість, бо є і люди, які зуміють роботу цю виконати, і потрібний метал не так вже тяжко дістати.

Виготовляти неемальовані відзнаки можна або способом штампування, або відливання. До штампування потрібний штамп з твердої сталі. Штамп цей треба вирізати ручно, як негатив медалі чи ордена, тобто вогнуті місця медалі в штампі будуть випуклими і навпаки, всі випуклі місця медалі повинні бути в штампі вогнутими... Один з моїх учнів зможе, в разі потреби, вирізьбити за поданим проектом і металеві моделі відзнак, і штампи в сталі. Також знає він, як треба робити гіпсові й металеві відливи, як штампується та має всі потрібні до цього знаряддя – бензиново-генераторний пальник з міхом, різці й т. ін. Тому я вважаю, що він цю роботу виконати зможе, тому я вважаю, що зреалізувати виготовлення відзнак і орденів є можливість"[201]. Один з агентів повідомив співробітникам МДБ, що Хасевич вирізав і сам складав нагороди та медалі УПА (ймовірно, робив макети з дерева)... і потім їх відливали з олова чи іншого металу[202]. У листі-поясненні художник говорить, що його учень "Артем" має необхідні інструменти та генератор-пальник і володіє навиками, щоб відлити нагороди у металі. Остаточно проекти нагород були затверджені УГВР 30 червня 1950 року і тільки після того кур'єри понесли їх на Захід[203].

---

[200] Насправді за кордон їх відправив вже В. Кук. Витяг з протоколу допиту В. Галаси отримано від історика В. Мороза // Див. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914 фп. – Том. 5. – Арк. 118.

[201] Графіка в бункрах УПА. – Філадельфія, 1952. – С. 15-18.

[202] Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. –Арк. 194.

[203] Манзуренко В., Іщук О. Невідомі проекти нагород УПА Ніла Хасевича // Однострій. – № 9. – 2009. – С. 34-36.

Справжні нагороди і відзнаки вояків УПА були виготовлені та передані з-за кордону в Україну тільки 1951 року десантованою з американського літака групою кур'єрів від закордонного представництва УГВР на чолі з В. Охрімовичем-"Кузьмою". Тому художник так і не побачив втіленого у життя цього проекту.

Ніл Хасевич, згідно з повстанськими документами, був нагороджений тричі. Перше нагородження художника відбулося 11 жовтня 1945 року. Дізнаємося про це з наказу 4/45 головного командира УПА Р. Шухевича-"Т. Чупринки", де під номером 37 йде політпрацівник "Бей" (УПА-Північ), що отримав Бронзовий хрест заслуги.

Друге нагородження відбулося вже 1948 року. Тоді політпрацівник "Бей" згідно рішення УГВР від 06.06.1948 р. отримав Срібний хрест заслуги, що відображено у наказі ГВШ ч.1/48 від 12.06.1948. Про третє нагородження Ніла Хасевича міститься інформація у некролозі, де також зазначено його функції у підпіллі: "Керівник графічної ланки при керівництві визвольного підпілля на ПЗУЗ, довгорічний член ОУН, видатний мистець-графік, нагороджений Золотим хрестом заслуги і медаллю "За працю в особливо важких умовинах". Отже, Ніл Антонович Хасевич є повним кавалером Хреста заслуги, оскільки, починаючи з 1945 року отримав всі три ступеня нагороди за довголітню підпільну працю у лавах ОУН[204].

Фото полковника КДБ Б. Стекляра.

Скільки графічних робіт створив у підпіллі художник достеменно не відомо. Некролог, який написав після його загибелі В. Галаса-"Орлан", свідчить, що таких творів було 240. А, можливо, і ще більше, якщо врахувати, що "Орлан" керував підпіллям на Волині з 1948 року і міг говорити про творчість художника саме за період 1948-1952 рр.

На початку 1951 року пошук Н. Хасевича доручили співробітнику УМДБ Рівненської області Борису Стекляру, який ще у 80-их рр. XX-го століття за допомогою московського журналіста Гладкова написав далеко не достовірні белетризовані спогади про обставини загибелі художника[205].

---

[204] Спочатку Хрест заслуги був бронзовим, срібним і золотим. Відповідно у наказах присвоювали тільки ці три ступені нагороди, але у 1950 році за кордоном золотий і срібний хрести було виготовлено у двох класах на зразок Хреста бойової заслуги.

[205] Гладков Т. Инициалы под лупой // Со щитом и мечом. – Львов, 1988. – С. 78-88.

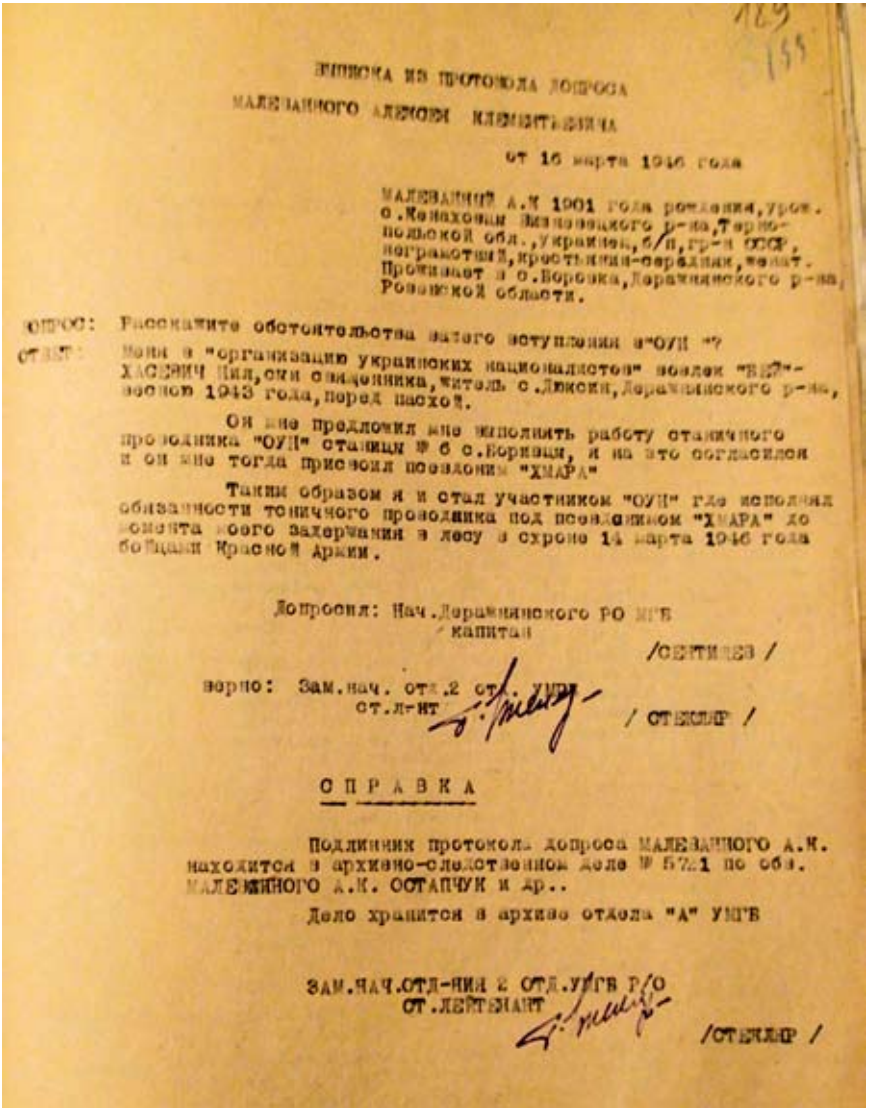

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА
МАЛЕВАННОГО АЛЕКСЕЯ КЛЕМЕНТЬЕВИЧА

от 16 марта 1946 года

МАЛЕВАННЫЙ А.К 1901 года рождения, урож. с.Кенаховцы Вишневецкого р-на, Тернопольской обл., украинец, б/п, гр-н СССР, неграмотный, крестьянин-середняк, женат. Проживает в с.Боровка, Деражнянского р-на, Ровенской области.

ВОПРОС: Расскажите обстоятельства вашего вступления в "ОУН"?

ОТВЕТ: Меня в "организацию украинских националистов" вовлек "БЕЙ"-ХАСЕВИЧ Нил, сын священника, житель с.Люксин, Деражнянского р-на, весною 1943 года, перед пасхой.

Он мне предложил мне выполнять работу станичного проводника "ОУН" станицы № 6 с.Боривцы, и на это согласился и он мне тогда присвоил псевдоним "ХМАРА"

Таким образом я и стал участником "ОУН" где исполнял обязанности станичного проводника под псевдонимом "ХМАРА" до момента моего задержания в лесу в схроне 14 марта 1946 года бойцами Красной Армии.

Допросил: Нач.Деражнянского РО МГБ
капитан
/СЕНТИЛЕВ /

верно: Зам.нач. отд.2 отд. УМГБ
ст.л-нт
/ СТЕКЛЯР /

С П Р А В К А

Подлинник протокола допроса МАЛЕВАННОГО А.К. находится в архивно-следственном деле № 5721 по обв. МАЛЕВАННОГО А.К. ОСТАПЧУК и др..

Дело хранится в архиве отдела "А" УМГБ

ЗАМ.НАЧ.ОТД-НИЯ 2 ОТД.УМГБ Р/О
СТ.ЛЕЙТЕНАНТ
/СТЕКЛЯР /

Один з документів оперативно-розшукової справи на Ніла Хасевича з підписом керівника оперативної групи, яка вела його пошук ст. лейтенанта Б. Стекляра.

Довгий час дослідники користувалися саме спогадами Б. Стекляра, але нововиявлені документи багато в чому суперечать його твердженням, які у більшості були спрямовані на паплюження світлої постаті художника і звеличення своїх заслуг перед "совєтською родіною". Стекляр стверджує, що завдання по розшуку Н. Хасевича він отримав від одного з заступників начальника УМДБ в Рівненській області полковника Судова у травні 1951 року. Якщо уважно вивчати документи оперативно-розшукової справи "Барлога", яка зберігається в архіві УСБУ Рівненської області, то видно, що сталося це ще раніше. Ймовірно, у лютому 1951 року. Документи з цієї справи свідчать, що до 1951 року не вдалося зібрати достатніх матеріалів про художника та й пошук його був епізодичним. Невідомо, де він переховувався починаючи з 1945 року. Можливо, перейшов у сусідні з Костопільщиною райони Волинської області, де його ніхто не знав.

Як пише відомий дослідник історії ОУН та УПА Д. Вєдєнєєв у нарисі "Ніл Хасевич – провідник "Зот", чекісти затримали 1947-го року у Львові його давнього приятеля М., який переховував у власному садку в скляних банках особистий архів художника (твори від 1938-го року). Проте оперативна комбінація, спрямована на виведення "Зота" з підпілля, не вдалася[206]. На жаль, автор не вказує звідки він почерпнув цю інформацію і у якому році проводилась дана операція. У Рівненській "Барлозі" про неї інформація відсутня.

Фото художника – декоратора Волинського обласного театру ім. Т. Шевченка у Луцьку Юрія Миця, який підтримував контакти з Нілом Хасевичем у кінці 40-их рр. XX ст.

Пояснення про згадану Д. Вєдєнєєвим спецоперацію вдалося віднайти у газетній публікації луцького журналіста В. Данилюка під назвою "Іван-2" – "Скорупському": зберігати вічно!"[207]. У ній мова йде про те, що одним з відділів управління 2-Н МДБ Волинської області 25 травня 1951 року був проведений обшук у помешканні художника-декоратора Волинського обл-

[206] Ніл Хасевич – провідник Зот // Вєдєнєєв Д., Шевченко С. Українські Соловки. – К., 2001. – С. 197.

[207] Данилюк В. "Іван-2" - "Скорупському": зберігати вічно!" // Віче (Луцьк). – 2003 рік. – 13 березня.

муздрамтеатру Миця Юрія Никифоровича, що проживав у Луцьку за адресою вул. Кумівська, будинок № 3[208]. Чекісти вже знали, що Миць теж закінчив Варшавську академію мистецтв і свого часу належав до гуртка "Спокій" та підтримував контакти з Нілом Хасевичом. Заступник начальника відділу 2-Н місцевого УМДБ капітан Рєзнік та заступник начальника відділення цього ж відділу капітан Чурін у ході обшуку вилучили у Ю. Миця 37 антирадянських націоналістичних графічних робіт, малюнків, бофонів та дві книги – "Дереворити" з 8-мома ілюстраціями Хасевича та "Exlibris Ніла Хасевича". Вони запитали Ю. Миця, звідки у нього ці художні твори. Той був змушений зізнатися, що весною 1947 року "отримав їх через невідому йому дівчину-зв'язкову від учасника підпілля ОУН Хасевича Ніла, який і до сьогодні перебуває на нелегальному становищі"[209]. У записці, яку теж тоді передала дівчина, Ніл просив надійно сховати ці зразки його творчості та зберігати їх до того часу, коли вони йому стануть потрібні.

Автор публікації зазначає, що Юрій Миць з Нілом Хасевичом підтримував певний час листування через зв'язкову і ставив підпис на записках "Скорупський" чи "З-14", а той у відповідь надсилав ґрипси з підписами "Іван-2" та "КВ-37"[210]. Ймовірно, Волинське УМДБ намагалося через Ю. Миця вийти на художника-графіка чи встановити з ним якийсь контакт, але зазначена операція не досягла бажаного успіху.

Дійсно, поштовхом до активізації розшуків Ніла Хасевича стала грізна вказівка з Москви. Адже створені графіком проекти нагород для членів ОУН та УПА, а також підбірка дереворитів (окремі твори за 1948, 1949 та початок 1950 року) у квітні 1950 року були надіслані керівнику проводу ОУН в Україні В. Куку-"Лемішу" очільником Волинського підпілля Василем Галасою-"Орланом", а той через кур'єра від ЗП УГВР "Богдана" передав влітку всі матеріали на Захід. Також частину робіт художника було надіслано і Степану Бандері. Він у листі за квітень 1951 року до керівництва ОУН в Україні, який перехопили співробітники МДБ, писав наступне: "Скількість і якість Ваших видань свідчить найкраще, що Ваша праця поставлена дуже добре... На особливе відзначення заслуговує мистецька пропагандивна пра-

[208] Тобто Д. Вєдєнєєв неправильно вказав рік 1947 замість 1951 та місто Львів замість Луцьк, передавши у кількох словах суть цієї операції та чітко зазначив, що її учасником був приятель художника М. Отже, мова дійсно ведеться про Юрія Миця та події 1951 року.

[209] Данилюк В. "Іван-2" - "Скорупському": зберігати вічно!" // Віче (Луцьк). – 2003 рік. – 13 березня.

[210] Там само.

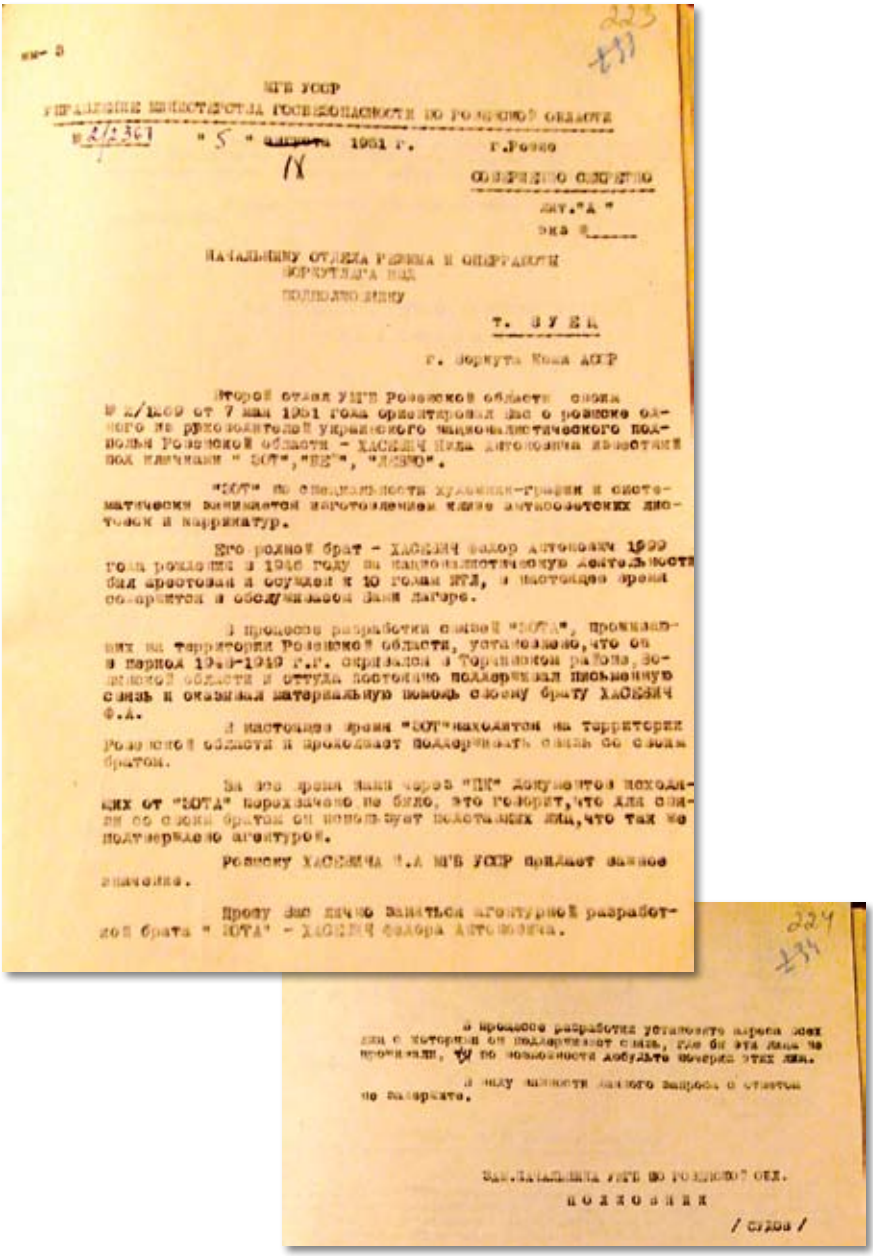

МГБ УССР

УПРАВЛЕНИЕ МИНИСТЕРСТВА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ПО РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

№ 2/2369 "5" марта 1951 г. г.Ровно

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЖУ."А"

Экз №_____

НАЧАЛЬНИКУ ОТДЕЛА РЕЖИМА И ОПЕРРАБОТЫ
КОРКУТЦИ Г.Н.
ПОЛКОВНИКУ

т. ЗУЕВ

г. Коркута Коми АССР

Второй отдел УМГБ Ровенской области снова в 2/1269 от 7 мая 1951 года ориентировал вас о розыске одного из руководителей украинского националистического подполья Ровенской области - ХАСЕВИЧ Нила Антоновича известного под кличками " ЮТА", "ПЕ", "ЛЕВО".

"ЮТА" по специальности художник-график и систематически занимается изготовлением самых антисоветских листовок и карикатур.

Его родной брат - ХАСЕВИЧ Федор Антонович 1899 года рождения в 1946 году за националистическую деятельность был арестован и осужден к 10 годам ИТЛ, в настоящее время содержится в обслуживании Минлагере.

В процессе разработки связей "ЮТА", проживающих на территории Ровенской области, установлено, что он в период 1948-1949 г.г. скрывался в Торчинском районе, Волынской области и оттуда постоянно поддерживал письменную связь и оказывал материальную помощь своему брату ХАСЕВИЧ Ф.А.

В настоящее время "ЮТА" находится на территории Ровенской области и продолжает поддерживать связь со своим братом.

За все время нами через "ПК" документов исходящих от "ЮТА" зарегистрировано не было, это говорит, что для связи со своим братом он использует посторонних лиц, что так же подтверждено агентурой.

Розыску ХАСЕВИЧА Н.А МГБ УССР придает важное значение.

Прошу вас лично заняться агентурной разработкой брата " ЮТА" - ХАСЕВИЧ Федора Антоновича.

В процессе разработки установите адреса всех лиц с которыми он поддерживает связь, где бы эти лица не проживали, по возможности добудьте почерки этих лиц.

В силу важности данного запроса о ответе не забудьте.

Зам.Начальника УМГБ по Ровенской обл.

ПОЛКОВНИК

/ СУДОВ /

Один з документів оперативно-розшукової справи на Ніла Хасевича. 1 та 2 сторінка.

ця д. Бея-Зота й інших друзів в тому напрямі"[211]. Спецслужби УРСР та СРСР активно відслідковували рух кур'єрів ОУН на Захід, мали в їхніх рядах свою агентуру. У Польщі діяла ціла псевдомережа ОУН під керівництвом агента "Зенона", через яку відправлялись зв'язкові до ЗЧ ОУН та Степана Бандери. Тому не дивно, що полковник Судов продемонстрував капітану Стекляру фотокопії робіт Хасевича, надіслані з Москви[212]. Агентура не могла вилучити оригінали з підпільної пошти, але проводила їх таємне фотографування.

Для розшуку мистця Рівненське обласне управління МДБ створило оперативну групу, яку очолював заступник начальника 1-го відділення (розробка членів центрального і крайових проводів ОУН) відділу 2-Н УМДБ Рівненської області старший лейтенант Борис Стекляр та ще два офіцери – оперативник Клеванського райвідділу МДБ Маркєлов і командирований на Рівненщину капітан Мудрицький. Він встановив, що художник переховується на межі двох областей – Волинської та Рівненської, у районах Олицькому, Цуманському, Клеванському, Деражненському. На даний час перебуває в Клеванському надрайоні у провідника ОУН "Буйного", який раніше очолював його учень "Артем". Сам Клеванський надрайон структурно входив до складу Рівненської округи ОУН на чолі з Анатолієм Маєвським-"Уліяном". "Уліян" міг забезпечувати Ніла Хасевича новими криївками та зв'язком. Це – важлива для чекістів деталь, адже через інші підпільні ланки, які ще продовжували діяти на цій території, можна було безпосередньо вийти на "Зота". Як свідчить "План основних чекістських заходів, спрямованих на ліквідацію оунівського підпілля і його озброєних банд у Ровенській області"[213] від 28 січня 1952 року, Управління МДБ Рівненської області зосередило найбільші зусилля на пошуку наступних лідерів підпілля: керівника Волинського крайового проводу ОУН В. Галаси-"Орлана" та його заступника референта СБ Б. Кузьми-"Кайдаша", окружного провідника А. Маєвського-"Уліяна", надрайонного провідника В. Троцюка-"Буйного", Рівненського районного провідника ОУН В. Антонюка-"Матвія", Деражненського районного провідника ОУН "Загірного", Клеванського районного провідника І. Яцука-"Довбуша"[214]. Саме з ними міг підтримувати контакти Ніл Хасевич.

У плані, розробленому рівненськими чекістами, про розшук художника мова не велася, а вже на той час капітан – Б. Стекляр був включений до складу оперативної групи з розшуку В. Галаси-

[211] Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959). – Київ, 2009. – т. 2. – с. 573.

[212] Гладков Т. Инициалы под лупой // Со щитом и мечом. – Львов, 1988. – С. 78-79.

[213] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – Арк. 1-35.

[214] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – Арк. 1-35.

Обкладинка підпільної брошури з статею В. Касіяна "Гравюра на дереві". 1949 рік.

"Орлана"[215]. Чекісти вирішили спрямувати надійного агента "Ганчука" по маршруту Жобрин – Дюксин Деражненського району для збору додаткових даних про Ніла Хасевича і виявлення його зв'язків. Вони намагалися встановити всіх родичів та знайомих Хасевича, а також тих, хто проживає у райцентрі Клевань та знайомий з художником і, можливо, знає про місце його перебування. Перед агентом ставилося завдання вияснити, хто з жителів Деражненського району ходить у Клевань до кого і звідки, чи мають зв'язки з оунівцями, з ким саме і через кого підтримують такі зв'язки. Одночасно була висунута версія, що художник перебрався аж у Київ до відомого художника-графіка В. Касіяна[216]. До речі, у підпіллі була розповсюджена брошура авторства цього відомого художника "Гравюра на дереві" як передрук з журналу "Культурно-освітня робота". Текст брошури містив детальний опис техніки дереворитy, що як своєрідну інструкцію використовували технічні ланки підпілля.

Керівник Рівненського управління МДБ полковник Решетов у грудні 1951 року надіслав начальнику 5-го управління МДБ УРСР полковнику Цвєтухіну з цього приводу спеціальне повідомлення, де говорилося, що Рівненським управлінням розшукується один з керівників українського націоналістичного підпілля на території Рівненської області "Хасевич Ніл Антонович, 1905 року народження, уродженець села Дюксин Деражненсько району Ровенської області, українець, походить з сім'ї служителя релігійного культу, з вищою освітою, закінчив Варшавську академію мистецтв, по спеціальності художник-графік. Діє під псевдонімами "Зот", "Бей", "Левко".

Його прикмети: середнього зросту, середньої тілобудови, голова велика з опуклим лобом, на голові лисина, не має лівої ноги вище коліна, ходить на протезі. Член проводу ОУН на ПЗУЗ"[217]. Сам Стекляр у спогадах доповнював словесний портрет художника так: "обличчя округле… риси обличчя дрібні, носить пишні вуса"[218].

---

[215] Очолював цю групу заступник начальника УМДБ Рівненської області полковник Судов.

[216] Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. –Арк. 230-231.

[217] Там само. –Арк. 230-231.

[218] Гладков Т. Инициалы под лупой // Со щитом и мечом. – Львов, 1988. – С. 81.

Фото вбитих у грудні 1951 року на Житомирщині повстанців. По центру учень Н. Хасевича І. Малимон-"Артем".

На початку січня 1952 року Житомирське УМДБ надіслало у Рівне спеціальне повідомлення про те, що 29 грудня 1951-го року в селі Яроповичі Андрушівського району Житомирської області чекісти ліквідували керівника технічної ланки "Артема"-"Доктора", "Пчолу", "22" (Іван Іванович Малимон, 1918 р. н., уродженець села Горянівка Олицького району Волинської області, по спеціальності зубний технік, з 1946 року керував підпіллям ОУН на території Олицького та Теремнівського районів Волинської області і Клеванського району Рівненської області, у 1948 році нагороджений "Бронзовим хрестом заслуги") та двох підпільниць Ганну Дзебас-"Нону" й Ірину Чорну-"Марту". З криївки, крім зброї, вилучено радіоприймач, фотоапарат, друкарню і 31 кілограм шрифту. У архіві "Артема" був знайдений лист від "Зота"[219]. Зі змісту листа стало зрозуміло, що "Артем" є одним з учнів Хасевича і був відправлений очолювати технічну ланку на Житомирщині ще весною 1950 року. У листі до нього Ніл Хасевич як його вчитель писав: "Мене повідомили Зверхні Оргчинники, що відтепер Ви будете підпорядковані і під оглядом графічним свойому оргзверхникові. Він Вас навантажуватиме гра-

[219] Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. –Арк. 232. До того чекісти вважали, що "Артем" загинув влітку 1950 року на території Межиріцького району Рівненської області разом з відомим підпільним публіцистом Л. Фоєю-"М. Перелесник" і розшук його не проводився.

фічною роботою, і йому Ви звітуватимете про хід графічної роботи. В дальшому я зобов'язаний буду лише уділяти, в разі потреби, фахові поради і вказівки. За позем Вашої графічної роботи, а також і за продуктивність її, я не нестиму вже жодної відповідальності і Ви в дальшому коректу своїх кліш робитимете самі.

Вам подадуть номер моєї адреси. На цю адресу Ви зможете в будучому писати до мене коли потребуватимете якоїсь фахової поради, або схочете прислати для рецензії свої рисункові й дереворитові праці, чи, попросту, поділитесь всім тим, що Вас абсорбує зо свого боку, я радо рецензуватиму Ваші праці (прошу в цьому не сумніватись!) і не менш радо уділятиму фахових порад"[220]. Художник звертає увагу "Артема" на подальшу активну працю над собою, підкреслює, що над удосконаленням графічної техніки він повинен працювати щодня і подає настанови, як краще самостійно працювати: "Зосередьте всю увагу на графіці і на вдосконалюванні в рисуванні. Не розпорошуйте своїх сил і енергії на працю, незв'язану з графікою, на роботу, яку Ви не зобов'язувані виконувати, на заняття менш важне, не актуальне чи несуттєве. Не тратьте часу на зайве експериментування і неконечну монтажно-слюсарську роботу. Вашою основною роботою, як мені відомо, буде й далі графічна робота. Тому всі сили треба спрямувати, всю увагу треба зосередити на цій галузі, щоб, по можливості, в найкоротший час до творчої самостійної роботи на порядному мистецькому рівні"[221].

На жаль, і до сьогодні не відомі місця переховування Ніла Хасевича протягом 1945-1949 років. Художника дуже цінували і оберігали. Перевозили з одного законспірованого місця у інше на конях чи велосипеді. Місця розташування його бункерів знали тільки довірені охоронці та окремі керівники підпілля. Він певний час міг перебувати на території Олицького, Теремнівського, Цуманського районів Волинської області. Про одну з криївок художника стало відомо тільки 1953 року, після захоплення чекістами крайового провідника В. Галаси-"Орлана". На запитання слідчого про місця свого переховування на Волині та Поліссі він вказав на криївку у лісі між селами Ромашківка і Кадище Олицького району Волинської області, де крім нього також час від часу переховувався керівник Цуманського надрайонного проводу ОУН "Красько". "В основному цей бункер для переховування використовували графік "Бей-Зот" і його бойовик "Павло". Крім них у бункері недовго переховувались "Буйний", "Ро-

[220] Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. – Арк. 233(конверт).

[221] Там само.

ман", "Дума", "Сірко" і "Хмара". "Бей-Зот" і "Павло" у бункері переховувались восени 1951 року, саме в той період часу з ними переховувався і "Красько", до якого періодично приходили "Буйний" та інші... Я тут переховувався один день у травні 1952 року"[222]. Слідчий повідомив "Орлана", що на відстані 30 метрів від криївки знайдено закопаний велосипед. На це В. Галаса дав наступне пояснення: "Велосипед, який виявлено біля бункера, належав комусь з жителів села Радухівка Клеванського району... Як розповідав мені "Буйний", у вересні 1951 року з підпілля втік "Микита", який знав про місце переховування у селі Радухівка "Бей-Зота"... у зв'язку з тим, що "Бей-Зот" був інвалідом, не мав однієї ноги, то "Буйний", "Роман" та інші учасники ОУН взяли в Радухівці велосипед і перевезли "Бей-Зота" в цей бункер... Після цього велосипед вони закопали біля місця свого переховування і більше не використовували"[223].

З архівної кримінальної справи родини Міклашевських дізнаємось, що художник близько 5-ти місяців провів у криївці, яка була споруджена для нього на хуторі Жуківщина поблизу села Радухівка Клеванського району восени 1950 року. Криївку будував районний провідник Іван Яцук-"Довбуш". Привезли Ніла повстанці вночі на коні. "Вони занесли у схрон мішки з речами і продуктами, потім "Роман" і безногий залізли в середину, а "Довбуш" пішов. Коли той проходив по землянці, то шкутильгав і було чути як рипить його протез... "Довбуш" присвічував йому кишеньковим ліхтариком. І я встигла побачити, що це чоловік років 45-50, лисуватий з сивиною. Вранці помітила сліди кінських копит"[224]. Марія Міклашевська свідчила, що восени прийшли "Довбуш", "Задума" і "Роман". "Два тижні копали схрон... через деякий час вони привели старшого повстанця без ноги, лисого "Зота", і ще одного, високого зросту, світловолосого, які переховувались там. Інші приносили їм продукти"[225]. Одного разу вона сама залізла у бункер, оскільки періодично ку-

---

[222] Витяг з протоколу допиту В. Галаси отримано від історика В. Мороза // Див. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74914 фп. – Том. 3. – Арк. 79-80. Бункер було виявлено 26 листопада 1953 року. Розташовувався він неподалік від залізниці Ківерці-Рівне, метрів 600-800 вбік, на відстані 2 км від села Ромашківка. Акт про його знайдення містить інформацію про те, що він використовувався "Красько" і був викопаний у сосновій посадці на глибині 3 метри. Розміри бункера 3 на 3 метри, висота 2 метри, перекритий тонким кругляком. Шар землі над перекриттям 1 метр. З криївки було вилучено бідон з націоналістичними брошурами та листівками, каністру, примус, револьвер системи "наган", автомат без ложа, патрони, камеру і фару від велосипеда, а сам велосипед знайдено закопаним на відстані 30 метрів від бункера.

[223] Там само. – Арк. 83.

[224] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-5578. – Арк. 20-28.

[225] Там само. – Арк. 66-72.

Олексій Ковальчук-"Роман". Один з охоронців Ніла Хасевича.

пувала в Олиці мило, сіль, гас, сірники... Якраз тоді "прийшли "Роман" і ще один невідомий. Я у той час була у схроні. Там були нари з дошок, застелені соломою. "Зот" мене розпитував, як ми живемо, скільки було землі і чи знаю я, хто серед них старший. Я сказала, що старший "Зот". Він відповів, що я помиляюсь, що він старший тільки по віку... Хоча я бачила, що він краще вдягнутий і пошту приносили тільки йому. Невідомий передав "Зоту" пакет і почав з ним розмовляти. Я вийшла. Наступного дня ці двоє пішли. Після цього той невідомий почав приходити сам і приносити продукти харчування раз у дві неділі чи раз у місяць... Врешті-решт "Роман", "Довбуш" та "Задума" забрали "Зота" за тиждень до Пасхи"[226]. "Задума" з іншими прийшов вночі разом з конем, на якого посадили "Зота" і десь відвезли. Що цікаво, протягом зими він ніколи її не залишав.

Постійне перебування у криївках було дуже важким фізичним і психологічним випробуванням для повстанців. Ніл Хасевич сам характеризував свій стан під кінець 1940-их років так: "У зв'язку з значним вичерпанням психічним і взагалі слабим здоров'ям, важко мені тепер щось писати. Так важко, що, здебільше, 1-2 сторінок денно написати не годен – порожня голова робиться від перемучення"[227]. А потрібно було працювати над новими роботами, навчати учнів. Крім того, художник, як моральний авторитет, полагоджував конфліктні ситуації, які виникали між підпільниками. Заступився він за колишнього шефа зв'язку крайового проводу "Назара", який був підступно захоплений чекістами і знав про місце переховування художника, бо носив пошту від нього до інших керівників.

У травні 1951 року "Орлан" отримав пошту від "Зота". На його здивування у пошті був лист від "Назара", якого протягом зими 1951 року водила спеціальна псевдоповстанська група МДБ, ніби

[226] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-5578. – Арк. 20-28.
[227] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – Арк. 175-177.

шукаючи зв'язку з підпільниками. 14 квітня "Назару" вдалося втекти, захопивши зброю – автомат і пістолет. Він "добився до бункера Зота, і той прийняв його, радуючись, як рідним сином. Там він дозимував і тепер ось повідомляв Орлана про свою ситуацію. Назар писав, що зголошується в підпілля і готовий прийняти відповідальність за наслідки його перебування в полоні. Зот, зі свого боку заступався за Назара, вважаючи, що більшої кари за ту, що він пережив, йому не належиться"[228]. Очевидно, В. Галаса розпорядився, щоб "Назар" і далі опікувався художником.

Останнім прихистком для Ніла Хасевича стала криївка в господарстві колишнього фронтовика-сапера, а на той час рядового колгоспника Лавріна Стацюка[229], який проживав з дружиною Єфросинією та сином Григорієм. Інший син Анатолій на той час служив у армії. Бункер знаходився на віддаленому хуторі села Сухівці (саме село складалося з 16 ліній хуторів) Клеванського району. Село це постійно приваблювало повстанців, оскільки знаходилось у досить вигідній з підпільної точки зору місцевості. Щойно на початку 1951 року тут було викрито добре облаштований бункер[230] у господарстві Григорія Стафійчука, де періодично переховувались шеф зв'язку крайового проводу І. Власюк-"Назар", окружний провідник "Ат"-"Старий", його дружина Л. Фоя-"Мала" та інші повстанці. Звідти мистець надіслав листа до В. Кука-"Леміша" про стан власної праці у підпіллі. Повідомляв, що висилає провіднику ОУН в Україні печатку Проводу ОУН та цілу низку кліше з відбитками: "Геть з України", "Повстанці в наступі", "Непрацездатні та каліки-робітники в СРСР мусять жебрати", "Життя жінки-матері в СРСР" та інші. Художник писав, що працює над портретом О. Дяківа-"Горнового", а портрет Р. Шухевича вже вислав у вересні[231]. Запасних інструментів вже не має і не знає де їх взяти.

Шеф зв'язку крайового проводу І. Власюк-"Назар".

[228] Савчин М. Тисяча доріг (спогади) // Літопис УПА. – Торонто-Львів, 1995. – Т. 28. – С. 379.

[229] Був нагороджений медалями "За відвагу" та "За перемогу над гітлерівською Німеччиною".

[230] Цей бункер підпільники спорудили у 1948 році.

[231] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – Арк. 175-177.

Господар садиби Лаврін Стацюк під час допитів у Клеванському райвідділі МДБ мало що розповів слідчому, старшому лейтенанту Денисенку. Сказав тільки, що повстанці заходили до нього влітку 1951 року, їли та ночували у клуні. Пізньої осені того ж року прийшли вночі троє на чолі з "Назаром" і повідомили, що будуватимуть схрон у хліві. Працювали вони три доби і постійно переховувались на горищі. Частину дощок для обладнання бункера взяли з перегородок того ж хліва. Через днів десять привезли вночі на гнідому коні невідомого чоловіка без ноги і сказали господарю, що він буде переховуватись тут. Попросили Лавріна надавати необхідну допомогу і маскувати вхід у криївку. Крім того, господар регулярно отримував від Н. Хасевича гроші для закупівлі продуктів на базарі. "Він давав мені документ з переліком продуктів, де я розписувався псевдонімом "Дмитренко"... і сам особисто купував на базарі масло, хліб, гас, сірники та цигарки"[232].

Бункер було обладнано так, що підпільники не могли його відчинити та зачинити без сторонньої допомоги. Цим займалася родина Стацюків. Дружина готувала їсти, прала білизну. А ще Ніл Хасевич регулярно давав господарям дерев'яні заготівки для кліше, які вони виварювали у лляній олії протягом кількох годин. Робилося це для того, щоб кліше було стійким до сирої атмосфери бункерів і не розтріскувалося. Син господаря у грудні 1951 року передплатив на перший квартал наступного року газету "Радянська Україна", яку регулярно передавали у криївку.

За рік до загибелі, Ніл Хасевич у своєму листі за кордон писав: "Державна безпека вже знає, хто криється за псевдо "Бей"-"Зот". А мої земляки-селяни не знають. Я хочу, щоб знали вони і знав увесь світ. В своєму житті я, здається, втратив уже все, але як довго буде залишатись бодай одна краплина моєї крові, я буду битись з ворогами свого народу. Я не можу битись з ними зброєю, але я б'юся різцем і долотом. Я, каліка, б'юся з ними в той час, коли багато сильних і здорових людей у світі навіть не вірять, що така боротьба взагалі можлива... Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються... Така моя думка, думка рядового підпільника. Слава Україні!"[233]

---

[232] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-10096. – Арк. 22-32.

[233] Вакулка А. Ф. Ніл Хасевич – художник-борець. "...Я б'юся різцем і долотом...". – Рівне, 2005. – С. 24.

Обставини, за яких загинув Ніл Хасевич

На 1952 рік ряди підпільників на Волині значно поріділи. Тому співробітникам МДБ вдалося встановити, що, ймовірно, Ніл Хасевич переховується на території дії Клеванського надрайонного проводу ОУН (його базою були – Олицький район Волинської області та Клеванський, Рівненський райони Рівненської області), який з 1949 року очолював підпільник "Буйний"[234]. Крім того, Н. Хасевич міг підтримувати контакти з Острожецьким районним провідником "Тарасом". Його район раніше забезпечував усім необхідним друкарню імені "Клима Савура", яка була виявлена у лютому 1949 року. Отже, на думку співробітників Рівненського обласного управління МДБ, потрібно було виявити місця базування "Тараса", "Буйного" та інших підпільних осередків у цьому регіоні, які могли забезпечували "Зота" продуктами, ліками, необхідними технічними засобами та зв'язком з керівництвом ОУН. Сам "Зот" не міг активно пересуватись на далекі відстані без сторонньої допомоги, оскільки був інвалідом (не мав лівої ноги), і постійно перебував взимку у криївці.

Спочатку чекісти пішли слідами районного провідника "Тараса". 8 жовтня 1950 р. оперативно-чекістською групою УМДБ по Рівненській області в результаті проведення агентурно-оперативної комбінації був захоплений шеф зв'язку крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Ігор Власюк-"Назар", який на допиті розповів, що на території Острожецького району Рівненської області діє районний провід ОУН, керівником якого є член УГВР Ковжук Яків Іванович-"Тарас"[235]. Крім того, Власюк повідомив, що Я. Ковжук є членом УГВР і особливо довіреною особою керівника крайового проводу ОУН на ПЗУЗ В. Галаси-"Орлана", з яким підтримує зв'язок через пункт зв'язку керівних ланок ОУН в селі П'яньє Острожецького району Рівненської області, відомий під шифром "Білий ведмідь".

Вжитими заходами оперативна група УМДБ по Рівненській області під керівництвом заступника начальника УМДБ полковника Судова встановила особу, яка утримувала вказаний пункт зв'язку. У квітні 1951 р. ця особа була затримана та допитана і зізналась, що з 1950 р. була зв'язковою ОУН, підтримувала контакти з Я. Ковжуком-"Тарасом", за завданням якого неодноразово переносила пошту в с. Коршовець Луцького району Волинської області. На основі цих свідчень ця особа була завербована чекістами і отримала псевдонім

[234] Гладков Т. Инициалы под лупой // Со щитом и мечом. – Львов, 1988. – С. 83.

[235] Зазначимо, що Ніл Хасевич під псевдонімом "Панасенко" теж був кооптований до складу УГВР ще 1949 року.

Районний провідник Острожецького району Яків Ковжук-"Тарас" з родиною. Початок 30 рр. XX-го ст.

"Вишня" та завдання – встановити місце, де переховувався "Тарас"[236].

У процесі роботи з оперативною групою УМДБ після вербовки агент "Вишня" ніяких даних, які заслуговували б на увагу, не надавав, мотивуючи це відсутністю зв'язку з підпільниками ОУН.

З метою виявлення справжніх намірів "Вишні", а також отримання даних про місце перебування підпільників 23 грудня 1951 р. агентурно-бойова група Управління 2-Н МДБ УРСР під керівництвом майора Бондаренка застосувала до агента заходи "ЛП" (легендоване підпілля). Перевертні під маскою боївки СБ допитали агента. У результаті було встановлено, що "Вишня" підтримував контакт з підпіллям ще з 1944 р. і до останнього часу, в його господарстві двічі будувалися бункери, в яких переховувались підпільники ОУН. У першому бункері, побудованому 1946 року, переховувались керівник районного проводу ОУН "Міття" та інші підпільники з його оточення. У 1948 році цей бункер було завалено та побудовано новий, в якому з 1950 року переховувались Я. Ковжук-"Тарас", І. Власюк-"Назар" та інші підпільники. За свідченнями "Вишні", 1948 року в бункері певний час перебував підпільник-галичанин, який переховувався разом з Я. Ковжуком-"Тарасом".

Під час допитів бійці агентурно-бойової групи показали агенту "Вишні" фотографії різних підпільників ОУН. "Вишня" серед них впевнено вибрав фотографії, на яких були сфотографовані В. Галаса та М. Савчин, і повідомив, що на них сфотографований саме той підпільник-галичанин, який від 1948 р. неодноразово переховувався в бункері разом з Я. Ковжуком-"Тарасом". У зв'язку з неможливістю подальшого використання агент "Вишня" був заарештований та згодом засуджений.

Під час подальших заходів з розшуку Я. Ковжука-"Тараса" було встановлено ще одну особу, яка тривалий час підтримувала контакти

[236] Зважаючи на чинне законодавство України. Називати справжні імена агентури заборонено.

з підпільниками. Щоб викрити її зв'язки з оунівцями, чекісти 31 грудня 1950 р. знову застосували агентурно-бойову групу Управління 2-Н МДБ УРСР, яка провела допити під виглядом служби безпеки ОУН. З'ясувалося, що ця особа встановила контакти з підпіллям ОУН протягом 1948 р. і виконувала різноманітні завдання. У господарстві цієї особи було побудовано бункер, в якому з 1949 і до весни 1951 р. переховувались Я. Ковжук-"Тарас", а також підпільники "Олесь", "Мітька", "Аркадій", "Параска", "Степан" (член Проводу ОУН на ПЗУЗ В. Галаса) та інші. Утримувачі бункеру надавали підпільникам ОУН їжу, переносили пошту (так звані "ґрипси"), вели спостереження за діями чекістських груп та окремих місцевих мешканців, яких запідозрили у співпраці з МДБ, про що інформували підпільників.

Під час допитів з'ясувалося, що разом з Я. Ковжуком-"Тарасом" в підпіллі тривалий час діяли такі особи:

1. Соловей Костянтин Олександрович, він же "Борис", 1916 р. н., уродженець с. Залав'я Острожецького району Рівненської області. У підпіллі перебував з 1943 року.

2. Максимюк Ганна Андріївна, вона ж "Варка", "Параска", "Ніна", "Мала", 1924 року народження, уродженка с. Корито Острожецького району Рівненської області, друкарка районного проводу ОУН. У підпіллі з 1944 року.

3. Лебідь Филимон, він же "Аркадій", 1923 року народження, уродженець с. Корито Острожецького району Рівненської області. У підпіллі знаходився з 1944 року.

4. "Малий" – інші дані встановлені не були.

За результатами проведених допитів чекісти отримали інформацію, що Я. Ковжук-"Тарас", він же "Батько", "Північ", "Старий" мав багато знайомих у селах П'яньє, Зборів, Корито Острожецького району Рівненської області. Згодом було встановлено коло осіб, у яких, ймовірно, міг переховуватись керівник районного проводу.

Подробиці про загибель Я. Ковжука-"Тараса" містяться у спеціальному повідомленні начальника УМДБ по Рівненській області полковника Решетова № 290 від 30 січня 1952 р. "Про ліквідацію Острожецького районного проводу ОУН"[237].

Згідно з отриманими даними, 19 січня 1952 р. в селах П'яньє, Корито та Зборів було проведено чекістсько-військову операцію. В результаті цієї операції однією з чекістсько-військових груп під керівництвом начальника відділення УМДБ по Рівненській області капітана Євсюкова та командира групи 7-ої команди 10-го загону

[237] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 113-125, арк. 126 (пакет з фото).

військ МДБ молодшого лейтенанта Тупілкіна у с. Зборів на дворі біля землянки громадянина Шмиги Йосипа Романовича було виявлено підземний бункер з двома підпільниками всередині.

Співробітники МДБ запропонували оунівцям здаватися живими. Однак останні вчинили збройний спротив, а коли побачили безвихідність ситуації – покінчили життя самогубством. Лейтенант Тупілкін пізніше писав у поясненні, що "близько 9-ої години ранку ми прибули на двір Шмиги. Господарі не зізналися, що ... є схрон. Після розпитувань, ми почали шукати. Рядовий Аршин несподівано виявив люк. Тоді Шмига Йосип на пальцях показав, що там двоє. Їм запропонували здатися. Але вони вчинили збройний опір, після чого були знищені. Після виявлення схрону ми помітили, як з комина хати Шмиги вихопився чорний дим. Коли зайшли в хату, то побачили розірвану перину, звідки Агрипина Шмига щось вийняла і спалила в печі"[238]. Далі у поясненні лейтенанта міститься дивний момент: чомусь "Агрипина з дітьми побігла до лісу. Ми кілька разів окрикували й попереджували, щоб зупинилися, але вони бігли. Ми змушені були відкрити вогонь. У підсумку були поранені хлопчик і дівчинка". Стає зрозуміло, що оперативна група діяла надзвичайно брутально і відкрила вогонь по дітях і їхній матері, як на полюванні. За розповідями жителів села П'яньє розлючені Тупілкін і Євсюков вигнали Агрипину з дітьми з хати. Вони з переляку побігли до лісу. Стріляти по них не було необхідності, адже жінка з дітьми нікуди б далеко не втекла. Але офіцери та солдати застосували зброю. Малолітнього сина Шмигів Ростислава було вбито, а доньку – поранено.

Фото вбитих 19 січня 1952 року повстанців. Зліва направо: районний провідник Острожецького району, член УГВР Я. Ковжук-"Тарас", охоронець В. Кореньовський-"Білий".

[238] Ковжук І. Шукаючі батькові сліди // Із криниці печалі. – Рівне, 1994. – Вип. 2. – С. 136.

Коли тіла загиблих повстанців витягнули зі схрону, то серед них впізнали Ковжука Якова Івановича-“Тараса”, 1900 р. н., уродженця с. Воротнів Теремнівського району Волинської області. З заможної селянської родини, мав середню освіту, у підпіллі перебував з 1943 р. Протягом 1946-1952 рр. – обіймав посаду керівника Острожецького районного проводу ОУН. Підтримував тісний контакт з керівником проводу ОУН на ПЗУЗ В. Галасою-“Орланом”. Другий підпільник залишився не впізнаним[239].

З криївки було вилучено: 1) автомат ППС № 578 з трьома магазинами; 2) німецька гвинтівка № 430; 3) автоматні патрони – 37 шт.; 4) патрони для гвинтівки – 12 шт.; 5) револьвер системи “наган”; 6) чайник алюмінієвий; 7) фляга алюмінієва; 8) три шматки домотканого полотна; 9) зубна щітка; 10) настільне дзеркало; 11) щітка для взуття; 12) примус та ящик з націоналістичною літературою і грошима в сумі 907 карбованців[240].

Утримувачі бункера Шмига Йосип Романович та його дружина Шмига Агрипина Данилівна того ж дня як “бандпосібники” були заарештовані.

На допитах Й. Шмига не захотів розповідати подробиці про свою співпрацю з підпіллям ОУН. У зв’язку з чим чекісти застосували до нього традиційні в таких випадках заходи “ЛП”, використавши агентурно-бойову групу, яка діяла під виглядом боївки СБ ОУН. У результаті цих заходів Й. Шмига повідомив, що він підтримував контакти з підпіллям ОУН ще до 1939 року. Слідчий у його справі Касьянов записав у протоколі допиту наступне: “У червні 1947 року, йдучи до громадянина Маланки і не доходячи 100 метрів до лісу, я зустрів трьох чоловіків. Вони розпитували мене, хто я. Через два тижні до мене в хату прийшли ті ж троє. Я дав їм підписку, що про зв’язки з ними нікому не розповім.

Восени 1947 року, повертаючись з села П’яньє, неподалік дому зустрівся з ними ж. Дали 50 карбованців, за які купив 8 кілограмів жита. Після того ще раз зустрічався, дали ще 50 крб.

У 1948-1949 роках ніякого зв’язку з ними не було. Влітку 1950 року прийшли двоє увечері. Дав їм напитися, дозволив нарвати в садку яблук. Через два тижні прийшли в дім двоє, один мав псевдонім “Старий”, а другий “Білий”. Розпитували про життя. На їх прохання дав їм булку хліба. Приблизно через місяць в дім знову прийшли троє – “Старий”, “Білий” і “Чорний”. Дав їм напитися, дозволив нарвати в саду яблук”[241].

[239] Ймовірно, другий вбитий підпільник це – Володимир Кореньовський-“Білий”. Див. книгу Островецького Р. Рідний край. – Луцьк, 2005. – С. 81.

[240] Там само. – с. 137.

[241] Ковжук І. Шукаючі батькові сліди // Із криниці печалі. – Рівне, 1994. – Вип. 2. – С. 136-137.

Жовтневого вечора 1950 року в дім до Й. Шмиги знову прийшли "Старий", "Білий" і "Чорний". Вони сказали, що на території садиби будуть споруджувати бункер. Господар погодився з цією пропозицією. Підпільники будували бункер з перервами два тижні і тільки вночі. "Я в цей час вів спостереження. Для утеплення дав їм три снопи соломи. Вони дали мені металеву трубку з листівками і брошурами, я закопав її під деревом. Згодом на їх прохання передав її їм у "схрон". Після завершення обладнання "схрона" його замаскували і пішли. На початку зими 1950 року в "схрон" прийшли троє – "Старий", "Чорний" і "Білий". Через деякий час привели ще жінку, яку називали псевдонімами "Мала", або ж "Ніна". Отже, переховувалося тоді четверо... Весною 1951 року, коли я подавав у "схрон" воду, якийсь громадянин помітив це. Я повідомив підпільників про цей факт. Після цього "Старий" і "Білий" пішли зі "схрону". Через два дні пішли "Чорний" та "Мала", вона ж "Ніна".

Під час їхнього переховування в "схроні" дружина готувала їм гарячу їжу, я відносив її в "схрон"... Одного разу вони дали всі булки хліба, з яких, на їх прохання, насушили сухарів, які я потім заніс їм у "схрон". Також разів п'ять на їх прохання купував мило, сірники, цигарки"[242].

Чекісти вважали, що у бункері, облаштованому у господарстві Й. Шмиги, протягом зими 1950-1951 рр. переховувались Я. Ковжук-"Тарас", підпільники з його оточення "Борис", "Ніна", "Аркадій". Крім того, до весни 1951 р. переховувався також поранений підпільник "Чорний". У кінці грудня 1951 р., як тільки випав сніг, до Й. Шмиги знову прийшов Я. Ковжук-"Тарас" разом з іще одним невідомим підпільником, які переховувались у криївці до дня їх виявлення та знищення.

Щодо долі інших підпільників, які переховувались з Я. Ковжуком, то вона також склалася трагічно. Судячи з захоплених у бункері документів, Филимон Лебідь-"Аркадій" в кінці 1951 р. був покараний на смерть самими ж повстанцями. За словами утримувача бункера Й. Шмиги, Максимюк Ганна Андріївна-"Параска" покінчила життя самогубством (була важкохворою і не могла отримати необхідної медичної допомоги).

Наступною жертвою чекістсько-військових операцій став надрайоний провідник "Буйний" та його група. Подробиці про загибель В. Троцюка-"Буйного" детально висвітлені у спеціальному повідомленні начальника УМДБ по Рівненській області полковника Решетова за № 521 від 26 лютого 1952 р. "Про ліквідацію в Клеванському

[242] Ковжук І. Шукаючі батькові сліди // Із криниці печалі. – Рівне, 1994. – Вип. 2. – С. 136-137.

районі керівника Рівненського надрайонного проводу ОУН "Буйного" та бандгрупи "Довбуша"[243].

Утримувачка бункера Міклашевська Катерина Мойсеївна. 1952 рік.

У документі йдеться про те, що в ході оперативних заходів УМДБ по Рівненській області з розшуку боївки "Довбуша", на яку базувався керівник Рівненського надрайонного проводу ОУН "Буйний", Клеванським райвідділом МДБ від агента "Жені" було отримано цікаву інформацію. Повертаючись пізно вночі з млина додому, знайома агента помітила світло у землянці родини Катерини Міклашевської на хуторі Жуківщина. Зупинившись поблизу землянки, вона розчула чоловічий голос. Тоді ж з землянки вийшла донька К. Міклашевської – Марія, запитала у когось: "Котра година?", на що отримала відповідь: "Перша година ночі". Оскільки агенту було відомо, що в землянці Міклашевських годинника не було, то він запідозрив, що в цей час в землянці могли перебувати підпільники ОУН.

Крім того, агент "Женя" неодноразово бачив, що Марія Міклашевська просушувала велику кількість чоловічої білизни. Між тим в родині Катерини Міклашевської, окрім двох доньок Марії та Ганни, був лише один син – Борис, 1933 року народження. Отже, у агента були всі підстави вважати, що це просушується білизна підпільників ОУН.

Проаналізувавши отриману інформацію, чекісти вирішили взяти родину Міклашевських під ретельне агентурне спостереження. У результаті вжитих заходів 19 лютого 1952 р. від одного з агентів було отримано інформацію, що землянку Міклашевських часто відвідують підпільники ОУН, про що розповів у одній з розмов східняк Андрій Приходченко, який певний час проживав у Міклашевських, але виїхав, побоюючись підпільників.

Агент "Волошок", який втерся в довіру до Міклашевських, 20 лютого 1952 р. особисто бачив у їх землянці двох підпільників, які сховалися під ліжком. Крім того, ведучи спостереження за цією родиною, бачив, як Марія Міклашевська прала у великій кількості чоловічу білизну та готувала значну кількість їжі.

---

[243] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 132-141, арк. 144; За одними даними "Довбуш" очолював підрайонний провід ОУН, який діяв на стику Олицького та Клеванського районів. За іншими з 1950 року очолював Клеванський районний провід ОУН.

Утримувачка бункера Міклашевська Марія Дмитрівна. 1952 рік.

Утримувачка бункера Міклашевська Ганна Дмитрівна. 1952 рік.

Вивчивши агентурні донесення, співробітники райвідділу МДБ дійшли до висновку, що у землянці Міклашевських повинен знаходитися замаскований бункер, де переховуються підпільники.

Щоб уточнити дані про місцезнаходження бункера та підпільників у ньому, ввечері 20 лютого 1952 р. за домовленістю з першим секретарем Клеванського райкому КП(б)У ланкова колгоспу ім. “8 березня” Марія Міклашевська була викликана начебто на нараду колгоспного активу у містечко Клевань, де була таємно затримана і допитана співробітниками МДБ. На допиті вона не розповіла про свої контакти з оунівцями, однак, на думку чекістів, поводилась вкрай підозріло, нервувала, що давало підстави вважати, що в її оселі дійсно є бункер з підпільниками ОУН.

Марію затримали, а наступного дня чекістсько-військова група в складі 9 співробітників райвідділу МДБ та міліції і 7 солдатів на чолі з начальником Клеванського райвідділу МДБ Алєксєєвим провели чекістсько-військову операцію на хуторі Жуківщина.

Прибувши на хутір, чекістсько-військова група провела бесіду з Катериною Міклашевською та її молодшою донькою Ганною, переконуючи їх показати місцезнаходження бункера з підпільниками. Однак вони категорично заявили, що в їхньому господарстві бункера немає і ніяких зв’язків з підпільниками вони не підтримують[244].

Тоді чекісти самі розпочали ретельні пошуки, в результаті чого було виявлено вентиляційний отвір бункера, який знаходився під землянкою. Після цього підпільники раптово відкрили вхідний люк бункера, який знаходився у кімнаті землянки над піччю, розпочали стрільбу з автоматів та викинули гранату, вибухом якої було легко поранено в обличчя конюха райвідділу МДБ Дмитра

[244] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 132-141.

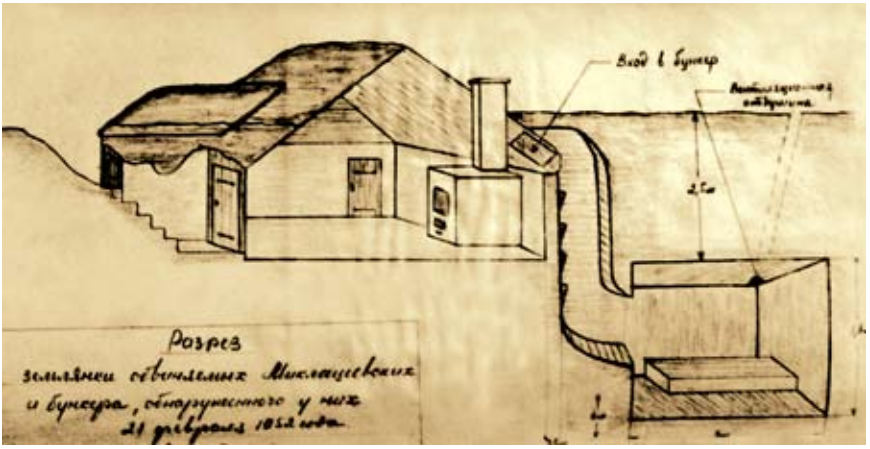

Схема криївки у землянці родини Міклашевських, де переховувались Н. Хасевич та надрайонний провід "Буйного".

Гладуна[245]. Він в той час знаходився в землянці разом з оперуповноваженим райвідділу МДБ капітаном Маркєловим та старшим оперуповноваженим лейтенантом міліції Жерненко. Гладун згодом розповів слідчому, як це відбувалось: "21 лютого вранці я разом з чекістсько-військовою групою Клеванського райвідділу МДБ виїхав у село Радухівку з метою пошуку бункера у господарстві Міклашевської... Приїхали ми до землянки о 10-ій годині ранку і солдати щупами почали шукати бункер. Через деякий час за землянкою було знайдено вентиляційний отвір-продуху. Після чого начальник райвідділу полковник Алєксєєв викликав господиню у двір і почав вимагати у неї, щоб вона показала вхід у бункер, але вона заявила, що ніякого бункера у неї немає. Потім викликали її доньку, яка теж сказала, що бункера немає. Тоді полковник Алєксєєв відправив двох солдатів, мене, капітана Маркєлова та господиню з дочкою у землянку, щоб ретельно її оглянути. Солдати щупами почали штрикати у стіни землянки і майже одразу з правого боку наткнулись на стіну бункера. Господині знову запропонували вказати вхід, але вона заперечила і сказала, що наткнулись, певно, на корінь черешні, що росте у дворі. У цей час почулись постріли. Спочатку я не зрозумів звідки стріляють, але потім мені сказали, що стріляли через стіну з бункера бандити. Солда-

[245] Дмитро Оверкович Гладун, 1915 року народження, уродженець села Дюксин Деражненського району Рівненської області, освіта 4 класи, проживав у Клевані і працював конюхом Клеванського райвідділу МДБ.

ти і капітан Маркєлов вискочили через вікно, а я з господинею та донькою залишились у землянці. Я стояв між піччю і стіною та намагався побачити звідки будуть вилазити бандити. Та несподівано вибухнула граната і мене вибуховою хвилею кинуло на підлогу. Піднявшись, я вискочив через вікно"[246]. Скориставшись розгубленістю чекістів, підпільники повистрибували з бункера, відкрили інтенсивний вогонь, певний час відстрілювалися, а потім порозбігалися з землянки у різні боки.

Співробітники МДБ організували переслідування, в результаті якого чотирьох підпільників було вбито, а ще двом вдалося втекти.

Через певний час на місце події прибула додаткова група солдатів з пошуковим собакою. Собака взяв слід, по якому чекістсько-військова група пройшла близько 30 км. і вранці 22 лютого 1952 р. дійшла до залізничної будки (цегляного будинку), розташованої на території Цуманського району Волинської області приблизно в 2-3 км. від села Юридика-Новостав Клеванського району Рівненської області[247]. Будка була оточена. Під час спроби залізничника Миколи Микитовича Форманюка, 1912 р. н., залізти на горище по драбині з метою перевірки, чи немає там підпільників, пострілом з пістолета його було поранено в груди. На горищі виявилась підпільниця Якимчук Надія Павлівна-"Зіна", яка, незважаючи на неодноразові пропозиції, відмовилась скласти зброю. Після тривалих перемовин її було знищено вогнем з ручного кулемета[248].

Переслідування іншого підпільника, який втік, тривало аж до Олицького району Волинської області, але завершилось нічим, у зв'язку з великим снігопадом його сліди емдебісти втратили. Цим підпільником був Олексій Ковальчук-"Роман" зі складу боївки ОУН, яка діяла на території Олицького району. 6 березня "Роман" зустрівся з керівником крайового проводу В. Галасою-"Орланом", який був змушений залишити свій бункер через постійні облави на цьому терені. "Роман" розповів про обставини загибелі групи "Буйного". За кілька днів до ліквідації бункера прийшов до "Буйного" районний провідник "Довбуш", він же "Дуб", і затримався, чекаючи темних ночей. Досвітком мешканці криївки почули стукіт багатьох чобіт і зрозуміли, що виявлено продуху, оскільки через неї у криївку посипалась земля. "Роман підліз по драбині під саме віко входу, щоб послухати, що діється у хаті. Чув, як у землянку ввійшли солдати й один сказав: "Ну, что? Варіш завтрак бандітам?" Відтак за-

[246] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-5578. – Арк. 204-206.

[247] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 132-141.

[248] Там само.

бряжчала покришка, мабуть, заглядав у посуд. Інший виліз на піч і постукав у стіну, звідкіля був вхід до бункеру... Буйний поспішно знищував важливіші документи, жінки помагали йому, ламали письмові машинки... Хоч виглядів на врятування не було, вони вирішили все одно пробиватись наверх. Першим пішов Роман. Тихо підліз під вхід, блискавично відкрив віко й кинув у землянку гранату. Від вибуху посипались стіни, шиби випали з вікон. Кинув другу гранату і, як тільки вона розірвалась, вискочив зі своїм автоматом у землянку. За ним Дуб, Буйний, всі босоніж, бо не було часу взутися. Жінки подавали наверх усю зброю, яку лиш мали в бункері, і тоді самі вискочили. Двері в землянці гебісти відчепили, а навпроти, замаскувавши за деревом, примістили кулемета.

Повстанці стали пробиватись з землянки... Найперше звели з землянки бій. Стріляли на облогу з вікон у всіх можливих напрямках, а військо сікло на них з кулемета. В землянці було темно від пороху і зброя затиналася... першим упав важко поранений Дуб – його просік кулемет через груди. Він опустився на долівку і спокійно без стогону промовив: "Прощайте, друзі, я вмираю", – і через кілька хвилин умер в калюжі своєї крови, з автоматом в руці... Намітили одне вікно, крізь яке вирішили пробиватися... першим вискочив Роман. Недалеко був ліс, але він туди не подався, а вибіг у поле. Був зодягнутий лишень у сорочку і штани, босий, ніс автомат, що затявся у землянці і мав ще пістолет при собі... Вже в полі Романа поранено, однак устиг відбігти за горбок, де його вже не досягали гебівські кулі. Він подався полями у інший ліс... Оглянувшись, ще бачив, що Буйний досягав лісу, де і загинув. Задума далеко не відступив, його скосили автоматні серії близько землянки... Увесь день просидів Роман босий у лісі на снігу. Відморозив собі ніс і пальці на ногах, простудився і дістав гарячку. Щойно перед вечором приїхав у ліс селянин по дрова. Роман пізнав його – той чоловік був з довколишнього села. Він завіз Романа до своєї хати"[249].

Тіла вбитих підпільників були привезені у райцентр Клевань, де було організовано упізнавання. Було встановлено, що 21 лютого загинули:

1. Троцюк Володимир Іванович-"Буйний" він же "Максим", "Старий", "Ая", 1925 року народження, уродженець с. Плоска Рівненського району, керівник Рівненського надрайонного проводу ОУН, українець, з селян-середняків, в підпіллі ОУН з 1943 р. Проводив свою діяльність на території Рівненського, Клеванського районів

[249] Савчин М. Тисяча доріг (спогади) // Літопис УПА. – Торонто-Львів, 1995. – Т. 28. – С. 429-430.

Рівненської області та Олицького району Волинської області. Забезпечував усім необхідним Н. Хасевича та його учнів. Підтримував контакт з керівником проводу ОУН на ПЗУЗ В. Галасою- "Орланом".

2. Яцук Іван Прокопович-"Довбуш", "Дуб", 1917 року народження, уродженець с. Голишів Клеванського району Рівненської області, українець, з селян-середняків, в ОУН з 1943 р., керівник Клеванського районного проводу ОУН. Один з учнів Ніла Хасевича.

3. Булакевич Олексій Гаврилович-"Задума", 1924 року народження, уродженець с. Чемерин Олицького р-ну Волинської області, в підпіллі ОУН з 1943 р., осередковий Олицького районного проводу ОУН.

4. Кухарчук Євгенія Тимофіївна-"Мала", 1930 року народження, уродженка с. Плоска Рівненського району, в підпіллі ОУН з 1947 р., друкарка та дружина керівника Рівненського надрайонного проводу ОУН "Буйного".

5. Якимчук Надія Павлівна-"Зіна", "Стара", 1925 року народження, уродженка с. Плоска Рівненського району, з селян-середняків, в підпіллі ОУН з 1945 р., друкарка керівника Рівненського надрайонного проводу ОУН "Буйного"[250].

Фото вбитих 21 лютого 1952 року повстанців з надрайонного проводу ОУН "Буйного". Зліва направо: І. Яцук-"Довбуш", Є. Кухарчук-"Мала", В. Троцюк-"Буйний", О. Булакевич-"Задума".

[250] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 132-141.

У вбитих підпільників було вилучено:

1) автоматів “ППШ” – два; 2) автоматів “ППС” – один; 3) пістолетів “ТТ” – три; 4) пістолетів іноземного виробництва – три; 5) патронів гвинтівочних російських – 120 шт.; 6) патронів автоматних – 205 шт.; 7) націоналістичної літератури та листівок – 15000 примірників; 8) друкарських портативних машинок – дві; 9) радіоприймач “Родіна” – один; 10) комплект батарейок до нього – один; 11) кліше – одне; 12) валиків до кліше – три; 13) набір різців для виготовлення кліше – один комплект. 14) чобіт різних – 6 пар; 15) польових сумок шкіряних – дві; 16) польових сумок кирзових – дві; 17) кобур пістолетних – три; 18) поясних ременів шкіряних – три; 19) шапок різних – три; 20) примус – один та різні документи, бофони ОУН на суму 220 тис. крб., медикаменти, посуд і одяг[251].

Зброя та друкарська техніка, вилучені з криївки “Буйного”.

Утримувачі бункера: Міклашевська Катерина Мойсеївна, 1897 року народження, Міклашевська Марія Дмитрівна, 1928 року народження, Міклашевська Ганна Дмитрівна, 1931 року народження, були заарештовані, а Міклашевський Борис Дмитрович, 1933 року народження, зник.

[251] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-5578. – Арк. 270.

Слід відзначити, що, незважаючи на загалом успішні результати проведеної чекістсько-військової операції, міністр МДБ УРСР М. Ковальчук залишився незадоволений її проведенням, про що свідчать його резолюції, залишені на спеціальному повідомленні. Так, на першій ж сторінці М. Ковальчук написав: "Шевченко В. Г. Операция была организована очень плохо. Кто виноват? Почему не задержали бежавших – бандита и сына хазяйки?" [252].

Далі в тексті, напроти місця, де повідомлялося про участь в операції 9 оперативних працівників МДБ і міліції та 7 солдатів, М. Ковальчук зробив помітку: "Почему так мало?".

Після абзацу в тексті, де йшла мова про те, що чотири підпільники були вбиті, а два втекли, М. Ковальчук зазначив на полях: "Это все происходило днем!". Навпроти абзацу доповідної, в якому повідомлялось про арешт жінок – утримувачів бункеру, М. Ковальчук відзначив: "Был еще сын, где он?".

Найбільш правдоподібно перебіг операції з ліквідації "Буйного" описує її безпосередній учасник собаковод райвідділу МДБ Бицько[253]. Його спогади істотно відрізняються від офіційної доповідної і виглядають так: "Стало ізвєстно, що в одном мєсттє є схрон. Прийшли. Якась землянка. Два маленьких віконця. Комин. Внутрі – тіснота. Піч, ліжко. На ліжку ойкає бабка. В кутку брудні баняки, відра. Над відром дівчина чистить зуби. Ще з ними живе хлопець, але десь з дома ушов. Куди не ткнеш загостреним прентом – стіна. В пол – не йде. Наїхало нас много. МГБ, міліція. Начальнік подраздєлєнія МГБ махнул рукой: "Што-то нє то...". Забрав своїх і подався під горб у село. А я думаю: "Стой... В печі стоїть величезна – я єщьо такой нє відєл – пательня. Нажарене свіже сало. Больше мяса. Чєловєк на восєм. А на дворі висить шесть комплєктов мужского белья. Що, це все хлопцеве?"... І я начал прідівляцца. Кругом землянки – снєг. Біло. Але в одному уголку возлє землянки нєбольшой бугорок, присипаний снігом. А в сєрьодке нєбольшая... што-то вродє ямкі в снєгу. Я туда собаку. Она понюхала і давай лапами дерти. А земля мерзла, нічого не получаєцца. Тогда кажу одному нашому: "Бєрі кол і забивай". Б'є – кол не йде. Мерзло. Но він б'є. І тут ще раз тільки вдарив – зриваєцца граната. А дальше – автоматні очєрєді. Ми – хто куда. Дивлюсь із землянки Гладун прямо через окно головою. Пробіл

[252] Шевченко В. Г. – на той час заступник міністра МДБ УРСР, генерал-майор. Влітку 1952 р. через втечу М. Матвієйка був звільнений з посади, понижений у званні до полковника, призначений начальником УМДБ по Львівській області. У 1970-ті рр.. керував курсами підготовки чекістів у Києві (згодом на їх базі постала Національна академія СБ України).

[253] Вони передані у тексті мовою оригіналу.

рами. Окно теліпаєцца на шиї. А он з окном на шиї ползаєт по снігу. Лице порізане, йде кров. А кругом свистять кулі, стрілянина. Загорівся недалеко стог соломи. У мене только пістолет. Я із собакою і солдатіком, що їв м'ясо із Гладуном, лягли в яку-то канаву. Із села почали возвращатись солдати – почули бой. А тут тільки пулі свистять. Бандєровци началі із землянки вискакувать. Било їх шесть. Чєтирє мужика і дві дєвки. Одна ушла, скрилась за димом. А один через нас із солдатіком і тоже ушол. Правда, ранєн. Пошол я по слєду. А он дошол до скирти, де колхознікі бралі солому, взяв намощені соломой сані, і только його бачили... А дєвку собака нашла в желєзнодорожной будкє. Отстрєлівалась. Там її і унічтожилі..."[254].

Отже, після знищення співробітниками МДБ В. Троцюка-"Буйного" та Я. Ковжука-"Тараса" Ніл Хасевич залишився без підтримки і без бази, на яку він міг би опертись у своїй роботі. Допомогти йому могли тільки "Назар", що міг зв'язати "Зота" з крайовим провідником "Орланом" або окружним провідником "Уліяном", та провідник Цуманського надрайону "Красько".

Цуманський надрайонний провідник П. Ксензук-"Віктор".

Обставини, які призвели до загибелі повстанського художника розкриває повідомлення начальника УМДБ в Рівненській області полковника Решетова за № 639 від 11 березня 1952 р. "Про ліквідацію члена крайового проводу ОУН на ПЗУЗ – "Зота", він же "Рибак"[255].

У документі йдеться про те, що в ході оперативних заходів УМДБ по Рівненській області з розшуку підпільників ОУН, було ліквідовано керівника Рівненського надрайонного проводу ОУН "Буйного" з охороною та вилучено значну кількість підпільних документів.

Після детального аналізу вилучених матеріалів чекістами було встановлено, що неподалік від місця загибелі "Буйного" в селах Сухівці, Радухівка, Жуків, Дерев'яне, Голишів, Новосілки, розташованих на стику з Рівненським та Острожецьким районами Рівненської області, повинен переховуватись член крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Ніл Хасевич-"Зот", він же "Рибак". Бункер, в якому перехо-

[254] Бабій С. Волинські дзвони. – Дубно, 1994. – с. 29-30.

[255] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 145-163; Арк. 164 (пакет з фото).

вувався В. Троцюк, був обладнаний восени 1950 р. З осені 1950 р. до весни 1951 р. в ньому переховувався Ніл Хасевич з одним невідомим підпільником, а з осені 1951 р. до 21 лютого 1952 р. – надрайонний провідник "Буйний" разом з своєю групою.

З вилучених чекістами у криївці В. Троцюка листів Ніла Хасевича, датованих січнем 1952 р. та свідчень Міклашевських стало зрозуміло, що цей бункер раніше належав саме Хасевичу, і без його дозволу ніхто не повинен був його використовувати, оскільки він сам хотів переховуватись тут взимку 1951-1952 рр. Оскільки В. Троцюк-"Буйний" з іншими підпільниками зайняли цей бункер самовільно, без дозволу Хасевича, останній такими діями залишився вкрай незадоволений і у зв'язку з цим надіслав згаданого листа: "... Криївка, про яку йде мова, знаходилась і знаходиться нині в моєму підпорядкуванні і я ні Вам, ні будь-кому іншому її не передавав. Про її місцезнаходження Ви дізналися випадково, у зв'язку з дорученням підтримувати зі мною зв'язок та забезпечити мене новим приміщенням необхідним для життя. Тому ви не мали жодного права розпоряджатися нею та вміщати в неї підпільників, і тому Ви повинні були дотримуватися хоча б цієї моєї цілком законної вимоги. Ви зайняли її самочинно, без моєї згоди і навіть потаємно від мене. Вам слід звільнити її і побути півтора тижня нагорі до зустрічі з "В"..."[256].

Зміст листа доводив, що Н. Хасевич вважав окремі дії В. Троцюка неправильними, і був вкрай стурбований тим, що такі дії могли призвести до розконспірації не лише самого бункера, але й території, на якій цей бункер знаходився.

З цього питання Н. Хасевич писав В. Троцюку наступне: "... Я керуюсь тільки бажанням не допустити розконспірації території та криївки, щоб убезпечити людей... Ви поступили неправильно, не звернувши увагу на мої вимоги. Ви легкодумно поставилися до вимог конспірації. Ви, всупереч здоровим міркуванням, направили в криївку всю свою орду, чим розконспірували її перед всіма ними і місце криївки, яка Вам не належить, і спосіб її маскування, а їх всіх

[256] Оригінали листів Н. Хасевича до В. Троцюка виявити поки що не вдалося. Тому тут і далі в тексті подано переклад українською мовою з тексту, наведеного в спеціальному повідомленні УМДБ в Рівненській області. Бункер Хасевича на три тижні у листопаді-грудні 1951 року зайняв крайовий провідник В. Галаса-"Орлан". Тільки в середині грудня "Орлан" перейшов зимувати в іншу криївку у селі Старожуків. На терені Клеванського району на той час скупчилось досить багато керівників: крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ В. Галаса-"Орлан" з дружиною, Н. Хасевич-"Рибак" з охороною, колишній шеф зв'язку крайового проводу І. Власюк-"Назар" з двома бойовиками "Сірком" і "Хмарою" мав криївку у селі Новостав, надрайонний провідник В. Троцюк-"Буйний", Цуманський надрайонний провідник П. Ксензук-"Віктор", районний провідник "Довбуш".

розконспірували перед господарями… Виходить якось не так. Мене під приводом небезпеки терміново перетранспортували у непридатну та необжиту криївку, а самі зі своєю "армією" сіли в мою…"[257].

Крім того, Н. Хасевич у своєму листі звинувчував "Буйного", що останній прислав до нього на зимівлю молодого бійця "Гната" і, будучи невдоволеним, писав: "…Посилаючи до мене друга "Г" Ви посилаєтесь на домовленість з відомою нам авторитетною для нас орг. людиною, але він мені про це нічого не писав…"[258]. З цього ж листа було видно, що разом з Н. Хасевичем переховувались два підпільника "Гнат" і "П", які, як писав Хасевич, "працюють та вчаться". Художник не знав, що його криївка стала тимчасовим прихистком для крайового провідника "Орлана" та його пораненої дружини Марічки. Відповідно, його відвели у іншу, менш придатну для роботи криївку.

Зважаючи на отриману з листа інформацію, у селах Сухівці, Радухівка, Жуків, Дерев'яне, Голишів, Новосілки, розташованих на стику Рівненського та Острожецького районів Рівненської області, були активізовані заходи з розшуку Н. Хасевича та підпільників, які переховувались з ним.

Чекісти також встановили, що окрім Н. Хасевича, В. Троцюка та інших підпільників, на території сіл Дерев'яне, Сухівці, Радухівка, Жуків, Голишів, Білів, Новосілки Клеванського району; Пітушків, Довгошиї, Річище, Тушебин Острожецького району; Зарицьк та Підгірці Рівненського району; Метельне та Личани Олицького району Волинської області переховуються інші підпільні групи, серед яких їх найбільше цікавили крайовий провідник В. Галаса-"Орлан" та невідомий їм керівник підпілля "В"[259].

Підтвердження своїх припущень вони почерпнули з листа Н. Хасевича до В. Троцюка: "…Також я Вам рекомендував не вміщати додатково в криївку нікого і не скупчувати великої кількості організаційних людей, де працює "В" та його люди…"[260].

Згодом у іншому листі Н. Хасевич повторно писав: "…Я рекомендував Вам не збирати там, де працює "В", великої кількості людей, особливо не причетних до цієї роботи. Щоб допомогти Вам я запропонував "В" дати Вам нове місце для криївки, тому що знав, що ве-

---

[257] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 145-163.

[258] Там само.

[259] Автори припускають, що це Цуманський надрайонний провідник П. Ксензук-"Віктор", який користувався псевдонімами "Красько", "В-Р", "В", "Онишко" і у 1951 році підтримував зв'язок з Н. Хасевичом-"Зотом" та "Буйним". Був довіреною особою крайового провідника В. Галаси-"Орлана".

[260] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 145-163.

лика кількість людей утруднює роботу та конспірацію... Тепер, коли Вам припекло, даєте до "В" додатково людей, згрупували там багатьох і тим самим збільшуєте шанси на провал всього і всіх..."[261].

На думку чекістів, з листів Н. Хасевича до В. Троцюка-"Буйного" випливало те, що неподалік від них знаходиться керівник ОУН "В". Окрім того, на цій території переховувався і В. Галаса-"Орлан", якого чекісти називали оперативною кличкою "Кріт". З вилученого у того ж таки В. Троцюка листа В. Галаси-"Орлана" на адресу загиблого керівника Острожецького районного проводу ОУН Я. Ковжука-"Тараса" видно, що В. Галаса постійно підтримував контакти з провідниками "В", "Тарасом" та іншими керівниками підпілля у цьому регіоні. Він писав Я. Ковжуку: "...Я вже кілька разів повідомляв, щоб Ви нічого не купували для мене. Як же це може бути, щоб спеціально направляти людину за тим, та ще й обов'язково за таким кольором матеріалу... Я такого доручення не давав і так питання не ставив. Виходить, що вам "В" погано про це передав... Якщо маєте кальку, то вишліть хоча б тисячу-дві, тому що я маю лише 500 штук і не можу дістати. Поки що Ви єдине джерело до цього..."[262]. Зважаючи на те, що В. Галаса називав Ковжука єдиним джерелом для отримання кальки, то, ймовірно, він переховувався недалеко від нього.

Співробітники МДБ від агентури отримали інформацію про те, що в листопаді-грудні 1951 р. у селах, розташованих на стику Клеванського, Острожецького і Олицького району підпільниками ОУН здійснювалася заготівля на зиму високоякісних продуктів харчування подібно до того, як це робилося восени 1950 року в районі 7-8 км. від села Борохів Теремнівського району Волинської області, де в той час переховувався В. Галаса-"Орлан".

У зв'язку з цим, УМДБ по Рівненській області направило до цих районів додаткові оперативні підрозділи та збільшило кількість військ, з метою розшуку укриття В. Галаси-"Орлана", Н. Хасевича-"Зота", провідника "В" та інших підпільних груп.

Зокрема, для координації цих заходів в села Сухівці, Радухівка та Новосілки була направлена оперативна група в складі капітана Стекляра, оперуповноваженого Клеванського райвідділу МДБ капітана Маркєлова та оперуповноваженого Ніжинського райвідділу УМДБ Чернігівської області старшого лейтенанта Мудрицького. Оперативна група спочатку виїхала у Радухівку, щоб затримати Бориса Міклашевського, який з'явився у сільську раду і отримати інформацію від діючої агентури.

---

[261] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 145-163.

[262] Там само.

4 березня 1952 р. о 0 год. 30 хв. дільничний уповноважений міліції по с. Сухівці Дмітрієвцев повідомив оперативну групу, що вночі 3 березня 1952 р. на хуторі с. Сухівці в будинку місцевого мешканця Лаврентія Стацюка невідомий підпільник поранив у ногу районного уповноваженого міністерства заготівель Миколу Радиловця[263]. При цьому Радиловець зумів заволодіти автоматом підпільника. Сам підпільник втік з місця сутички. М. Радиловець згодом пояснив слідчому, як все сталося: "3 березня 1952 року увечері я знаходився на засіданні правління колгоспу "ім. Леніна" у селі Сухівці Клеванського району. Засідання закінчилося пізно, десь о 12 ночі... я разом з заступником директора Клеванського маслозаводу Чорним пішли ночувати до Лавріна Стацюка, бо його хата знаходиться недалеко від колгоспної контори.

Підійшовши до його хати, я виявив, що вхідні двері відчинені... через сіни я зайшов у кухню. У хаті було темно і я запитав: "Де господар, чому темно?" Але мені ніхто не відповів. Тоді я пішов у іншу кімнату. Як тільки я підійшов до кімнатних дверей, друга половина яких була відчинена, назустріч мені звідкись збоку вийшов чоловік, який спрямував мені в груди автомат. Оскільки ніч була місячною і місячне світло освітлювало кімнату через вікна, то я встиг роздивитись, що це був чоловік нижче середнього зросту з автоматом ППС[264].

Коли він наставив мені автомат в груди, я схопив його за дуло і пригнув униз. Він вистрелив і поранив мене у лівий бік. Я рвонув автомат до себе, вирвав його і вибіг з ним у двір. Чорний, який прийшов зі мною, знаходився у дворі. Я підбіг до нього і сказав, що мене поранив бандит ОУН в бік... Чорний взяв мене під руку і ми пішли з ним у сільраду, де повідомили про те що сталося голову сільради Попова, а він повідомив дільничному уповноваженому міліції Хохлову. Потім мене на підводі відвезли у лікарню"[265].

---

[263] Радиловець Микола Панфілович, 1923 року народження, народився в с. Букча Турівського району Поліської області, білорус, член ВЛКСМ з 1945 року, освіта 7 класів, проживав у Клевань 1, працював у той час агентом Клеванського районного представництва міністерства заготівель.

[264] Невідомим підпільником був колишній шеф зв'язку крайового проводу І. Власюк-"Назар". За спогадами дружини В. Галаси-"Орлана" М. Савчин, бункер "Зота" усім необхідним забезпечував саме "Назар". "Коли МДБ викрило криївку Буйного, Назар хотів перевірити, яка ситуація біля Зота, чи все там гаразд. Тільки що він увійшов у хату, як за ним зайшов озброєний уповноважений. Обидва, заскочені, зчепились за зброю. Позмагались й вискочили з хати". Див. Савчин М. Тисяча доріг (спогади) // Літопис УПА. – Торонто-Львів, 1995. – т. 28. – с. 418; Що це був саме "Назар" підтверджує і Б. Стекляр. Див. Гладков Т. Инициалы под лупой // Со щитом и мечом. – Львов, 1988. – с. 84.

[265] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-10096. – Арк. 150-154.

Садиба Лавріна Стацюка, де була облаштована криївка Н. Хасевича.

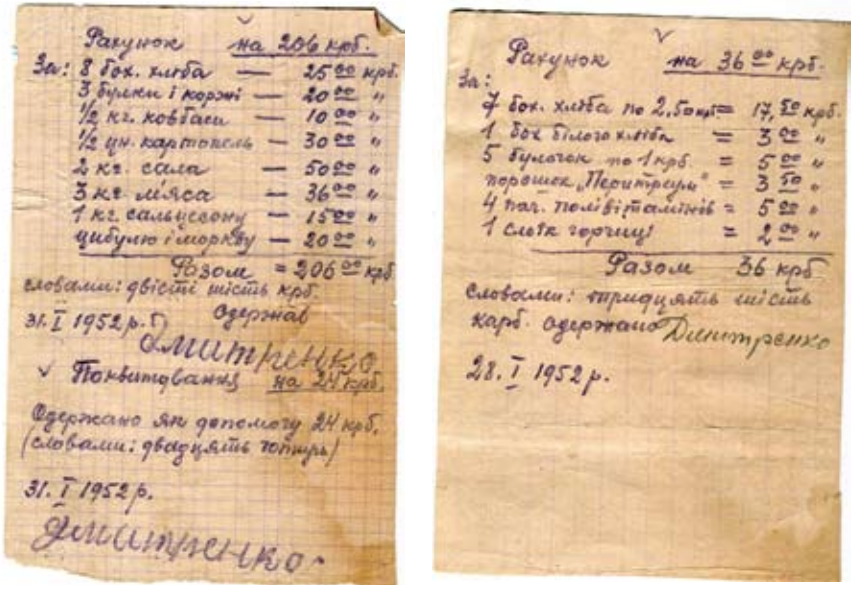

Рахунок на 206 крб.
За: 8 бох. хлеба — 25.00 крб.
3 булки і коржі — 20.00 „
1/2 кг. ковбаси — 10.00 „
1/2 цн. картоплі — 30.00 „
2 кг. сала — 50.00 „
3 кг. м'яса — 36.00 „
1 кг. сальцесону — 15.00 „
цибулю і моркву — 20.00 „
Разом = 206.00 крб
словами: двісті шість крб.
31. I 1952 р. Одержав
Дмитренко

Поквитовання на 24 крб.
Одержано як допомогу 24 крб.
(словами: двадцять чотири)
31. I 1952 р.
Дмитренко

Рахунок на 36.00 крб.
За:
7 бох. хлеба по 2,50 = 17,50 крб.
1 бох білого хлеба = 3.00 „
5 булочок по 1 крб. = 5.00 „
порошок „Перитрум" = 3.50 „
4 пач. полівітамінів = 5.00 „
1 слоїк горчиці = 2.00 „
Разом 36 крб
словами: тридцять шість карб. одержано Дмитренко
28. I 1952 р.

Поквитування за закуплені продукти харчування, написані Н. Хасевичем та підписані Л. Стацюком.

Оскільки з оперативною групою на той час військ не було, капітан Стекляр разом з оперативними працівниками Маркєловим та Мудрицьким захопили з собою дільничного міліціонера Дмітрієвцева, старшого групи охорони громадського порядку в селі Радухівка – Довганя та в с. Сухівці голову колгоспу "ім. Леніна" – Токаря з секретарем партійної організації колгоспу Домбровським і негайно вирушили на місце події[266]. "У колгоспників були мисливські рушниці, у голови колгоспу старенький наган. Разом з ними чекісти підійшли до садиби Стасіва[267]. Годинник показував п'ять ранку, але було ще зовсім темно. За командою капітана хату і надвірні будівлі оточили, взяли під приціл двері та вікна"[268].

Учасник тих подій парторг колгоспу Домбровський[269] розповів: "Увечері 3 березня у нас було засідання виконкому сільської ради, де були я, голова колгоспу Токар. Агент міністерства заготівель Радиловець Микола та інші. Засідання закінчилось дуже пізно і ми розійшлись по хатах... Про поранення Радиловця нам повідомив міліціонер Хохлов, який одразу прийшов до голови колгоспу Токаря. Ми організували підводу і відправили Радиловця в Клевань. Він нам розповів, що сталося... Потім ми викликали оперативну групу МДБ, яка знаходилась у селі Радухівка. Вони швидко до нас прибули в колгоспну контору. Прибули до нас капітан Стекляр, капітан Маркєлов, дільничний міліціонер села Радухівка і командир групи охорони громадського порядку цього села. Всі разом ми пішли до Стацюка Лавріна. Коли ми прийшли до нього додому, то застали тільки господаря, а дружини і сина вдома не було. Він пояснив, що після сутички вони одягнулись і кудись пішли...

Стацюк повідомив, що оунівець прийшов у хату перед Радиловцем всього за кілька хвилин. Хто він такий, Лаврін не знає. На наші вимоги показати, де переховуються бандити, Стацюк відповідав, що у його господарстві ніхто не переховується... Ми організували пошуки бандита, який втік по його слідах, але безрезультатно"[270].

Директор місцевого колгоспу Токар[271], який прибув на місце сутички разом з усіма, пізніше розповів, як свідок слідчому, що коли

[266] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 145-163.

[267] У спогадах Б. Стекляра прізвище "Стацюк" перекручено на "Стасів".

[268] Гладков Т. Инициалы под лупой // Со щитом и мечом. – Львов, 1988. – с. 85.

[269] Домбровський Володимир Климентійович, 1925 р. н., народився в с. Верхнячка Христинівського району Київської області, член ВКП(б), освіта середня, заступник голови колгоспу ім. Леніна села Сухівці.

[270] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-10096. – Арк. 142-149.

[271] Токар Іван Трохимович, 1919 р. н., уродженець села Нижня Ланка Карловського району Полтавської області, кандидат в члени ВКП(б), освіта 7 класів, голова колгоспу ім. Леніна села Сухівці.

співробітники МДБ розпитувати Стацюка про поранення Радиловця, то він пояснив, що коли всі вже полягали спати, у хату несподівано зайшов невідомий бандерівець. Двері відчинив сам. Смикнув сильно за засув на дверях і зайшов. За ним майже одразу з'явився Радиловець... Відбулась сутичка, невідомий згубив шапку і втік у вікно. Лаврін Стацюк одразу віддав знайдену шапку[272].

Оперативна група ретельно оглянула місце події, але жодної зачіпки чи серйозного речового доказу не знайшла. Капітан Стекляр негайно доповів про сутичку між Радиловцем та невідомим начальнику Клеванського райвідділу МДБ підполковнику Алєксєєву, який для надання допомоги оперативній групі з розшуку зниклого підпільника направив групу оперативних працівників райвідділу з розшуковою собакою. Однак організовані пошуки втікача результатів не принесли, оскільки його слід був занесений снігом.

Оперативники припускали, що в господарстві Стацюка могли переховуватися підпільники, тому вирішили вжити заходів до розшуку дружини Лавріна – Єфросинії Стацюк. Вона була затримана о 6.30 ранку 4 березня 1952 р. в будинку мешканки с. Сухівці Ніни Логвин. На допиті Є. Стацюк тривалий час вперто заперечувала наявність у її господарстві бункера з підпільниками ОУН. Однак у результаті допиту, який проводили Стекляр та Маркєлов, вимушена була розповісти, що в її клуні є криївка, де переховуються троє бандерівців, серед яких один не має однієї ноги. Голова колгоспу згодом підтвердив це: "На допиті вона довший час нічого не розповідала, але потім зізналась про наявність бункера"[273].

Лаврін (перший з правого боку) та Єфросинія Стацюки сидять у першому ряду. Фото після відбуття терміну ув'язнення.

Парторг Домбровський більш детальніше описав перебіг подій того дня: "Потім ми почали шукати сина і дружину. Стацюка Григорія ми знайшли у

[272] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-10096. – Арк. 135-141.

[273] Там само.

його тітки, яка живе по сусідству, і привели додому. Під час допиту він ні в чому не зізнався. Тоді почали шукати дружину Стацюка Лавріна. Знайшли її в одній хаті на хуторі нашого села. Знайшовши Стацюк Єфросинію, ми її одразу вивели на двір, де капітан Стекляр у моїй присутності почав її розпитувати, що сталося в її хаті і чого вона пішла з дому. Єфросинія сказала, що пішла з дому ввечері і що там сталося вона не знає[274]. Після цього капітан Стекляр і капітан Маркєлов, бачачи, що вона говорить неправду, повели її для допиту в караульне приміщення поруч з правлінням колгоспу. Я з іншими пішов до хати Лавріна, щоб нести там охорону. Вже ранком капітан Стекляр і Маркєлов привели Єфросинію і на моє питання як справи, відповіли, що вона довго все заперечувала, але під їхнім тиском зізналась, що в їхньому хліві є схрон, де переховуються бандити ОУН. Після цього ми оточили хлів і стали чекати прибуття начальника райвідділу МДБ... Через деякий час він прибув із солдатами і ми почали відкривати схрон. Необхідно зазначити, що після того як Єфросинію привели додому і її чоловік почув, що вона розповіла про схрон, то тільки тоді і він погодився показати місце розташування цього бункера, сказавши, що там знаходиться троє... ми захопили Стацюка, щоб він показав місце розташування бункера і відкрив вхід. Він прийшов у хлів показав місце... вхід у бункер був досить добре замаскований і помітити його було неможливо. На рівному земляному покрові він[275] викопав невелику ямку, приблизно на сантиметрів 35 глибиною, а тільки потім був виявлений туго зв'язаний сніп соломи, яким був закритий вхід у бункер. Витягнувши цей сніп, ми кинули в середину бункера кілька гранат і вистрілили туди ракети... через деякий час почали витягувати звідти тіла і речі... Першим витягнули бандита, який був без однієї ноги, а потім ще двох. Крім того, з криївки було витягнуто зброю, і багато різної націоналістичної літератури та оунівських документів... Я бачив бункер зсередини. Стеля схрону була обшита дубовими дошками (штук шість). Точно такі були використані для будівництва хліва Стацюка. Були теж наклеєні шпалери синього кольору з квітковим візерунком"[276].

Офіційна доповідна повідомляє, що клуня одразу була заблокована, про що капітан Стекляр доповів начальнику Клеванського райвідділу МДБ підполковнику Алєксєєву, який разом з 5 солдата-

---

[274] Співробітники МДБ одразу зрозуміли суперечливість свідчень чоловіка і дружини.

[275] Лаврін Стацюк.

[276] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-10096. – Арк. 142-149.

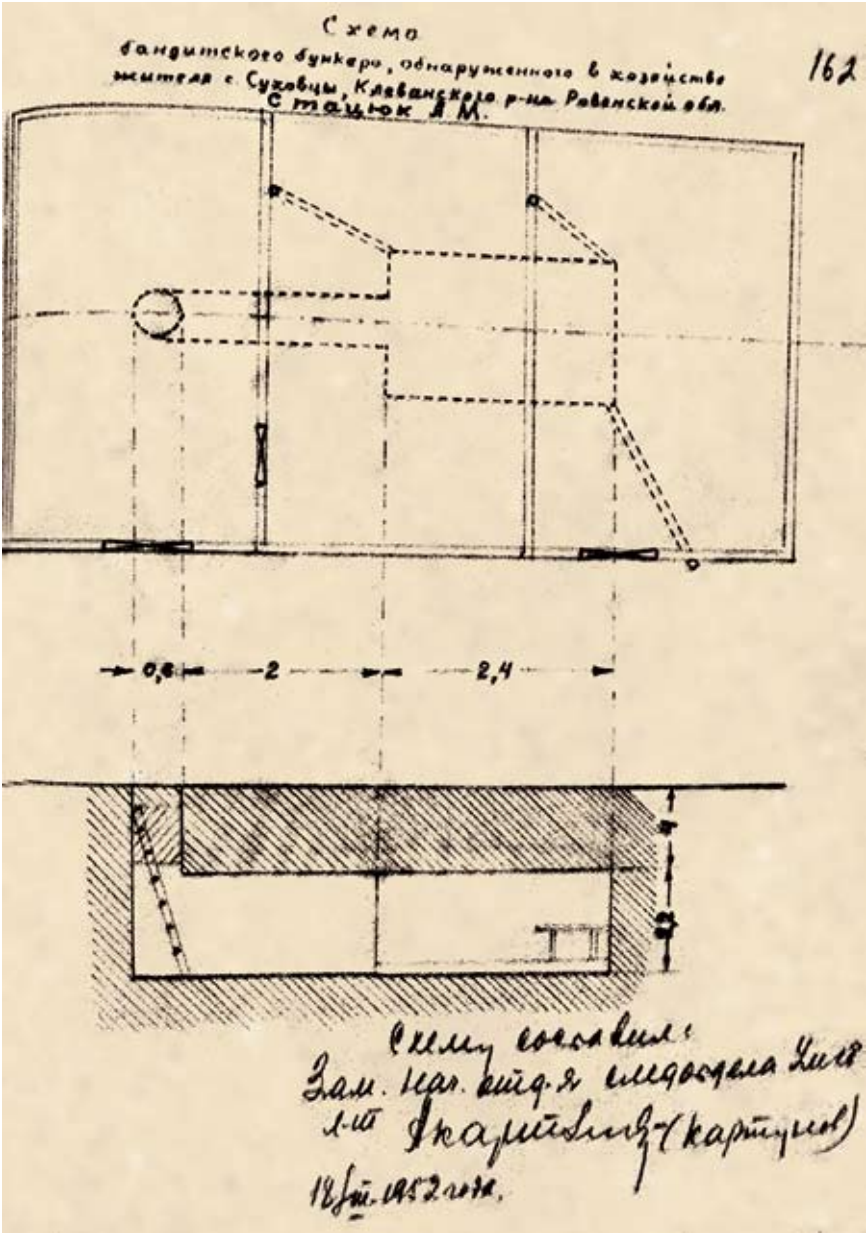

Схема 1. Криївка Н. Хасевича у розрізі.

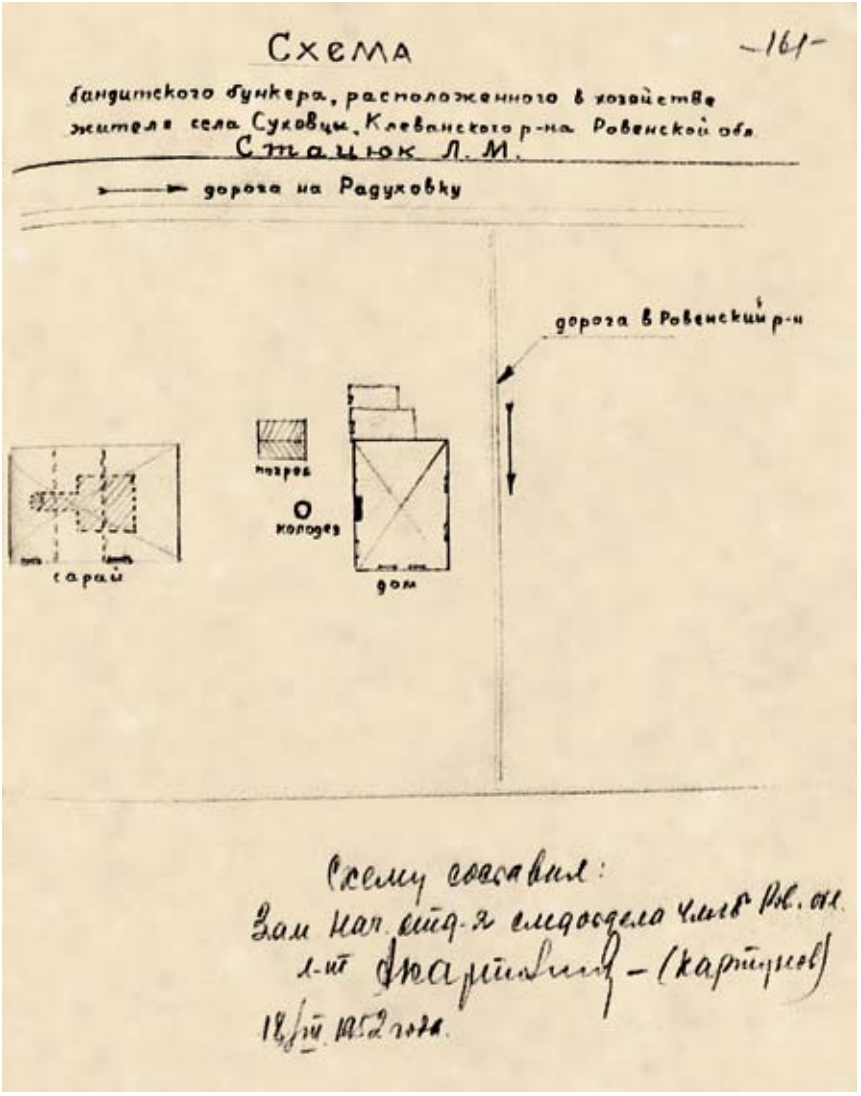

Схема 2. Криївка Н. Хасевича – розташування на місцевості.

ми 4 березня 1952 р. о 12.00 дня прибув на місце виявлення бункера[277]. Зауважимо, що сам Стекляр бункера не штурмував, як пізніше описав це у спогадах, а дочекався солдатів та оперативників Клеванського райвідділу.

Підпільникам було запропоновано здаватися живими, однак вони відмовилися, підпалили криївку і знищили чимало документів. У зв'язку з цим оперативною групою до бункера через вентиляційний отвір було вкинуто дві гранати та здійснено два постріли з ракетниці. У результаті цього один підпільник був вбитий, а два інших відмовились здаватися і застрілились[278].

Б. Стекля описав ці події так: "– Виходьте! Інакше закидаємо гранатами! – крикнув Стекляр. У відповідь – мовчання. Отже, переговори не відбулися. Чекіст витягнув із сумки гранату РГД... знову помах руки. Сержант точно на півметра, не вище, підняв важкий люк і одразу опустив... Цього вистачило, щоб кинути у вхідний отвір гранату. Глухо гримнув під ногами вибух... у трьох місцях з-під снігу пробивалися тремтячі на вранішньому сонячному промінні ледь помітні цівки диму – отже, тут сховані виходи хитромудрої системи повітряного забезпечення бункера. У кожний повітряний канал вистрелили димовою ракетою, щоб змусити бандерівців покинути сховище... Живих у бункері не виявилось. При світлі акумуляторного ліхтаря Стекляр побачив три трупи. В одного з них не було ноги – це був Зот. У руці бандит стискав автомат... У трьох приміщеннях бункера Зота було виявлено шість одиниць зброї, ручні гранати, запас їжі, патронів і свічок на кілька місяців, тисячі антирадянських листівок, матриці листівок, інструменти для графічних робіт"[279].

Насправді з бункера було піднято на поверхню три тіла підпільників, дві гвинтівки (одна СВТ з трьома магазинами, а інша – німецький карабін "маузер"), три пістолети ("ТТ", польський "ViS" і револьвер системи "Наган"), 143 набої, 4 гранати Ф-1, чимало підпільних документів та літератури, 14 царських золотих монет вартістю 5 крб. та 1 монета вартістю 10 крб., 7 золотих кришок від годинників, одна золота сережка, 5 інших золотих предметів, золоті перстні, альбом робіт Н. Хасевича з різноманітними антирадянськими листівками, різні кліше та печатки, виготовлені Н. Хасевичем за завданням члена Проводу ОУН В. Кука-"Леміша"[280]. Наявність серед вилученого виробів з золота наводить на думку, що

[277] ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 99 за 1954 р. – Спр. 1. – т. 1. – Арк. 145-163.
[278] Там само.
[279] Гладков Т. Инициалы под лупой // Со щитом и мечом. – Львов, 1988. – с. 85.
[280] Там само.

Ніл Хасевич зберігав частину фінансів крайового проводу ОУН на ПЗУЗ, тобто був своєрідним скарбником. Крім того, у кількох протоколах допитів згадано польову сумку з грошима у сумі 1000 карбованців, але вона чомусь з офіційних актів зникла[281]. Автомат, з якого ніби відстрілювався художник, у доповідній та на фото не виявлений. Отже, це вигадка самого Стекляра, крім того, бункер складався з одного приміщення, а не з трьох. Ось його опис: бункер у довжину мав два метри сорок сантиметрів, у ширину – два, у висоту два метри двадцять сантиметрів; повітря надходило трьома вентиляційними каналами; стеля і стіни бункера обшиті дошками, на які наклеєні шпалери синього кольору з квітами; вхід Г-подібний, округлої форми довжиною два метри; діаметр вхідного отвору, у якому знаходилась невеличка драбина, 60 см; вхід закривався туго зв'язаним снопом соломи, який зверху засипався шаром землі для маскування. Лаврін Стацюк що дві доби відкривав вхідний отвір, щоб провітрити бункер, подати воду і гарячу їжу[282].

Особи загиблих були встановлені. Ними виявились:

1. Хасевич Ніл Антонович-"Бей", "Левко", "Зот", "Рибак", "ЗЗЗ", "КВ-37", "З-14", "85-10", 1905 року народження, уродженець с. Дюксин Деражненського району Рівненської області, українець, з родини священика, з вищою освітою – закінчив Варшавську академію прикладних мистецтв. Керівник технічної ланки при крайовому проводі ОУН на ПЗУЗ. Член УГВР з 1949 року.

2. Мельничук Антон Митрофанович-"Гнат", 1930 року народження, уродженець с. Плоска Рівненського району, українець, з селян-середняків, з середньою освітою, в підпіллі ОУН перебував з вересня 1950 р. До кінця 1951 р. перебував в боївці Рівненського районного провідника ОУН "Матвія". Потім став учнем Н. Хасевича.

3. Антонюк В'ячеслав Романович-"Матвій", "Грім", 1931 року народження, уродженець с. Дядьковичі Рівненського району, в підпіллі ОУН з 1948 р., керівник Рівненського районного проводу ОУН[283].

---

[281] Архів УСБУ в Рівненській області. – Спр. П-10096. – Арк. 215.

[282] Там само. – Арк. 81-82, 114.

[283] Насправді районний провідник ОУН Рівненського району Антонюк В'ячеслав Романович-"Матвій" загинув у с. Дядьковичі 24 березня 1953 року. Ймовірно, з Нілом Хасевичем загинув Ілліч Михайло Павлович-"Павло", 1926 року народження, у підпіллі з 1946 року, родом з села Шпанів Рівненського району. Учасник ліквідації Ніла Хасевича Б. Стекляр подає лише псевдоніми охоронців – "Богдан" і "Павло".

Під № 1 тіло Н. Хасевича-“Рибака”, під № 2 тіло А. Мельничука-“Гната”, під № 3 тіло М. Ілліча-“Павла”.

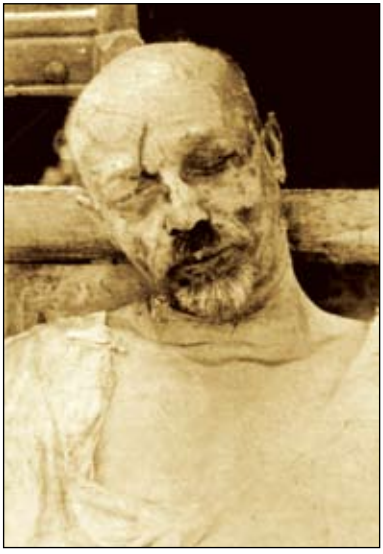

Посмертне фото Ніла Хасевича.

Зброя, вилучена у Н. Хасевича та його охоронців.

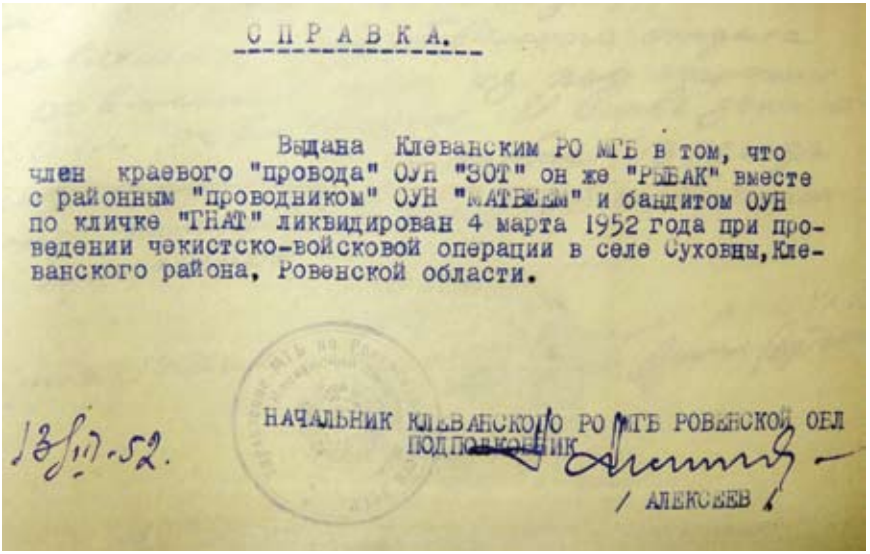

СПРАВКА.

Выдана Клеванским РО МГБ в том, что член краевого "провода" ОУН "ЗОТ" он же "РЫБАК" вместе с районным "проводником" ОУН "МАТВЕЙ" и бандитом ОУН по кличке "ГНАТ" ликвидирован 4 марта 1952 года при проведении чекистско-войсковой операции в селе Суховцы, Клеванского района, Ровенской области.

13/III-52.

НАЧАЛЬНИК КЛЕВАНСКОГО РО МГБ РОВЕНСКОЙ ОБЛ
ПОДПОЛКОВНИК
/ АЛЕКСЕЕВ /

Довідка Клеванського райвідділу МДБ про ліквідацію Ніла Хасевича та його охоронців у криївці, що була розташована у хліві Лавріна Стацюка.

Тіла були завезені у містечко Клевань і виставлені на упізнання. Де пізніше їх закопали невідомо[284]. Родину Стацюків у складі Лаврентія Мойсейовича 1900 р. н., Єфросинії Іванівни 1900 р. н. та сина Григорія 1933 р. н. одразу було заарештовано та після короткотривалого слідства засуджено 10 квітня 1952 року вироком Військового трибуналу військ МДБ Ровенської області по ст. 54-1 “а” на 20 років каторги з конфіскацією майна[285]. Так радянська тоталітарна система намагалась стерти пам’ять про талановитого художника-графіка, справжнього вояка УПА та його побратимів. Намагалась всіма засобами дискредитувати ідею самостійної України, за яку вони боролись. Та не вийшло.

Ім’я Ніла Хасевича почало повертатися з забуття з початком незалежності України. Про нього заговорили журналісти, краєзнавці, історики. Лише мовчали колишні співробітники МДБ. Цікавий випадок стався на початку 90-их років XX-го століття, коли до Во-

[284] Конюх Клеванського райвідділу МДБ Гладун у 90-их рр. XX-го століття сказав, що тіло Н. Хасевича пізніше відвезли у Рівне. Див. Бабій С. Волинські дзвони. – Дубно, 1994. – с. 30.

[285] Родину Стацюків було реабілітовано тільки 27 жовтня 1992 року Прокуратурою Рівненської області.

линського краєзнавчого музею надійшли малюнки художника, які пролежали в архіві колишнього Волинського обласного управління КДБ до того часу, коли Україна стала незалежною державою. Зберігались вони там від 1951 року, з дня, коли були вилучені у художника Волинського облмуздрамтеатру Юрія Миця. Це – ціла галерея портретів, сюжетних творів і краєвидів. Виконані вони простим і кольоровим олівцями, деякі за допомогою дереворитної техніки. Їм властива різноманітність настроїв, безпосередність у змалюванні характеру людини, точність зображуваного.

Наявність малюнків та скомпонованих на їхній основі графічних робіт дає можливість вивчити своєрідну техніку художника: спочатку він робив сюжетні замальовки повстанців та навколишньої природи, а потім об'єднував їх у єдину графічну композицію. Художник дуже любив дерева – розлогі й могутні, таємничий ліс, пагорби та байраки, тихий плин води в озерах. На їхньому фоні зображав постаті незломних повстанців – вояків УПА, життя яких тісно пов'язане з рідною Волинню та Поліссям. А серед них повалене й покручене дерево його долі, долі його родини, друзів по боротьбі, сплюндрованої Батьківщини.

Зберігся і виконаний олівцем у підпіллі "Автопортрет" художника. На глядача дивляться великі очі, повні філософської вистояності, спокою мислення, людини приреченої нести свій хрест до останку. Приреченої боротися з ворогом тільки різцем та долотом, боротися з своїм каліцтвом та вадами характеру тільки душевними муками і випити гірку повну чашу життя до кінця.

Висновки

Постать мистця Ніла Хасевича залишила свій непересічний слід в історії українського визвольного руху XX-го століття. Художнику, який був інвалідом з 17-річного віку (втратив ліву ногу, потрапивши під потяг), довелося працювати у надзвичайно складних умовах збройної боротьби, місяцями не виходячи з криївок, при поганому освітленні та браку повітря, не маючи достатньої кількості дерева та інструментарію для створення дереворитів. Він був найкращим і найталановитішим мистцем підпілля, якого цінували члени проводу ОУН Роман Шухевич, Василь Кук та Василь Галаса. Від української інтелігенції мистець був введений 1949 року до складу підпільного українського парламенту – Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Йому ж випала найпочесніша місія – намалювати ескізи

нагород та відзнак для вояків Української Повстанської Армії та членів Організації Українських Націоналістів, які були затверджені УГВР і передані для виконання за кордон.

Н. Хасевич був не просто технічним виконавцем, який продукував певні серії графічних робіт. Художник підняв на високий мистецькій рівень оформлення підпільних брошур, газет, журналів, листівок. Підібрав кількох талановитих підпільників і передав їм частину знань, якими володів. Тобто, Ніл відбувся ще й як професійний педагог у підпіллі. Його твори були розповсюджені на території всієї Західної України. Підпільні групи несли їх на Житомирщину, Вінниччину, Хмельниччину та Київщину, де роздавали місцевим селянам-колгоспникам та робітникам.

Він знав, що приречений на загибель, але не на забуття. Хоч графічна ланка "Зота" припинила свою діяльність на початку 50-их рр. XX-го століття, але твори художника та його учнів підпільними зв'язками було передано за кордон і вони широко експонувались у середовищі української діаспори. 1952 року у США вийшов альбом "Графіка в бункрах УПА. Альбом дереворитів виконаних в Україні в роках 1947-1950 мистця українського підпілля Ніла Хасевича-"Бей-Зота" та його учнів", який став своєрідним пам'ятником мистцю.

Творчість художника чітко ділиться на два періоди. Період мирний, коли він діяв у складі гуртка "Спокій" і період повстанський, який розпочався з 1943 року і тривав по 1952 рік. На жаль, і до сьогодні не відома кількість виконаних ним графічних творів. У повстанський період мистець, ймовірно, виконав майже три сотні графічних робіт, значна частина з яких загинула під час військово-чекістських операцій і не дійшла до сучасників.

Його ім'я почало повертатися до земляків тільки зі здобуттям Незалежності Україною. На початку 90-их рр. XX-го століття Волинський і Рівненський краєзнавчі музеї провели виставки творів художника, свого часу вилучених співробітниками радянських карально-репресивних органів у вбитих чи захоплених повстанців. Було впорядковано місце загибелі Ніла Хасевича і поставлено спочатку дерев'яний хрест, а згодом гранітний пам'ятник. Київський режисер М. Ткачук відзняв документальний фільм "Здобути, або не бути". З'явились чисельні публікації у періодичній пресі. Але найбільшою вдячністю нащадків є те, що його творами кожен рік ілюструють нові історичні та художні книги про Українську Повстанську Армію.

Пам'ятний знак на місці загибелі повстанського художника Н. Хасевича

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

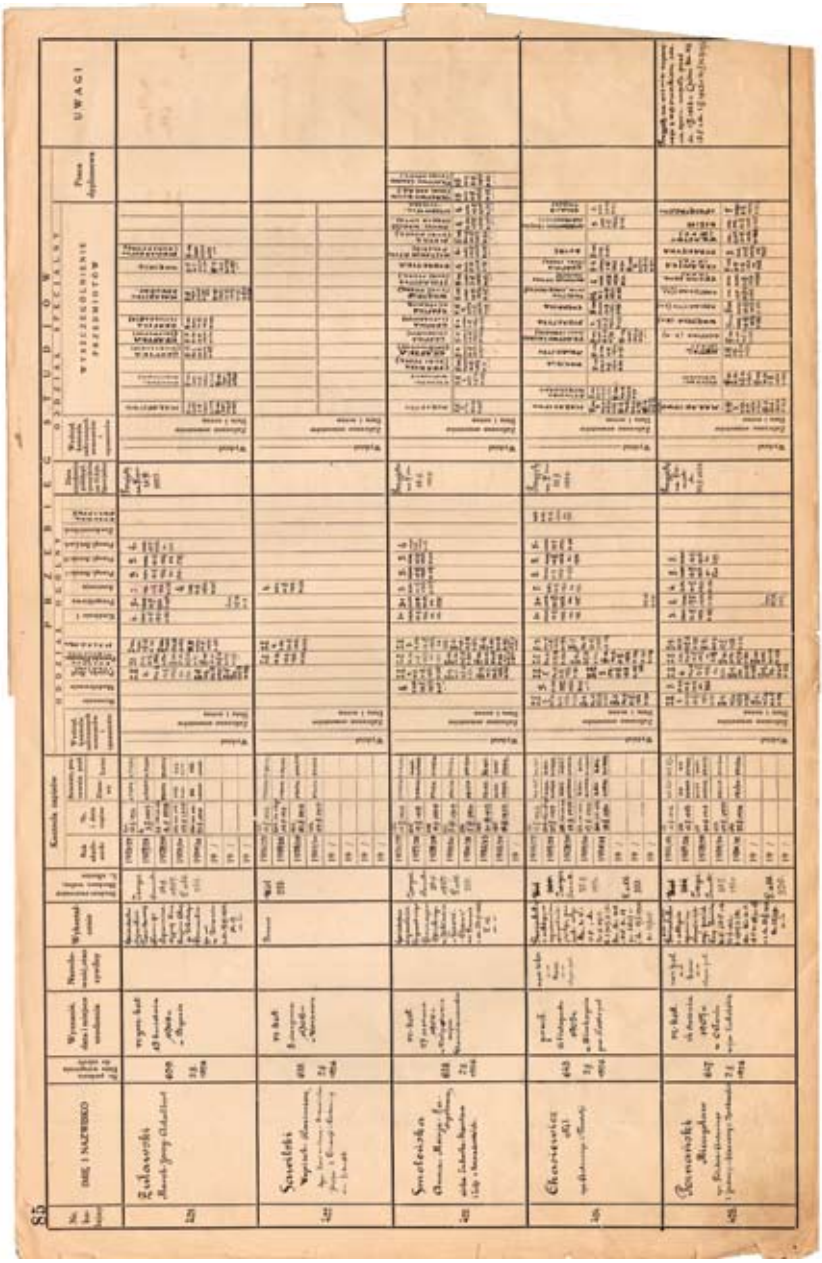

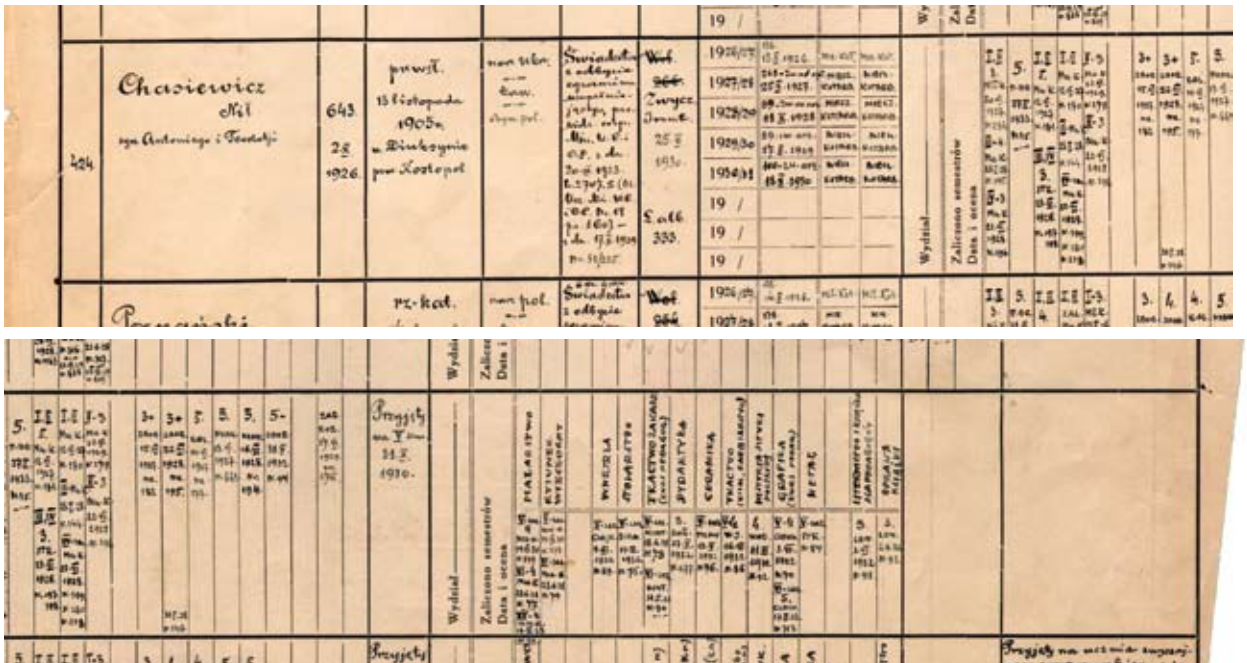

Скан сторінки з реєстру студентів. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві, “Книга навчання у Школі Красного Мистецтва 1922-1936” , арк. 85, поз. 424, Ніл Хасевич. Публікується вперше.

Деталі позиції 424, Ніл Хасевич.

Page of Student Records. Archive of the Academy of Fine Arts in Warsaw, Book of Studies of the School of Fine Arts 1922-1936, p. 85, pos.424, Nił Chasiewicz (Nil Khasevych).

Details of Page of Student Records (424. Nił Chasiewicz).

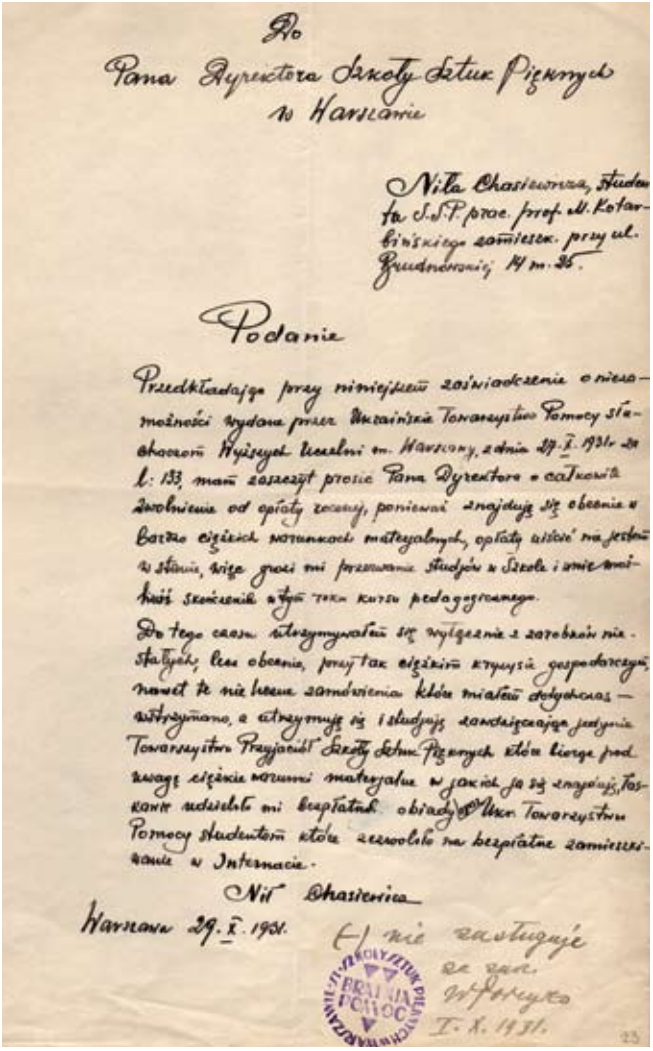

Do
Pana Dyrektora Szkoły Sztuk Pięknych
w Warszawie

Nila Chasiewicza, Studentka S.S.P. prac. prof. M. Kotarbińskiego zamiesz. przy ul. Grudnowskiej 14 m. 25.

Podanie

Przedkładając przy niniejszem zaświadczenie o niezamożności wydane przez Ukraińskie Towarzystwo Pomocy Studentom Wyższych Uczelni m. Warszawy, z dnia 29.I.1931r. za l: 133, mam zaszczyt prosić Pana Dyrektora o całkowite zwolnienie od opłaty czesnego, ponieważ znajduję się obecnie w bardzo ciężkich warunkach materyalnych, opłaty wliczić na jestem w stanie, więc proszę mi przerwać studjów w Szkole i nie wydawać świadectwa z tym tem kursu pedagogicznego.

Do tego czasu utrzymywałem się wyłącznie z zarobków niestałych, lecz obecnie, przy tak ciężkiej sytuacji gospodarczej, nawet te nie liczne zarobkowania które miałem dotychczas — utrzymano, a utrzymuję się i studjuję zawdzięczając jedynie Towarzystwu Przyjaciół Szkoły Sztuk Pięknych które bierze pod uwagę ciężkie warunki materyalne w jakich ja się znajduję, łaskawie udzieliło mi bezpłatnych obiadów Ukr. Towarzystwu Pomocy Studentom które zezwoliło na bezpłatne zamieszkiwanie w Internacie.

Nil Chasiewicz

Warszawa 29.X.1931.

(–) nie zasługuje
ze zał.
Wfotyko
I.X.1931.

23

Лист-прохання Ніла Хасевича до Директора Школи Красного Мистецтва у Варшаві, датований 29.X.1931 р., про цілковите звільнення від річної оплати. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві, Колекція студентських документів. Папка № 60: Хасевич Ніл, арк. 23. Публікується вперше.

Letter from Nil Khasevych to the Director of the School of Fine Arts in Warsaw dated 29.X.1931 requesting a tuition waiver with a handwritten denial on the basis that the student was not worthy of the award. Archive of the Academy of Fine Arts in Warsaw. Student Records Collection. File no. 60: Nil Khasevych, p. 23.

Титульна сторінка звіту з іспиту з рисунку як предмету навчання у середніх загальноосвітніх школах і учительських семінаріях, який відбувся в Академії Красного Мистецтва у Варшаві в академічному році 1932/33". Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві. "Книга записів на академічний рік 1932/33", арк. 34. "…У зимовому семестрі був допущений до іспиту студент Академії п. Хасевич Ніл, якого студії відповідали вимогам студій учителів рисунку і якого Комісія звільнила з практичного іспиту. Дня 24 лютого 1933 р. відбувся писемний іспит для того кандидата на одну з наступних тем: а) з історії мистецтва: "Людина як тема давнього мистецтва", б) з дидактики: "Рисунок як виховний чинник". На засіданні 28 лютого 1933 р. Іспитова Комісія перевірила писемний іспит та одноголосно ухвалила, що п. Хасевич Ніл (спеціяльність – прикладна графіка) здав кінцевий іспит з рисунку з вислідом добрим." Публікується вперше.

Report of the Examination Committee for Teachers of Drawing as a Subject in High Schools and Teachers' Seminaries for 1932/33. Archive of the Academy of Fine Arts in Warsaw, Book of Records for the Academic Year 1932/33, p. 34. "…In the winter semester the Examination Committee waived the practical exam for a student of the Academy, Mr. Khasevych, Nil, whose studies met the requirements for teachers of drawing. A written exam for this candidate took place February 24, 1933 on one of the topics: a) from the history of art – "Humans as a Theme of Old Art": b) from didactics – "Drawing as an Educational Activity". At its meeting February 28, 1933 the Examination Committee after considering the exam voted unanimously to pass Mr. Khasevych, Nil (specialty – applied graphic art) with a grade of 'good'."

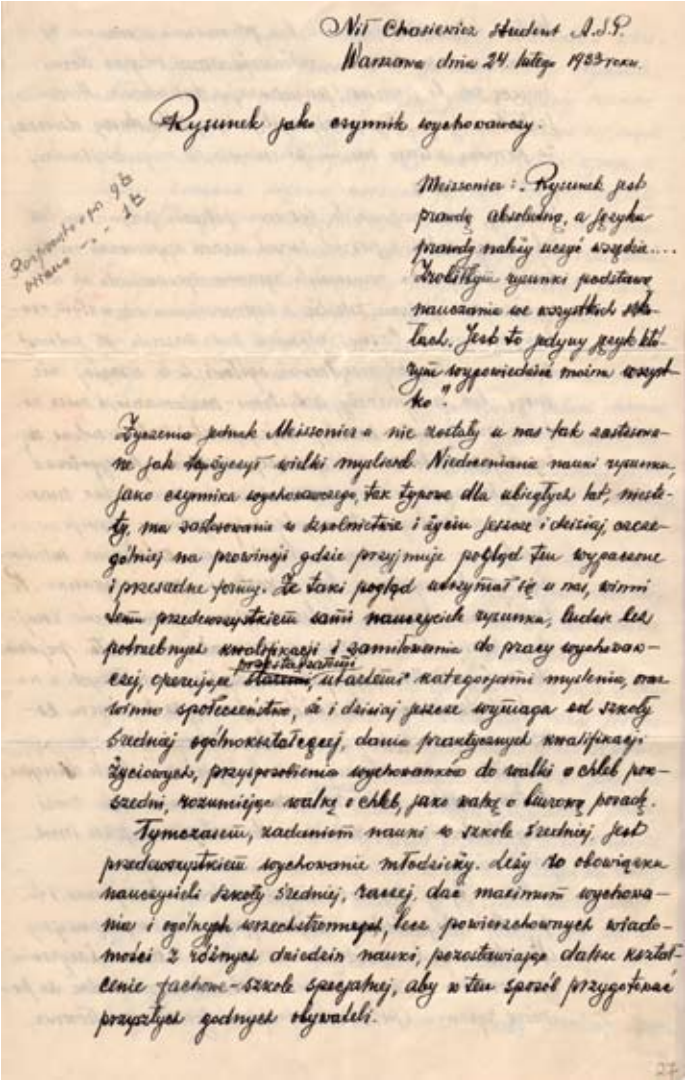

Nil Chasiewicz Student A.S.P.
Warszawa dnia 24. lutego 1933 roku.

Rysunek jako czynnik wychowawczy.

Mizzonica: „Rysunek jest prawdą absolutną, a języka prawdy nabyć uczyć wszędzie.... Zwłaszcza rysunki podstawą nauczania we wszystkich szkołach. Jest to jedyny język który wszędzie moim wszystko".

Życzenie jednak Mizzonica nie zostały u nas tak zastosowane jak tego życzył wielki myśliciel. Niedocenianie nauki rysunku, jako czynnika wychowawczego, tak typowe dla ubiegłych lat, miało, ma zastosowanie w szkolnictwie i życiu jeszcze i dzisiaj, szczególniej na prowincji gdzie przyjmuje pogląd tzw. wyrazowe i przesadne formy. Że taki pogląd odczytał się w nas, wynikiem przedwczorajszego sam nauczyciel rysunku, bucher lecz potrzebnych kwalifikacji i zamiłowania do pracy wychowawczej, operując ~~starzmi~~ przestarzałymi ustaleniami kategoryjami myślenia, zmiana społeczeństwo, a i dzisiaj jeszcze wymaga od szkoły średniej ogólnokształcącej, dania praktycznych kwalifikacji życiowych, przysposobienia wychowanków do walki o chleb powszedni, rozumiejąc walkę o chleb, jako walkę o biurową posadę.

Tymczasem, zadaniem nauki w szkole średniej jest przedwczorajszem wychowanie młodzieży. Dziś to obowiązek nauczycieli szkoły średniej, raczej, dać maximum wychowania i ogólnych wszechstronnych, lecz powierzchownych wiadomości z różnych dziedzin nauki, pozostawiając dalsze kształcenie fachowe - szkole specjalnej, aby w ten sposób przygotować przyszłych godnych obywateli.

27

“Рисунок як виховний чинник”, 24.II.1933 р. Скан писемного іспиту Н. Хасевича, 1 стор. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві, Колекція студентських документів. Папка № 60: Хасевич Ніл, арк. 27-28. Публікується вперше.

“Drawing as an Educational Activity”, 24.II.1933. Scan of N. Khasevych’s written exam for a Teaching Diploma, p. 1. Archive of the Academy of Fine Arts in Warsaw, Student Records Collection. File no. 60: Nil Khasevych, p. 27-28.

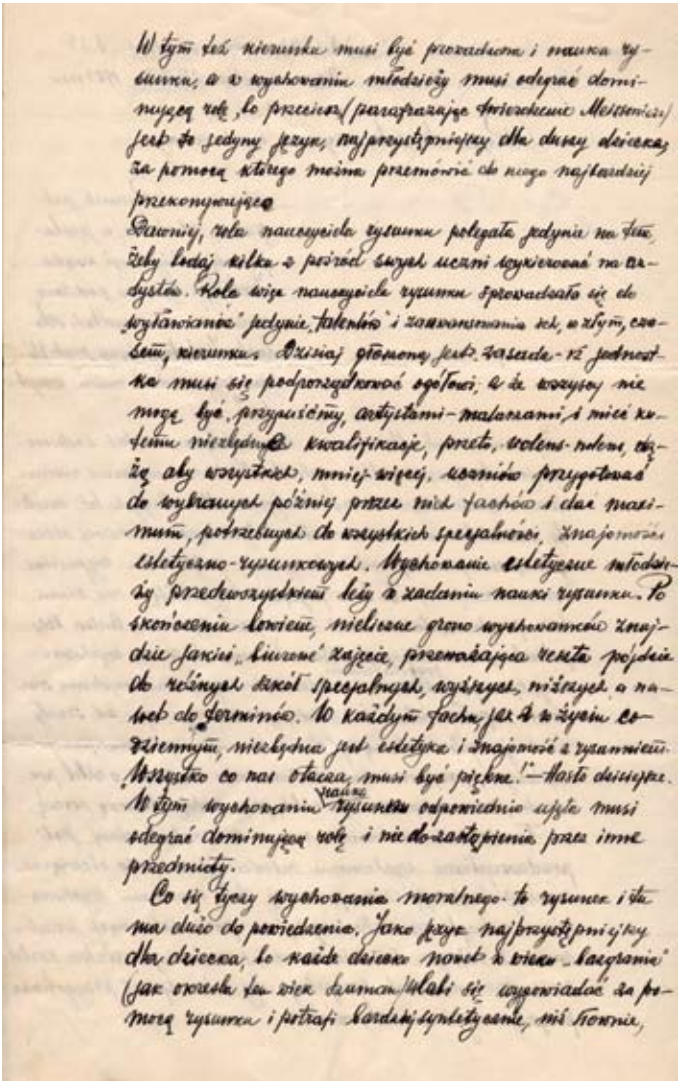

W tym też kierunku musi być prowadzona i nauka rysunku, a w wychowaniu młodzieży musi odegrać dominującą rolę, bo przecież (parafrazując twierdzenie Metternicha) jest to jedyny język, najprzystępniejszy dla duszy dziecka, za pomocą którego można przemówić do niego najlepiej przekonywająco.

Dawniej, rola nauczyciela rysunku polegała jedynie na tem, żeby bodaj kilka z pośród swych uczni wykierować na artystów. Rola więc nauczyciela rysunku sprowadzała się do wyłaniania jedynie talentów i zaawansowania ich, w złym, czasem, kierunku. Dzisiaj głoszona jest zasada - że jednostka musi się podporządkować ogółowi, a że wszyscy nie mogą być przyszłymi artystami-malarzami, a mieć w tem niezbędne kwalifikacje, przeto, wobec tego, chodzi aby wszystkich, mniej-więcej, ogólnie przygotować do wybrania później przez nich fachów i dać maximum, potrzebnych do wszystkich specjalności, znajomości estetyczno-rysunkowych. Wychowanie estetyczne młodzieży przedwszystkiem leży w zadaniu nauki rysunku. Po skończeniu liceum, mieliśmy grono wychowanków znajdzie jakieś biurowe zajęcia, przemawiające reszta pójdzie do różnych szkół specjalnych, wyższych, niższych a nawet do domowego. W każdym fachu jest a w życiu codziennym, niezbędna jest estetyka i znajomość z rysunkiem. Wszystko co nas otacza, musi być piękne!" — Hasło dzisiejsze. W tym wychowaniu rysunku odpowiednio ujęte musi odegrać dominującą rolę i nie do zastąpienia przez inne przedmioty.

Co się tyczy wychowania moralnego, to rysunek i tu ma dużo do powiedzenia. Jako język najprzystępniejszy dla dziecka, to każde dziecko nawet z wiekiem „bazgrania" jak wszyscy ten wiek dziecinny, lubi się wypowiadać za pomocą rysunku i potrafi bardziej syntetycznie, niż słownie,

"Рисунок як виховний чинник", 24.II.1933 р. Скан писемного іспиту Н. Хасевича, 2 стор. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві, Колекція студентських документів. Папка № 60: Хасевич Ніл, арк. 27-28. Публікується вперше.

"Drawing as an Educational Activity", 24.II.1933. Scan of N. Khasevych's written exam for a Teaching Diploma, p. 2. Archive of the Academy of Fine Arts in Warsaw, Student Records Collection. File no. 60: Nil Khasevych, p. 27-28.

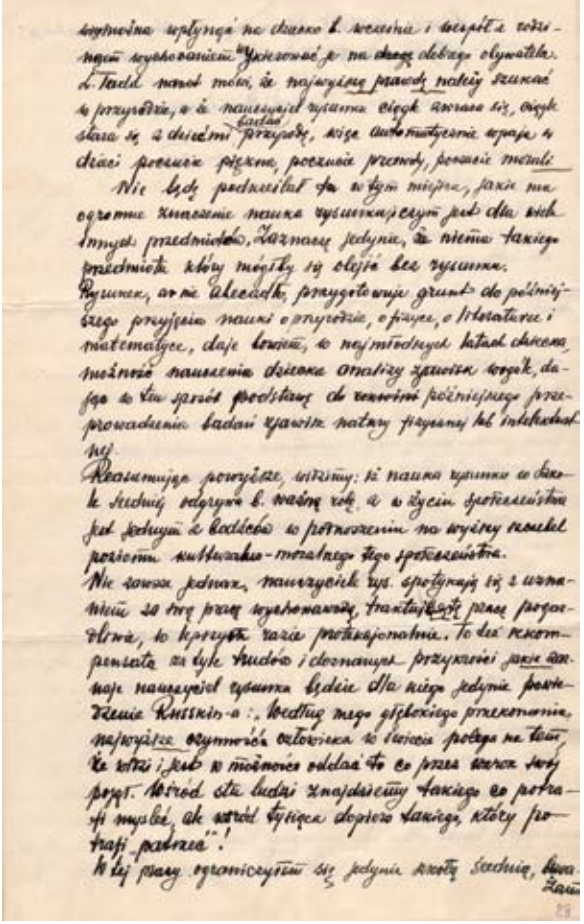

“Рисунок як виховний чинник”, 24.II.1933 р. Скан писемного іспиту Н. Хасевича, 3, 4 стор. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві, Колекція студентських документів. Папка № 60: Хасевич Ніл, арк. 27-28. Публікується вперше.

“Drawing as an Educational Activity”, 24.II.1933. Scan of N. Khasevych’s written exam for a Teaching Diploma, p. 3, 4. Archive of the Academy of Fine Arts in Warsaw, Student Records Collection. File no. 60: Nil Khasevych, p. 27-28.

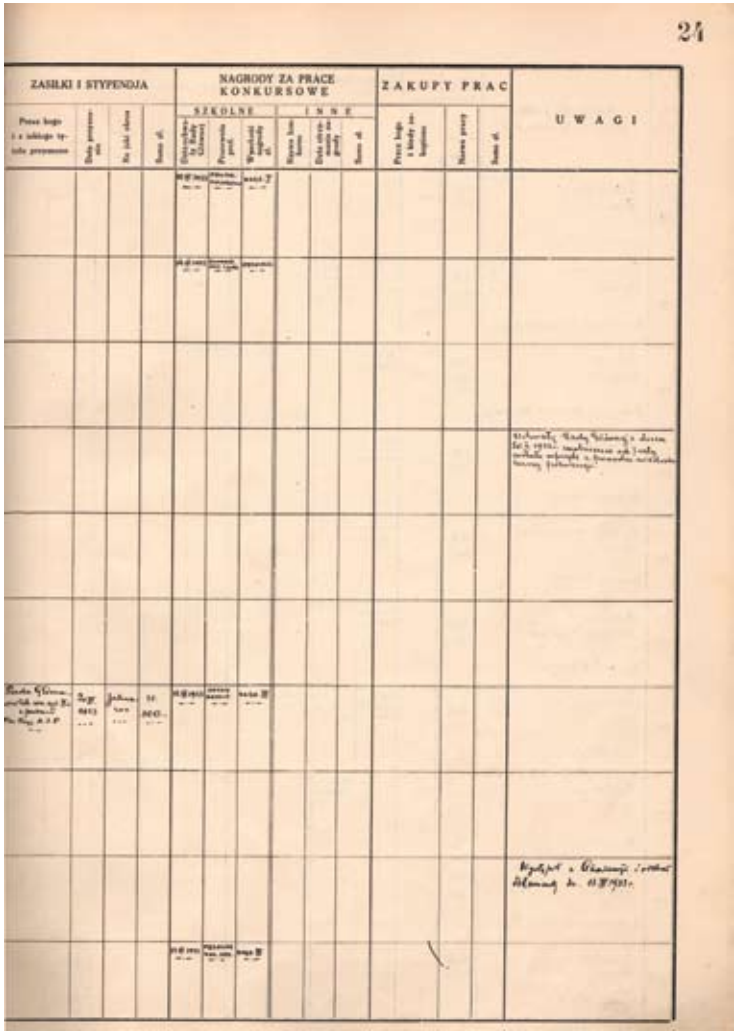

Деталь документу, скан поз. 239, з рубрики “Завваги” зі записом щодо Хасевича: “Залишив Академію, забрав документи дня 13.III.1933.”
Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві. “Книга записів Академії Красного Мистецтва у Варшаві. Академічний рік 1932/33”, арк. 24, поз. 239. Публікується вперше.

Detail of Document Indicating N. Khasevych’s Withdrawal from the Academy. Archive of the Academy of Fine Arts in Warsaw. Book of Records of the Academy of Fine Arts in Warsaw, Academic Year 1932/33, p. 24, pos. 239, Comments Section: “Withdrew from the Academy and took his documents on 13.III.1933”.

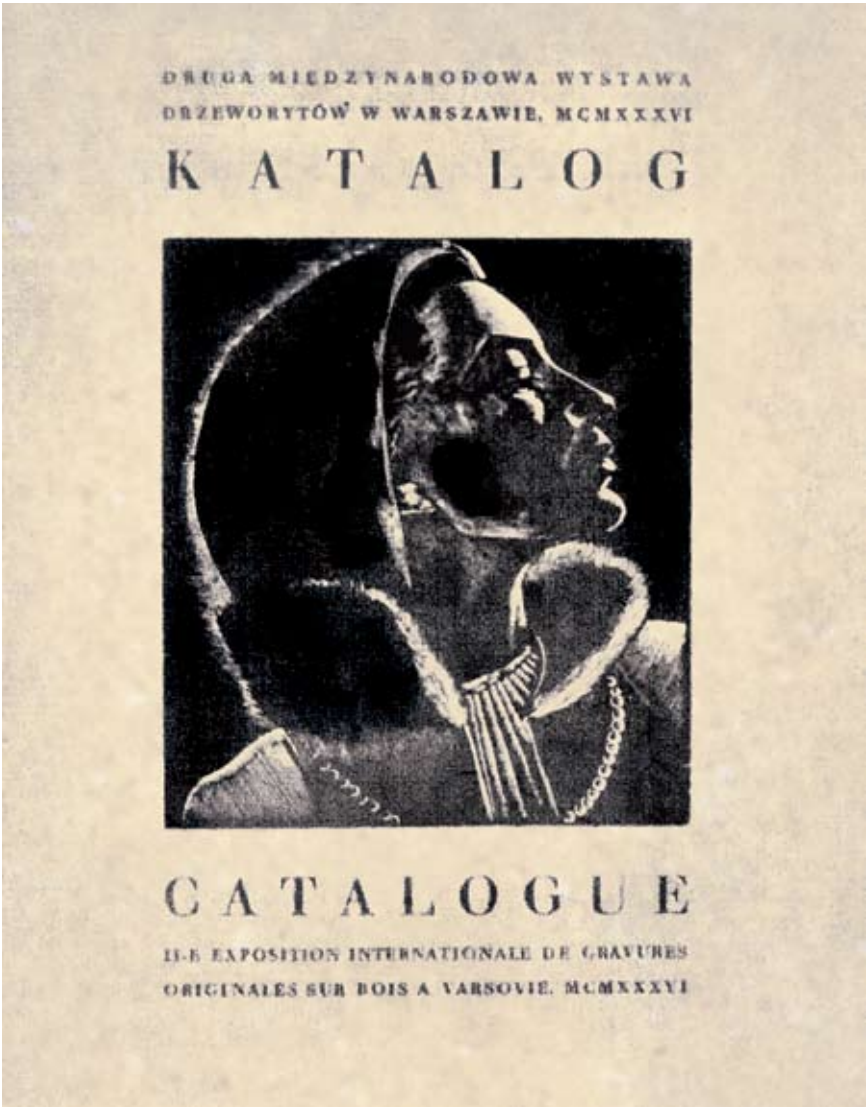

Обкладинка Каталогу
Другої Міжнародньої Виставки Дереворитів у Варшаві, 1936.
Публікується вперше.

Catalogue of the Second International Exhibition of Wood Engravings in Warsaw, 1936.

POLSKA-POLOGNE

BUCZKOWSKI LEOPOLD

Podkamień k. Brodów

320 Woły – Les boeufs .. .. 300 × 250

BUNSCH ADAM

Bielsko, ul. Piastowska 2

321 Głowa* – Tête* .. .. 310 × 240

BURKIEWICZ FRANCISZEK

Poznań, ul. Gen. Chłapowskiego 2

322 Pochód więźniów – Cortège de prisonniers .. 128 × 129

323 Słonim – La cité de Słonim .. .. 106 × 152

324 Bóżnica w Łucku – Synagogue à Łuck .. .. 100 × 146

CHASEWICZ NIŁ

Diuksyn, poczta Deraźne, Wołyń

325 Dziewczyna – Une fille .. .. 225 × 125

326 Ex libris – Ex-libris .. .. 55 × 40

327 Chatka — Petite chaumière .. .. 120 × 80

328 W lesie – Dans la forêt .. .. 95 × 75

CHOŁODNYJ PIOTR

Warszawa, ul. Dantyszka 16

329 Ex-libris – Ex-libris .. .. 48 × 58

330 Czarownica — Sorcière .. .. 55 × 65

37

Стор. 37 Каталогу Міжнародньої Виставки Дереворитів у Варшаві, 1936, де подано список праць Ніла Хасевича. Публікується вперше.

Page 37 of the Catalogue of the Second International Exhibition of Wood Engravings in Warsaw with list of works by Nil Khasevych.

ДОДАТОК 8

Друже “Вороный”[286]

Искренне благодарен Вам за присланные Вами пожелания по случаю рождественских праздников и нового года. Желаю также и Вам сил, здоровья и счастья в 1949 году. Желаю Вам и Вашим сожителям выдержки и успеха в Вашем труде.

Пользуясь случаем, направляю непосредственно в учреждение “ВОСП”[287] заказ на следующую работу:

1. Изготовить отпечаток клише проводника Степана Бандеры в количестве от 5 до 10 тыс. экземпляров (в зависимости от запаса бумаги). Клише проводника Степана Бандеры высылаю вместе с письмом. На отпечатке под портретом нужно сделать надпись: “Степан БАНДЕРА (большими буквами), а под ней внизу “проводник организации украинских националистов”. На второй странице по середине поля указать фирму типографии:

“Издание 1949 ОУН
Типография ОУН им. КЛИМА САВУРА”[288]

С клише высылаю отпечаток клише с расположением надписи на 1 и 2-й страницах.

Одновременно высылаю отпечаток другого клише портрета Степана БАНДЕРЫ с тем расчетом, чтобы Вы знали как нужно поместить подпись под портретом.

2. В “ВОСП” должно быть клише лозунга: “Воля народам, воля человеку”[289]. Клише этого лозунга прошу также отпечатать хотя бы 5000 экз. На второй странице этого отпечатка нужно поместить прилагаемый к письму текст.

---

[286] Лист адресовано Андрощуку Миколі Артемовичу – “Вороному”, колишньому співробітнику референтури СБ проводу ОУН на ПЗУЗ, який у 1948-1949 рр. очолював друкарню ім. Клима Савура.

[287] Ймовірно, мало би бути “КОСП” – крайовий осередок пропаганди.

[288] Радянські документи повідомляють, що Рівненським обласним Управлінням МДБ 8 лютого 1949 року ліквідовано керівника проводу ОУН на ПЗУЗ “Смока”, а 18 лютого ліквідовано друкарню цього ж проводу. Сама друкарня знаходилася поблизу місця переховування тогочасного керівника ОУН на ПЗУЗ Миколи Козака (“Смок”, “Дядя”, “Петро Кучма”, “Вівчар”, “Сергій Хортиця”). “Крім шрифту та обладнання друкарні було вилучено 90 тисяч сторінок антирадянської націоналістичної літератури та листівок, у тому числі: 7500 екз. протиколгоспної брошури по 11 сторінок кожна, “За Самостійну Українську Соборну Державу” 6500 екз. та відбиток кліше “Клим Савур” 2200 екз.”.

[289] Мається на увазі дереворит Ніла Хасевича “Воля народам, Воля людині”.

На изготовление отпечатков этих двух клише можете использовать всю циклостиловую[290] и лощенную белую бумагу, а в основном на изготовление клише проводника БАНДЕРЫ. Остальную же часть экземпляров отпечатайте на обыкновенной типографической бумаге.

О высланном непосредственно в "ВОСП" заказе ставлю в известность Вашего начальника (зверхныка), которого известите об этом же и от себя.

Наконец ставлю Вас в известность, что известных Вам друзей: сл. п. 5410[291] (в очках), ИГОРЯ[292] и ДУБА[293] в живых уже нет. Погиб также сл. п. др. БОГДАН-ВЕСЕЛЫЙ[294] и еще три друга, которые погибли со сл. п. др. ДУБОМ[295] (др. СПАДУН окружной референт СБ и его боевики ГРАБ[296] и ЯРКО[297]).

январь 1949 года. Слава Украини.
Дядя[298].

Перевел: СТ. ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ 2 ОТД-Я ОТДЕЛА 2-Н УМГБ – ЛЕЙТЕНАНТ (ГНЕНЮК)

"12" февраля 1949 г.

ГДА СБУ. – Ф. 2. – Опис 59 за 1953 рік. – Спр. 16. – Том. 1. – Арк. 89 і 89 зв.

---

[290] Циклостиль – один з різновидів розмножувальної техніки 30-40 рр. XX століття.

[291] Ігор Мельничук – "Бук", "Лом", "Професор", "5410", син священика з Закерзоння, співробітник референтури пропаганди КП ОУН на ПЗУЗ у 1948 році. Загинув 28 листопада 1948 р. у криївці в селі Ульбарів Дубенського району разом з повстанцем Олександром Карпюком-"Ігорем".

[292] Олександр Васильович Карпюк, 1926 р. н., уродженець села Ульбарів Дубенського району.

[293] Ймовірно, мова йде про одну й ту саму особу – окружного референта СБ "Дуба". Див прим. 10.

[294] Особа не встановлена.

[295] Автор припускає, що це окружний референт СБ Іван Гарабач-"Старий"; він же "Дуб" та "Спадун". Був призначений на Волинь влітку 1948 року. Родом з Закерзоння. Загинув на початку 1949 року в селі Уїздці Здолбунівського району.

[296] Особа не встановлена.

[297] Особа не встановлена.

[298] Автор листа крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ Микола Козак.

ДОДАТОК 9

Пояснення до проектів орденів, медалів і відзнак

На розгляд представляється такі нариси:
2 проекти Хреста Бойової Заслуги;
5 проектів Хреста Заслуги;
3 проекти медалі "За боротьбу в особливо важких умовинах";
4 проекти відзнаки приналежності до УПА;
2 проекти відзнаки 20-річчя ОУН.

Всі ці проекти виготовлені у 3-х примірниках. Виконані вони нарисово і в натуральній величині. Проектуючи, я старався дати якнайпростіші взірці, такі проекти, які виконати можна "кустарним" способом, власними силами, в підпільних умовинах. Виходячи з цього, всі відзнаки запроектував я як барельєфи в металі, без емалі. Емальовані відзнаки і ордени, очевидно, були б багатшими, ефектовнішими, але емалювання значно комплікує[299] виконання і ми власними нефаховими силами, без допомоги досвідченого ювілера такі відзнаки виконати не зможемо. Зважаючи на це, я й не впроваджував до орденів емалі, а застосував прикраси виключно різьбарського характеру, тобто розбиття загальної площини на ряд менших, похилених у різні напрямки, площин. Коли б була якась можливість виробляти масово емальовані відзнаки, в такому разі у всі заглибини треба буде впровадити відповідного кольору емаль, і тільки. Це зробити не буде трудно, це зуміє перепровадити й той, хто буде емалювати ордени. Також не подав я в більшості проектів і девізу орденів. Тільки в проекті № 2 Хреста Бойової Заслуги та в проекті № 1 жетона УПА подав я (орієнтаційно) девізи. Всі інші проекти девізів не мають. Не подавав, по-перше, тому що не знаю, чи є якийсь прийнятий в статуті ордена девіз, а по-друге, щоб не утруднювати виконання штампа. Одначе, якщо девіз конче потрібний, можна буде його у вибраному проекті докомпонувати, вставити з лицевої чи оборотної сторони. Всі відзнаки ми старалися закомпонувати так, щоб вони не були подібні до аналогічних відзнак, прийнятих в інших, принаймні в сусідних з нами, державах. Відворотну сторону всі відзнаки мають гладку, без жодної різьби, без напису. Автором проекту Хреста Заслуги № 3 є д[руг] Свирид, всіх інших – я.

З проектів Хреста Бойової Заслуги більш удатним, на мою думку, є проект, обозначений № 1. Девіз на такому хресті можна помістити на раменах, але девіз цей мусить бути дуже короткий – не більше 16 букв. Емаль можна дати тут двох кольорів: синю під Три-

[299] Комплікує – ускладнює.

зуб і малинову на раменах хреста. Зірки-ромбики на стяжці означають клясу ордена. Під зірками на стяжці можна помістити 2 схрещені металеві мечі (з такого металу, як і хрест), так, як показано в 2-му проекті. Така емблема вказувала б, що цей орден військовий, що нагороджено ним за бойові заслуги, а потрібне це буде тоді особливо, коли носитиметься саму лише стяжку без ордена, і для того, щоб підкреслити військовий характер нагороди, щоб відокремити від Хреста Заслуги, який в проектах має подібну стяжку, а є "цивільним" орденом.

В проекті № 2 Хреста Бойової Заслуги емаль можна дати тільки в центральному квадраті, як блакитне тло під Тризуб.

З проектів Хреста Заслуги кращими вважаю проект №1 і № 2. Перший проект є найбільш скромним і конструктивним з-поміж усіх проектів. Виконати його в металі (способом відливання чи штампування) не буде тяжко. Девіз можна дати тут, або довкола Тризуба, або біля обвідок рамен хреста, а емаль – тільки в середньому квадраті: в колі – блакитну, назовні кола – малинову. Другий проект представлений у формі стилізованого перехрестя меча та нагадує деякі українські ордени часів Визвольних змагань 1918-1921 рр. і хрест меча з членської відзнаки ОУН. В цьому хресті емаль можна дати тільки блакитну, як тло під Тризуб в центральному квадраті. Девіз можна тут помістити лише в обвідці квадрата довкола герба. На стяжці замість зірок краще дати для обозначення кляси вузькі металеві смужки, так, як показано в другому проекті. Смужки належало б давати: для бронзового хреста – бронзову, для срібного – срібну або бронзову і срібну, для золотого – золоту або бронзову, срібну і золоту.

В проекті № 3 емаль можна дати 2-х кольорів: блакитну в центральному квадраті і цеглясто-червону в заглибинах рамен хреста або в місцях, обозначених на раменах ясним кольором. Девіз – з відворотної сторони ордена. В 4-му проекті емаль можна дати 3-х кольорів: в долі під Тризубом – блакитну, в середньому квадраті (назовні круга) – червону, а в рамена хреста – чорну. В 5-му проекті – скрізь емаль блакитна. Девіз можна дати на місці вінка.

Емаль, якщо буде можливість, краще давати тільки у найвищих класах, у золотому хресті.

В проекті № 1 медалі "За боротьбу в особливо важких умовинах" я старався представити 3 доби боротьби за Українську державу: княжу, козацьку і сучасну, що значно ускладнило і роздрібнило композицію медалі. Тому виконання проекту в металі мусить бути дуже прецизним[300]. В проекті № 2 представлена лише одна фігура

[300] Прецизний – точний, акуратний.

повстанця з гранатою і крісом[301] в руках. Ця постать мала б символізувати тільки теперішню боротьбу. Проект цей простіший від попереднього, але й дужчий символічно. Виготовлення штампа мусить бути прецизне. В 3-му варіанті представлений лише Тризуб у вінку (як символ цілі боротьби) і два схрещені мечі (як символ боротьби). Варіант цей найпростіший. Виготовити штамп такої медалі не буде тяжко. У випадку заапробування якогось проекту, необхідно буде перед виготовленням штампа опрацювати даний проект докладніше і в збільшеному форматі.

Всі стяжки запроектовані в 2-х кольорах. Для орденів – червоно-чорні, а для медалі – блакитно-жовті. Стяжки є кількох варіантів, кількох комбінацій укладу пасків і стяжки. Вибирати стяжку можна й незалежно від ордену.

В жетоні 20-річчя ОУН в основу я взяв раніш прийняту членську відзнаку ОУН. Усунув тільки з неї емаль (щоб не утруднювати виготовлення) та додав стяжку з числами років (у першому проекті) і віночок довкола (у другому). Вогнуті місця зазначені в проекті темнішою фарбою. Тризуб має бути накладним і буде найбільш випуклим місцем в жетоні. Напис на стяжці – вогнутий. Членська відзнака ОУН є на стільки згеометризована і упрощено-конструктивістична, що інакше розв'язати композицію жетона, без порушення стилевості відзнаки, не далося. Емаль в жетонах можна було б дати тільки в почесних членських жетонах (для відзначення найстарших і найбільш заслужених членів ОУН). У звичайних ювілейних жетонах емалі краще не давати. До масового ювілейного відзначення більш надаватиметься проект перший. Виготовити штамп за цим проектом не буде тяжко.

В основу композиції жетонів УПА я взяв меч як символ боротьби і сили. В першому проекті, представленому у формі ромба, меч оповитий стяжкою з написом "За Україну, за волю, за народ". Напис цей має бути вогнутим, а сама стяжка, меч і "УПА" – випуклі. Жетон можна виконати способом штампування в тонкій мосяжній[302] чи срібній блясі. У проектах 2, 3, 4 меч представлений без тла. В першому варіанті – з лавровою галузкою, в другому – зо стяжкою, на якій вогнутим написом подано рік заснування УПА (можна додати до цього, якщо буде потреба, і рік ювілею, скажім, 1952) і в третьому – сам меч і напис "УПА" без жодних додатків. Жетони за цими проектами продукувати можна як шляхом штампування, так і відливання. Штампи всіх цих жетонів виготовити не тяжко і такі жетони потраплять виготовити й нефахові підпільники.

[301] Кріс – гвинтівка.

[302] Мосяжний – латунний.

Як виготовляти ордени, жетони і стяжки в підпільних умовинах?

Виготовляти емальовані відзнаки в підпільних умовинах буде тяжко. По-перше, тому що нема (мабуть) підпільних фахівців-емальєрів, а по-друге – трудно дістати потрібні до емалювання складники. Тому такі відзнаки виготовити можна буде тільки тоді, коли підшукається фахівця-емальєра, тому зреалізувати зможемо поки що тільки відзнаки без емалі. Такі відзнаки виготовляти в підпіллі ми все ж маємо можливість, бо є і люди, які зуміють роботу цю виконати, і потрібний метал не так вже тяжко дістати.

Виготовляти неемальовані відзнаки можна або способом штампування, або відливання. До штампування потрібний штамп із твердої сталі. Штамп цей треба вирізати ручно, як негатив медалі чи ордена, тобто вогнуті місця медалі в штампі будуть випуклими і навпаки, всі випуклі місця медалі повинні бути в штампі вогнутими. Штампувати можна на холодно і на гарячо. Тому що при холодному штампуванні штамп швидше спрацьовується і для цього потрібний спеціальний прес для збільшення тиску, раціональніше буде стосувати гаряче штампування. Робиться це так: відлиту або обрізану металеву плитку потрібної величини і форми нагрівається до білого і потім по ній сильно вдаряється штампом при помочі преса чи навіть молотка. Одштампований таким способом відтиск потім шліфується, полірується. До відливання треба насамперед зробити ручно позитивний модель відзнаки в гіпсі, дереві чи металі. Потім на модель відливається ряд гіпсових форм (негативів), в які й виливається розплавлений метал. Цей спосіб виробу простіший від штампування, але відливи здебільша не виходять докладними і їх треба виправляти, вигладжувати ручно. Розплавити метал можна при помочі звичайного бензиново-генераторного пальника (подвійної рурки з регулятором і розпорошувачем – “форсункою”, сполученої з невеликою банькою з бензиною і маленьким ножним міхом). Плавити метал можна в спеціальному тиглі або й просто в гіпсових формах, поставлених на деревному вугіллі. Штампування й відливи можна робити і в криївці.

Для виготовлення відзнак ОУН і УПА можна взяти метал з лусок (гільз) артилерійських набоїв, або з більшовицьких орденів – вони мосяжні і легкоплавкі. Бронзові ордени краще робити із спеціального стопу[303]. Про всякий випадок подаю кілька рецептів сплавів бронзу. Вальцьований бронз (найбільш ковкий, але разом з

[303] Стоп – сплав.

тим і тяжкоплавкий) має 94% міді і 6% цини[304], машиновий м'який бронз – 85% міді, 11% цини і 4% цинку, алюмінієвий бронз – 88-95% міді і 5-12% алюмінію. Золоті і срібні ордени доведеться робити суцільнометалеві. Позолочування чи посрібнювання зреалізувати, мабуть, буде тяжко, бо трудно дістати аква регії (царської води)[305], яка конче потрібна до позолочування гальванічним способом. Зрештою, золотих орденів не буде, хіба, аж стільки багато, а срібло не настільки вже дороге і трудне до здобуття, щоб треба було вдаватись до імітації, до позолочування чи посрібнювання.

Найлегше буде наладнати виріб стяжок. Достосувати стяжки до потрібного нам вигляду можна двома способами батикуванням, або вишиванням.

Батикування робиться так. На фабричній шовковій, наприклад, червоній стяжці потрібної ширини покриваються розтопленим воском ті місця, ті паски, які мають лишитись червоними. Після цього стяжку вкладається до розтвору[306], скажім, чорної, призначеної до фарбування тканин, фарби. У розтворі стяжка повинна перебувати так довго, аж поки достатньо не насититься, не пофарбується належно стяжка. При цьому стяжку увесь час треба перекидати, мішати, щоб вона пофарбувалась рівномірно. Коли стяжка пофарбується, її прополіскується в чистій холодній воді і сушиться. Віск з сухої стяжки стягується гарячим залізком[307] на папір. Ті місця, які були під воском, будуть, таким чином, червоні, а місця не покривані воском – чорні. В такий спосіб можна фарбувати тканину не тільки в 2 кольори, але й багатокольорові. Треба лише починати фарбування від найяснішого кольору та зважати, аби замість, наприклад, синього кольору не вийшов зелений (таке може статися тоді, коли синя фарба піде не на білу тканину, а на жовту). Для того, щоб краще вчепилася фарба, додається невелику кількість галуну. Під час фарбування розтвір не вільно підігрівати, бо віск у теплій воді розпуститься і вся тканина пофарбується на один лише колір. Воском покривається стяжку або при помочі шаблонка, вирізаного в тонкому картоні, або таким приладом, якого вживають для виготовлення писанок, тобто мідною люлькою з тоненькою зігнутою рурочкою. Цим приладом робиться під лінію на тканині тонкі воскові смужки-контури (очевидно прилад мусить бути ввесь час нагрітим, щоб розтоплений віск міг вільно сплива-

---

[304] Цина – олово.

[305] Царська вода – спеціальна суміш двох кислот.

[306] Розтвор – розчин.

[307] Залізко – праска.

ти), а потім місця між контурами покриваються відручно воском при помочі твердого пензля. В шаблоні вирізати треба ті місця, які мають бути покриті воском. Так вирізаний шаблон прикладається до тканини і у вирізані в шаблоні місця накладається розтоплений віск твердим щетяковим пензлем.

Вишивати стяжки можна або способом заволікування, або гладдю. Вишивати гладдю краще так, як показано у проектах стяжок біля медалів. До вишивання краще брати стяжки такого кольору, який є у взірці основним, домінуючим – менше треба буде вишивати. Виготовити цим способом стяжки до орденів буде хіба що найлегше.

Один з моїх учнів зможе, в разі потреби, вирізьбити за поданим проектом і металеві моделі відзнак, і штампи в сталі. Також знає він, як треба робити гіпсові й металеві відливи, як штампується та має всі потрібні до цього знаряддя – бензиново-генераторний пальник з міхом, різці й т. ін. Тому я вважаю, що він цю роботу виконати зможе, тому я вважаю, що зреалізувати виготовлення відзнак і орденів є можливість. Коли б з якихось причин виготовити ордени ми не змогли, то в такому разі, на мою думку, можна було б виготовити самі лише стяжки з відповідними на них відзнаками. Це зробити не тяжко, це зробити в кожному разі, на мою думку, варто було б. Хай наші підпільні орденоносці мають поки що бодай стяжки орденів. Чи носитимуть вони їх, чи ні, це вже їхня справа, але дати їм треба було б. Це справить в кожному разі їм приємність і буде доказом, що справу цю Провід трактує поважно, що надає їй великого значення, що турбується й дбає про це, що не забуває про заслужених навіть у сьогоднішніх найтяжчих обставинах і піклується про вирізнення їх. Така моя думка, думка рядового підпільника.

Слава Україні! Постій, квітень 1950 р.

Графіка в бункрах УПА: Альбом дереворитів, виконаних в Україні в роках 1947 - 1950, мистця українського підпілля Ніла Хасевича – "Бей-Зота" та його учнів. – Філадельфія, 1952. – с.14-18.

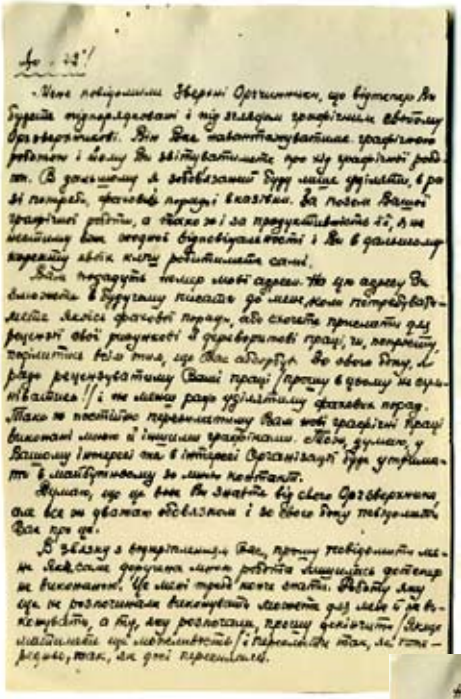

№ 27/

Мене повідомили. Зверні Організатори, що відтепер Ви будете підзаряджені і під впливом графічним світлому організмові. Він Вас навантажуватиме графічною роботою і йому Ви звітуватимете про під графічної роботи. В дальшому я зобовязаний буду лише уділяти, в разі потреби, фахові поради і вказівки. За поясн Вашої графічної роботи, а також за продуктивність її, я не нестиму вже жодної відповідальності і Ви в дальшому керуєтеся своїм кожу розвитомати самі.

Вам передуть тепер мої адреси. Що до адреси Ви можете в будучину писати до мене, коли потребуєте лише лише фахові поради, або скоєте прислати для рецензії свої рисункові й живописні праці, і, попрошу, поцікавитися тоді тим, що Вас обходить. Що одного дня, я раз рецензуватиму Ваші праці / прошу в дальшому не сумніватися // і не маючи разу уділятиму фахових порад. Також не постійно переглядатиму Ваш нові графічні праці виконані мною й іншими графіками. Тоді, думаю, у Вашому інтересі так в інтересі Організації буде утримати в інститутовому зо мною контакті.

Думаю, що це вже Ви знаєте від своєї Організаторки, яка все ж дванаш обовязкою і зі своєї боку повідомить Вас про це.

В звязку з вищезгаданим Вас, прошу повідомити мене як саме допущена мною робота лишилася дотепер не виконаною. Це мені треба знати. Роботу яку ще не розпочинали виконувати можете для мене б не виконувати, а ту, яку розпочали, прошу довести / якщо можливість що можливість / і переробити так, як хотіли, так, як мені переслали.

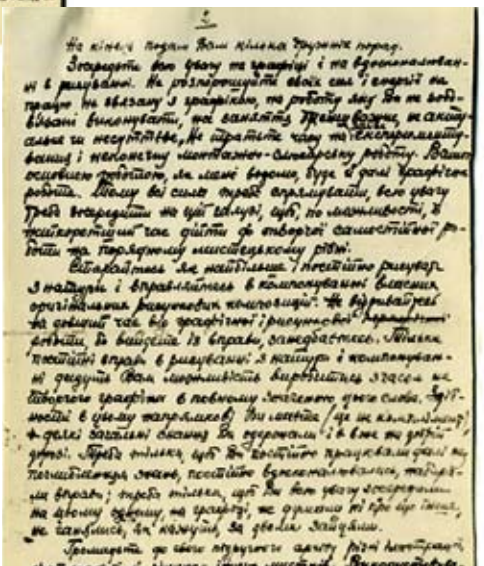

2

На кінець подам Вам кілька дружніх порад.

Зосередіть всю увагу на графіці і на відмінностях в рисунках. Не розпорошуйте своїх сил і енергії на працю не звязану з графікою, то роботу яку Ви не зобовязані виконувати, чи вимагаєте трошки вогню, як скупаєтеся чи несуєтеся. Не тратьте часу на експериментування і непотрібну імпрезаж-самодеяку роботу. Ваша основною роботою, як мені відомо, буде в галузі графічної роботи. Тому всі сили треба спрямувати, всю увагу треба зосередити на цій галузі, щоб, по можливості, в найкоротший час дійти до створення самостійної роботи на порядному мистецькому рівні.

Відкриваєтеся для нетрадиційне. Постійно рисуйте з натури і вправляйтеся в компонуванні власних оригінальних рисункових композицій. Не відривайтеся від натури так, що графічної і рисункової перемінності втратите. Ви вийдете із вправи, самодовольтесь. Тільки постійні вправи в рисуванні з натури і компонуванні дадуть Вам можливість вирвіятися згасла на високого графіки в повному значенні цих слів. Будьмо в цьому запевнені. Ви можете / як не кажіть / а далі загальні вказівки Ви перечитаєте і в вже ти дійдуть. Треба тільки, щоб Ви постійно працювали над цим, постійно вдосконалювалися, тобто вправ; треба тільки, щоб Ви всю увагу зосередили на цьому одному, на графіці, не думали на що інше, не гаялися, як кажуть, за двома зайцями.

Пробуйте до своєї продукції додати різні матеріали, фотографії й рисунки інших мистців. Використовуйте цей матеріал в своїх працях можна і треба, а також можете перетворювати цей матеріал, переробляти його по-своєму. „Живуси" запозичайте не мале-

До “22”![308]

Мене повідомили Зверхні Оргчинники, що відтепер Ви будете підпорядковані і під оглядом графічним свойому оргзверхникові. Він Вас навантажуватиме графічною роботою і йому Ви звітуватимете про хід графічної роботи. В дальшому я зобов’язаний буду лише уділяти, в разі потреби, фахові поради і вказівки. За позем Вашої графічної роботи, а також і за продуктивність її, я не нестиму вже жодної відповідальності і Ви в дальшому коректу своїх кліш робитимете самі.

Вам подадуть номер моєї адреси. На цю адресу Ви зможете в будучому писати до мене коли потребуватимете якоїсь фахової поради, або схочете прислати для рецензії свої рисункові й дереворитові праці, чи, попросту, поділитесь всім тим, що Вас абсорбує[309] зо свого боку, я радо рецензуватиму Ваші праці (прошу в цьому не сумніватись!) і не менш радо уділятиму фахових порад. Також постійно пересилатиму Вам нові графічні праці, виконані мною й іншими графіками. Тож, думаю, у вашому інтересі та в інтересі Організації буде утримувати в майбутньому зо мною контакт.

Думаю, що це вже Ви знаєте від свого Оргзверхника, але все ж уважаю обов’язком і зо свого боку повідомити Вас про це.

В зв’язку з відкріпленням Вас, прошу повідомити мене яка саме доручена мною робота лишилась дотепер не виконаною. Це мені треба конче знати. Роботу, яку ще не розпочинали виконувати, можете й для мене не виконувати, а ту, яку розпочали, прошу докінчити (якщо матимете ще можливість) і переслати так, як попередньо, так, як досі пересилали.

На кінець подам Вам кілька дружніх порад.

Зосередьте всю увагу на графіці і на вдосконалюванні в рисуванні. Не розпорошуйте своїх сил і енергії на працю не зв’язану з графікою, на роботу яку Ви не зобов’язувані виконувати, на заняття менш важне, не актуальне чи несуттєве. Не тратьте часу зайве експериментування і неконечну монтажно-слюсарську роботу. Вашою основною роботою, як мені відомо, буде й далі графічна робота. Тому всі сили треба спрямувати, всю увагу треба зосередити на цій галузі, щоб, по можливості, в найкоротший час дійти до творчої самостійної роботи на порядному мистецькому рівні.

Старайтесь якнайбільше і постійно рисувати з натури і вправляйтесь в компонуванні власних оригінальних рисункових компози-

[308] “22” – цифровий псевдонім учня Ніла Хасевича “Артема”.

[309] Абсорбує тут вжито у значенні турбує.

цій. Не відривайтесь на довший час від графічної і рисункової роботи, бо вийдете із вправи, занедбаєтесь. Тільки постійні вправи в рисуванні з натури і компонуванні дадуть Вам можливість виробитись з часом на творчого графіка в повному значенні цього слова. Здібності в цьому напрямкові Ви маєте (це не комплімент), а деякі загальні знання Ви одержали і є вже на добрій дорозі. Треба тільки, щоб Ви постійно працювали далі над поглибленням знань, постійно вдосконалювались, набирали вправи і треба тільки, щоб Ви всю увагу зосередили на цьому одному, на графіці, не думали ні про що інше, не ганялися, як кажуть, за двома зайцями.

Громадьте до свого підручного архіву різні ілюстрації, фотографії й рисунки інших митців. Використовувати цей матеріал в своїх працях можна і треба, але завжди належить "перетравити" цей матеріал, переробити його по-свойому. "Живцем" запозичати не належить – це буде плагіат, крадіжка. Словом, запозичати можна, але треба зробити це краще, треба зробити по-свойому, треба робити з розбором. Не належить ніколи взоруватись[310], рівнятись на мистецькі праці невеликого ґатунку, бо засвоїте і будете стосувати і в себе те, на що хибує взірець. Взоруйтесь тільки на високомистецьких творах. Докладно аналізуйте їх, вчіться на них, виробляйте самокритицизм і смак.

При кожній нагоді поглиблюйте свої знання, поширюйте свій мистецький кругозір. Як матимете можливість, постарайтесь дістати чи запренумерувати мистецький журнал-місячник "Образотворче мистецтво". Також треба було б Вам проробити Історію Мистецтва. З польських підручників добрі були: Історія Мистецтва Бає (Bayet), Нєвядомського і Валіцького (Walicki). Авторів совітських підручників я не знаю, але напевно якийсь підручник є. Також чимало можете знайти матеріалу про мистецтво і репродукції праць визначніших митців різних епох в ілюстрованих енцикльопедіях, польських чи світських. Може Вам трапиться така енциклопедія, використайте можливість і простудіюйте розділ про мистецтво: єгипетське, старогрецьке і римське (клясичне), візантійське і романське, готик і ренесанс в різних країнах, барок і рококо, новітнє: реалізм, імпресіонізм, кубізм, експресіонізм, футуризм, супрематизм, сюрреалізм і веризм.

Вчіться сприймати життя по-малярськи, образно. Кожну визначнішу подію з життя старайтесь уявити як закінчений образ і обдумайте як би це можна було представити в рисункові, в ілюстрації.

---

[310] Взоруватись тут вжито у значенні орієнтуватись.

При компонуванні власних композицій дбайте не тільки про поправний рисунок і техніку, але передусім про глибину провідної думки, лаконічність вислову, продуманість до найменших деталів, про цікаве представлення події, вишукане закомпонування і відповідне чи гармонійне розпреділення темних і ясних плям – світлотіні. Також треба завжди зважати на те, що є в картині головне, а що другорядне і те головне треба завжди висувати, підкреслювати на стільки, щоб воно кидалося у вічі, домінувало над другорядним.

Уважно прислуховуйтесь і докладно аналізуйте кожну річеву критику людей, які розуміються і підходять до оцінки праць з мистецького чи пропагандивного боку. Кожний, очевидно, критикуватиме здебільше суб'єктивно трохи, з пункту свого зору, але авторові ніколи не зашкодить застановитись над критикою, проаналізувати її та з нею порівняти свої враження, свою думку в цій справі. Автор може погодитись з критикою, чи ні, це як коли, але ще раз продумати свій твір ніколи не зашкодить. Тим більше, що і критики головно критикуватимуть (я маю на увазі розумну, річеву критику) не тому, щоб показати своє "я", свою вищість, своє всезнайство, не тому , щоб збештати[311], знеохотити автора до праці, а тому, щоб допомогти авторові осягнути ще вищий рівень, зробити поступ, а тому, що вони щиро хочуть, щоб наша підпільна графіка взагалі, а праці даного автора зокрема стояли на найвищому рівні, чи були найбільш пропагандивні. З цих причин, надто велика амбіційність, дразливість чи легковаження критики інших через авторську зарозумілість буде тільки гальмом поступу, шкодитиме тільки авторові і справі. До того ж і скромність звичайно часто йде в парі із величчю і є, здебільша, ознакою високої культурності.

Вище я подав кілька загальних порад і настанов. Прошу вірити, що подаючи ці настанови, я нічим не хотів Вас діткнути, вразити, прошу вірити, що я щиро бажав і бажаю, щоб Ви, а також інші мої учні, в найкоротшому часі виробились на справжніх мистців-графіків, творців. Бажаю Вам всього доброго і успішної праці на новому місці. Слава Україні!

[підпис закреслено від руки]

Квітень 1950 р.

Архів УСБУ в Рівненській області. – Фонд припинених оперативно-розшукових справ. – Спр. С-22. – Т. 3. – Арк. 233 (конверт).

[311] Збештати, тобто поставитись зневажливо.

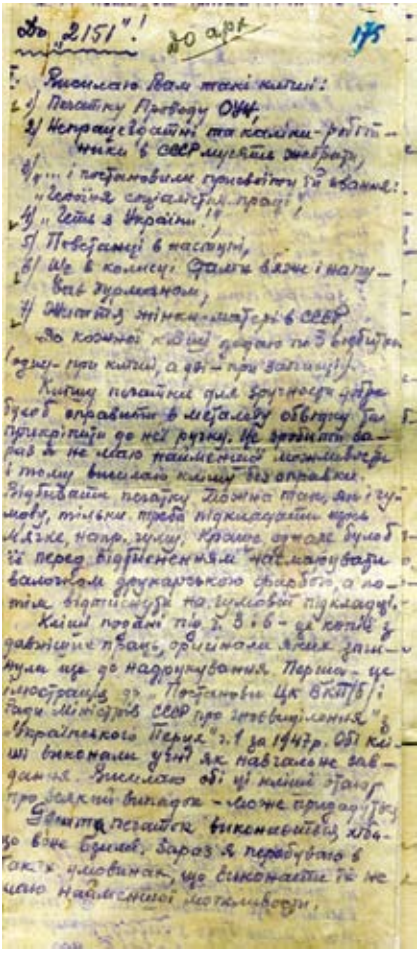

До 2151". 30 арк. 175

Г. Висилаю Вам такі книги:

1) Початку Проводу ОУН.

2) Непрацездатні та колишні-робітники в СССР минулих знаряд.

3) ... і постановили провадити її вважні: „Геройня соціялістичної праці!"

4) „Геть з України!"

5) Повстанці в наступі,

6) Ще в колисці. Фотки вільні і нату-вал журналом,

7) Життя жінки-матері в СССР

За кожною книгою додаю по 3 відбитки (одні при книгі, а дві – при записці).

Книгу початкові для зручности дуже було б оправити в металеву обкладку та прикріпити до неї ручку. Це зробити варто й не мало найменшої можливости і тому висилаю книгу без оправки.

Відбитки початку можна так, як і чужову, тільки треба підкладати щось м'яке, напр. ужиц. Краще одначе було б її перед відбиванням натягувати валочком друкарською фарбою, а потім відтискувати на чистовій підкладці.

Книги подані під ч. 3 і 6 – це копії з давніших праць, оригінали яких загинули ще до надруковування. Перша – це „Постанови ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СССР про знезвичнення" з „Українського Перця" ч. 1 за 1947 р. Обі книги виконали учні як навчальне завдання. Висилаю обі ці книги тому, про всякий випадок – може придадуться.

Зміст початок викинений, хоча до вже бачив. Зараз я перебуваю в таких умовинах, що виконання її не маю найменшої можливости.

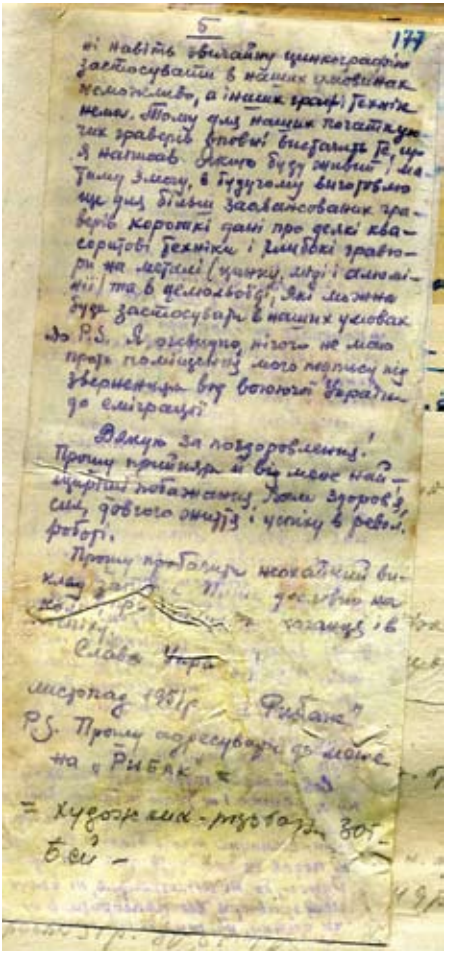

5 177

ні навіть звичайну цинкографію застосувати в наших умовинах неможливо, а інших графічних техніків немає. Тому для наших початкових граверів вповні вистарчить те, що я написав. Якщо буду живий і матиму змогу, в будучому вигоровлю ще для більш заслужованих граверів короткі дані про деякі квасерітові техніки і гумкові гравюри на металі (цинку, міді і алюмінії) та в целюльозі, які можна буде застосувати в наших умовах.

До P.S. Я, очевидно, нічого не маю проти поміщення мого портрету під зверненням від вогнищі України до еміграції.

Вдячний за поздоровлення!

Прошу прийняти й від мене найщирші побажання, Вам здоров'я, сили, довгого життя і успіху в револ. роботі.

Прошу пробачити неохайний вигляд [illegible] на [illegible] і в [illegible]

Слава Україні

листопад 1951 р. – „Рибак"

P.S. Прошу адресувати до мене на „Рибак"

= Художніх-різьбарів зо-бси –

До “2151”[312]

I Висилаю Вам такі кліші:

✓1) Печатку Проводу ОУН[313],

2) Непрацездатні та каліки-робітники в СРСР мусять жебрати,

3) “… і постановили присвоїти їй звання: “Героїня соціалістич. праці”,

✓4) “Геть з України!”,

5) Повстанці в наступі,

✓6) Ще в колисці Сталін в’яже і напуває дурманом,

✓7) Життя жінки-матері в СРСР.

До кожної кліші додаю по три відбитки (один – при кліші, а дві – при записці).

Клішу печатки для зручності добре було б оправити в металеву обвідку та прикріпити до неї ручку. Це зробити зараз я не маю найменшої можливості і тому висилаю клішу без оправки. Відбивати печатку можна так, як і гумову, тільки треба підкладати щось м’ягке, напр. гуму. Краще, одначе, було б її перед відтисненням насмарувати валочком друкарською фарбою, а потім відтиснути на гумовій підкладці.

Кліші подані під ч. 3 і 6 – це копії з давніших праць, оригінали яких загинули ще до надрукування. Перша – це ілюстрація до “Постанови ЦК ВКП (б) і Ради Міністрів СРСР про гноєвиділення” з “Українського Перця” ч. 1 за 1947 р. Обі кліші виконали учні як навчальне завдання. Висилаю обі ці кліші так про всякий випадок – може придадуться.

Решта печаток виконається, хіба що вже в зимі, зараз я перебуваю в таких умовинах, що виконати їх не маю найменшої можливості.

II Записку Вашу з серпня ц.р. і фотознімку сл. п. Горнового одержав[314].

Відповідаю коротко:

Ad 2) Опис боротьби і ситуації в Краю доведеться мабуть дещо переробити. Вишлеться мабуть вже весною, бо вже не матиму до весни другого зв’язку, а зараз матеріал ще не перероблений і не переписаний (в цій хвилині не маю можливості засісти за викінчення його). Листи до мистців в Краю і закордоном постараюсь виго-

---

[312] Лист адресовано до провідника ОУН в Україні В. Кука-“Леміша”.

[313] Навпроти окремих позицій стояли помітки олівцем, які відтворено.

[314] В. Кук передав Н. Хасевичу світлину члена УГВР, керівника Львівського крайового проводу ОУН О. Дяківа-“Горнового”.

товити. Матеріал до цих 2-х листів вже частинно зібрав. Треба буде тільки упорядкувати і зредагувати.

До 3) В зв'язку із значним вичерпанням психічним і взагалі слабим здоров'ям, важко мені тепер щось писати. Так важко, що, здебільше, 1-2 сторінок денно написати не годен – порожня голова робиться від перемучення. Одначе, спробую у вільних хвилинах якусь статтю про літературно-мистецьке життя в УССР і СССР написати. Матеріалів до цего[315] маю вже дещо призбираних і далі буду збирати все, що зможу дістати. Дещо подаю про стан мистецтва в УССР і в листах на Захід, тож і це можна буде частинно використати. Але чи щось з того путнє вийде, очевидно, сказати трудно. Буду живий і якщо матиму можливість, напишу, а тоді оціните.

4) Другу знимку сл. п. Горнового одержав, але першої ще не одержав. Портрет-дереворит зробиться найближчим часом. Чи зроблю побільшені рисунки-портрети покажеться в зимі. Це залежатиме від того, як у мене буде з часом. Якщо матиму трохи часу – зроблю. Зараз взагалі нічого певнити[316] не можу, бо поки-що сиджу в такому приміщенню і в таких умовинах, що взагалі не можу працювати та ще не знаю де і як доведеться зимувати.

До 5) Якщо матиму час і можливість запроектую оформлення посмертних повідомлень.

До 6) Портрет Генерала Шухевича-Чупринки я вже вислав вам у вересні[317]. Матиму можливість, зроблю ще й у цивільному.

До 7) Про затвердж.[ення] проектів орденів і відзнак досі мене ніхто не повідомляв і Ви повідомили оце вперше[318]. Буду робити заходи, щоб зробити для вас деяку кількість колодочок, зірок, металевих смужок і перехрещених мечів на стяжки. Чи вдасться щось зробити, сказати поки-що трудно. Бо той учень[319], який міг би це все зробити зараз далеко від мене і я до весни не матиму з ним контакту, а чи інші такі специ є, не знаю.

Проект виказок[320] про нагородження зроблю.

До відзнаки для зв'язкових потрібний буде мені текст напису, який прошу уложити і прислати[321].

---

[315] Так у тексті. Мало б бути "цього".

[316] Тобто обіцяти на майбутнє.

[317] Лист встановлює авторство Ніла Хасевича щодо графічного портрета Романа Шухевича-"Тараса Чупринки".

[318] Проекти нагород Ніла Хасевича були у 1950 році затверджені УГВР і передані для виконання за кордон. Очевидно, про це В. Кук повідомив мистця у 1951 році.

[319] Мається на увазі І. Малимон-"Артем", який був відправлений як керівник технічної ланки на Житомирщину.

[320] Тобто грамот чи посвідчень до нагород.

[321] Напевно, В. Кук просив виготовити проекти відзнак для кур'єрів зв'язку.

До 8) Досі роботою мене навантажував виключно тільки “1+1”[322], а тепер повідомив, що маю виконувати і Ваші замовлення (в першу чергу) і його. Всі попередні замовлення 1+1 виконані. Лишилось тільки повторити клішу “20 років боротьби ОУН” (попередня загинула) та опрацьовувати далі оголошені мною теми картин, шаржів і діаграм з життя в СРСР і політики большевиків. Частина цих тем вже опрацьована, а решта – буде в міру можливості опрацьовуватись. Зокрема, в першу чергу, пляную опрацювати серію “Слова і дійсність” (“Під стягом радянським ми дужими стали і в світ комунізму велично ідем” – картина голодних з 1946 р.; “Між вільними вільна, між рівними рівна” – сцена з тюремної келії, де зібрані мають бути представники всіх народів СРСР) та картина про розкішне життя партійців в СРСР (як пандан)[323] – контраст до карт.[ини] про нужденне життя інтелігентів в СРСР, яка вже виконана). Докладний список з заапробованих тем із запроектованих мною зможу Вам вислати тільки слідуючим разом, бо зараз не маю їх під рукою. Можливо, що опрацьовані мною теми Ви й маєте вже, бо 1+1 писав мені ще весною 1950 р., що вислав їх “вгору”. Також наступним разом зможу вам вислати список виконаних ланкою праць в 1950 р. та, можливо, скомплектую для Вас і альбом самих відбиток.

До 9) Запасових штихелів (інструментів до гравірування) не маю і зробити тут не маю можливості. Вишлю наступним разом на взірець дерев’яні, по яких ковалі зможуть зробити такі, як слід.

Совєтських підручників про графіку я не маю і не знаю чи такі є. Зрештою, коли й є, то в них наші підпільні гравери-самоуки нічого більше того, що я подав не знайдуть для себе пригідного, бо ні літографію[324], ні вглублену гравюру чи квасортити[325] в міді чи цинку, ні, тим більше, офсет[326], ні навіть звичайну цинкографію застосувати в наших умовинах неможливо, а інших граф.[ічних] технік нема. Тому для наших початкуючих граверів вповні вистачить те, що я написав. Якщо буду живий і матиму змогу, в будучому, виготовлю ще

[322] Ймовірно, крайовий провідник ОУН на Волині В. Галаса-“Орлан”.

[323] Пандан (фр. *pendant*) – предмет, парний з іншим. Або симетрична композиція у художніх творах. Ніл Хасевич, очевидно, виконав одну графічну композицію про нужденне життя інтелігенції в СРСР і задумав симетричну композицію, яка б зображала як контраст розкішне життя партійних чиновників.

[324] Літографія – графічна техніка, коли малюнок наноситься спеціальним способом на камінь. Відбиток такого малюнку на папері.

[325] Квасорит – графічна техніка, коли за допомогою кислоти (квасу) малюнок витравлюється на мідних чи цинкових пластинках.

[326] Офсет або офсетний друк – спосіб непрямого плоского друку, при якому фарба з друкарської форми передається на папір через проміжний офсетний циліндр. Це найбільш розповсюджений вид виробництва типографської продукції.

для більш заавансованих граверів короткі дані про деякі квасоритові техніки і глибокі гравюри на металі (цинку, міді і алюмінії) та целюльоїді, які можна буде застосувати в наших умовах.

До P.S. Я, очевидно, нічого не маю проти поміщення мого підпису під зверненням від воюючої України до еміграції.

Дякую за поздоровлення!

Прошу прийняти й від мене найщиріші побажання Вам здоров'я, сил, довгого життя і успіху в револ.[юційній] роботі.

Прошу пробачити неохайний виклад записки. Пишу дослівно на коліні при [...] каганця і в поспіху.

Слава Україні!
Листопад 1951 р. Рибак

P.S. Прошу адресувати до мене на "Рибак"
Художник-різьбар Зот-Бей

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – Арк. 175-177.

ДОДАТОК 12

З конспекту розмови члена крайового проводу ОУН на ПЗУЗ І. Литвинчука-“Дубового” з керівником проводу ОУН в Україні В. Куком-“Лемішем” у період з 3 по 11 жовтня 1950 р. щодо подальшої роботи художника-графіка Ніла Хасевича-“Зота”[327]

К ЗТ

1. Ученики должны работать_____
2. Мирон погиб[328].
3. Проекты орденов, медалей и отличий утверждены УГВР 30.06.50 г.
Крест заслуги № 2
Крест боевой заслуги № 1
Медаль № 3
Отличие ПОУН, отличие № 2[329].

4. Взять у Зота образцы, нарисованные им по своему вкусу.

Крест заслуги:

а) Золотой – бронза, серебро, золото.
б) Серебряный – бронза, серебро.
в) Бронзовый – бронза – мет. полоска.

Крест боевой заслуги.

а) золот. 1 класса на поле з мечамы		+ 2 золотых звезды
б) - «- 2 класса	- « - - « -	+ 1 золот. звезда
в) Серебряный 1 класса	- « - - « -	+ 2 сереб. звезды
г) - «- 2 класса	- « - - « -	+ 1 сереб. звезда
д) бронзовый	- « - - « -	без звезд.

Сделать планки и колодки.
Подробную инструкцию как изготовить эти планки[330].

---

[327] 19 січня 1951 року загинув член проводу ОУН на ПЗУЗ І. Литвинчук-“Дубовий”. Співробітники МДБ вилучили у нього блокнот з записами розмови з В. Куком-“Лемішем”. Один з фрагментів цих записів стосувався роботи художника-графіка Ніла Хасевича. Подаємо текст перекладу запису на російську мову. Українського оригіналу не виявлено.

[328] Ймовірно, “Леміш” повідомив, що один з учнів Н. Хасевича на псевдонім “Мирон” вже загинув. Припускаємо, що він був відкликаний з Волині на роботу у Галичину, у одну з місцевих технічних ланок.

[329] Ймовірно, проект відзнаки 20-річчя ОУН № 2.

[330] З запису видно, що підпілля намагалось частину нагород виготовити самотужки.

ПРОЕКТЫ ВЫПИСОК ИЗ ПРИКАЗОВ[331]:

- Сделать выписки о награждении:

а) От УГВР (Зол. Кр. Заслуги, Золотой Крест боевой заслуги 1 степени, золотой крест заслуги 2 степени, серебряны крест заслуги).

б) От УПА, главнокоманд. (Серебряный крест боевой заслуги 1 степени, серебряный крест боевой заслуги 2 степени, бронзовый крест заслуги).

в) От УПА, ком. группы (бронзовый крест боевой заслуги) – медаль "За работу в особо тяжелых условиях", благодарность, звезды за ранения).

- Проекты орденов получил.
- Графические оттиски пересланы к _____.
- Список тем для рисунков.
- Сделать металлические трезубы для шапок и отличия принадлежности к УПА.
- Отличия для связных – металлические.
- Правительств. печати с госуд. гербом:

Круглые печати	а) Укр. Гол. Вызв. Рада	– президиум
	б) - « -	– генер. секретариат
	в) Укр. Повст. Армия	– главнокомандующий[332]

Сделать и выслать вверх.

Сообщить Зот о кооптировании его в члены там, где был Горбенко под псевдонимом Н. Панасенко[333]... З. должен сделать альбомы для _____ формат портативный, несколько штук, один адресовать для ЗП УГВР.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 338-340, 343.

---

[331] Художник мав зробити зразки бланків чи грамот до нагород від УГВР, Головної команди УПА, командира групи УПА.

[332] Зазначені печатки художник виготовив протягом 1951 року.

[333] Повідомити Н. Хасевича про включення його до складу УГВР на місце загиблого Р. Волошина-"Горбенка" під псевдонімом "Н. Панасенко".

Повідомлення

4 березня 1952 р. згинув у своїй підпільній криївці в с. Сухівці, Клеванського р-ну, Рівенської обл, член Української Головної Визвольної Ради сл. п. друг

Зот-Бей

Керівник графічної ланки при Керівництві визвольного підпілля на БЗУЗ, довгорічний член ОУН, видатний мистець-графік, нагороджений Золотим Хрестом Заслуги і медалею „За працю в особливо важких умовинах".

С. п. друг Зот народився в одному з сіл Деражненського р-ну, Рівенської обл.

С. п. друг Зот закінчив вищу мистецьку школу, був на студіях за кордоном і працював там як графік у різних українських мистецьких організаціях, а також індивідуально.

Перед вибухом другої світової війни с. п. друг Зот повернувся в Україну. В час розгортання масової збройно-повстанської боротьби на Волині і Поліссі с. п. друг Зот, не зважаючи на свою важку інвалідність (не було в нього однієї ноги повище коліна), зголосився

Повідомлення[334]

4 березня 1952 р. згинув у своїй підпільній криївці в с. Сухівці Клеванського р-ну Рівненської обл. член Української Головної Визвольної Ради сл. п. друг

ЗОТ-БЕЙ

Керівник графічної ланки при керівництві визвольного підпілля на ПЗУЗ[335], довгорічний член ОУН, видатний мистець-графік, нагороджений Золотим хрестом заслуги і медалею "За працю в особливо важких умовинах".

С. п. друг Зот народився в одному з сіл Деражненського р-ну Рівненської обл.

С. п. друг Зот закінчив вищу мистецьку школу, був на студіях за кордоном і працював там як графік у різних українських мистецьких організаціях, а також індивідуально.

Перед вибухом Другої світової війни с. п. друг Зот повернувся в Україну. В час розгортання масової збройно-повстанської боротьби на Волині і Поліссі с. п. друг Зот, не зважаючи на свою важку інвалідність (не було в нього однієї ноги повище коліна), зголосився добровільно до УПА. Від 1942 р. до 1944 р. працював с. п. друг Зот як член політично-пропагандивного осередку при Командуванню УПА-Північ. Своїми мистецькими працями, сатиричними шаржами витончував та загострював політичне жало нашої літератури. Вся мистецька обробка різних підпільних видань, особливо "Українського перця" – це діло рук с. п. друга Зота.

Від 1944 р. до кінця свого життя с. п. друг Зот працював керівником графічної ланки при Керівництві визвольного підпілля на ПЗУЗ.

За час свого побуту в підпіллі с. п. друг Зот дав понад 150 графічних композицій і понад 90 графічних творів, зроблених власними руками. Крім того, вишколив ряд учнів-графіків, які працювали і працюють граверами в різних підпільних друкарнях.

Впродовж 9-ти років с. п. друг Зот, з огляду на свою інвалідність і характер роботи, прожив у підземних криївках і при світлі лямпи виконував кропітку і як же? Вартісну роботу. Він зафіксував у мистецьких образах різні епізоди визвольної боротьби українського народу і, насамперед, його визвольного підпілля. Він написав в мистецьких образах історію сучасних визвольних змагань України.

---

[334] Текст повідомлення написано крайовим провідником ОУН на ПЗУЗ В. Галасою-"Орланом", який не знав справжнього імені та прізвища мистця.

[335] ПЗУЗ – Північно-західні українські землі. Так керівництво ОУН називало за організаційним поділом територію сучасних Волинської, Рівненської та Житомирської областей.

Поряд із своєю працею митця-графіка с. п. друг Зот працював рецензентом підпільних видань на ПЗУЗ і тим спричинився до підвищення мистецького та політичного рівня нашої як художньої, так і політично-публіцистичної літератури.

За видатні заслуги для справи визволення України, з уваги на високу заавансованість як громадсько-політичного діяча с. п. друга Зота кооптовано у 1949 р. в члени УГВР як представника українського мистецького середовища.

Смерть с. п. друга Зота – дуже болючий удар для українського визвольного фронту. В Його особі український визвольний рух втратив і видатного митця, і вищої міри політичного керівника.

Хай же Його віддана праця, його високоприкладна жертовність, його геройська смерть будуть для нас джерелом сили в дальшій боротьбі.

Хай його твори, його дух поверне всіх українських митців в Україні і на еміграції лицем до українського визвольного фронту, до його тематики, до його героїв.

Хай же вічно буде слава видатного митця – героя української національної революції!

В Україні, 15 березня 1952 р.
Українська Головна Визвольна Рада

ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 3. – Окремий пакет.

Шлях
Релігійно-громадський часопис для народу
Видання Т-ва ім. м. П. Могили
Рік II
EX-libris
Петра Холодного
EX LIBRIS
тепана крипника
Український
ХЛІБОРОБ
Ілюстрована сільськогосподарська газета

КАТАЛОГ ПРАЦЬ

Дівчинка,
1930 р., темпера

Girl,
1930, tempera

Портрет невідомого,
1930-ті рр., олія

Portrait of Unknown Man,
1930s, oil

Зима,
1930-ті рр., олія

Winter,
1930s, oil

Прання,
1930-ті рр., олія

Laundry,
1930s, oil

Натюрморт,
1930-ті рр., олія

Still Life,
1930s, oil

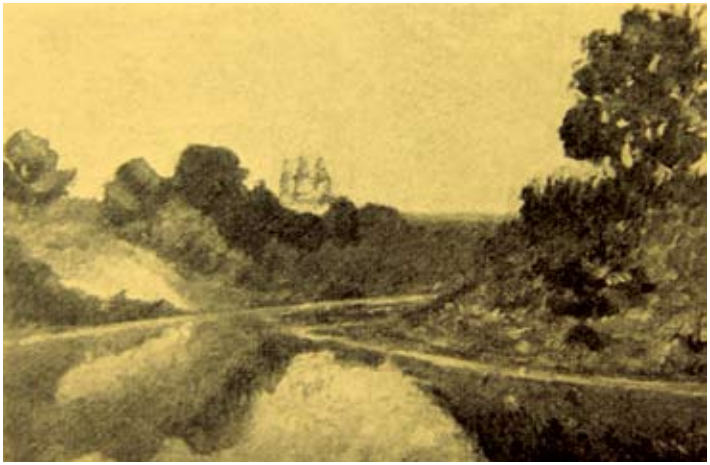

Краєвид,
1930-ті рр., олія

Landscape,
1930s, oil

Краєвид,
1930-ті рр., техніка не відома

Landscape,
1930s, medium unknown

Волинь,
1930-ті рр., олія

Volyn,
1930s, oil

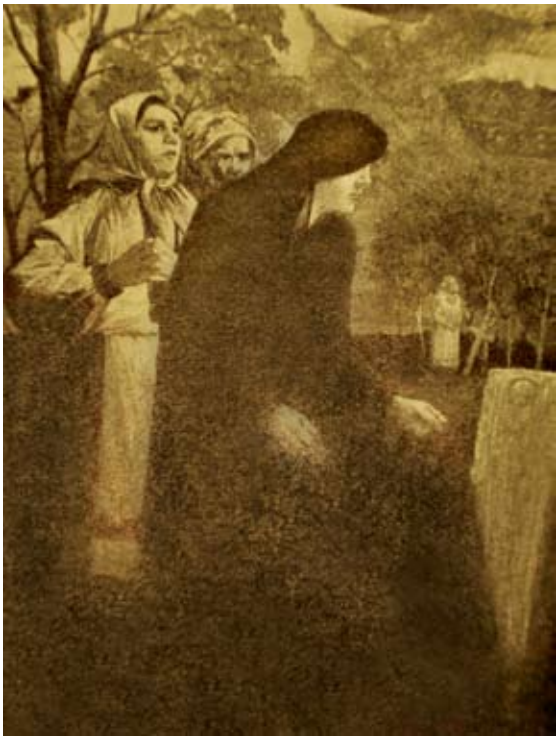

“Спіть, хлопці, спіть”,
поч. 1940-их рр., темпера

“Sleep, Boys, Sleep”,
beg. 1940s, tempera

На відпочинку / У лісі (?),
1936 р., дереворит, 95 x 75 мм (?)

Rest / In the Forest (?),
1936, wood engraving, 95 x 75 mm (?)

На Поліссі,
1934 р., дереворит

In Polissia,
1934, wood engraving

Дівчина / Пастушка,
1936 р., дереворит, 225 x 125 мм

Girl / Shepherdess,
1936, wood engraving, 225 x 125 mm

Хлопчик, що спить,
1930-ті рр., дереворит, 104 x 121 мм.
ВКМ, інв. № Г-647

Sleeping Boy,
1930s, wood engraving, 104 x 121 mm.
VRM, inv. no. Г-647

Портрет невідомого,
1930-ті рр., дереворит

Portrait of Unknown Man,
1930s, wood engraving

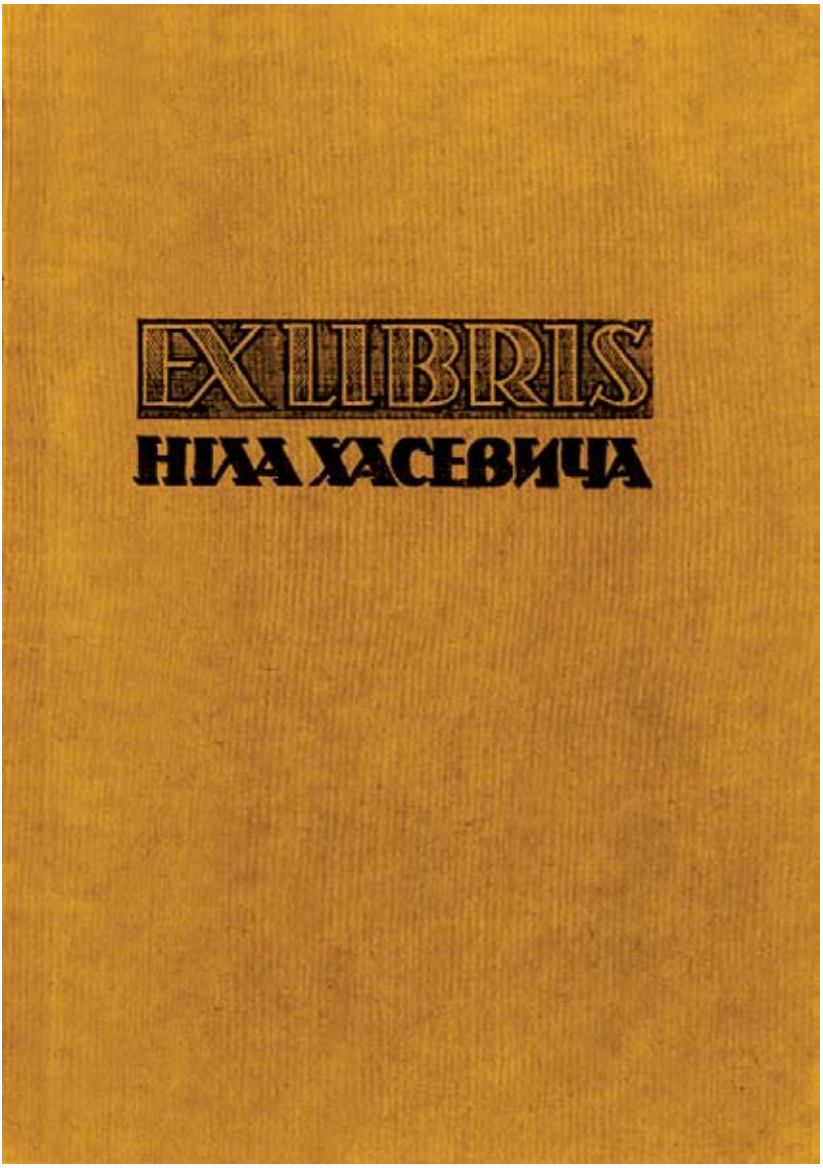

EX LIBRIS Ніла Хасевича,
1939 р., обкладинка альбому, 245 х 165 мм

EX LIBRIS of Nil Khasevych,
1939, album cover, 245 x 165 mm

Екслібрис Степана Скрипника,
1935 р., дереворіз, 92 x 63 мм.
ВКМ, інв. № Г-647

Ex Libris of Stepan Skrypnyk,
1935, woodcut, 92 x 63 mm.
VRM, inv. no. Г-647

Екслібрис Петра Холодного молодшого,
1935 р., дереворит, 67 х 45 мм.
ВКМ, інв. № Г-647

Ex Libris of Petro Kholodny the Younger,
1935, wood engraving, 67 x 45 mm.
VRM, inv. no. Г-647

Екслібрис Петра Мегика,
1935 р., дереворит, 67 х 45 мм.
ВКМ, інв. № Г-647

Ex Libris of Petro Mehyk,
1935, wood engraving, 67 x 45 mm.
VRM, inv. no. Г-647

Із книг Андрія Лівицького,
1937 р., дереворит, 48 x 38 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Bookplate of Andrii Levytskyi,
1937, wood engraving, 48 x 38 mm.
VRM, inv. no. Г-609

Із книг Іванни Левицької,
1937 р., дереворит, 40 x 51 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Bookplate of Ivanna Levytska,
1937, wood engraving, 40 x 51 mm.
VRM, inv. no. Г-609

Екслібрис Норберта Жаби,
1937 р., дереворит, 45 x 30 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Ex Libris of Norbert Zhaba,
1937, wood engraving, 45 x 30 mm.
VRM, inv. no. Г-609

Із книг Тадея Лєшнера,
1937 р., дереворит, 53 x 35 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Bookplate of Tadei Lieszner,
1937, wood engraving, 53 x 35 mm.
VRM, inv. no. Г-609

Екслібрис о. А. Около-Кулака,
1937 р., дереворит, 65 х 45 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Ex Libris of Rev. A. Okolo-Kulak,
1937, wood engraving, 65 x 45 mm.
VRM, inv. no. Г-609

Екслібрис інженера Є. Плюща,
1938 р., двоколірний дереворит.
68 х 50 мм, ВКМ, інв. № Г-609

Ex Libris of Engineer Ye. Pliushch,
1938, two-colour wood engraving.
68 x 50 mm, VRM, inv. no. Г-609

Із книг В. Васьківського,
1938 р., дереворит, 53 х 42 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Bookplate of V. Vaskivskyi,
1938, wood engraving, 53 x 42 mm.
VRM, inv. no. Г-609

Екслібрис А. Курча,
1938 р., дереворит, 60 х 36 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Ex Libris A. Kurcha,
1938, wood engraving, 60 x 36 mm.
VRM, inv. no. Г-609

Екслібрис Джіно Сабаттіні,
1939 р., дереворит, 72 x 50 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Ex Libris of Gino Sabattini,
1939, wood engraving, 72 x 50 mm.
VRM, inv. no. Г-609

Із книг В. Прокоповича,
1939 р., дереворит, 73 x 50 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Ex Libris V. Prokopovycha,
1939, wood engraving, 73 x 50 mm.
VRM, inv. no. Г-609

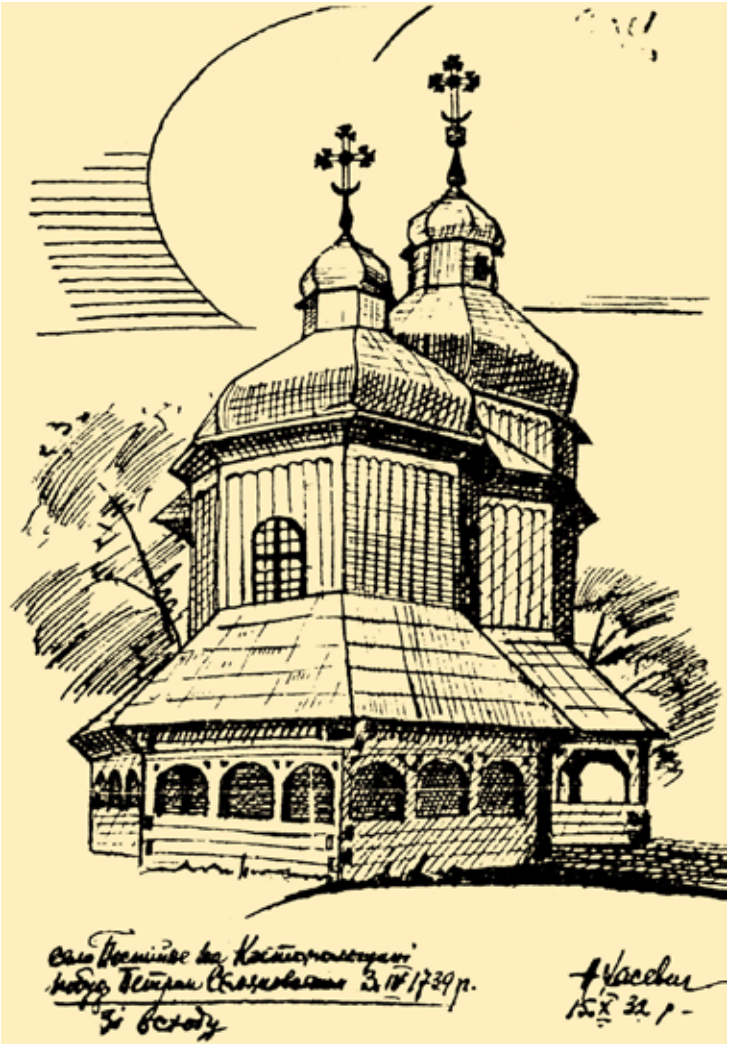

Церква у селі Постійне, Костопільський район, Волинь. Побуд. Петром Сємяновським 3.IV.1739 р. Вигляд зі всходу.
15.X.1932 р., папір, туш, перо, 222 x 140 мм.
ЦДІА ф. 388, оп. 1, спр. 62, арк. 2

Church in the Village of Postiine, Kostopil Region, Volyn. View from the East. Built by Petro Siemianovskyi, 3.IV.1739.
15.X.1932, pen & India ink on paper, 222 x 140 mm.
Central State Historical Archive (CSHA) f. 388, op. 1, spr. 62, ark. 2

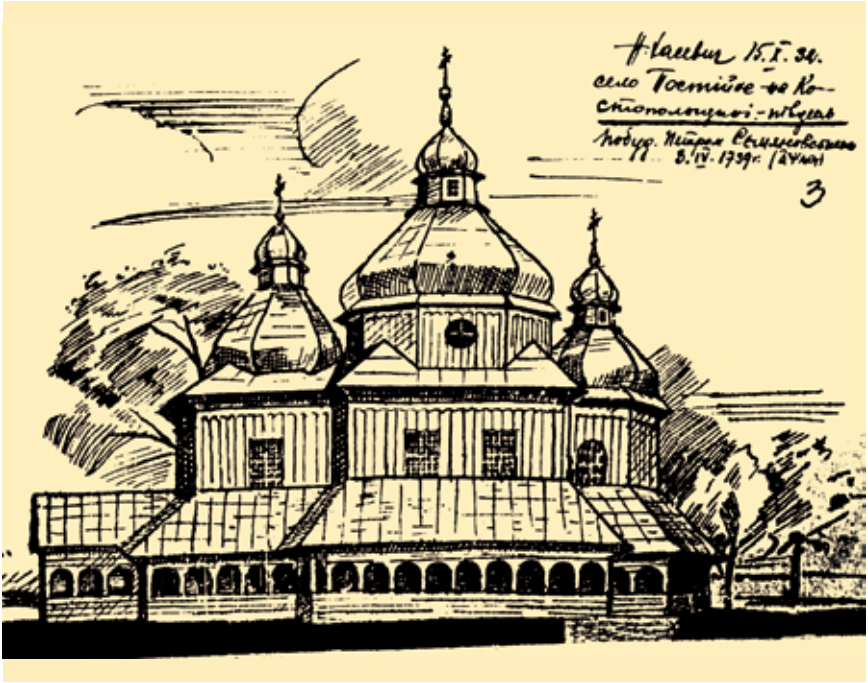

Церква у селі Постійне, Костопільський район, Волинь.
Побуд. Петром Сємяновським 3.IV.1739 р. Вигляд з півдня.
15.X.1932 р., папір, туш, перо

Church in the Village of Postiine, Kostopil Region, Volyn.
View form the South. Built by Petro Siemianovskyi, 3.IV.1739.
15.X.1932, pen & India ink on paper

Церква у селі Головин, Костопільський район, Волинь. Побудов. в 1789 р.
5.X.1932 р., папір, туш, перо, 205 х 144 мм.
ЦДІА ф. 388, оп. 1, спр. 62, арк. 1

Church in the Village of Holovin, Kostopil Region, Volyn. Built in 1789.
5.X.1932, pen & India ink on paper, 205 x 144 мм.
CSHA f. 388, op. 1, spr. 62, ark. 1

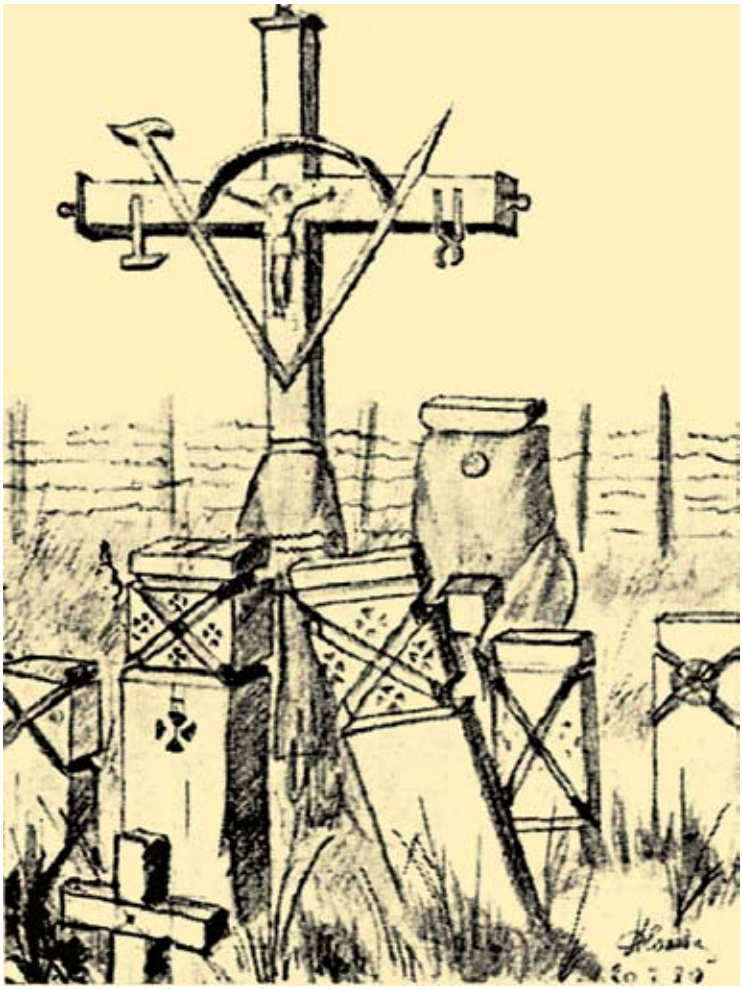

Документальна зарисовка з кладовища,
1930 р., рисунок

Documentary Sketch from a Cemetery,
1930s, drawing

Поліщуки,
1930-ті рр., техніка не відома

Polishchuky
(People from Polissia),
1930s, medium unknown

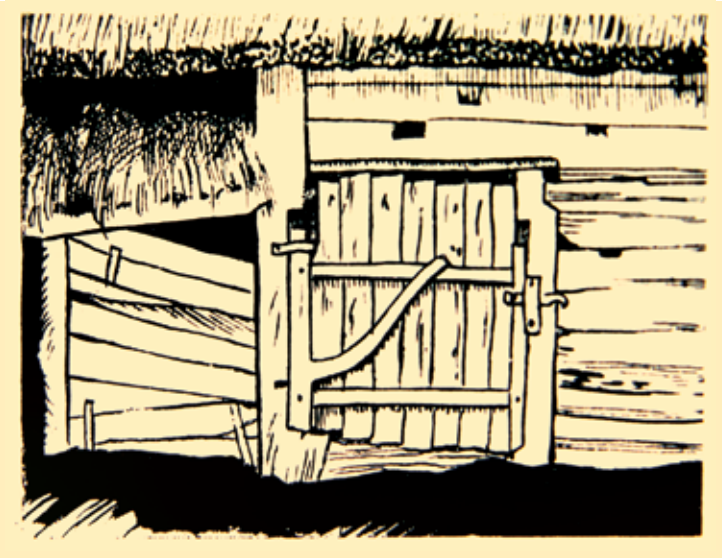

Повітка,
1930-ті рр., рисунок, олівець на папері

Shed,
1930s, drawing, pencil on paper

Замальовка з альбому 1,
6.V.1938 р., туш і акварель на папері. ВКМ

Drawing from Album No. 1,
6.V.1938, India ink and watercolour on paper. VRM

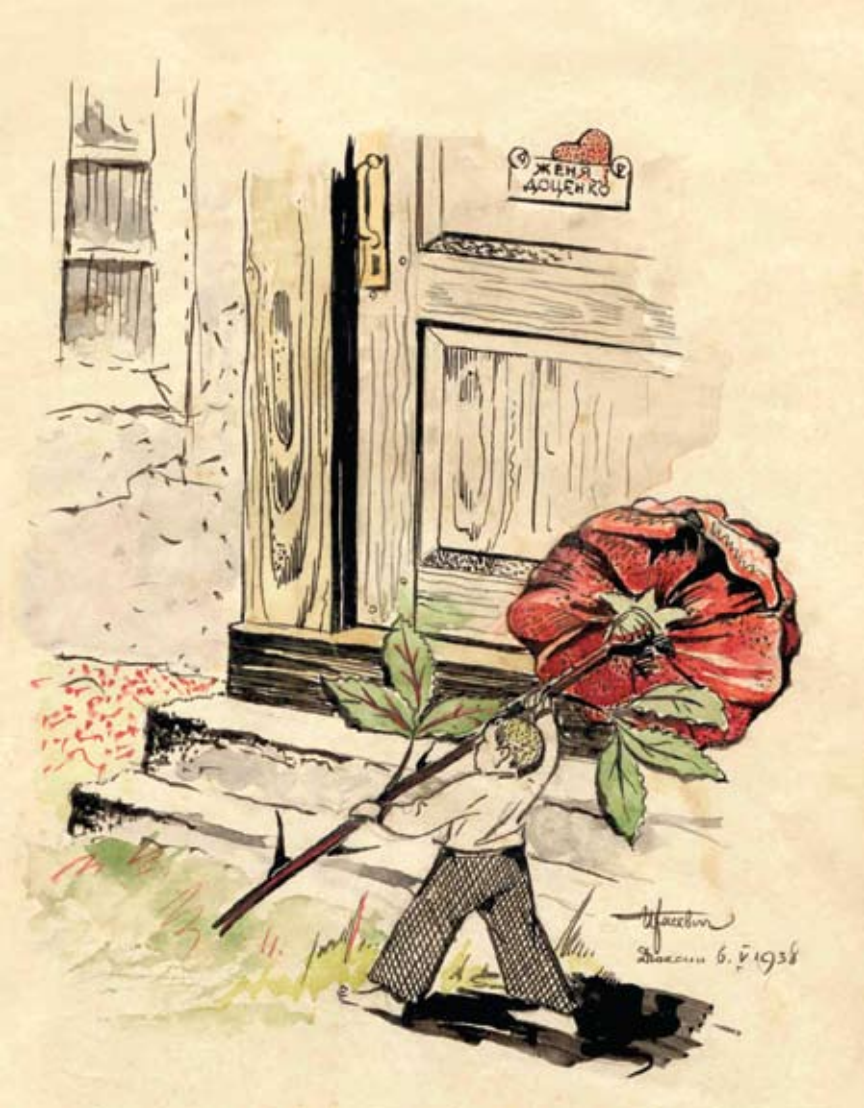

Замальовка з альбому 2,
6.V.1938 р., туш і акварель на папері. ВКМ

Drawing from Album No. 2,
6.V.1938, India ink and watercolour on paper. VRM

Грамота Митрополита Андрея Шептицького,
1936 р., тушшю та пером на папері

Diploma of Honour for Metripolitan Andrei Sheptytskyi,
1936, pen and India ink on paper

Грамота Дмитра Антоновича,
1938 р., тушшю та пером на папері

Diploma of Honour for Dmytro Antonovyc,
1938, pen and India ink on paper

Буква “О”,
1930-ті рр., дереворит

Letter “O” (O),
1930s, wood engraving

Букв “Е”,
1930-ті рр., дереворит,
58 х 40 мм. ВКМ, інв. № Г-647

Letter “E” (E),
1930s, wood engraving,
58 x 40 mm. VRM, inv. no. Г-647

Буква “Х”,
1930-ті рр., дереворит,
56 х 44 мм. ВКМ, інв. № Г-647

Letter “X” (Kh),
1930s, wood engraving,
56 x 44 mm. VRM, inv. no. Г-647

Буква “Ч”,
1930-ті рр., дереворит

Letter “Ч” (Ch),
1930s, wood engraving

Буква “У”,
1930-ті рр., дереворит

Letter “У” (U),
1930s, wood engraving

Буква “Ш”,
1930-ті рр., дереворит,
57 x 53 мм. ВКМ, інв. № Г-647

Letter “Ш” (Sh),
1930s, wood engraving,
57 x 53 mm. VRM, inv. no. Г-647

Буква “Ж”,
1930-ті рр., дереворит,
57 x 54 мм. ВКМ, інв. № Г-647

Letter “Ж” (Zh),
1930s, wood engraving,
57 x 54 mm. VRM, inv. no. Г-647

Календарик для всіх 1927,
1926 р., обкладинка, 120 х 80 мм.
Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України в Києві, фонд 544, оп.1, од. зб. 103, арк. 11

Calendar for Everyone 1927,
1926, book cover, 120 x 80 mm.
Central State Archive-Museum of Literature and Art in Kyiv, fond 544, op. 1, od. zb. 103, ark. 11

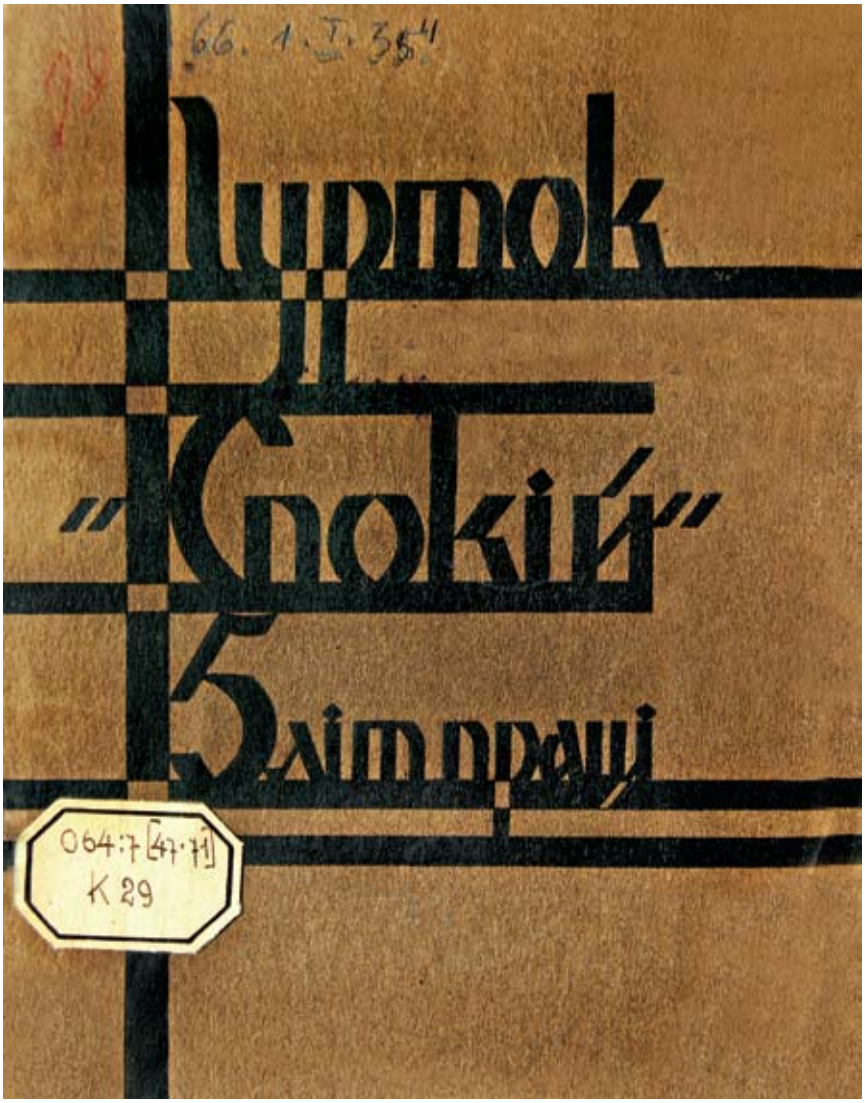

Спокій – п'ять літ праці,
1932 р., обкладинка каталогу виставки

Fifth Anniversary of Spokii,
1932, catalogue cover

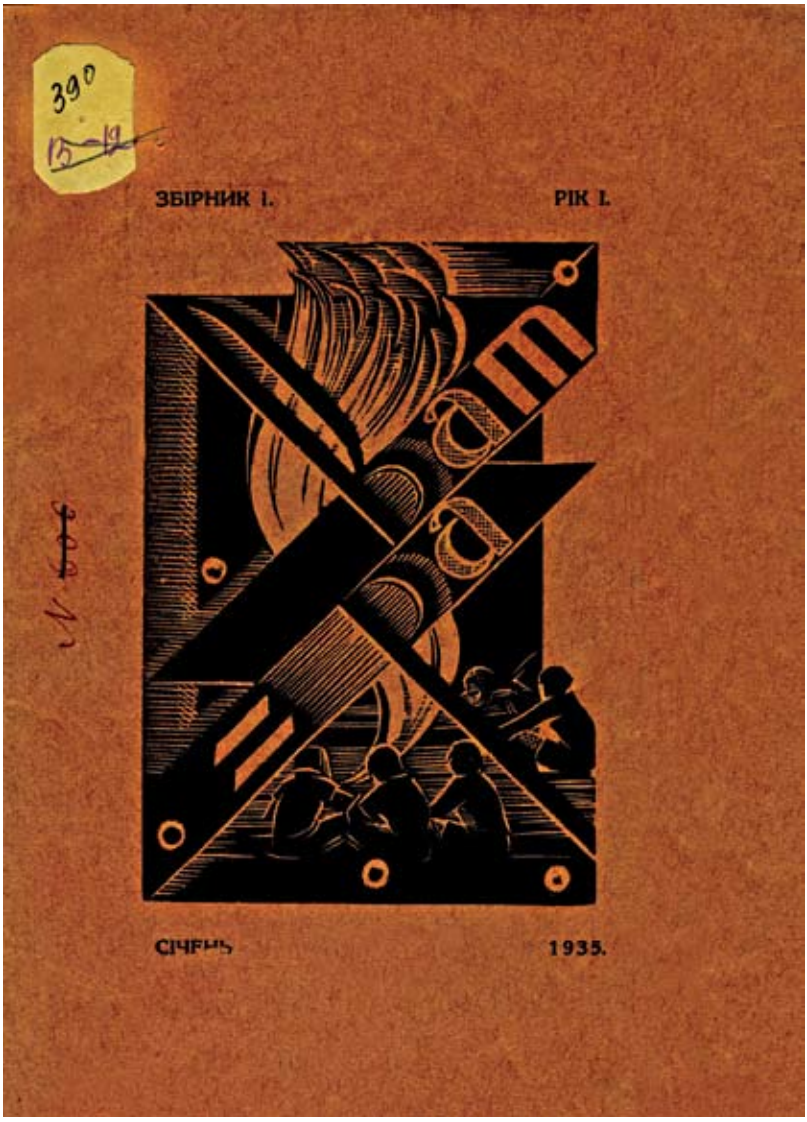

Ватра,
1935 р., обкладинка журналу.
ДАРО

Vatra* (Campfire*),
1935, magazine cover.
RRSA

ВУО маршалові Й. Пілсудському,
1935 р., обкладинка. ДАРО

VUO marshalovi Y. Pilsudskomu (*VUO for Marshal J. Pilsudski*),
1935, book cover. RRSA

Дереворити,
1936 р., обкладинка

Wood Engravings,
1936, album cover

Дереворити,
1936 р., обкладинка

Wood Engravings,
1936, album cover

Рільник,
1939 р., обкладинка календаря

Rilnyk (*Plowman*),
1939, cover for calendar

Князь Костянтин Костянтинович Острозький,
1939 р., обкладинка

Prince Kostiantyn Kostiantynovych Ostrozkyi,
1939, book cover

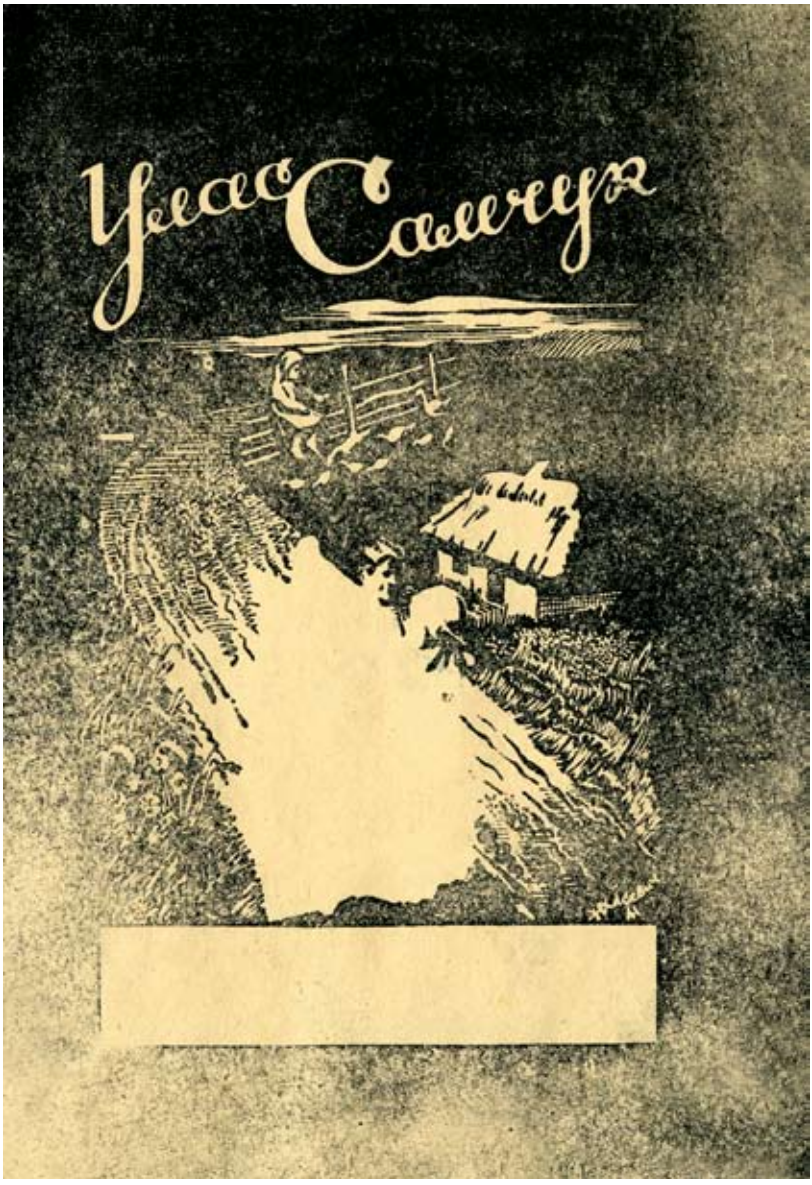

Роман Уласа Самчук *Марія,*
1941 р., проєкт обкладинки, варіант 1

Ulas Samchuk's novel *Maria*,
1941, Design for book cover No. 1

Роман Уласа Самчук *Марія*,
1941 р., проєкт обкладинки, варіант 2

Ulas Samchuk's novel *Maria*,
1941, Design for book cover No. 2

Шлях,
1937 р., логотип часопису

Shliakh (*Pathway*),
1937, newspaper masthead

Волинь,
1942 р., логотип часопису

Volyn,
1942, newspaper masthead

Український Хлібороб,
1942 р., логотип газети

Ukraiinskyi Khliborob (*Ukrainian Farmer*),
1942, newspaper masthead

Орленя,
1942 р., логотип часопису

Orlenia (*Eaglet*),
1942, newspaper masthead

Без назви,
1935 р., дереворит, ілюстрація до видання *Ватра.*
ДАРО

Untitled,
1935, wood engraving, illustration for *Vatra* (Campfire) Magazine.
RRSA

Хата в селі,
1939 р., дереворит, заставка до часопису *Шлях*

House in the Village,
1939, wood engraving,
illustration for the newspaper *Shliakh* (Pathway)

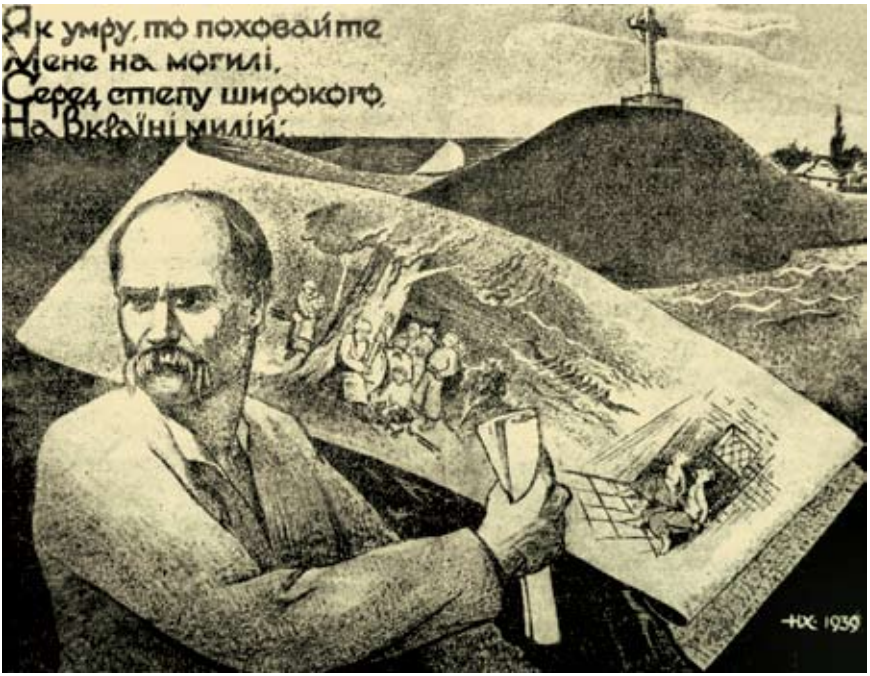

Тарас Шевченко,
1939 р., ілюстрація для часопису *Шлях*

Taras Shevchenko,
1939, illustration for *Shliakh (*Pathway*)*

Різдвяна Ніч,
1939 р., ілюстрація для часопису *Шлях*

Christmas Eve,
1939, illustration for *Shliakh (*Pathway*)*

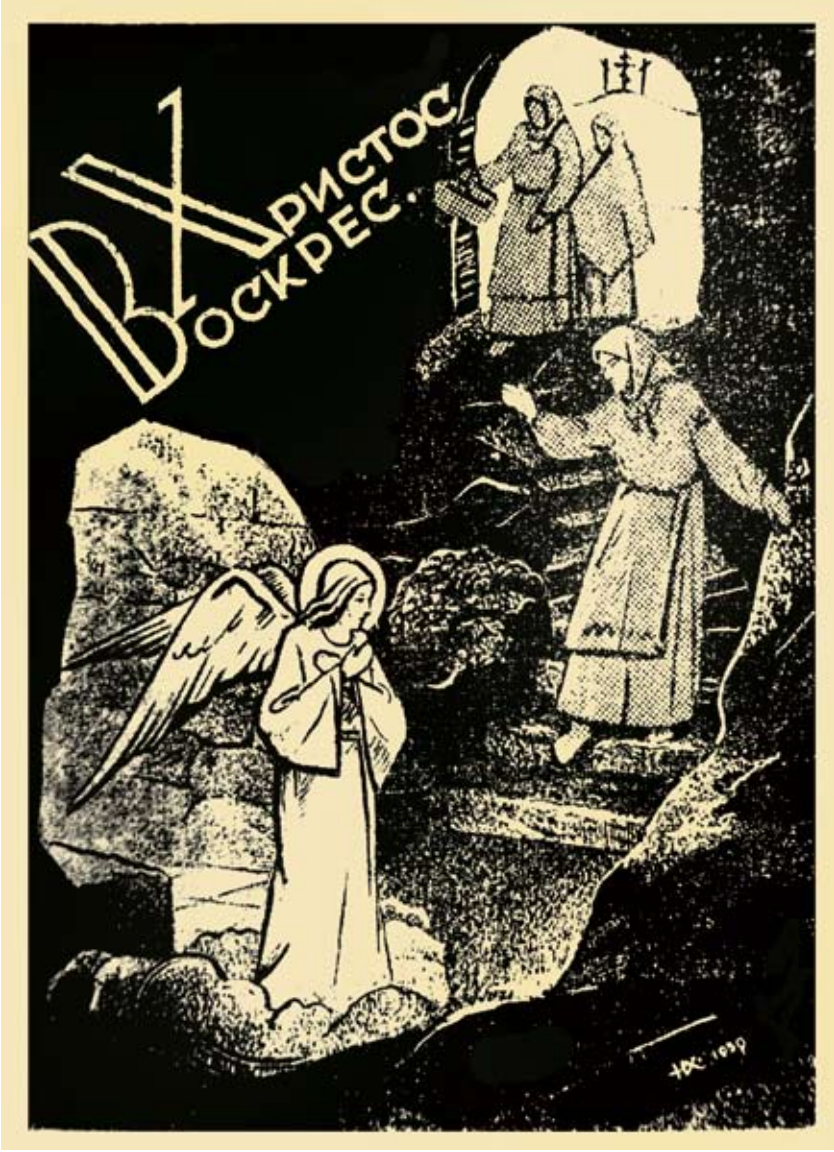

Мироносиці,
1939 р., великодня ілюстрація для часопису *Шлях*

Holy Women at the Sepulchre,
1939, Easter title page illustration for *Shliakh (*Pathway*)*

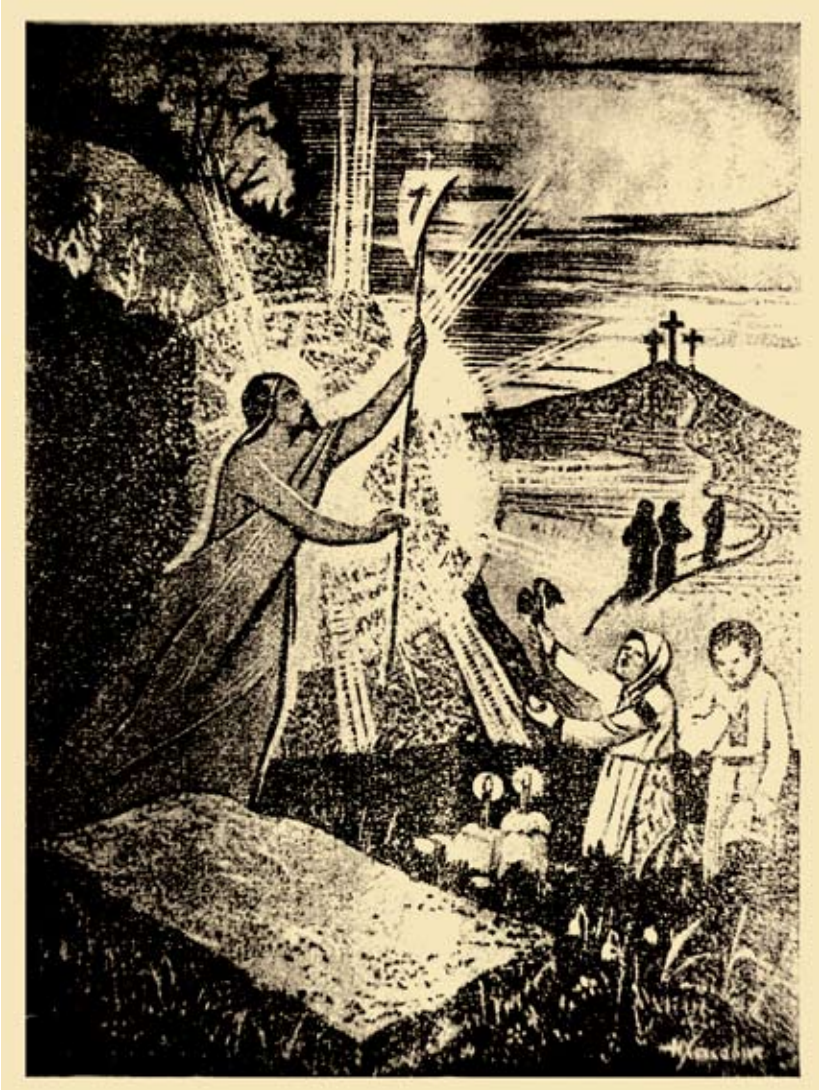

Воскресення,
1939 р., великодня ілюстрація для часопису *Шлях*

Resurrection,
1939, Easter title page illustration for *Shliakh (*Pathway*)*

Заставка 1,
1930-ті рр., дереворит, 25 x 33 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Illustration 1,
1930s, wood engraving, 25 x 33 mm.
VRM, inv. no. Г-609

Заставка 2,
1930-ті рр., дереворит, 28 x 50 мм.
ВКМ, інв. № Г-609

Illustration 2,
1930s, wood engraving, 28 x 50 mm.
VRM, inv. no. Г-609

Печатка мистецького гуртка Спокій

Seal for the Ukrainian Art Students Group "Spokii"

Бланк ВУО,
1935 р. ДАРО

Letterhead for VUO (Volyn Ukrainian Organization),
1935. RRSA

Печатка – Українська народна управа в Дюксині,
1941 р.

Seal of Ukrainian People's Board in Diuksyn,
1941

Печатка – Мировий суддя в Деражному,
1942 р.

Seal of Civil Magistrate in Derazhne,
1942

Тканина,
1930-ті рр.

Fabric,
1930s

Проект декоративної тканини,
1930-ті рр., туш.
Збірка О. Шатківського

Design for a Decorative Fabric,
1930s, india ink.
Collection of O. Shatkivsky

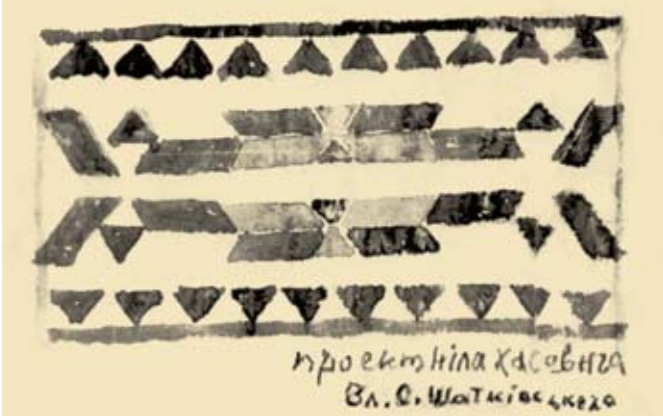

Проект декоративної тканини,
1930-ті рр., туш.
Збірка О. Шатківського

Design for a Decorative Fabric,
1930s, India ink.
Collection of O. Shatkivsky

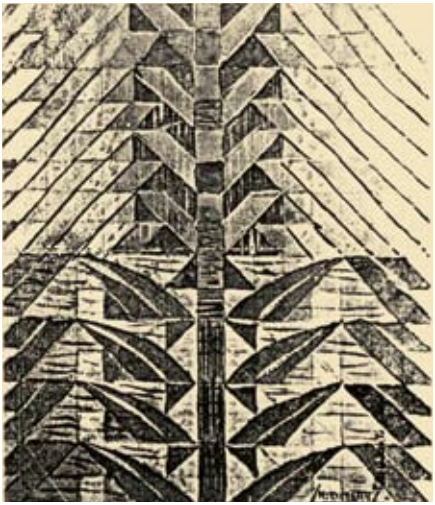

Проект декоративної тканини,
1930-ті рр., гуаш.
Збірка О. Шатківського

Design for a Decorative Fabric,
1930s, gouache.
Collection of O. Shatkivsky

Слава Україні,
15.IX.1949 р., дереворит, 17/50, 130 x 93 мм.
Серія: кличі ОУН. ВКМ, інв. № СФ-764

Glory to Ukraine,
15.IX.1949, wood engraving, 17/50, 130 x 93 мм.
OUN Slogans series. VRM, inv. no. СФ-764

20 Років Боротьби ОУН 1929-1949,
1950 р., дереворит, 161 х 121 мм.
Серія: кличі ОУН. ВКМ, інв. № СФ-761

Twenty Years of Struggle of the OUN 1929-1949,
1950, wood engraving, 161 x 121 mm.
OUN Slogans series. VRM, inv. no. СФ-761

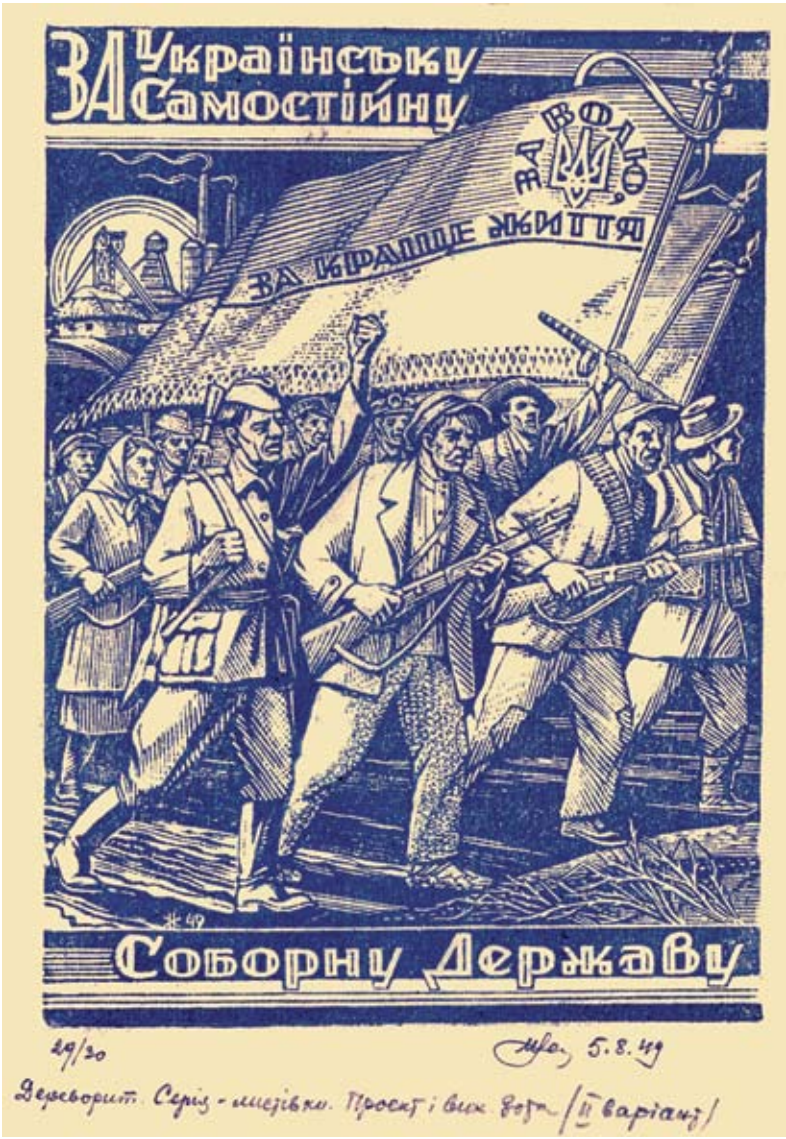

За Українську Самостійну Соборну Державу (II варіант),
5.VIII.1949 р., дереворит, 29/30, 131 x 95 мм.
Серія: кличі ОУН

For an Independent Sovereign Ukraine (no. II),
5.VIII.1949, wood engraving, 29/30, 131 x 95 mm.
OUN Slogans series

За Українську Самостійну Соборну Державу,
1948 р., техніка не відома.
Серія: кличі ОУН

For an Independent Sovereign Ukraine,
1948, medium unknown.
OUN Slogans series

Воля народам, воля людині (І варіант),
23.V.1948 р., дереворит.
Серія: кличі ОУН

Freedom for Nations, Freedom for Mankind (no. I),
23.V.1948, wood engraving.
OUN Slogans series

Воля народам, воля людині (II варіант),
31.XII.1949 р., дереворит, 45/50, 151 x 105 мм.
Серія: кличі ОУН

Freedom for Nations, Freedom for Mankind (no. II),
31.XII.1949, wood engraving, 45/50, 151 x 105 mm.
OUN Slogans series

22 січня – День Української Державности,
д.н., дереворит.
Серія: кличі ОУН

January 22 – The Day of Ukrainian Nationhood,
n.d., wood engraving.
OUN Slogans series

Повстанці у наступі,
д.н., дереворит

UPA Soldiers Attacking,
n.d., wood engraving

Людей у ярма запрягли,
18.IX.1949 р., дереворит, 43/50, 68 х120 мм.
Колгоспна серія

People Have Become Beasts of Burden,
18.IX.1949, wood engraving, 43/50, 68 x 120 mm.
Collective Farm Series

Людей у ярма запрягли,
1949 р., дереворит, 68 х123 мм.
Колгоспна серія.
Невідомий учень за дереворитом Н. Хасевича

People Have Become Beasts of Burden,
1949, wood engraving, 68 x123 mm.
Collective Farm Series.
Unknown student from wood engraving by N. Khasevych

Ось що дав трудящим Сталін,
1949 р., дереворит.
Колгоспна серія.
ГДА СБУ, ф. 2, оп. 59 за 1953 рік, спр. 16, т. 1,
окремий пакет з речовими доказами

What Stalin Has Given the Workers,
1949, wood engraving.
Collective Farm Series.
State Archive Branch of the Security Services of Ukraine,
f. 2, op. 59 for 1953, spr. 16, t. 1,
paket z rechovymy dokazamy (separate packet)

Колгосп загибель,
1949 р., дереворит.
Колгоспна серія.
ГДА СБУ, ф. 2, оп. 59 за 1953 рік, спр. 16, т. 1,
окремий пакет з речовими доказами

Collective Farms Bring Death,
1949, wood engraving.
Collective Farm Series.
State Archive Branch of the Security Services of Ukraine,
f. 2, op. 59 for 1953, spr. 16, t. 1,
paket z rechovymy dokazamy (separate packet)

...а їсти нічого,
3.XI.1949 р., дереворит, 42/50, 73 x 115 мм.
Колгоспна серія.
За дереворитом Хасевича виконав “Мирон”.
Перерібка і коректа Н. Хасевича

...but There Is Nothing to Eat,
3.XI.1949, wood engraving, 42/50, 73 x 115 mm.
Collective Farm Series.
Copy by “Myron” after a wood engraving by N. Khasevych.
Modification and corrections by N. Khasevych

Передова колгоспна техніка,
1949 р., ґравюра на целюльоїді, 82 х 120 мм.
Колгоспна серія.
Копія дерevориту Н. Хасевича, виконав “Артем”

Advanced Collective Farm Technology,
1949, engraving on celluloid, 82 x 120 mm.
Collective Farm Series.
Copy from a wood engraving by N. Khasevych by “Artem”

Вивіз на Сибір,
29.XII.1950 р., дереворит

Roundup for Deportation to Siberia,
29.XII.50, wood engraving

Большевицькі людолови,
д.н., дереворит

Bolshevik Manhunt,
n.d., wood engraving

Що вивозять з України в Росію,
1949-1951 рр., дереворит

What Is Exported from Ukraine,
1949-1951, wood engraving

Що привозять з Росії в Україну,
1949-1951 рр., дереворит

What Is Imported to Ukraine,
1949-1951, wood engraving

Непрацездатні та каліки – робітники в СССР мусять жебрати,
1.II.1951 р., дереворит, 33/50.
Н. Хасевич і невідомий учень

The Disabled and Cripples – Workers in the USSR Are Forced to Beg,
1.II.1951, wood engraving, 33/50.
N. Khasevych and unknown student

Як сталінські бандити господарять в Україні,
1947 р., летючка з дереворитом, 130 x 166 мм

How Stalinist Gangsters Rule Ukraine,
1947, flyer with wood engraving, 130 x 166 mm

Українці – інваліди,
бувші учасники т. зв. "Вітчизняної війни,"
д.н., летючка з дереворитом, 125 x 170 мм

Ukrainian Invalids,
Former Soldiers of the so Called "War of the Fatherland",
n.d., flyer with wood engraving, 125 x 170 mm

ВОЛЯ НАРОДАМ І ЛЮДИНІ! СМЕРТЬ ТИРАНІ!

Тридцять літ більшовицької влади в Україні

Український народе! Тридцять літ більшовицького панування в Україні позначене кров'ю, руїною, розстрілами, голодом і нищенням всього, що має український національний характер.

30 літ стара більшовицька гієна—Сталін, зі своїми найближчими „соратниками" молотовими, берієми, кагановичами, хрущовими та другими наживаються на українській крові та багатствах України.

На совісті цих „старших братів" — обер-катів України, є мільйони жертв українського народу. На їх совісті українські селяни, робітники, інтелігенти;

на їх совісті українські революціонери—націоналісти: Сергій Єфремов голова Спілки Визволення України (СВУ), і член СВУ — українські діячі, письменники учителі, науковці, як: Чехівський, Дурдукінський, Гермайзе, Ніковський, Старицька-Черняхівська і др.;

розстріляна українська молодь — члени Спілки Української Молоді (СУМ);

члени Українського Національного Центру: Чечіль, Голубович, Лизанівский, Г. Коссак і др.;

заслання і смерть проф. М. Грушевського, Андрія Річицького, проф. Кримського, Воблого і др.

На їх совісті і українські комуністи-патріоти, члени ВКП(б): Олександер Шумський, Микола Скрипник, український письменник Микола Хвильовий, економіст Волобуєв і др.

На їх совісті насильна колективізація в Україні в 1928—1933 рр. і знищення тисяч сільських господарств та запровадження в Україні сталінсько-колгоспної кріпаччини.

На їх совісті сотні тисяч українських революціонерів—членів ОУН і УПА.

На їх совісті великий голод на Україні в 1932—33 рр. і 5 мільйонів жертв того голоду.

На їх совісті теперішній голод в Україні та жертви, які кожного дня пожирає голодова смерть.

Тридцят літ Сталін зі своєю клікою розгулює по Україні, тридцять літ Україною керують більшовицькі сатрапи, змінюючи її в колонію російсько-більшовицької імперії.

Ввесь український народ, всі українські патріоти мусять пам'ятати, що більшовизм несе в Україну національне поневолення та економічну експлуатацію, несе руїну, смерть і голод. І тому кожна боротьба з більшовизмом—це перше завдання українського народу, бо тільки знищення більшовицького ладу принесе визволення України.

Тому всі на боротьбу з російсько-більшовицьким загарбником!

Тому всі на шлях Української Національної Революції!

ХАЙ ЖИВЕ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ!

ГЕТЬ РОСІЙСЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКЕ ПОНЕВОЛЕННЯ УКРАЇНИ!

ХАЙ ЖИВЕ УКАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!

Липень, 1947 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

З друкарні імени Клима Сахура.

Обух сталіть,
1947 р., летючка з дереворитом

Harden the Butt-end of Your Axe,
1947, flyer with wood engraving

УПА бореться проти імперіялістів та імперій,
1943 р., техніка не відома, 148 x 118 мм.
Ймовірно Н. Хасевич.
ДАРО

UPA Is Fighting Against Imperialists and Empires,
1943, medium unknown, 148 x 118 mm.
Attribution undocumented.
RRSA

СССР тюрма народів,
27.II.1950 р., дереворит, 84 x 60 мм.
Серія: шаржі і сатири

USSR – Prison of Nations,
27.II.1950, wood engraving, 84 x 60 mm.
Caricatures and Satire Series

ТАК ПАРТІЯ БОЛЬШЕВИКІВ
СПИРАЄТЬСЯ НА НАРОД

Блок комуністів з безпартійними /
Так партія большевиків
спирається на народ,
28.II.1950 р., дереворит, 90 x 60 мм.
Серія: шаржі і сатири

Bloc of Communists with Non-party Men /
This Is How the Bolshevik Party
Leans on the People,
28.II.1950, wood engraving, 90 x 60 mm.
Caricatures and Satire Series

Сталінські п'ятирічки тиснуть трудящих,
1951 р., дереворит, 32/50.
Серія: шаржі і сатири

Stalin's Five Year Plans Oppress the Workers,
1951, wood engraving, 32/50.
Caricatures and Satire Series

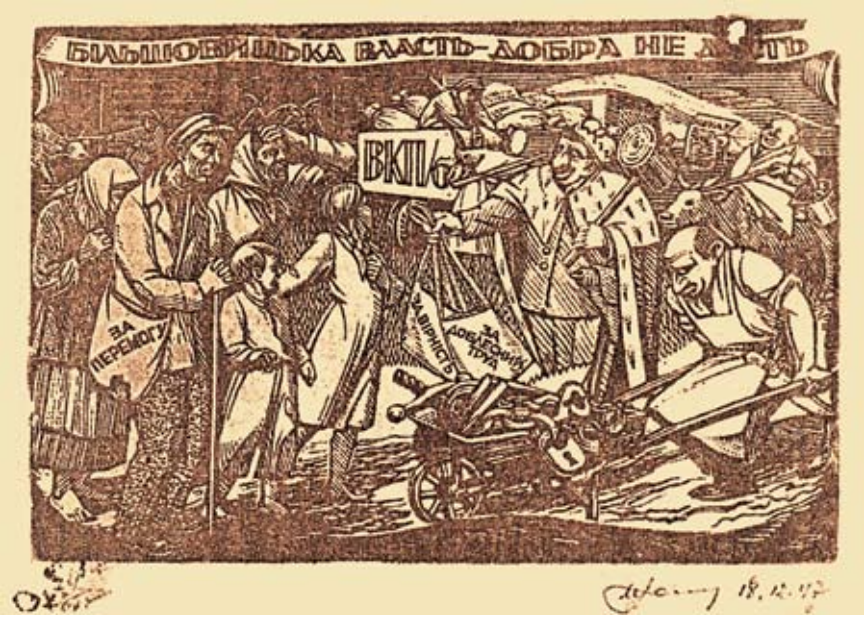

Більшовицька власть – добра не дасть,
18.XII.1947 р., дереворит, 94 х 127 мм.
Серія: шаржі і сатири.
ВКМ, інв. № СФ-763

Bolshevik Power Will Not Bring Any Good,
18.XII.1947 p., wood engraving, 94 x 127 мм.
Caricatures and Satire Series.
VRM, inv. no. СФ-763

Геть з України,
д.н., техніка не відома.
Серія: шаржі і сатири

Get Out of Ukraine,
n.d., medium unknown.
Caricatures and Satire Series

Не для гада ця принада,
1943 р., техніка не відома.
Ілюстрація до *До зброї*

This Enticement Is Not for a Scoundrel,
1943, medium unknown.
Illustration for *To Arms*

Повстанська мітла,
1943 р., техніка не відома.
Ілюстрація до *До зброї*

Povstanska mitla (Insurgents' Broom),
1943, medium unknown.
Illustration for *To Arms*

Ще в колисці Сталін напуває дурманом,
1947 р.(?), техніка не відома.
Серія: шаржі і сатири

Starting from the Cradle Stalin Feeds with Dope,
1947(?), medium unknown.
Caricatures and Satire Series

Героїня соціалістичної праці,
31.XII.1947 р., дереворит, 13/25.
Ілюстрація до *Українського перця.*
Серія: шаржі і сатири

Heroine of Socialist Labour,
31.XII.1947, wood engraving, 13/25.
Illustration for *Ukrainian Pepper.*
Caricatures and Satire Series

Кару смерти в СССР скасовано, замінюючи її на 25 літ каторги,
26.XII.1949 р., дереворит, 36/50, 108 x 120 мм.
Серія: шаржі і сатири.
За проєктом і під наглядом Н. Хасевича виконав “Свирид”

The Death Penalty in the USSR
Has Been Abolished in Favour of 25 Years of Hard Labour,
26.XII.1949, wood engraving, 36/50, 108 x 120 mm.
Caricatures and Satire Series.
“Svyryd” after a design by N. Khasevych and with his supervision

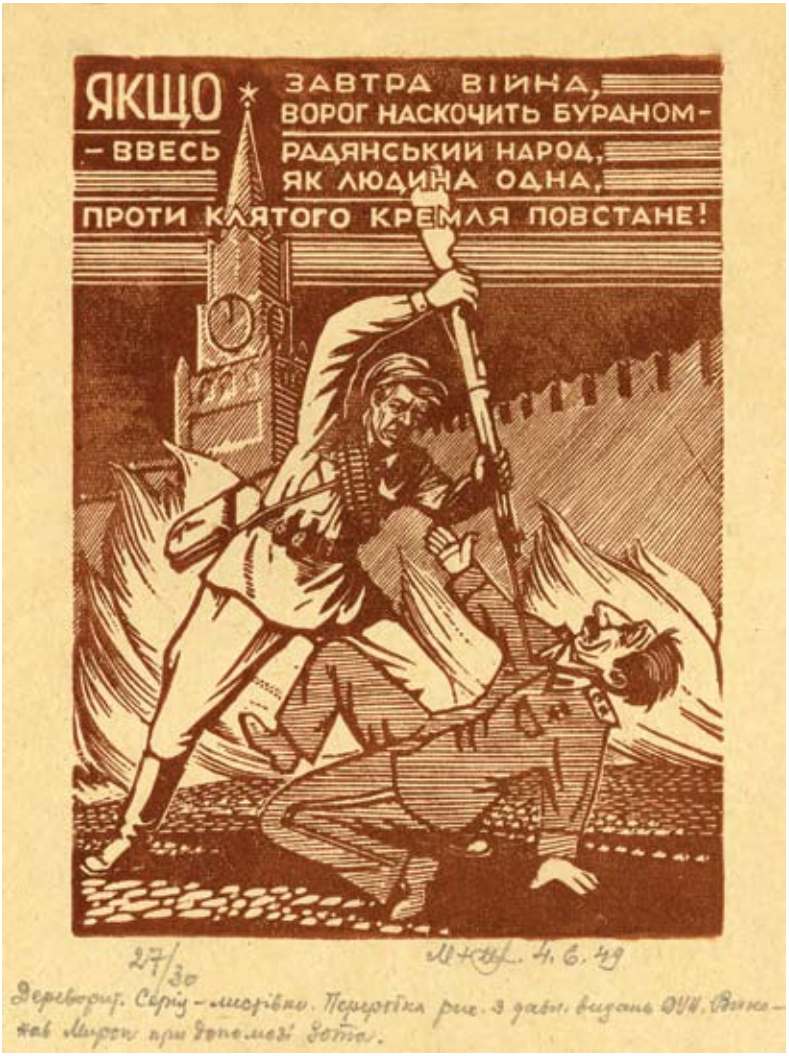

Якщо завтра війна,
04.VI.1949 р., дереворит, 27/30, 116 x 88 мм.
Серія: шаржі і сатири.
Виконав “Мирон” при допомозі Н. Хасевича

If War Comes Tomorrow,
04.VI.1949, wood engraving, 27/30, 116 x 88 mm.
Caricatures and Satire Series.
“Myron” with assistance from N. Khasevych

Робітники в СССР працюють під примусом,
23.V.1949 р., дереворит, 24/30.
Серія: шаржі і сатири.
Проект і виконання “Артем” при допомозі Н. Хасевича

In the USSR Workers Work under Dures,
23.V.1949, wood engraving, 24/30.
Caricatures and Satire Series.
Design and execution by “Artem” with assistance from N. Khasevych

Інтелігенти в СССР працюють під диктатом,
17.X.1949 р., дереворит, 42/50.
Серія: шаржі і сатири.
Переробка рис. з давн. видань ОУН.
Виконав “Свирид” під наглядом Н. Хасевича

Intellectuals in the USSR Work under Dictation,
17.X.1949, wood engraving, 42/50.
Caricatures and Satire Series.
Reworking of a drawing from old OUN publications
by “Svyryd” with supervision by N. Khasevych

Червоноармійці!,
09.II.1949 р., дереворит, 24/30.
Серія: шаржі і сатири.
Переробка рис. з давн. видань ОУН.
Виконав “Свирид” за допомогою Н. Хасевича

Red Army Soldiers,
09.II.1949, wood engraving, 24/30.
Caricatures and Satire Series.
Reworking of a drawing from old OUN publications
by “Svyryd” with assistance from N. Khasevych

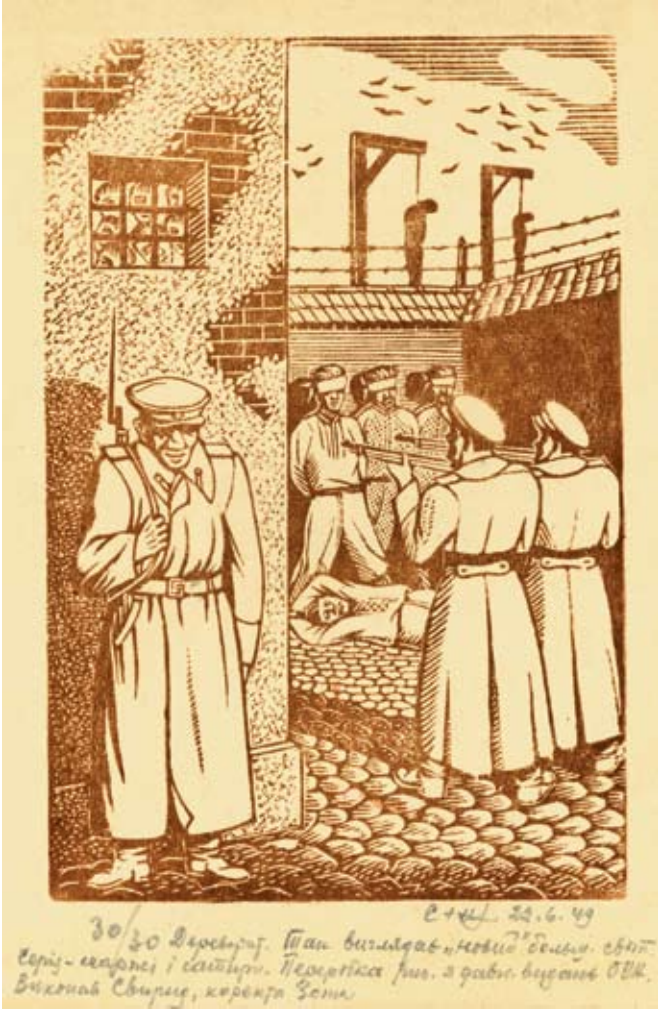

Так виглядає новий большевицький світ,
22.VI.1949 р., дереворит, 30/30.
Серія: шаржі і сатири.
Переробка рис. з давн. видань ОУН.
Виконав “Свирид”, коректа Н. Хасевича

This Is What the New Bolshevik State Looks Like,
22.VI.1949, wood engraving, 30/30.
Caricatures and Satire Series.
Reworking of a drawing from old OUN publications
by “Svyryd” with corrections by N. Khasevych

Нам скорились всі народи,
08.II.1949 р., дереворит, 19/30.
Серія: шаржі і сатири.
Переробка рис. з давн. видань ОУН.
Виконав “Мирон” коректа Н. Хасевича

All Nations Have Bowed to Us,
08.II.1949, wood engraving, 19/30.
Caricatures and Satire Series.
Reworking of a drawing from old OUN publications
by “Myron” with corrections by N. Khasevych

В СССР всі живуть з праці рук,
28.I.1949 р., дереворит, 22/30.
Серія: шаржі і сатири.
За рис. з давн. видань ОУН. Виконав “Мирон”

In the USSR Everybody Lives from the Labour of Their Hands,
28.I.1949, wood engraving, 22/30.
Caricatures and Satire Series.
“Myron” after a drawing from old OUN publications

Україна має право вийти зі складу СССР,
30.I.1949 р., дереворит, 12/30.
Серія: шаржі і сатири.
За рис. з давн. видань ОУН виконав “Артем”

Ukraine Has the Right to Secede from the USSR,
30.I.1949, wood engraving, 12/30.
Caricatures and Satire Series.
“Artem” after a drawing from old OUN publications

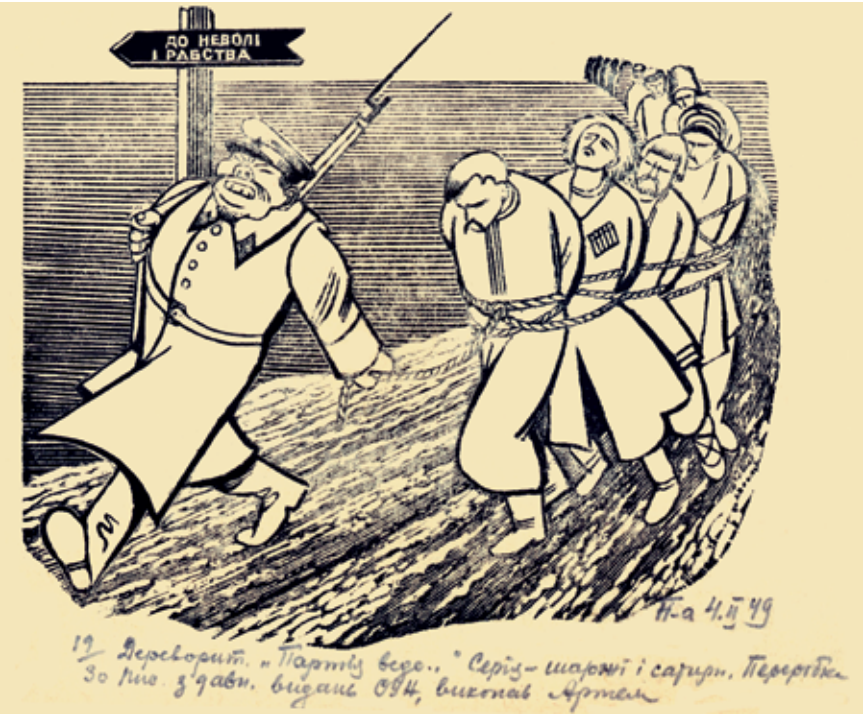

Партія веде,
04.II.1949 р., дереворит, 19/30.
Серія: шаржі і сатири.
За рис. з давн. видань ОУН виконав “Артем”

The Party Leads,
04.II.1949, wood engraving, 19/30.
Caricatures and Satire Series.
“Artem” after a drawing from old OUN publications

Бофон на 20 крб.,
1943 р., дереворит, 95 x 60 мм.
Галузевий державний архів СБ України

20 krb. Bofon,
1943, wood engraving, 95 x 60 mm.
State Archive of the Security Services of Ukraine

Бофон на 25 крб.,
1949 р., дереворит,
76 х 56 мм.
Галузевий державний архів
СБ України

25 krb. Bofon,
1949, wood engraving,
76 x 56 mm.
State Archive of
the Security Services of Ukraine

Бофон на 25 крб.,
1945 р., дереворит,
41 х 34 мм.
Галузевий державний архів
СБ України

25 krb. Bofon,
1945, wood engraving,
41 x 34 mm.
State Archive of
the Security Services of Ukraine

Бофон на 50 крб.,
1944, 1946 р., дереворит,
41 х 34 мм.
Галузевий державний архів
СБ України

50 krb. Bofon,
1944, 1946, wood engraving,
41 x 34 mm.
State Archive of
the Security Services of
Ukraine

Бофоні на 200 карбованців,
1944 р., дереворит,
75 х 50 мм.
Галузевий державний архів
СБ України

200 krb. Bofon,
1944, wood engraving,
75 x 50 mm.
State Archive of
the Security Services of Ukraine

Бофон на 100 крб.,
1945 р., дереворит,
72 x 44 мм.
Галузевий державний архів СБ
України

100 krb. Bofon,
1945, wood engraving,
72 x 44 mm.
State Archive of
the Security Services of Ukraine

Бофон на 500 крб.,
1945 р., дереворит,
79 x 54 мм.
Галузевий державний архів
СБ України

500 krb. Bofon,
1945, wood engraving,
79 x54 mm.
State Archive of
the Security Services of Ukraine

Бофон на 10 крб.,
1945 р., дереворит, 45 х 60 мм.
Галузевий державний архів СБ України

10 krb. Bofon,
1945, wood engraving, 45 x 60 mm.
State Archive of the Security Services of Ukraine

Бофон на 10 крб.,
1949 р., дереворит, 65 х 48 мм.
Галузевий державний архів СБ України

10 krb. Bofon,
1949, wood engraving, 65 x 48 mm.
State Archive of the Security Services of Ukraine

Бофон на 1000 крб.
1945 р., дереворит, 53 х 77 мм.
Галузевий державний архів СБ України

1000 krb. Bofon,
1945, wood engraving, 53 x 77 mm.
State Archive of the Security Services of Ukraine

Бофон на 300 крб.,
1944 р., дереворит, 60 х 85 мм.
Галузевий державний архів СБ України

300 krb. Bofon,
1944, wood engraving, 60 x 85 mm
State Archive of the Security Services of Ukraine

Волинь у боротьбі,
22.VI.1949 р., дереворит, 18/40, 163 x 109 мм.
Обкладинка до альманаху. Серія: Волинь в боротьбі

Volyn in Battle,
22.VI.1949, wood engraving, 18/40, 163 x 109 mm.
Cover for an almanac. Volyn in Battle Series

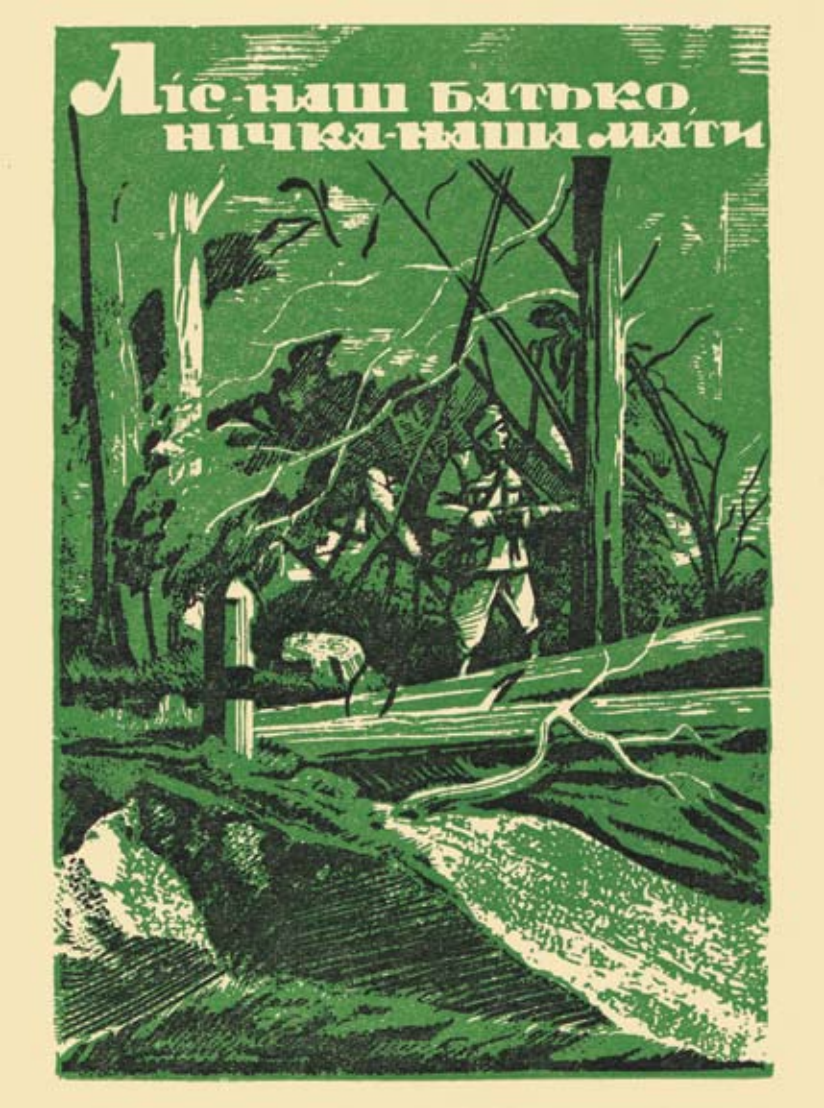

Ліс наш батько, нічка наша мати,
1948 р., дереворит, 162 x 110 мм.
Серія: Волинь в боротьбі

The Forest Is Our Father, the Night – Our Mother,
1948, wood engraving, 162 x 110 mm.
Volyn in Battle Series

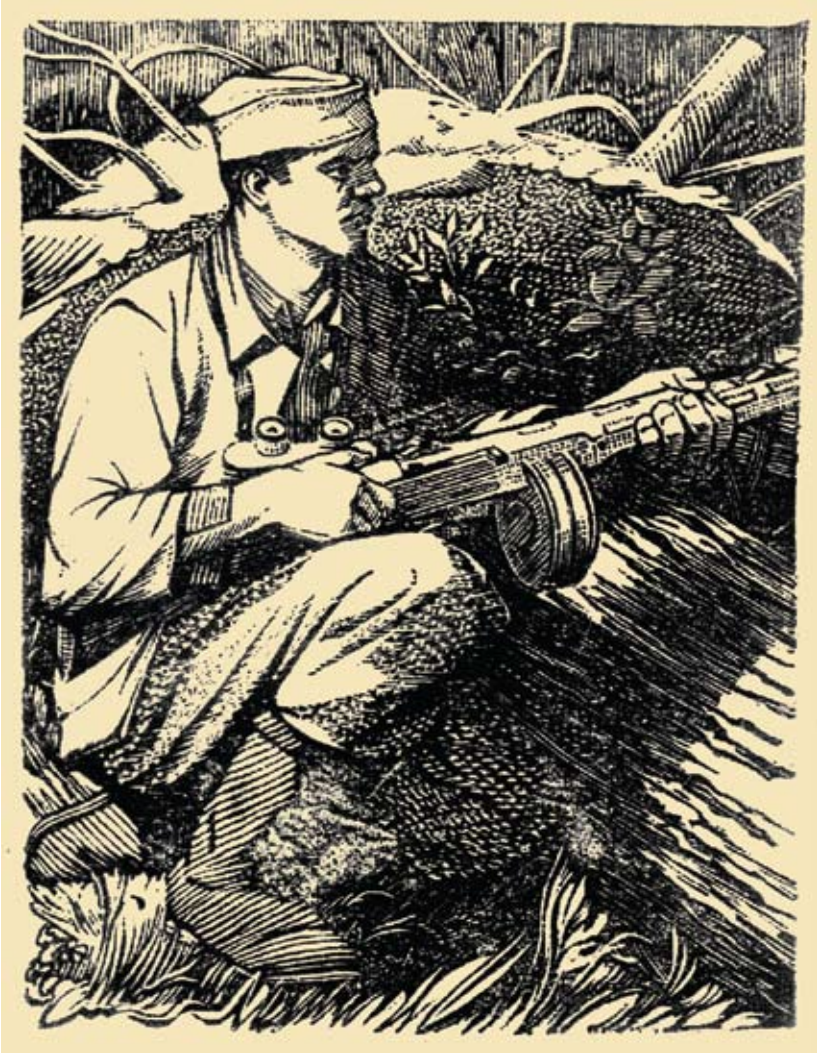

Він край свій боронить / **Воїн з автоматом**,
27.IV.1945 р., дереворит, 137 x 100 мм.
Серія: Волинь в боротьбі.
ВКМ, інв. № Г-635

He Is Guarding His Country / **Soldier with a Sub-machine Gun**,
27.IV.1945, wood engraving, 137 x 100 mm.
Volyn in Battle Series.
VRM, inv. no. Г-635

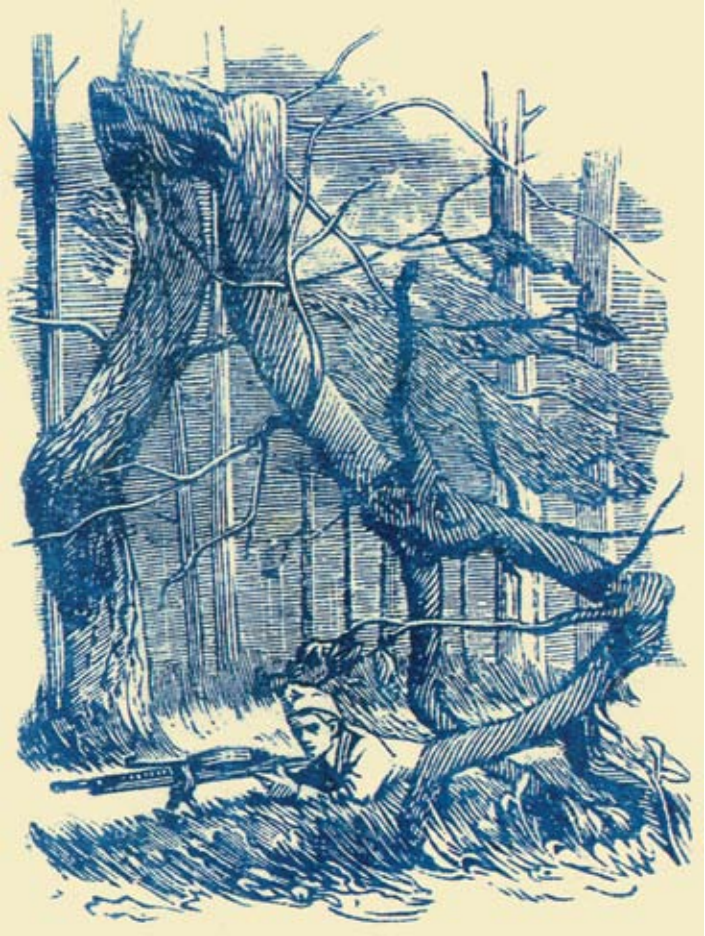

Вояк під зламаним деревом,
12.IV.1945, дереворит, цигарковий папір, 125 x 93 мм.
Серія: Волинь в боротьбі.
ВКМ, інв. № Г-630

Soldier Beneath a Tree with Broken Trunk,
12.IV.1945, wood engraving on cigarette paper, 125 x 93 mm.
Volyn in Battle Series.
VRM, inv. no. Г-630

На Волині жито ворогами збито,
26.X.1948 р., дереворит, 35/40, 72 x 114 мм.
Серія: Волинь в боротьбі

In Volyn the Grain Has Been Trampled by the Enemy,
26.X.1948, wood engraving, 35/40, 72 x 114 mm.
Volyn in Battle Series

Новобранці в УПА,
30.I.1949 р., дереворит, 28/30, 58 x 115 мм.
Серія: Волинь в боротьбі

New UPA Recruits,
30.I.1949, wood engraving, 28/30, 58 x115 mm.
Volyn in Battle Series

Повстанці в ярах Волині,
1.III.1949 р., дереворит, 28/30, 65 х115 мм.
Серія: Волинь в боротьбі

Insurgents in the Valleys of Volyn,
1.III.1949, wood engraving, 28/30, 65 x115 mm.
Volyn in Battle Series

Повстанці на Поліссі,
12.III.1949 р., дереворит, 30/30, 62 х 115 мм.
Серія: Волинь в боротьбі

Insurgents in Polissia,
12.III.1949, wood engraving, 30/30, 62 x 115 mm.
Volyn in Battle Series

Повстанці на хуторі в гостині,
9.V.1949 р., дереворит, 24/30, 94 x 68 мм.
Серія: Волинь в боротьбі

Insurgents Visiting a Farmstead,
9.V.1949, wood engraving, 24/30, 94 x68 mm.
Volyn in Battle Series

В поліських нетрях,
5.II.1949 р., дереворит, 19/30, 78 x 56 мм.
Серія: Волинь в боротьбі

In the Forest Thicket,
5.II.1949, wood engraving, 19/30, 78 x56 mm.
Volyn in Battle Series

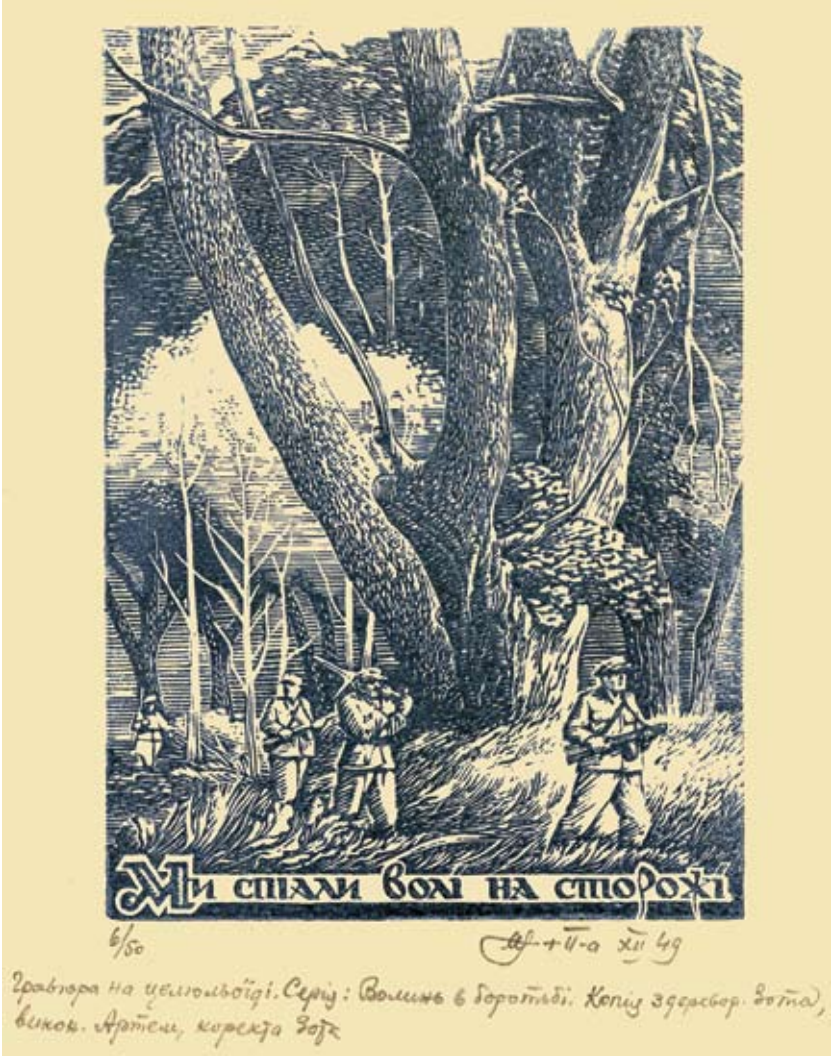

Ми стали волі на сторожі,
XII.1949 р., ґравюра на целюльоїді, 6/50, 123 x 90 мм.
Серія: Волинь в боротьбі.
Копію з дереворитy Н. Хасевича виконав “Артем”. Коректа Н. Хасевича

We Stand on Guard for Freedom,
XII.1949, engraving on celluloid, 6/50, 123 x 90 mm.
Volyn in Battle Series.
“Artem”, copy of a wood engraving by N. Khasevych

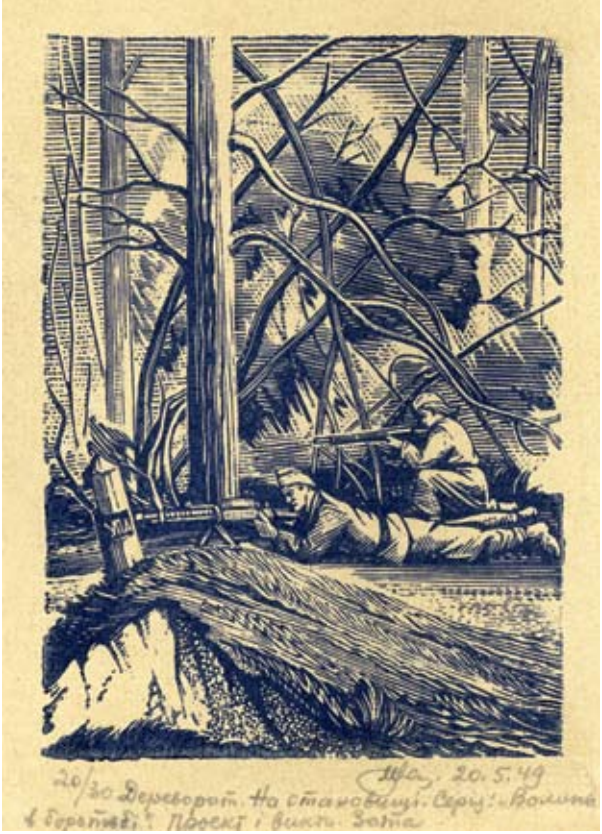

На становищі,
20.V.1949 р., дереворит, 20/30.
Серія: Волинь в боротьбі

On Guard,
20.V.1949, wood engraving, 20/30.
Volyn in Battle Series

Повстанці на відпочинку I / До спогадів I,
4.II.1945 р., ґуаш, туш, білило, 97 х 139 мм.
ВКМ, інв. № Г-638

UPA Soldiers Resting I / Memories I,
4.II.1945, gouache, ink, whiting on paper, 97 x 139 mm.
VRM, inv. no. Г-638

Повстанці на відпочинку II / До спогадів II,
4.II.1945 р., ґуаш, туш, білило, 87 х 150 мм.
ВКМ, інв. № Г-639

UPA Soldiers Resting II / Memories II,
4.II.1945, gouache, ink, whiting on paper, 87 x 150 mm.
VRM, inv. no. Г-639

Повстанці на відпочинку,
17.VIII.1944 р., кольоровий олівець

Insurgents Resting,
17.VIII.1944, coloured pencils on paper

Вояки сплять,
28.VIII.1944(?) р., кольоровий олівець

Sleeping Soldiers,
28.VIII.1944(?), coloured pencils on paper

Вояк що спить,
17.VIII.1944 р., кольоровий олівець

Sleeping Soldier,
17.VIII.1944, coloured pencils on paper

Лісовий пейзаж,
д.н., кольоровий олівець

Forest,
n.d., coloured pencils on paper

Поламане дерево,
26.VII.1944 р., кольоровий олівець

Broken Tree,
26.VII.1944, coloured pencils on paper

Вивернутий корінь дерева,
д.н., кольоровий олівець

Uprooted Tree,
n.d., coloured pencils on paper

Портрет Інженера,
1944 р., кольоровий олівець, 140 х 97 мм.
Портретна серія.
ВКМ, інв. № Г-642

Portrait of an Engineer,
1944, drawing, coloured pencils on paper, 140 x 97 mm.
Portrait Series.
VRM, inv. no. Г-642

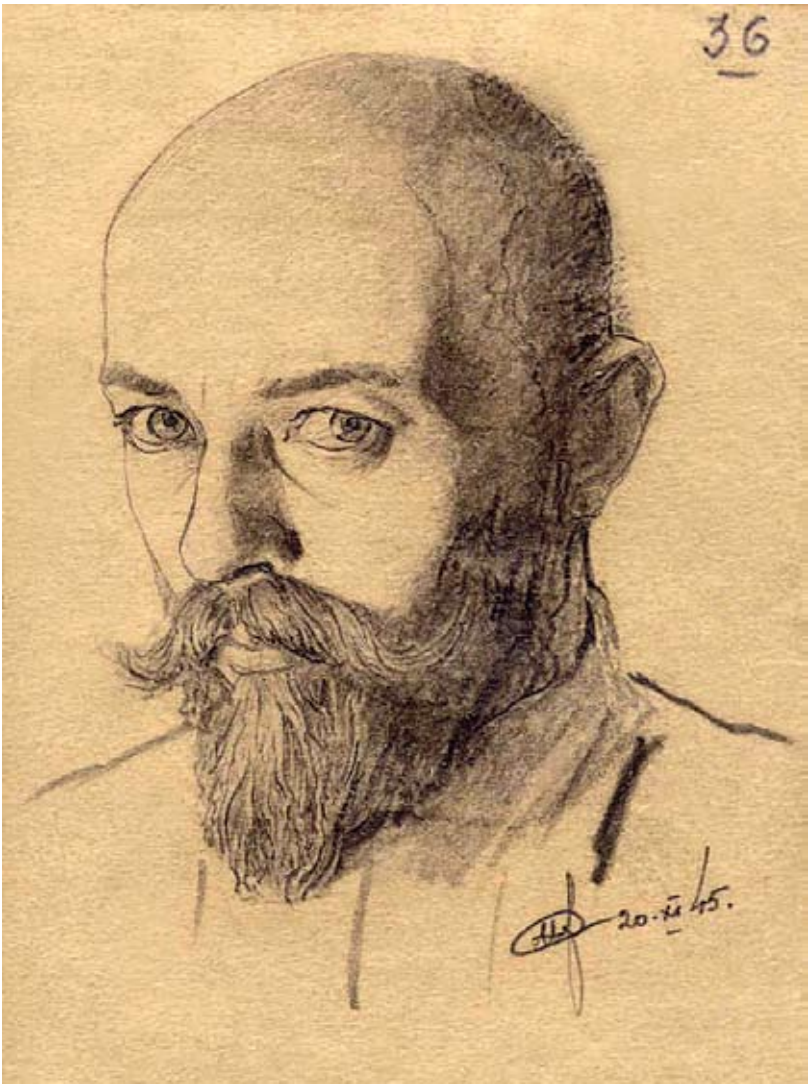

Автопортрет,
20.XI.1945 р., рисунок, олівець на папері.
Портретна серія

Self-portrait,
20.XI.1945, drawing, pencil on paper.
Portrait Series

Портрет Олеся,
24.VIII.1944 р., кольоровий олівець, 182 х 135 мм.
Портретна серія.
ВКМ, інв. № Г-643

Portrait of Oles,
24.VIII.1944, drawing, coloured pencils on paper, 182 x 135 mm.
Portrait Series.
VRM, inv. no. Г-643

Портрет Олеся,
15.VIII.1945 р., кольоровий дереворит, 105x131 мм.
Портретна серія.
ВКМ, інв. № Г-648

Portrait of Oles,
15.VIII.1945, coloured wood engraving, 105x131 mm.
Portrait Series.
VRM, inv. no. Г-648

Портрет командира сотні “Распутіна”,
19.II.1945 р., кольоровий дереворит, 103 x 75 мм.
Портретна серія.
ВКМ, інв. № Г-615

Portrait of the Company Commander “Rasputin”,
19.II.1945, coloured wood engraving, 103 x 75 mm.
Portrait Series.
VRM, inv. no. Г-615

Портрет командира сотні “Распутіна”,
24.VIII.1944 р., рисунок кольоровими олівцями на папері, 155 х 114 мм.
Портретна серія. ВКМ, інв. № Г-637

Portrait of the Company Commander “Rasputin”,
24.VIII.1944, drawing, coloured pencils on paper, 155 x 114 mm.
Portrait Series. VRM, inv. no. Г-637

Портрет Олі,
25.IV.1945 р., рисунок, олівець на папері, 140 x 97 мм.
Портретна серія.
ВКМ, інв. № Г-640

Portrait of Olia,
25.IV.1945, drawing, pencil on paper, 140 x 97 mm.
Portrait Series.
VRM, inv. no. Г-640

Портрет Жені,
25.IV.1945 р., рисунок, олівець на папері, 141 х 100 мм.
Портретна серія.
ВКМ, інв. № Г-636

Portrait of Zhenia,
25.IV.1945, drawing, pencil on paper, 141 x 100 mm.
Portrait Series.
VRM, inv. no. Г-636

Портрет Бурлаки,
11.V.1945 р., кольоровий олівець, 140 х 97 мм.
Портретна серія.
ВКМ, інв. № Г-645

Portrait of Burlaka,
11.V.1945, coloured pencils on paper, 140 x 97 mm.
Portrait Series.
VRM, inv. no. Г-645

Портрет Степана Бандери,
д.н., дереворит.
Портретна серія

Portrait of Stepan Bandera,
n.d., wood engraving.
Portrait Series

Портрет Ґенерала Романа Шухевича / Тараса Чупринки,
1950 р., дереворит.
Портретна серія

Portrait of General Roman Shukhevych / Taras Chuprynka,
1950, wood engraving.
Portrait Series

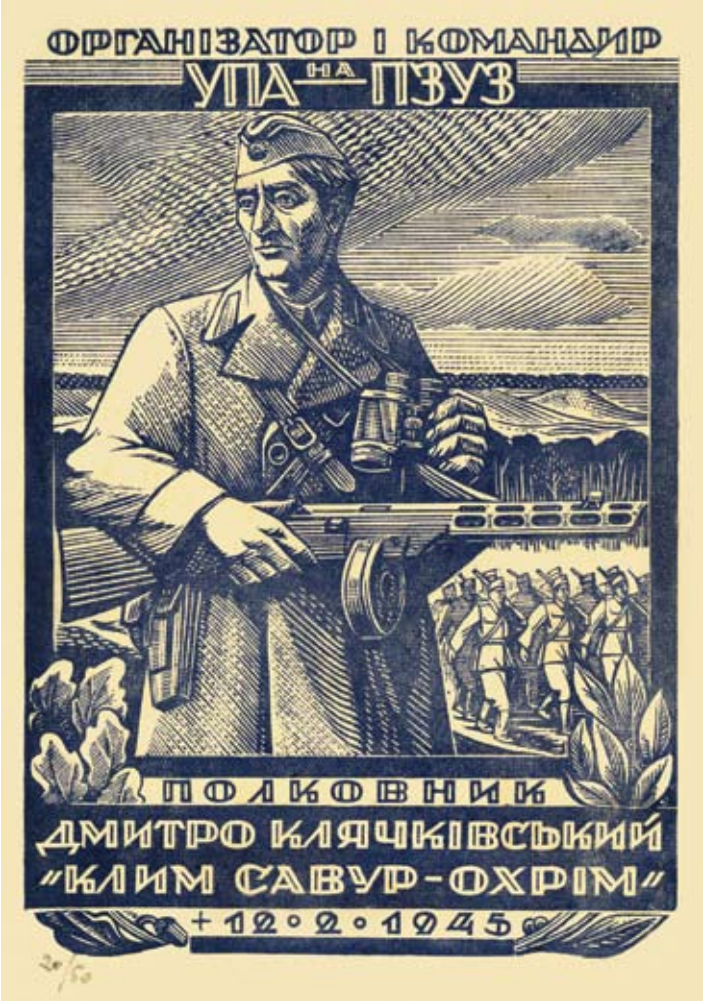

Портрет Полковника Дмитра Клячківського
(псевдо "Клим Савур-Охрім"),
6.XII.1949 р., дереворит, 20/50, 127 x 90 мм. Портретна серія.
3-тій варіянт виконав "Свирид" за дереворитом Н. Хасевича.
Коректа Н. Хасевича

Portrait of Colonel Dmytro Kliachkivsky
(pseudonym "Klym Savur – Okhrim"),
6.XII.1949, wood engraving, 20/50, 127 x 90 mm. Portrait Series.
3-rd variant executed by "Svyryd" after a wood engraving
by N. Khasevych. Modifications and corrections by N. Khasevych

Портрет Сотника Осипа Дякова,
1950 р., дереворит.
Портретна серія

Portrait of Captain Osyp Diakiv,
1950, wood engraving.
Portrait Series

Портрет Сотника Олекси Громадюка,
1944 р., дереворит.
Портретна серія

Portrait of Captain Hromadiuk,
1944, wood engraving
Portrait Series

Портрет Михайла Бондарчука,
1949 р., дереворит.
Портретна серія

Portrait of Mykhailo Bondarchuk,
1949, wood engraving.
Portrait Series

Портрет Миколи Козака,
1949 р., дереворит.
Портретна серія

Portrait of Mykola Kozak,
1949, wood engraving.
Portrait Series

Портрет Опанаса Ковальчука,
1949 р., дереворит.
Портретна серія

Portrait of Opanas Kovalchuk,
1949, wood engraving.
Portrait Series

Іван Климів-Легенда,
д.н., дереворит.
Портретна серія

Ivan Klymiv-Lehenda,
n.d., wood engraving.
Portrait Series

Сергій Качинський (Остап),
д.н., дереворит.
Портретна серія

Serhii Kachynsky,
n.d., wood engraving.
Portrait Series

Портрет невідомого повстанця,
д.н., дереворит.
Портретна серія

Portrait of an Unknown Man,
n.d., wood engraving.
Portrait Series

Корда Дмитро,
д.н., дереворит.
Портретна серія

Portrait of Dmytro Korda,
n.d., wood engraving.
Portrait Series

Тучак Антін,
д.н., дереворит.
Портретна серія

Portrait of Antin Tuchak,
n.d., wood engraving.
Portrait Series

Гей, нумо ж будемо сміятись!
Хай плачуть наші вороги!

Український Перець

Ч. 1.
Листопад
1943.

Сіють, зривають, мелють та ворогів перчать
УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

В СССР. В „Новій Європі" В Самостійній Україні

Ані хліба, ні свині,
Тільки Сталін на стіні.

Нема хліба, ні свині,
А в Гітлер на стіні.

Саду й хрін до нього є,
Є корова, хліб, земля!
І довкола все моє
Й на стіні в портреті — я

Ст. 1-12.

Український перець,
ч. 1, листопад 1943 р.
Заголовок і перша сторінка

Ukraiinskyi Perets (**Ukrainian Pepper**),
no. 1, November 1943.
Masthead and cover page of magazine of humour

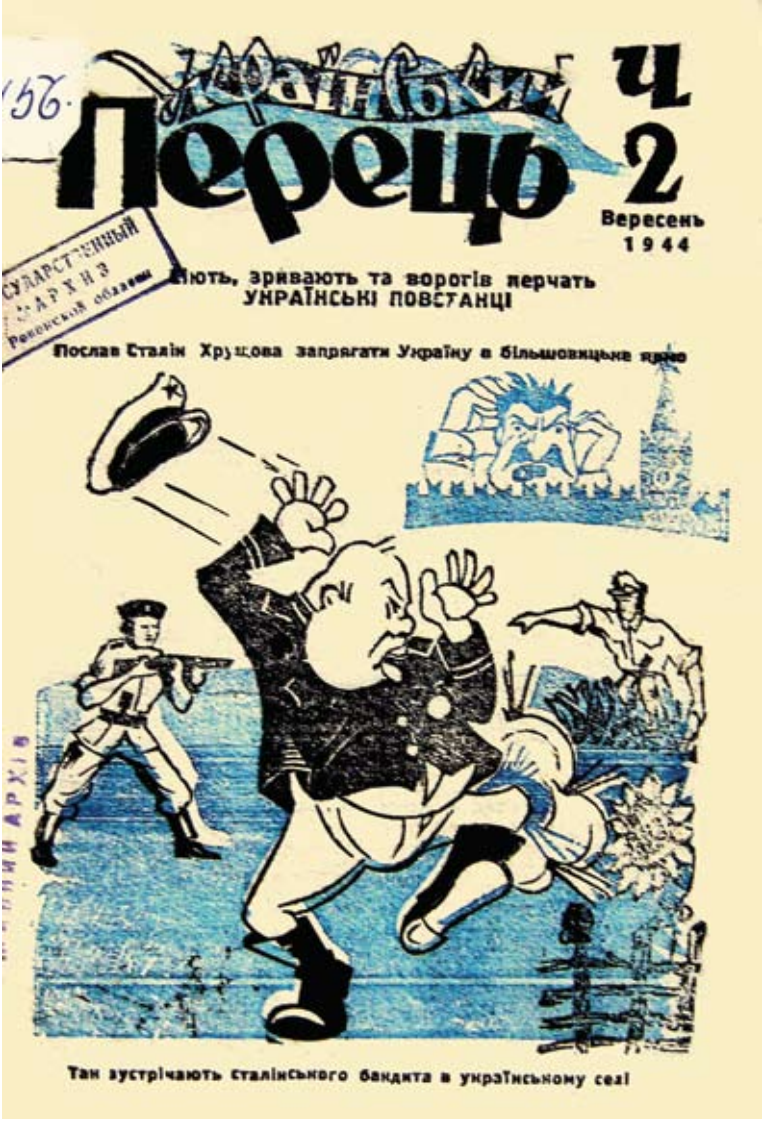

Український перець,
ч. 2, вересень 1944 р.
Заголовок і перша сторінка

***Ukraiinskyi Perets* (Ukrainian Pepper)**,
no. 2, September 1944.
Masthead and cover page of magazine of humour

Український перець,
ч. 1, листопад 1943 р. П'ята сторінка журналу

Ukraiinskyi Perets (**Ukrainian Pepper**),
no. 1, November 1943. The fifth page of the magazine

Український перець,
ч. 1, листопад 1943 р. Сторінки журналу

Ukraiinskyi Perets (**Ukrainian Pepper**),
no. 1, November 1943. Pages of the magazine

Графіка - Ланка Зота 1949,
обкладинка альбому

Hrafika - Lanka Zota 1949 **(Graphics of Zot's Group 1949)**,
album cover

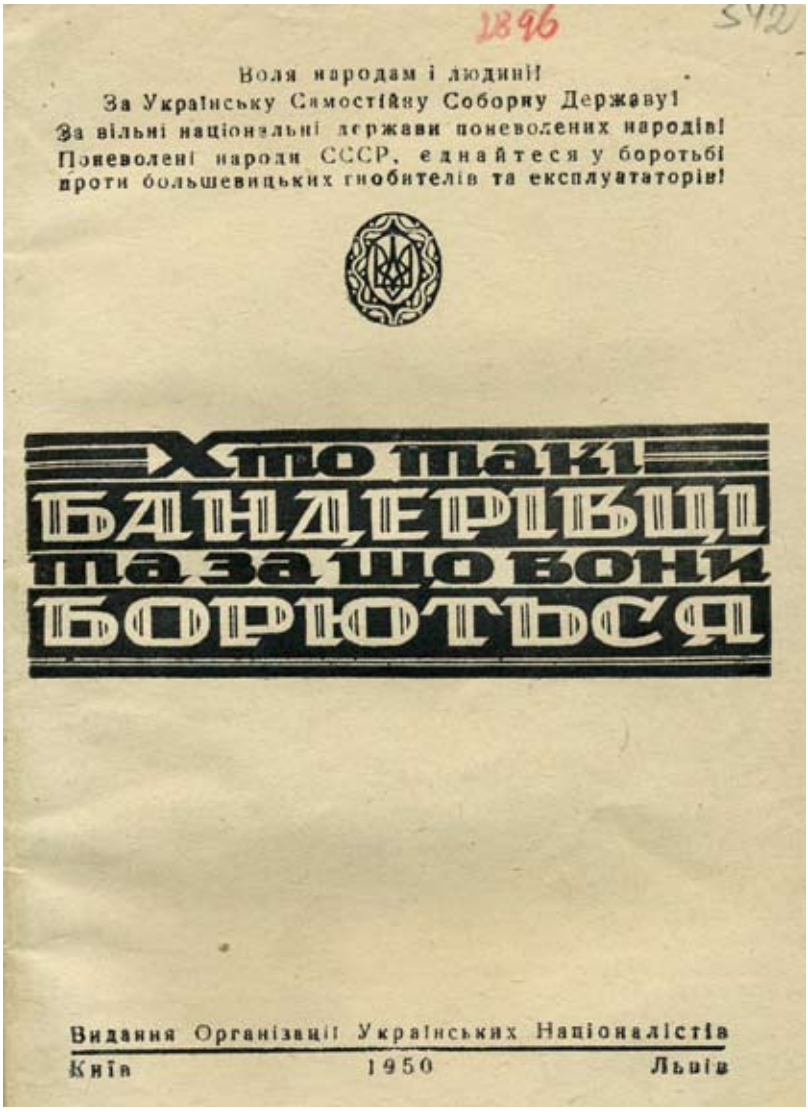

Хто такі бандерівці та за що вони борються,
1950 р., обкладинка

Who Are the Banderites and What They Are Fighting for,
1950, book cover

За Самостійну Соборну Українську Державу!

Воля Народам! Воля Людині!

ВІЛЬНА УКРАЇНА

Ч. 8. вересень 1943. Рік I.

***Вільна Україна*,**
1943 р., заголовок газети

***Vilna Ukraiina* (Free Ukraine)**,
1943, masthead of newspaper

За незалежні держави усіх поневолених народів!

Воля народам! Воля людині!

За Самостійну Україну

Рік III. ч. 9. Бойовий орган ОУН 10 грудня 1943 р.

За Самостійну Україну,
1943 р., заголовок бойового органу ОУН

***Za Samostiinu Ukraiinu* (For an Independent Ukraine)**,
1943, masthead of Military OUN Publication

Ч. 2. 1943

Ідея і Чин

Ідея і Чин,
1943 р., заголовок журналу

Idea and Action,
1943, magazine masthead

До зброї I,
1943 р., заголовок журналу

***Do zbroii I* (To Arms I)**,
1943, magazine masthead

До зброї II,
1943 р., заголовок журналу

***Do zbroii II* (To Arms II)**,
1943, magazine masthead

Революціонер-пропагандист,
1949 р., заголовок журналу

Revolutionary-Propagandist,
1949, magazine masthead

За волю нації,
1949 р., заголовок до літературного журналу

Za Voliu Natsii (*For Freedom of the Nation*),
1949, masthead of a literary journal

Молодий Революціонер,
25.VII.1949 р., дереворит, 9/30, заголовок журналу для молоді.
За проєктом Н. Хасевича виконав “Мирон”

***Molodyi Revoliutsioner* (Young Revolutionary)**,
25.VII.1949, wood engraving, 9/30, masthead of a magazine for youth.
Design by N. Khasevcyh, execution by “Myron”

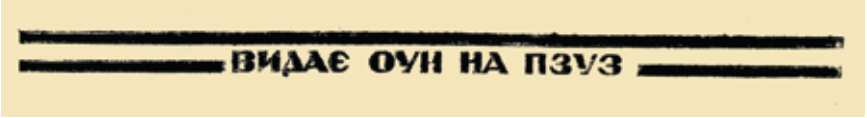

Видає ОУН на ПЗУЗ

Published by the OUN in North Western Ukrainian Lands

До волі,
31.XII.1949 р., дереворит, 20/30, заголовок.
Проєктом і виконання “Свирид”

Do Voli (*For Freedom*),
31.XII.1949, wood engraving, 20/30, masthead.
Design and execution by “Svyryd”

Хрін,
16.VIII.1949 р., 3/25, заголовок для гумористичного журналу.
Н. Хасевич та “Свирид”

***Khrin* (Horseradish)**,
16.VIII. 1949, 3/25, masthead for magazine of humour.
N. Khasevcyh and “Svyryd”

Здобудеш Українську державу
або згинеш в боротьбі за неї,
2-га пол. 1940-х – поч. 1950-х рр.,
туш, перо, 172 x 132 мм.
ВКМ, інв. № Г-658

Win a Ukrainian State
or Persish in the Struggle,
2nd half of 1950s or beg. of 1950s,
pen and India ink, 172 x 132 mm.
VRM, inv. no. Г-645

Штемпель УПА Головне командування

Stamp of the UPA Supreme Command

Печатка УПА-Північ

Seal of the UPA-North

Печатка головного командування УПА

Seal of the UPA Supreme Command

Печатка УГВР

Seal of the UHVR

Проєкт Медалі за боротьбу в особливо важких умовах ч. 1

Design of Medal for Battle under Extremely Difficult Conditions (Medal of Bravery) No. 1

Проєкт Медалі за боротьбу в особливо важких умовах ч. 2

Design for Medal of Bravery No. 2

Проєкт Медалі за боротьбу в особливо важких умовах ч. 3

Design for Medal of Bravery No. 3

Медаля за боротьбу в особливо важких умовах,
за проєктом **медалі ч. 3,**
діаметр 30 мм, ширина стрічки: 32 мм

Medal for Bravery
after **Design for Medal No. 3**,
diameter, 30 mm, ribbon width: 32 mm

Проєкт
Хреста Заслуги ч. 1

Design for
the Cross of Merit No. 1

Проєкт
Хреста Заслуги ч. 3

Design for
the Cross of Merit No. 3

Проєкт Хреста
Бойової Заслуги ч. 2

Design for the Cross of
Military Merit No. 2

Проєкт
Хреста Заслуги ч. 4

Design for
the Cross of Merit No. 4

Проєкт
Хреста Заслуги ч. 5

Design for
the Cross of Merit No. 5

Хрест Бойової Заслуги,
в золоті, сріблі та бронзі, 27 x 27 мм, ширина стрічки 30 мм

Cross of Military Merit,
in gold, silver, and bronze, 27 x 27 mm, ribbon width 30 mm

Хрест Заслуги,
в золоті, сріблі та бронзі, 27 x 19 мм, ширина стрічки 30 мм

Cross of Merit
in gold, silver, and bronze, 27 x 19 mm, ribbon width 30 mm

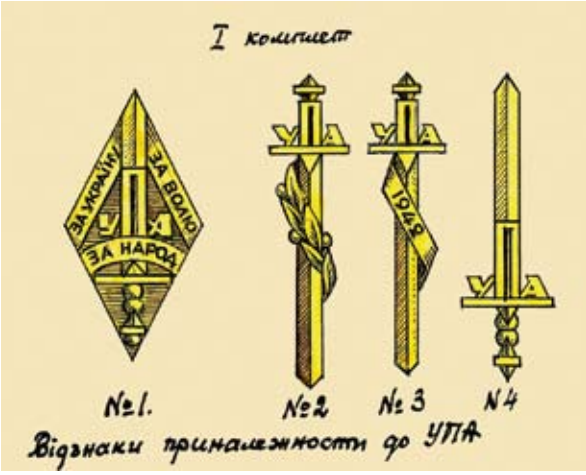

Проєкти відзнак УПА

Designs of UPA Insignia

Відзнака УПА,
бронза, 42 x 22 мм

UPA Insignia,
bronze, 42 x 22 mm

Золотий Хрест у 25-річчя створення УПА
за проєктом **Хреста Заслуги ч. 1**,
1967 р., 25 x 25 мм

Golden Cross of the 25th Anniversary of the UPA,
1967, from **Design No. 1 of the Cross of Merit**
by N. Khasevych, 25 x 25 mm

ПОКАЖЧИК

“0405”. *Див.* Литвинчук Іван
“1+1” 211. *Див. також* Галаса Василь Михайлович
“2151”. *Див.* Кук Василь Степанович
“22”. *Див*. Малимон Іван Іванович
“333”. *Див.* Хасевич Ніл Антонович
“5410”. *Див.* Мельничук Ігор
“85-10”. *Див.* Хасевич Ніл Антонович

А

АБГ 154, 155, 157
АБН 24, 66
Австрія 105
“Адріян” 136
АК 33, 46, 75, 88
Алєксєєв, пполк., полк., нач. р/в МДБ 160, 161, 174, 175
Америка 107
Андрощук Микола Артемович (“Вороний”) 128, 196
Андрусів Петро 9, 11, 14, 45, 49, 51, 54, 87, 103, 109
Андрушівський, р-н 147
Антонівці, с. 132
Антонович Дмитро 247
Антонюк В’ячеслав Романович (“Матвій”, “Грім”) 145, 179
Анулівка, с. 117
АНУМ 9, 49, 50, 108
“Аркадій”. *Див.* Лебідь Филимон
Армія УНР. *Див*. УНР, Армія
“Артем”. *Див.* Малимон Іван Іванович
Аршин, ряд. МДБ 156
“Ат” (“Старий”), окр. пров. 134, 151
“Ая”. *Див.* Троцюк Володимир Іванович

Б

Бабій С. 167, 181
Бає (Bayet) 206
Базар, с. 23, 64
Бандера Степан 37, 79, 128, 132, 143, 145, 196, 347
Бандерівці 138, 167, 174, 178, 363
“Барлога”, опер.-розш. справа 93, 142
Батьківці, с. 119
“Бей” (“Бей-Зот”). *Див.* Хасевич Ніл Антонович
Бельгія 105
Березнівський, р-н 134
Берекета Б. 90
Берлін, м. 10, 18, 117
Бицько, пр. МДБ 166
Бичаль, с. 114, 117, 122
“Білий ведмідь”, пункт зв’язку 153
“Білий”, охор. *Див.* Кореньовський Володимир
Білик Петро 116
Білів, с. 169
Білоруси 171
Блейк Вільям (William Blake) 19, 60
“Богдан” (“Веселий”) 197
“Богдан”, кур’єр 143
Большевики 211, 295
Бонавентура Ленарт (Bonawentura Lenart), проф. 14, 54, 100
Бондаренко, май. МДБ 154
“Бондаренко”, к-р підст. шк. 119
Бондарчук Михайло (“Стимид”, “Устим”) 352
“Борис”. *Див.* Соловей Костянтин Олександрович
Борівці, с. 114
Борки, с. 123
Боровець Тарас Дмитрович (“Тарас Бульба”) 31, 117

Борохів, с. 170
Боруцька Зінаїда 123
Броди, с. 134
Буг, Західний, р. 24. 66
“Буйний”, надр. пров. *Див.* Троцюк Володимир Іванович
“Бук”. *Див.* Мельничук Ігор
Буковинці 103
Букча, с. 171
Булакевич Олексій Гаврилович (“Задума”) 149, 150, 163, 164
“Бульба Тарас”, от. *Див*. Боровець Тарас Дмитрович
“Бурлака”, повст. 346
Бусел Олександр Григорович 120
Бусел Яків Григорович (“Галина”, “Київський”) 117, 124, 129
Бухало Г. 90
“Бюлетень Польсько-Український” (Biuletyn Polsko-Ukraiński), тижневик 11-13, 51, 53

В

“В”, пров. 168-170. *Див. також* Ксензук П.
“В-Р”. *Див.* Ксензук П.
Вайт Стефан (Stephen White) 29, 71
Вакулка Анатолій Феодосійович 91, 94-96, 107, 108, 110, 115, 152
“Валерій”. *Див.* Добровський Л.
Валіцький М. (M. Walicki) 206
“Варка”. *Див.* Максимюк Ганна Андріївна
Варшава, м. 7-13, 18, 33, 44, 46, 47-54, 59, 75, 86-88, 92, 93, 99, 100, 103, 105-109, 115, 187-195
Васьківський В’ячеслав 9, 14, 20, 45, 49, 53, 81, 87, 103, 104, 110, 111, 236
“Ватра”, збірник 109, 262
Велика Любаша, с. 123
Великий Стидин, с. 116, 119
Верба Д. 107
“Верба”. *Див*. Мостович Олена
Верхнячка, с. 173
“Веселий”. *Див*. “Богдан” (“Веселий”)
Вєдєнєєв Дмитро 90, 138, 142, 143
Видавниче товариства ім. князя Костянтина Острозького 109
Вичулковський Л. 100
Вишнів, с. 123
“Вишня”, агент МДБ 154
“Вівчар”. *Див.* Козак Микола
“Віктор”, надр. пров. *Див.* Ксензук П.
“Вільна Україна”, підп. в-ня 39, 81, 117, 122
Вінницька, обл. 45, 87
Вінниччина 183
Вінніпеґ, м. 104
“Віра”, пр. ред. 118
ВКМ. *Див*. Волинський обласний краєзнавчий музей
Власюк Ігор (“Назар”) 150-154, 167, 168, 171
Вовк Олександр 94
Войтович Анастасія (“Журба”, “Надя”, “Оля” та “Ліда”) 132
Волинська, земля. *Див*. Волинь
Волинська, обл. 120, 123, 124, 142, 145, 147, 148, 153, 157, 162, 164, 170, 216
Волинське Полісся. *Див*. Полісся, Волинське
Волинський обласний краєзнавчий музей 9, 49, 93, 100, 104, 106, 181, 183
Волинський, край. *Див*. Волинь
“Волинські обреги”, в-во 91
Волинь 7, 9, 11, 16, 19, 21, 22, 26, 34-36, 44, 45, 47, 49, 50, 52, 55, 60, 62, 63, 67, 75-79, 86, 87, 89, 90, 94, 103, 104,

107-111, 116, 117, 118, 120, 124, 126, 129, 132, 137, 140, 148, 153, 182, 197, 213, 216, 223, 238, 239, 240, 318-329
"Волинь", в-во 112
"Волинь", часопис 9, 16, 50, 56, 92, 112-114, 120, 260
Володимир, князь 108, 110
Волошин-Березюк (Левицька) Ніна Глібівна 94, 120
Волошин-Березюк Ростислав Павлович ("Горбенко") 94, 120, 129, 214
"Волошок", агент МДБ 159
"Воркутлаґ", концтабір 124
"Вороний", реф. СБ, кер. друкарні. *Див.* Андрощук Микола Артемович
Воротнів, с. 157
Вроцлав, м. 9, 49
ВУО 15, 55, 109, 110, 253
ВУЧК 129

Г

"Г", підп. *Див.* Мельничук Антон Митрофанович
"Ганя". *Див*. Максись В.
Галаса Василь Михайлович ("Орлан") 46, 88, 93, 94, 134-140, 143, 145, 148-151, 153-155, 157, 162, 164, 167-171, 182, 211, 216
"Галина". *Див*. Бусел Яків Григорович
Галичани 154
Галичина 9, 22, 63, 109, 213
Гальчина гора, місцевість 132
"Ганчук", агент МДБ 146
Гарабач Іван ("Старий", "Дуб", "Спадун") 197
Гаскевич І., о. 114
Гебісти (ґебісти). *Див*. МДБ
Генерал-Губернаторство 18
Герасименко Я. ("Поет") 118
Гітлер Адольф 40, 82
Гладков Теодор 90, 140, 145, 146, 153, 171, 173
Гладун Дмитро Оверкович 161, 166, 167, 181
Глінчук Петро 114-116
"Гнат". *Див.* Мельничук Антон Митрофанович
Гненюк, л-т МДБ 197
Гнибіда В. 34, 76
Голишів, с. 164, 167, 169
Голландія 105
Головин, с. 240
Головнянський, р-н 123
Голубцов, мол. л-т НКДБ 119
Гординський Святослав 20, 105
Горинь, р. 110, 111
"Горновий Осип". *Див*. Дяків Осип
Горохів, м. 117
"Горошок". *Див.* Забейда А.
Горянівка, с. 147
ГПУ (ҐПУ) 129
"Граб" 197
"Грім". *Див.* Антонюк В'ячеслав Романович
Громадюк Олекса ("Остріжський") 37, 79, 351
Гук Олександр 96
ҐУЛАҐ 30, 72
Гутвин, с. 118, 120
Гуща, с. 123

Д

"Д. Бей". *Див*. Хасевич Ніл Антонович
Давиденко О. 90
Данилевич Олександр 116
Данилюк В. 142, 143
Даревич Дарія, д-р 7, 47, 94
Денисенко, ст. л-т МДБ 152
Дені В. 29, 71
Деражне, с. 9, 50, 95, 114-117, 120, 269
Деражненський, р-н 111, 117, 119, 120, 122, 123, 145, 146, 161, 179, 216

Дерев'яне, с. 128, 167, 169
Деркач Уляна Федорівна 130
"Деркач", друкар 128, 137
Дермань (Перша і Друга), с. 118. *Див. також* Дермань-1, с.
Дермань-1, с. 119. *Див. також* Дермань (Перша і Друга), с.
"Джур", підп. 130
Дзебас Ганна ("Нона") 147
Дзира І. 90
"Дим". *Див.* Якимчук Юрій Олександрович
Директорія. *Див.* УНР, Директорія
"Дмитренко". *Див.* Стацюк Лаврін
Дмітрієвцев, міліціонер 171, 173
"До волі", підп. в-ня 367
"До зброї", підп. в-ня 39, 81, 117-119, 122, 125, 299, 365
Добровський Л. ("Валерій") 118
"Довбуш", рай. пров. *Див.* Яцук Іван Прокопович
"Довбуша", боївка 159
"Довгань", стрибок 173
Довгошиї, с. 169
Домбровський Володимир Климентійович 173, 174
Дробинюк Х. 134
"Дуб", реф. СБ. *Див.* Гарабач Іван
"Дуб". *Див.* Яцук Іван Прокопович
Дубенський (Дубнівський), р-н 123, 197
Дубно, м. 117, 167, 181
"Дубовий", кр. пров. *Див.* Литвинчук Іван
Дубровицький, р-н 130
"Дума" 149
Дунаєвський Д. 102
Дюксин, с. 7, 9, 47, 50, 90, 95, 96, 105, 111, 113-115, 119, 120, 123, 146, 161, 179, 269
Дядьковичі, с. 179
"Дядя". *Див.* Козак Микола
Дяків Осип ("Горновий") 37, 79, 124, 125, 151, 209, 210, 350

Е

Европа 17, 18, 45, 46, 58-60, 87
Европа, Західна 19
Емдебісти. *Див.* МДБ
"Еней", к-р гр. *Див.* Олійник Петро

Є

Євреї 118
Євсюков, кап. МДБ 155, 156
Єрмилов Василь 15, 55

Ж

Жаба Норберт 107, 234
Ждан Ярослав ("Острий") 122
"Женя", підп. 38, 80, 345
"Женя", агент МДБ 159
Жерненко, л-т міліції 161
Житомирська, обл. 45, 87, 147, 216
Житомирщина 134, 147, 183, 210
Жіноча служба України 120
Жобрин, с. 114, 146
Жук Олександр 116
Жуків Анатолій 103
Жуків, с. 167, 169
Жуківщина, хут. с. Радухівка 149, 159, 160
"Журба". *Див.* Войтович Анастасія

З

"З-14". *Див.* Хасевич Ніл Антонович
"За волю нації", підп. в-ня 134
"За Самостійну Україну", підп. в-ня 39, 81, 117, 119, 122, 364
Забейда А. ("Горошко") 134
"Загірний", рай. пров. 145
"Заграва", гр. УПА. *Див.* УПА, ВО "Заграва"
"Задума". *Див.* Булакевич Олексій Гаврилович
"Заєць Андрій". *Див.* Корда Дмитро

Закарпаття 24, 66
Закерзоння 197
Залав'я, с. 155
"Залізний". *Див.* Фурсович Василь
"Залісний Петро", окр. реф. СБ. *Див*. Ковальчук Опанас
Зарицьк, с. 169
Затиркевич Марія ("Хівря") 118
Захід 7, 29, 41, 47, 71, 83, 139, 143, 145, 210
Західна Европа. *Див*. Европа, Західна
Західна Україна. *Див*. Україна, Західна
Західний Буг, р. *Див*. Буг, Західний, р.
Зборів, с. 155, 156
Здолбунівський, р-н 118, 197
"Зенон", окр. реф. СБ, зрадник. *Див*. Лапінський Леонід
"Зіна". *Див.* Якимчук Надія Павлівна
"Зот". *Див.* Хасевич Ніл Антонович
"Зота", ланка 10, 21, 40, 82, 89, 117, 129-132, 136, 137, 183, 362
ЗП УГВР. *Див*. УГВР, ЗП
ЗЧ ОУН. *Див.* ОУН, ЗЧ

І

"Іван-2". *Див.* Хасевич Ніл Антонович
"Іванів", політ. реф. 119
"Ігор", б-к. *Див.* Карпюк Олександр
"Ідея і чин", підп. в-ня 364
Ілліч Михайло Павлович ("Павло") 149, 179, 180
"Інженер", повст. 38, 80, 338
"Інформатор", підп. в-ня 119, 122
Італія 118
Іщук Олександр 7, 26, 44, 45, 47, 67, 87, 94, 122, 135, 139

К

Кадище, с. 148
"Кайдаш", реф. СБ. *Див.* Кузьма Б.
Калітовська О. 91
Кам'янець-Подільський, м. 103
Канада 19, 60
Канів, м. 17, 57
Карпати, г. 111
Карп'юк А. 90
Карпюк Олександр Васильович ("Ігор") 197
Карпюк Параскевія Лукашівна 134
Касіян Василь Ілліч 146
Касьянов, сл. МДБ 157
Качинський Сергій ("Остап") 125, 356
"КВ-37". *Див.* Хасевич Ніл Антонович
КДБ (КҐБ) 90, 129, 140, 182
Київ, м. 19, 31, 40, 60, 61, 73, 82, 90, 93, 118, 122, 124, 125, 127, 128, 132, 135, 142, 145, 146, 166
Київська, обл. 173
"Київський". *Див*. Бусел Яків Григорович
Київщина 134, 183
Ківерці, м. 149
Клеванський, ліс 123
Клеванський, р-н 93, 123, 128, 137, 145, 147, 149, 151, 153, 158, 159, 162-164, 168-171, 216
Клевань, смт. 146, 160, 161, 163, 171, 173, 181
"Клим Савур". *Див.* Клячківський Дмитро
"Клим" ("Михайло"), надр. пров. 132
Клименко Олександр О. 31, 32, 73, 76
Климів Іван ("Легенда") 125, 355
Клячківський Дмитро ("Клим Савур", "Охрім") 10, 26, 34,

37, 50, 68, 76, 79, 124, 127, 129, 132, 196, 349
Ковальчук Володимир 129
Ковальчук М., мін. МДБ УРСР 166
Ковальчук Олексій (“Роман”) 125, 148-150, 162, 163
Ковальчук Опанас (“Залісний Петро”) 354
Ковельський, р-н 120
Ковжук Іван Якович 156, 157, 158
Ковжук Яків Іванович (“Тарас”, “Батько”, “Північ”, “Старий”) 153-158, 167, 170
Ковжун Павло 15, 20, 55, 61, 105, 113
Козак Микола (“Смок”, “Дядя”, “Чупринка”, “Петро Кучма”, “Вівчар”, “Сергій Хортиця”) 37, 79, 90, 124, 127, 134, 137, 196, 197, 353
Колки, смт. 120
“Колодка”, зв. 134
Корда Дмитро (“Андрій Заєць”) 125, 357
Кореньовський Володимир (“Білий”) 156-158
Корець, м. 118
Корито, с. 155
Коршовець, с. 153
Косик Володимир, проф. 117
Космач, с. 111
Костопіль, м. 90, 114
Костопільський районний краєзнавчий музей 91, 93, 100, 104, 115, 116
Костопільський, р-н 119, 120, 122, 123, 238, 239, 240
“Костопільські вісті”, газета 114
Костопільщина 114, 115, 118, 119, 122, 142
Котарбінскі Мєчислав (Mieczysław Kotarbiński), проф. 8, 42, 48, 84
Котарбінскі Мілош (Miłosz Kotarbiński), проф. 8, 48, 100
Кох Юрій (“Сайгор”) 118, 122
Кохановскі Ян (Jan Kochanowski) 11, 51
Край. *Див.* Україна
Крайлюк Людмила 92, 94
Краків, м. 9, 49
“Красько”, надр. пров. *Див*. Ксензук П.
Крем’янець (Кременець), м. 108, 109, 110, 117, 118
Кременецький, р-н 123
Кричевський Василь 15, 20, 39, 55, 61, 81, 113
Крищук Ольга 120
“Кріт”, опер. кличка МДБ. *Див.* Галаса Василь
Крути, смт. 23, 64
Кршовські П. 102
Ксензук П. (“Віктор”, “Красько”, “В-Р”, “В”, “Онишко”) 148,149, 167-169
Кузьма Б. (“Кайдаш”) 145
Кук Василь Степанович (“Леміш”, “2151”) 30, 72, 93, 94, 124-126, 138, 139, 151, 178, 182, 209, 210, 213,143
Кулик Микола 94
Кульчицька Олена 105
Курч Антон (Anton Kurcz) 236
Кухарчук Євгенія Тимофіївна (“Мала”) 164
“Кучма Петро”. *Див.* Козак Микола

Л

Ланка “Зота”. *Див*. “Зота”, ланка
Лапінський Леонід (“Зенон”) 145
Лебідь Филимон (“Аркадій”) 155, 158
Левицька Іванна 233
Левицька Ніна Глібівна. *Див*. Волошин-Березюк (Левицька) Ніна Глібівна
“Левко”. *Див.* Хасевич Ніл Антонович
“Легенда”. *Див.* Климів Іван

Ленін Володимир Ілліч 29, 71
Лень Василь Данилович 99
Лепкий Богдан 12, 52
Лєшнер Тадей 9, 14, 17-19, 49, 54, 58, 59, 92, 106, 107, 234
Липа Юрій, д-р 107
Литвинчук Іван (“Дубовий”) 129, 137, 138, 213
Личани, с. 169
Лівицький Андрій 233
“Ліда”. *Див.* Войтович Анастасія
Лісовський Р. 113
Логвин Ніна 174
“Лом”. *Див.* Мельничук Ігор
Лондон, м. 29, 51, 71
Лос-Анджелес, м. 18, 108
Луцьк, м. 9, 11, 50, 52, 93, 106, 108-111, 117, 142, 143, 157
Луцький Ю. 116
Луцький, р-н 153
Львів, м. 9-11, 15, 18, 20, 49-51, 55, 59, 61, 90, 91, 94, 103, 107, 108, 116, 117, 120, 136, 140, 142, 143, 145, 146, 151, 153, 163, 171, 173
Любомль, м. 117, 123
Любомльський, р-н 123

М

М., приятель Хасевича. *Див*. Миць Юрій Никифорович
Маєвський Анатолій (“Уліян”) 134, 145, 167
Мазепа Іван, гетьман 108
“Май”. *Див.* Мисечко А.
“Максим”. *Див.* Троцюк Володимир Іванович
Максимюк Ганна Андріївна (“Варка”, “Параска”, “Ніна”, “Мала”) 155, 158
Максись В. (“Ганя”) 134
Мала Любаша, с. 116
“Мала”. *Див*. Фоя Людмила
“Мала”. *Див.* Кухарчук Євгенія Тимофіївна
“Мала”. *Див.* Максимюк Ганна Андріївна;
Маланко, гр. 157
Малий Стидин, с. 118, 119
“Малий” 155
Малимон Іван Іванович (“Артем”, “Доктор”, “Пчола”, “22”) 10, 27, 50, 69, 93, 136, 137, 139, 145, 147, 148, 205, 210, 285, 304, 310, 311, 328
Манзуренко Віталій 42, 43, 84, 85, 94, 139
Мариняк Ольга 103, 109
“Марічка”. *Див*. Савчин Марія
Маркєлов, кап. МДБ 145, 161, 162, 170, 173-175
“Марта”. *Див.* Чорна Ірина
Марчук Ігор 7, 26, 35, 44, 45, 47, 67, 77, 87
Маслов Л., інж.-архітектор 109, 110
Матвієйко Мирон 166
“Матвій”, рай. пров. *Див.* Антонюк В’ячеслав Романович
МВС 124, 132
МДБ (МГБ, МҐБ) 44, 47, 86, 87, 93, 94, 96, 122-124, 127, 128, 130, 132, 134, 135, 139, 140, 142, 143, 145-147, 150, 152-156, 159-163, 166-168, 170, 171, 173-175, 181, 196, 197, 213
Мегик Петро 9, 11, 18, 49, 51, 59, 92, 99, 100, 102-104, 107-111, 116, 232
Межиріцький, р-н 147
Мельничук Антон Митрофанович (“Гнат”) 136, 169, 179, 180
Мельничук Ігор (“Бук”, “Лом”, “Професор”, “5410”) 197
Мельничук, з хут. Річиця 127
Метельне, с. 169
Мєдза-Томашевскі Станіслав (Stanisław Miedza-Tomaszewski) 33, 75
“Микита” 149

"Минулий". *Див.* Якимчук Олександр Степанович
"Мирон" 10, 27, 30, 50, 69, 72, 136, 137, 213, 284, 303, 308, 309, 366
Мисечко А. ("Май") 118
Михалин, с. 134
Миць Юрій Никифорович 142, 143, 182
Мізоцький, р-н 134
Міклашевська Ганна Дмитрівна 159, 160, 165
Міклашевська Катерина Мойсеївна 159-161, 165
Міклашевська Марія Дмитрівна 149, 159, 160, 165
Міклашевський Борис Дмитрович 159, 165, 170
Міклашевських, родина 93, 94, 149, 159-161, 168
Місило Євген 11, 46, 51, 88
"Мітька", рай. пров. 154, 155
"Молодий Революціонер", підп. в-ня 39, 81, 132, 134, 135, 366
Молотов В'ячеслав Михайлович 125
Монкевич Б. 102
Мороз Володимир 94, 137, 139, 149
Москалі. *Див*. Росіяни
Москва, м. 44, 86, 143, 145
"Москва", ПЗК 138
Мостович Олена ("Верба") 129, 137
Мрожевскі Стефан (Stefan Mrozewski) 11, 51
Мудрицький, ст. л-т, кап. МДБ 145, 170, 173
"Мусій" 118

Н

"Н. Х. " ("Н. Хас. "). *Див.* Хасевич Ніл Антонович
Нагорна Інна 91
"Надін", агент МДБ 123
"Надя". *Див.* Войтович Анастасія
"Назар", кр. реф. зв. *Див.* Власюк Ігор
Нарбут Георгій (Юрій) Іванович 17, 58, 106, 107, 113
"Наш фронт", підп. в-ня 122
Неборак, о/у МДБ 123
"Нечай". *Див.* Сухима О.
Нєвядомський Еліґюш Юзеф (Eligiusz Józef Niewiadomski) 206
Ніколаєва Наталія 122
Німецька, поліція 117
Німецькі, війська (армія) 32, 117
Німеччина 23, 42, 43, 64, 80, 84, 151
Німці 33, 46, 75, 95, 111, 116-120
"Ніна". *Див.* Максимюк Ганна Андріївна
НКВС (НКВД) 118, 119, 129
НКДБ 119, 121, 123
Новосілки, с. 167, 169, 170
Новостав, с. 162, 168
"Нона". *Див.* Дзебас Ганна
НТШ 14, 42, 49, 84, 91, 103
Нью Гейвен, м. 29, 71
Нью-Йорк (Ню Йорк), м. 9, 14, 49

О

Огороднік В. 129
"Однострій", часопис 42, 84, 94, 139
Около-Кулак А., о. 20, 61, 235
Олександрійський, р-н 122
Олесь Олександр 32, 74, 130
"Олесь", повст. 38, 80, 155, 340, 341
Олика, смт. 123, 150
Олицький, р-н 145, 147, 148, 153, 159, 164, 169, 170
Олійник Петро ("Еней") 118, 119
"Оля", підп. 38, 80, 344
"Оля". *Див.* Войтович Анастасія
Омельченко Петро 103, 109
"Онишко". *Див*. Ксензук П.
Опанасюк В. 114
Орв'яниця, с. 130

“Орлан”, пров. *Див*. Галаса Василь Михайлович
“Орленя”, часопис 16, 56, 261
“Остап”, пров. *Див.* Качинський Сергій
“Острий”, к-р. *Див*. Ждан Ярослав
“Остріжський”, к-р, ШВШ. *Див*. Громадюк Олекса
Островецький Р. 157
Острожецький, р-н 127, 153-156, 167, 169, 170
Острозький Костянтин, князь 107, 257
Острозький, р-н 119, 134
ОУН 10, 21-26, 28, 30-33, 37, 39, 41, 45, 46, 50, 62-66, 70, 73-76, 79-81, 83, 87, 88, 93, 94, 113, 114, 117-120, 123-127, 130, 132, 134, 135, 137-139, 142, 143, 145, 146, 149, 151, 153-157, 159, 160, 164, 165, 170, 171, 173, 175, 179, 196, 198-201, 209, 211, 213, 216, 272-278, 305-311, 367
ОУН(б) 31, 37, 73, 79, 85, 117, 120, 122, 129, 134, 135
ОУН, Волинський КП 21, 94, 126, 134, 135, 145
ОУН, друкарня ім. “Клима Савура” 26, 68, 127, 128, 153, 196
ОУН, друкарня ім. Б. Хмельницького 122
ОУН, друкарня ім. В. Робітницького 127
ОУН, друкарня ім. Т. Шевченка 132
ОУН, друкарня ім. ген. Трейка 127
ОУН, Дубровицький надр. провід 132
ОУН, ЗЧ 145
ОУН, Клеванський надр. провід 93, 145, 153
ОУН, Клеванський рай. провід 159, 164
ОУН, КОСП 196, 197
ОУН, Костопільський надр. провід 120
ОУН, Крем’янецький надр. провід 132
ОУН, Львівський КП 209
ОУН, Олицький рай. провід 164
ОУН, Острожецький рай. провід 153, 155, 157, 170
ОУН, підпільні друкарні 117, 122, 127, 128, 130, 135
ОУН, Рівненська округа (окр. провід) 134, 145
ОУН, Рівненський надр. провід 159, 163, 164
ОУН, Рівненський рай. провід 179
ОУН, СБ 145, 154, 155, 157, 196, 197
ОУН, Цуманський надр. провід 148, 167
Оунівці. *Див*. ОУН
“Охрім”. *Див.* Клячківський Дмитро
Охрімович Василь (“Кузьма”) 140

П

“П”, б-к 169
“Павло”, б-к 148
“Павло”. *Див.* Ілліч Михайло Павлович
Паласівка, зал. станція 124
Паласівський, р-н 124
“Панасенко Н.”, чл. УГВР. *Див.* Хасевич Ніл Антонович
Панчук С. 122
“Параска”. *Див.* Максимюк Ганна Андріївна
Пеньки, с. 120
“Перелесник М.”. *Див*. Фоя Людмила
“Перець”, рад. журнал 40, 82
Петлюра О. 116
Петлюра Симон 32, 42, 43, 74, 84, 85
Петлюра Т. 116

ПЗУ 167
ПЗУЗ 28, 37, 46, 62, 70, 79, 93, 94, 120, 122, 127, 135, 137, 140, 146, 153, 155, 157, 164, 179, 196, 197, 213, 216, 217, 367
Півбіда, хут. 117, 120
Півоцкі Ксаверій (Ksawery Piwocki) 9, 49
Підгірці, с. 169
Підрижка, с. 120
Пілсудський Й. (Józef Klemens Piłsudski), маршал 15, 55, 109, 253
Пітушків, с. 26, 68, 127, 169
Плоска, с. 163, 164, 179
Плющ Є., інж. 20, 61, 107, 235
Побулавець Володимир 103, 104
Поділля 117
"Поет". *Див.* Герасименко Я.
Полісся 12, 21, 32, 35, 45, 52, 62, 73, 77, 79, 87, 117, 129, 132, 148, 182, 216, 226, 242, 325. *Див. також* Полісся, Волинське
Полісся, Волинське 92, 95. *Див. також* Полісся
"Поліська Січ" 31, 32, 73
Поліська, обл. 171
Поліщуки 242
"Полтава Петро". *Див*. Федун Петро
Польська, держава. *Див*. Польща
Польща 9, 11, 19, 46, 51, 53, 59, 65, 88, 99, 104, 111, 118, 145
Поляки 24
Попов, голова с/р 171
Постійне, с. 238, 239
Потічний Петро Й., проф. 94
Почаїв, м. 115
Почаївська лавра 118
Прага, м. 10, 42, 84
Приходченко Андрій 159
Прокоп Мирослав, д-р 46, 88, 92
Прокопович В. 107, 237
"Просвіта", т-во 114
"Професор". *Див.* Мельничук Ігор
П'яньє, с. 153, 155, 156, 157
П'ясецький В. 90

Р

Радиловець Микола Панфілович 171, 173, 174
Радомянка, кол. 120
Радухівка, с. 93, 149, 161, 167, 169, 170, 173
Радянська Україна. *Див*. УРСР
"Радянська Україна", газета 152
Радянський Союз. *Див*. СССР
Радянський, народ 30, 68, 72
Радянські, війська 32, 132, 306
Радянські, партизанські загони 120, 123, 132
"Распутін", сот. 38, 80, 342, 343
"Революціонер-пропагандист", підп. в-ня 365
Рейх, III-ій 117
Решетов, полк. МДБ 146, 155, 158, 167
Рєзнік, кап. МДБ 143
"Рибак". *Див.* Хасевич Ніл Антонович
Рим, м. 108
Рівне, м. 7, 9, 50, 90-93, 95, 96, 99, 107, 108, 110-115, 120, 123, 147, 149, 152, 156-158, 181
Рівненська, обл. 26, 68, 89, 93-96, 117-120, 122, 123, 134, 135, 137, 139, 140, 142, 145-148, 152, 153, 155, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 167, 169-171, 174, 175, 179, 181, 207, 216
Рівненський краєзнавчий музеї 183
Рівненський, р-н 163, 164, 167, 169
Рівненщина 134, 145
Річиця, хут. с. Пітушків 127
Річище, с. 169
Ровенська, обл. *Див.* Рівненська, обл.

"Роман", охор. *Див.* Ковальчук Олексій
Ромашківка, с. 148, 149
Росія 29, 65, 124, 288
Росіяни 24, 47
Румунія 65
Румуни 24

С

Сабаттіні Джіно (Gino Sabattini) 20, 61, 107, 237
"Савур Клим". *Див*. Клячківський Дмитро
Савчин Марія ("Марічка") 94, 135, 136, 151, 154, 163, 169, 171
"Сайгор". *Див.* Кох Ю.
Самостійна Україна (Самостійна Українська Держава). *Див*. УССД
Самчук Улас 112, 258, 259
СБ ОУН. *Див*. ОУН, СБ
"Свирид" 10, 30, 41, 50, 72, 83, 118, 136, 137, 198, 302, 305-307, 349, 367
Семотюк Ярослав 42, 43, 84, 85
Сємяновський Петро 238, 239
Сєнтіщєв, кап. МДБ 123
Сибір 28, 30, 70, 72, 286
Сидор В. О. 11, 52
Сидор О. 90
Синявська А. 90
Сівак І. А. 127
"Сірко", б-к 149, 168
"Скеля Антон". *Див.* Тучак Антон
"Скиба" 136, 137
"Скорупський". *Див.* Миць Юрій Никифорович
Скочиляс Владислав (Władysław Skoczylas), проф. 13, 33, 46, 53, 54, 100, 106
Скрипник Степан Іванович (патріарх Мстислав) 18, 19, 59, 60, 107, 112, 231
Слов'яни 111
Смаль-Стоцький Роман, проф. 116
"Смок", кр. пров. *Див.* Козак Микола
Совєтський Союз. *Див*. СССР
Содоль Петро 42, 84, 94
Соловей Костянтин Олександрович ("Борис") 118, 155, 158
Соловки (Соловецькі), о-ви 90, 138, 142
Сосенко Модест Данилович 105
"Спадун", реф. СБ. *Див.* Гарабач Іван
Спасів, с. 134
"Спокій", мист. гурток 9-11, 15, 19, 47, 49-51, 54, 55, 60, 91, 92, 102-104, 106-111, 116, 143, 183, 251, 268
СПУОМ 11, 12, 18, 51, 52
СССР (СРСР) 22-27, 30, 33, 40, 46, 63-68, 71, 82, 89, 111, 119, 124, 128, 130, 135, 145, 151, 209-211, 289, 294, 302, 304, 305, 309, 310
Сталін Йосип Вісаріонович 27, 30, 40, 69, 72, 82, 125, 209, 282, 300
Сталінградська, обл. 124
"Старий". *Див.* Хасевич Ніл Антонович
"Старий", окр. реф. СБ. *Див.* Гарабач Іван
"Старий". *Див*. "Ат" ("Старий"), окр. пров.
"Старий". *Див.* Троцюк Володимир Іванович
Старожуків, с. 168
Стафійчук Григорій 151
Стацюк Анатоліій Лаврінович 151
Стацюк Григорій Лаврінович 151, 174, 181
Стацюк Єфросинія Іванівна 151, 174, 175, 181
Стацюк Лаврін (Лаврентій) Мойсейович 93, 151, 152, 171-175, 179, 181
Стацюків, родина 94, 152, 181

Стекляр Борис, ст. л-т, кап МДБ, полк. КДБ 90, 116, 140-142, 145, 170, 171, 173-175, 178, 179
"Степан", чл. проводу. *Див.* Галаса Василь
"Степовий", рай. пров. 135
Стидинський, р-н 116
"Стимид". *Див*. Бондарчук Михайло
Судак Григорій Савич 105, 115
Судов, полк. МДБ 142, 145, 153
Сухима О. ("Нечай") 118
Сухівці, с. 89, 93, 151, 167, 169-171, 173, 174, 216
Схід 29, 71, 134
Східна Україна. *Див*. Україна, Східна
Східняки. *Див*. Українці, східні
США 19, 60, 92, 94, 105, 183
Сян, р. 24, 66

Т

Талащук Марія 116
"Тарас", рай. пров. *Див.* Ковжук Яків Іванович
Теремнівський, р-н 147, 148, 157, 170
"Терешко", шеф тех. зв. 118, 122
Тернопільська, обл. 112, 123, 132
"Технік". *Див.* Малимон Іван Іванович
Тиктор Іван Микитович 112
Тилявка, с. 112
Тищенко Н. 109
Ткачук М., режисер 183
Товариство ім. Митрополита Петра Могили 16, 56
Токар, гол. колгоспу 173
Торонто, м. 31, 42, 73, 84, 94, 118, 122, 124, 125, 127, 128, 136, 151, 163, 171
Третій рейх. *Див*. Рейх, III-ій
Троцюк Володимир Іванович ("Буйний", "Максим", "Старий", "Ая") 93, 118, 145, 148, 153, 158, 159, 162-171
Тупілкін, мол. л-т МДБ 156
"Турів", гр. УПА. *Див*. УПА, ВО "Турів"
Турівський, р-н 171
Тучак Антін ("Антон Скеля") 125, 357
Тушебин, с. 169

У

УГВР 10, 21, 41, 88, 94, 139, 140, 153, 156, 179, 182, 209, 210, 213, 214, 216, 217, 369
УГВР, ЗП 139, 143, 214
Угорщина 105
Удахін, мол. л-т НКДБ 123
Уїздці, с. 197
Україна 15, 18, 22-24, 26, 29-31, 40, 44, 46, 47, 56, 59, 60, 63-66, 68, 70-73, 81, 82, 86, 89, 90, 93-95, 113, 117, 124, 129, 130, 132, 135, 138, 140, 143, 151, 152, 154, 166, 182, 183, 200, 203, 207, 209, 212, 213, 216, 217, 272, 288, 290, 298, 312-317
Україна, Західна 45, 47, 49, 87, 89, 111, 119, 124, 135, 183
Україна, Східна 135
Українська Держава. *Див*. УССД
Українська студентська громада 103
Українське товариство допомоги студентам 100
"Український Перець", підп. в-ня 30, 40, 117, 119, 122, 125, 126, 128, 209, 216, 301, 358-361
"Український Хлібороб", часопис 16, 56, 112, 261
Український, народ. *Див*. Українці
Українські, землі. *Див*. Україна
Українці 7, 9, 11, 25, 26, 29, 47, 49, 88, 103, 106, 111, 119, 123, 125, 132, 146, 163, 164, 179, 216, 291

Українці, східні 159
“Уліян”, окр. пров. *Див.* Маєвський Анатолій
Ульбарів, с. 197
УНР 31, 32, 39, 43, 73, 81, 84, 85, 103
УНР, Армія 42, 84, 103
УНР, Армія, Перший Зимовий Похід 42, 84
УНР, Директорія 42, 84
УПА 7, 10, 21-24, 26-28, 30-37, 40-43, 45-47, 50, 62, 64-67, 70, 73-79, 81-88, 90, 92, 94, 99, 116-120, 122-125, 127-129, 132, 136, 138-140, 142, 143, 163, 181-183, 198, 200, 201, 203, 214, 293, 323, 330, 331, 374
УПА, ВО “Заграва” 118
УПА, ВО “Турів” 118
УПА, ГВШ 140
УПА, ГК 41, 83, 139, 140, 214, 368, 369
УПА, друкарні 119
УПА, картографічна школа 119
УПА, підстаршинська школа 119
УПА-Південь 118
УПА-Північ 10, 50, 137, 140, 216, 369
УПЦ 19, 60
УРСР 40, 45, 46, 82, 87, 122, 124, 145, 146, 154, 155, 166, 210
УСД. *Див*. УССД
УСС 12
УССД 24-27, 33, 45, 46, 65-67, 75, 82, 181, 199, 274, 275, 368
УССР. *Див*. УРСР
“Устим”. *Див*. Бондарчук Михайло
УЦК 18

Ф

Федун Петро (“Петро Полтава”) 138
Філадельфія (Філаделфія), м. 7, 47, 92, 99, 139, 203
Фінляндія 105
Форманюк Микола Микитович 162
Фоя Людмила (“М. Перелесник”, “Мала”) 147, 151
Фурсович Василь (“Залізний”) 130
Фурсович Федора Гаврилівна 130

Х

Харина Андрій 19, 60
Харків, м. 40, 82
Хасевич Анатолій Антонович (“Хвильовий”) 96, 97, 114, 115, 120, 122, 123
Хасевич Антон Іванович 95, 96
Хасевич Ніл Антонович (“Бей”, “Левко”, “Зот”, “Рибак”, “Панасенко”, “Старий”, “333”, “КВ-37”, “З-14”, “85-10”) 6-12, 14-22, 24, 26-31, 33-41, 43-95, 99, 100-111, 113, 114, 116, 118, 119, 121-127, 129, 130, 132, 135-153, 161, 164, 167-172, 176, 177-183, 187, 188-193, 195, 196, 203, 209-214, 216, 217, 230, 281, 284, 285, 289, 293, 302-308, 328, 339, 349, 366, 367
Хасевич Федір Антонович, о. 95, 97, 98, 123, 124
Хасевич Феодотія Олексіївна 95
Хасевичів, родина 91, 95, 96, 120
“Хівря”. *Див.* Затиркевич Марія
“Хмара”, б-к 149, 168
Хмельницька, обл. 45, 87
Хмельницький, м. 91
Хмельниччина 183
Холм, м. 111
Холодний Петро (молодший) 11, 13, 18, 19, 51, 53, 59-61, 108, 110, 232
“Хортиця Сергій”. *Див.* Козак Микола

Хохлов, міліціонер 171, 173
Христинівський, р-н 173
“Хрін”, підп. в-ня 39, 81, 367

Ц

Цвєтухін, полк. МДБ 146
“Церква і нарід”, журнал 109, 110
Цєхомскі Станіслав (Stanisław Ciechomski) 11-13, 51, 53
Цуманський, р-н 145, 148, 162

Ч

Чайковський Микола 19, 60
Чайковський Юзеф (Józef Czajkowski) 100
Чемерин, с. 164
“Червоний перець”, рад. журнал 40, 82
Червоні партизани. *Див*. Радянські, партизанські загони
Червоноармійці. *Див*. Радянські, війська
Чернігівська, обл. 170
Чікаґо, м. 108
Чорна Ірина (“Марта”) 147
Чорний, заст. дир. маслозаводу 171
“Чорний” 157, 158
Чурін, кап. МДБ 143

Ш

Шабаровська Ольга 116
Шанковський Лев 7, 47
Шатківський Олекса 91, 103, 108, 116, 270, 271
Шевченко В. Г., пр. МДБ 166
Шевченко Сергій 90, 138, 142
Шевченко Тарас Григорович 16, 25, 57, 66, 111, 130, 264
Шептицький Андрей, митр. 107, 246
“Шлях”, часопис 9, 16, 50, 56, 111, 260, 263, 264, 265, 266, 267
Шмига Агрипина Данилівна 156, 157
Шмига Йосип Романович 156-158
Шмига Ростислав Йосипович 156
Шпанів, с. 179
Шумський, р-н 112, 132
Шухевич Роман (“Тарас Чупринка”) 37, 79, 125, 138, 139, 140, 151, 182, 210, 348

Щ

Щербак Микола 102, 103

Ю

Юрґєлевіч Мєчислав (Mieczysław Jurgielewicz) 33, 46, 75, 88
Юридика-Новостав, с. *Див*. Новостав, с.
“Юрко”. *Див.* Якимчук Юрій Олександрович

Я

Яворська Яніна (Janina Jaworska) 33, 75
Якимчук Надія Павлівна (“Зіна”, “Стара”) 162, 164
Якимчук Олександр Степанович (“Минулий”) 118
Якимчук Юрій Олександрович (“Дим”, “Юрко”) 118, 119
“Ярко” 197
Яроповичі, с. 147
Яців Роман 91, 103, 108, 116, 136
Яцук Іван Прокопович (“Довбуш”, “Дуб”) 136, 137, 145, 149, 150, 159, 162-164, 168

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ І АБРЕВІАТУР

АБГ – аґентурно-бойові групи [леґендовані боївки МДБ]
АБН – Антибольшевицький Бльок Народів
АК – Армія Крайова
АКМВ – Академія Красного Мистецтва у Варшаві
АНУМ – Асоціяція Незалежних Українських Мистців
арк. – аркуш
бофон – бойовий фонд [замінник грошей]
БФ – бойовий фонд
В. – Великий
В. У. – Воля Україні (Вільна Україна)
ВіС (ViS) –польський напівавтоматичний пістолет Вільнєвчиця і Скрипіньського
ВКМ – Волинський краєзнавчий музей
ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків) [в СРСР]
ВЛКСМ – Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді [в СРСР]
ВО – Волинська обл.
ВУО – Волинське українське об'єднання
ВУЧК – Всєукраінская чрєзвичайная комісія (Всеукраїнська надзвичайна комісія)
г. – ґод (рік)
ГВШ – головний військовий штаб [УПА]
ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України
ГК – Головне Командування (каманда, командир) [УПА]
ГПУ (ҐПУ) – Ґосударствєнноє политичєскоє управлєніє [Державне політичне управління (ДПУ) при НКВС СРСР]
гр. – громадянин
ҐУЛАҐ – Ґлавноє управлєніє лаґєрєй (Головне управління системи концтаборів в СРСР)
д. – друг
ДАРО – Державний архів Рівненської області
д-р – доктор
ЖСУ – Жіноча служба України
зл. – злотий
ЗП УГВР – Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради
ЗЧ ОУН – Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів
ім. – імені
інв. – інвентарний
інж. – інженер
К. – Київ
КҐ – коменда ґлувна [головна команда АК]
КГБ (КҐБ) – Комітєт Ґосударствєнной Бєзопасності [Комітет Державної Безпеки СРСР]
КДБ – Комітет Державної Безпеки [СРСР]
км – кілометр
кн. – князь
кол. – колонія
КОСП – крайовий осередок пропаганди [ОУН]
ЛП – леґендоване підпілля [МДБ]
М. – Малий

м. – місто, містечко
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МҐБ – Міністєрство Ґосударствєнной Бєзопасності [Міністерства Державної Безпеки СРСР]
МДБ – Міністерства Державної Безпеки [СРСР]
мл. – младший (молодший)
мм – міліметр
НКВД – Народний Комісаріат Внутрєнніх Дєл [Народний Комісаріат Внутрішніх Справ СРСР]
НКВС – Народний Комісаріат Внутрішніх Справ [СРСР]
НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки [СРСР]
НТШ – Наукове Товариство ім. Т. Г. Шевченка
о. – опис
о/у – оперуповноважений
обл. – область
оп. – опис
ОУН – Організація Українських Націоналістів
ОУН(б) – Організація Українських Націоналістів (бандерівців)
п. – пан
ПЗУЗ – Північно-західні українські землі
пол. – полковник
ПОУН – Провід Організації Українських Націоналістів
ППС – пістолєт-пулємьот Судаєва (радянська автоматична зброя)
ППШ – пістолєт-пулємьот Шпаґіна (радянська автоматична зброя)
проф. – професор
р. – рік; річка
р. н. – рік народження
РВ – районний відділ
РГД (РҐД) – ручна граната Дяконова
РДГУ – Рівненський державний гуманітарний університет
р-н – район
рр. – роки
с. – село
С. – сторінка
с. п. – славної пам'яті
СБУ – Служба безпеки України
СВТ – самозарядная вінтовка Токарєва (радянська автоматична гвинтівка)
сільпо – сєльскоє потрєбітєльскоє общество [сільське споживче товариство]
см –сантиметр
сот. – сотенний
Спр. – справа
СПУОМ – Спілка Праці Українських Образотворчих Мистців
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СССР – Союз Совєтскіх Соціалістічєскіх Рєспублік (Союз Радянських Соціалістичних Республік)
ст. – століття; стаття
Т. – том
т. д. – так далі
т. ін. – таке інше
т. зв. – так званий
ТТ – Тульський Токарєва (радянський пістолет)
УАПЦ - Українська Автокефальна Православна Церква
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
укр. – український
УМДБ – Управління Міністерства Державної Безпеки [СРСР]
УНКДБ – Управління Народного Комісаріату Державної Безпеки [СРСР]

УНР (У.Н.Р.) – Українська Народна Республіка
УПА – Українська Повстанська Армія
УПЦ – Українська Православна Церква
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСБУ – Управління Служби безпеки України
УСД – Українська Самостійна Держава
УСС – Українські Січові Стрільці
УССД - Українська Соборна Самостійна Держава
УЦК - Український Центральний Комітет
Ф. – фонд
Ф-1 – ручна протипіхотна граната (лимонка)
хут. – хутір
ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів [влади України]
ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань [України]
ЦДІА – Центральний державний історичний архів
ч. – число
шт. – штук

СПИСОК ФОТОІЛЮСТРАЦІЙ

1. НІЛ ХАСЕВИЧ “БЕЙ”-“ЗОТ” (1905-1952) 6
2. Зима 11
3. Прання 11
4. Спіть, хлопці, спіть 11
5. На Поліссі 12
6. Хата в селі 12
7. На відпочинку 12
8. Дівчина / Пастушка 12
9. Хлопчик, що спить 13
10. Портрет невідомого 13
11. Скочиляс. Голова Юнака 13
12. Скочиляс. Дівчата з кошиками бараболі 13
13. Календарик для всіх 1927 14
14. Спокій – п’ять літ праці 14
15. ВУО маршалові Й. Пілсудському 15
16. Ватра 15
17. Рільник 15
18. Шлях 16
19. Волинь 16
20. Український Хлібороб 16
21. Орленя 16
22. Різдвяна Ніч 16
23. Воскресення 16
24. Мироносиці 17
25. Тарас Шевченко 17
26. Буква “У” 17
27. Буква “Ж” 17
28. Буква “Е” 17
29. Екслібрис Петра Холодного молодшого 19
30. Екслібрис Степана Скрипника 19
31. Екслібрис Є. Плюща 20
32. Екслібрис В. Васьківського 20
33. Екслібрис о. А. Около-Кулака 20
34. Екслібрис Gino Sabattini 20
35. Слава Україні 23
36. Двадцять Років Боротьби ОУН 1929-1949 24
37. 22 січня – День Української Державности 25
38. За Українську Самостійну Соборну Державу 1948 та 1949 25
39. Воля народам, воля людині 25
40. Воля народам, воля людині (1 варіант) 26
41. Повстанці у наступі 26
42. Як сталінські бандити господарять в Україні 26

43. Українці – інваліди,
бувші учасники т. зв. “Вітчизняної війни” 26
44. Непрацездатні та каліки –
робітники в СССР мусять жебрати 27
45. Людей у ярма запрягли 27
46. Ось що дав трудящим Сталін 27
47. Колгосп загибель 27
48. Передова колгоспна техніка 27
49. ...а їсти нічого 28
50. Большевицькі людолови 28
51. Вивіз на Сибір 28
52. Що вивозять з України в Росію 29
53. Що привозять з Росії в Україну 29
54. Блок комуністів з безпартійними 29
55. СССР тюрма народів 29
56. Кару смерти в СССР скасовано,
замінюючи її на 25 літ каторги 30
57. Якщо завтра війна 30
58. Героїня соціалістичної праці 30
59. Бофон на 20 карбованців 32
60. Бофон на 200 карбованців 32
61. Бофон на 10 карбованців 32
62. Бофон на 1000 карбованців 32
63. Бофон на 300 карбованців 33
64. Бофон на 100 карбованців 33
65. Бофон на 500 карбованців 33
66. Волинь в боротьбі 34
67. Ліс наш батько, нічка наша мати 34
68. Ми стали волі на сторожі 34
69. На становищі 35
70. Вояк під зламаним деревом 35
71. Він край свій боронить 35
72. Повстанці в ярах Волині 35
73. Повстанці на Поліссі 35
74. Новобранці в УПА 36
75. В поліських нетрях 36
76. Повстанці на хуторі в гостині 36
77. На Волині жито ворогами збито 36
78. Повстанці на відпочинку I / До спогадів I 36
79. Автопортрет 37
80. Дмитро Клячківський 37
81. Роман Шухевич 37
82. Степан Бандера 37
83. Портрет командира сотні “Распутіна” 38
84. Портрет Олеся 38

85. Портрет воїна / Інженера 38
86. Портрет Олі 38
87. Вільна Україна 39
88. До зброї 39
89. До зброї 39
90. За Самостійну Україну 39
91. Хрін 39
92. Молодий Революціонер 39
93. Графіка Ланка Зота 40
94. Український перець, ч.1 40
95. Український перець, ч.2 40
96. “Свирид”. Проєкт Хреста Заслуги ч. 3 41
97. Хрест Бойової Заслуги 42
98. Проєкт Хреста Бойової Заслуги ч. 2 42
99. Проєкт Хреста Заслуги ч. 1 43
100. Хрест Заслуги 43
101. Проєкт Медалі за боротьбу в особливо важких умовах ч. 1 . . . 43
102. Проєкт Медалі ч. 2 44
103. Проєкт Медалі ч. 3 44
104. Проєкти відзнак УПА 44
105. Winter 51
106. Laundry 51
107. Sleep, Boys, Sleep 51
108. In Polissia 52
109. House in the Village 52
110. Resting 52
111. Girl / Shepherdess 52
112. Sleeping Boy 53
113. Portrait of Unknown Man 53
114. Skoczylas. Head of a Youth 53
115. Skoczylas. Girls with Baskets of Potatoes 53
116. Calendar for Everyone 1927 54
117. Fifth Anniversary of Spokii 54
118. VUO marshalovi Y. Pilsudskomu (VUO for Marshal J. Pilsudski) . . . 55
119. Vatra (Campfire) 55
120. Rilnyk (Plowman) 55
121. Ulas Samchuk’s novel Maria II 56
122. Shliakh (Pathway) 56
123. Volyn 56
124. Ukraiinskyi Khliborob (Ukrainian Farmer) 56
125. Orlenia (Eaglet) 56
126. Christmas Eve 57
127. Resurrection 57
128. Holy Women at the Sepulchre 57
129. Taras Shevchenko 57

130. Letter “У” (U) 58
131. Letter “Ж” (Zh) 58
132. Letter “Е” (E) 58
133. Letter “О” (O) 58
134. Ex Libris of Petro Kholodny the Younger 60
135. Ex Libris of Stepan Skrypnyk. 60
136. Ex Libris of Ye. Pliushch 61
137. Ex Libris of Vasyl Vaskivsky 61
138. Ex Libris of Rev. A. Okolo-Kulak 61
139. Ex Libris of Gino Sabattini 61
140. Glory to Ukraine 64
141. Twenty Years of Struggle of the OUN 1929-1949. 65
142. 22 of January – Day of Ukrainian Statehood 66
143. For an Independent Sovereign Ukraine 1948, 1949 66
144. Freedom for Nations, Freedom for Mankind 67
145. Freedom for Nations, Freedom for Mankind (No. 1) 67
146. UPA Soldiers Attacking 67
147. How Stalinist Gangsters Rule Ukraine 68
148. Ukrainian Invalids, Former Soldiers of the so Called “War of the Fatherland” 68
149. The disabled and cripples – workers in the USSR are forced to beg. 68
150. People Have Become Beasts of Burden 69
151. What Stalin Has Given the Workers 69
152. Collective Farms Bring Death 69
153. Advanced Collective Farm Technology. 69
154. ...but There Is Nothing to Eat 69
155. Bolshevik Manhunt 70
156. Roundup for Deportation to Siberia 70
157. What Is Exported from Ukraine 70
158. What Is Imported to Ukraine 70
159. Bloc of Communists with Non-People 71
160. USSR – Prison of Nations 71
161. The Death Penalty in the USSR Has Been Abolished in Favour of 25 Years of Hard Labour 71
162. If War Comes Tomorrow 72
163. Heroine of Socialist Labour 72
164. 20 krb. bofon 74
165. 200 krb. bofon 74
166. 10 krb. bofon 74
167. 1000 krb. bofon 74
168. 300 krb. bofon 75
169. 100 krb. bofon 75
170. 500 krb. bofon 75
171. Volyn in Battle 76

172. The Forest Is Our Father, the Night – Our Mother 76
173. We Stand on Guard for Freedom 76
174. On Guard 77
175. Soldier Beneath a Tree 77
176. He Is Guarding His Country 77
177. Insurgents in the Valleys of Volyn 77
178. Insurgents in Polissia 77
179. New UPA Recruits 78
180. In the Forest Thicket 78
181. Insurgents Visiting a Farmstead 78
182. In Volyn the Grain Has Been Trampled by the Enemy 78
183. Insurgents I / Memories I 78
184. Self-portrait 79
185. Dmytro Kliachkivsky 79
186. Roman Shukhevych 79
187. Stepan Bandera 79
188. Portrait of the Company Commander “Rasputin” 80
189. Portrait of Oles 80
190. Portrait of an Engineer 80
191. Portrait of Olia 80
192. Vilna Ukraiina (Free Ukraine) 81
193. Do zbroii (To Arms) 81
194. Do zbroii (To Arms) 81
195. Za Samostiinu Ukraiinu (For an Independent Ukraine) 81
196. Khrin (Horseradish) 81
197. Molodyi Revoliutsioner (Young Revolutionary) 81
198. Hrafika - Lanka Zota 1949 (Graphics of Zot’s Group 1949) . . . 82
199. Ukraiinskyi Perets (Ukrainian Pepper), 1 82
200. Ukraiinskyi Perets (Ukrainian Pepper), 2 82
201. “Svyryd”. Design for the Cross of Merit no. 3 83
202. Cross of Military Merit 84
203. Design no. 2 for the Cross of Military Merit 84
204. Design No. 1 for the Cross for Merit 85
205. Cross of Merit 85
206. Medal for Bravery Design no. 1 85
207. Medal for Bravery Design no. 2 86
208. Medal for Bravery Design no. 3 86
209. Designs of UPA Insignia 86
210. Родина Хасевичів. Початок XX-го століття. Зліва направо: мати Феодотія Олексіївна Хасевич, Ніл Хасевич, батько Антон Іванович Хасевич, стоїть за Нілом брат Федір Хасевич . . . 95
211. Зліва направо: Ніл Хасевич, Анатолій Хасевич, батько Антон Іванович Хасевич та хлопчик Олександр Гук біля батьківської хати у селі Дюксин. Початок 30 рр. XX-го ст. 96
212. Федір Хасевич у центрі з дітьми та парафіянами церкви, де він служив. Початок 30 рр. XX-го ст. 97

213. Анатолій Хасевич-“Хвильовий”. Політичний референт Костопільського надрайонного проводу ОУН 97
214. Федір Хасевич після ув’язнення 97
215. Довідка про звільнення Федора Хасевича з радянського концтабору. 98
216. Ніл Хасевич – студент Варшавської академії мистецтв 99
217. Копія прохання студента Ніла Хасевича про призначення стипендії на 1930-31 навчальні роки. 101
218. Зліва направо: П. Мегик – голова мистецького гуртка “Спокій”, Н. Хасевич – секретар гуртка, Б. Монкевич, М. Щербак. Початок 30 рр. ХХ-го ст 102
219. Зліва направо: Д. Дунаєвський, М. Щербак, Б. Монкевич, П. Кршовські, Н. Хасевич. Початок 30 рр. ХХ-го ст. 102
220. Копія листа українського мистецького гуртка “Спокій” з підписами голови – Петра Мегика і секретаря – Ніла Хасевича. 1.01.1936 року 104
221. В’яз у селі Дюксин, під яким часто любив сидіти і малювати Ніл Хасевич 105
222. Товариш Н. Хасевича В’ячеслав Васьківський. Автопортрет, 1938 рік 110
223. Письменник Улас Самчук серед односельців. Село Тилявка Шумського району Тернопільської області. 1941 рік 112
224. Церковний хор села Дюксин. Ніл Хасевич в останньому ряду другий зліва 113
225. Будинок у містечку Деражне на Костопільщині, де у 1942-1943 роках Н. Хасевич працював мировим суддею. Сучасне фото 115
226. Постанова Рівненського УНКДБ про заведення на Ніла Хасевича справи-формуляра. 1944 рік 121
227. Фото Осипа Дяківа, з якого Н. Хасевич виконав дереворит . . . 124
228. Фото Романа Шухевича, з якого Н. Хасевич виконав дереворит 125
229. Сторінки підпільного видання “У колгоспній неволі” з ілюстраціями Н. Хасевича. 1949 рік 127
230. Обладнання та друкована продукція друкарні імені “Клима Савура”, вилучені співробітниками Рівненського УМДБ на початку 1949 року 128
231. Серія листівок, виконаних ланкою Зота 131
232. Кліше з текстом листівки. Дзеркальне відображення 133
233. Кліше “Людей у ярма запрягли”. Дзеркальне відображення . . . 133
234. Крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ Василь Галаса-“Орлан”. Фото 1953 року. 135
235. Учні Н. Хасевича у криївці. Зліва направо: І. Яцук-“Довбуш”, І. Малимон-“Артем” . . . 136

236. Член крайового проводу ОУН на ПЗУЗ, командир УПА-Північ майор Іван Литвинчук-“Дубовий” . . . 137
237. Іван Яцук-“Довбуш”. Районний провідник Клеванського району та співробітник графічної ланки Н. Хасевича 137
238. Фото полковника КДБ Б. Стекляра 140
239. Один з документів оперативно-розшукової справи на Ніла Хасевича з підписом керівника оперативної групи, яка вела його пошук ст. лейтенанта Б. Стекляра 141
240. Фото художника – декоратора Волинського обласного театру ім. Т. Шевченка у Луцьку Юрія Миця, який підтримував контакти з Нілом Хасевичем у кінці 40-их рр. ХХ ст. 142
241. Один з документів оперативно-розшукової справи на Ніла Хасевича. 1 та 2 сторінка 144
242. Обкладинка підпільної брошури з статею В. Касіяна “Гравюра на дереві”. 1949 рік 146
243. Фото вбитих у грудні 1951 року на Житомирщині повстанців. По центру учень Н. Хасевича І. Малимон-“Артем” 147
244. Олексій Ковальчук-“Роман”. Один з охоронців Ніла Хасевича . . 150
245. Шеф зв’язку крайового проводу І. Власюк-“Назар”. 151
246. Районний провідник Острожецького району Яків Ковжук-“Тарас” з родиною. Початок 30 рр. ХХ-го ст. 154
247. Фото вбитих 19 січня 1952 року повстанців. Зліва направо: районний провідник Острожецького району, член УГВР Я. Ковжук-“Тарас”, охоронець В. Кореньовський-“Білий” . . .156
248. Утримувачка бункера Міклашевська Катерина Мойсеївна. 1952 рік 159
249. Утримувачка бункера Міклашевська Марія Дмитрівна. 1952 рік 160
250. Утримувачка бункера Міклашевська Ганна Дмитрівна. 1952 рік 160
251. Схема криївки у землянці родини Міклашевських, де переховувались Н. Хасевич та надрайонний провід “Буйного”. 161
252. Фото вбитих 21 лютого 1952 року повстанців з надрайонного проводу ОУН “Буйного”. Зліва направо: І. Яцук-“Довбуш”, Є. Кухарчук-“Мала”, В. Троцюк-“Буйний”, О. Булакевич-“Задума” 164
253. Зброя та друкарська техніка, вилучені з криївки “Буйного” . . . 165
254. Цуманський надрайонний провідник П. Ксензук-“Віктор” . . .167
255. Садиба Лавріна Стацюка, де була облаштована криївка Н. Хасевича 172
256. Поквитування за закуплені продукти харчування, написані Н. Хасевичем та підписані Л. Стацюком. 172
257. Лаврін (перший з правого боку) та Єфросинія Стацюки сидять у першому ряду. Фото після відбуття терміну ув’язнення 174
258. Схема 1. Криївка Н. Хасевича у розрізі 176

259. Схема 2. Криївка Н. Хасевича – розташування на місцевості . . . 177
260. Під № 1 тіло Н. Хасевича-“Рибака”, під № 2 тіло А. Мельничука-“Гната”, під № 3 тіло М. Ілліча-“Павла” . . . 180
261. Посмертне фото Ніла Хасевича 180
262. Зброя, вилучена у Н. Хасевича та його охоронців 180
263. Довідка Клеванського райвідділу МДБ про ліквідацію Ніла Хасевича та його охоронців у криївці, що була розташована у хліві Лавріна Стацюка 181
264. Пам’ятний знак на місці загибелі повстанського художника Н. Хасевича 184
265. Скан сторінки з реєстру студентів. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві, “Книга навчання у Школі Красного Мистецтва 1922-1936” , арк. 85, поз. 424, Ніл Хасевич. Публікується вперше 186
266. Деталі позиції 424, Ніл Хасевич 187
267. Лист-прохання Ніла Хасевича до Директора Школи Красного Мистецтва у Варшаві, датований 29.X.1931 р., про цілковите звільнення від річної оплати. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві, Колекція студентських документів. Папка № 60: Хасевич Ніл, арк. 23. Публікується вперше 188
268. Титульна сторінка звіту з іспиту з рисунку як предмету навчання у середніх загальноосвітніх школах і учительських семінаріях, який відбувся в Академії Красного Мистецтва у Варшаві в академічному році 1932/33”. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві “Книга записів на академічний рік 1932/33”, арк. 34. “...У зимовому семестрі був допущений до іспиту студент Академії п. Хасевич Ніл, якого студії відповідали вимогам студій учителів рисунку і якого Комісія звільнила з практичного іспиту. Дня 24 лютого 1933 р. відбувся писемний іспит для того кандидата на одну з наступних тем: а) з історії мистецтва: “Людина як тема давнього мистецтва”, б) з дидактики: “Рисунок як виховний чинник”. На засіданні 28 лютого 1933 р. Іспитова Комісія перевірила писемний іспит та одноголосно ухвалила, що п. Хасевич Ніл (спеціяльність – прикладна графіка) здав кінцевий іспит з рисунку з вислідом добрим.” Публікується вперше 189
269. “Рисунок як виховний чинник”, 24.II.1933 р. Скан писемного іспиту Н. Хасевича, 1 стор. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві, Колекція студентських документів. Папка № 60: Хасевич Ніл, арк. 27-28. Публікується вперше 190
270. “Рисунок як виховний чинник”, 24.II.1933 р. Скан писемного іспиту Н. Хасевича, 2 стор. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві, Колекція студентських документів. Папка № 60: Хасевич Ніл, арк. 27-28. Публікується вперше 191

271. “Рисунок як виховний чинник”, 24.II.1933 р. Скан писемного іспиту Н. Хасевича, 3, 4 стор. Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві, Колекція студентських документів. Папка № 60: Хасевич Ніл, арк. 27-28. Публікується вперше . . 192
272. Деталь документу, скан поз. 239, з рубрики “Завваги” зі записом щодо Хасевича: “Залишив Академію, забрав документи дня 13.III.1933.” Архів Академії Красного Мистецтва у Варшаві. “Книга записів Академії Красного Мистецтва у Варшаві. Академічний рік 1932/33”, арк. 24, поз. 239. Публікується вперше 193
273. Обкладинка Каталогу Другої Міжнародньої Виставки Дереворитів у Варшаві, 1936. Публікується вперше 194
274. Стор. 37 Каталогу Міжнародньої Виставки Дереворитів у Варшаві, 1936, де подано список праць Ніла Хасевича. Публікується вперше 195
275. Дівчинка, 1930 р., темпера 220
276. Портрет невідомого, 1930-ті рр., олія. 220
277. Зима, 1930-ті рр., олія. 221
278. Прання, 1930-ті рр., олія 221
279. Натюрморт, 1930-ті рр., олія 222
280. Краєвид, 1930-ті рр., олія 222
281. Краєвид, 1930-ті рр., техніка не відома 223
282. Волинь, 1930-ті рр., олія 223
283. “Спіть, хлопці, спіть”, поч. 1940-их рр., темпера. 224
284. На відпочинку / У лісі (?), 1936 р., дереворит, 95 x 75 мм (?). . . 225
285. На Поліссі, 1934 р., дереворит. 226
286. Дівчина / Пастушка, 1936 р., дереворит, 225 x 125 мм . . . 227
287. Хлопчик, що спить, 1930-ті рр., дереворит, 104 x 121 мм. ВКМ, інв. № Г-647 228
288. Портрет невідомого, 1930-ті рр., дереворит. 229
289. EX LIBRIS Ніла Хасевича, 1939 р., обкладинка альбому, 245 x 165 мм 230
290. Екслібрис Степана Скрипника, 1935 р., дереворіз, 92 x 63 мм. ВКМ, інв. № Г-647 231
291. Екслібрис Петра Холодного молодшого, 1935 р., дереворит, 67 x 45 мм. ВКМ, інв. № Г-647 232
292. Екслібрис Петра Мегика, 1935 р., дереворит, 67 x 45 мм. ВКМ, інв. № Г-647 232
293. Із книг Андрія Лівицького, 1937 р., дереворит, 48 x 38 мм. ВКМ, інв. № Г-609 233
294. Із книг Іванни Левицької, 1937 р., дереворит, 40 x 51 мм. ВКМ, інв. № Г-609 233
295. Екслібрис Норберта Жаби, 1937 р., дереворит, 45 x 30 мм. ВКМ, інв. № Г-609 234
296. Із книг Тадея Лєшнера, 1937 р., дереворит, 53 x 35 мм. ВКМ, інв. № Г-609 234

297. Екслібрис о. А. Около-Кулака, 1937 р., дереворит, 65 х 45 мм. ВКМ, інв. № Г-609 235
298. Екслібрис інженера Є. Плюща, 1938 р., двоколірний дереворит. 68 х 50 мм, ВКМ, інв. № Г-609 235
299. Із книг В. Васьківського, 1938 р., дереворит, 53 х 42 мм. ВКМ, інв. № Г-609 236
300. Екслібрис А. Курча, 1938 р., дереворит, 60 х 36 мм. ВКМ, інв. № Г-609 236
301. Екслібрис Джіно Сабаттіні, 1939 р., дереворит, 72 х 50 мм. ВКМ, інв. № Г-609 237
302. Із книг В. Прокоповича, 1939 р., дереворит, 73 х 50 мм. ВКМ, інв. № Г-609 237
303. Церква у селі Постійне, Костопільський район, Волинь. Побуд. Петром Сємяновським 3.IV.1739 р. Вигляд зі всходу. 15.X.1932 р., папір, туш, перо, 222 х 140 мм. ЦДІА ф. 388, оп. 1, спр. 62, арк. 2 238
304. Церква у селі Постійне, Костопільський район, Волинь. Побуд. Петром Сємяновським 3.IV.1739 р. Вигляд з півдня. 15.X.1932 р., папір, туш, перо 239
305. Церква у селі Головин, Костопільський район, Волинь. Побудов. в 1789 р. 5.X.1932 р., папір, туш, перо, 205 х 144 мм. ЦДІА ф. 388, оп. 1, спр. 62, арк. 1 240
306. Документальна зарисовка з кладовища, 1930 р., рисунок . . . 241
307. Поліщуки, 1930-ті рр., техніка не відома 242
308. Повітка, 1930-ті рр., рисунок, олівець на папері 243
309. Замальовка з альбому 1, 6.V.1938 р., туш і акварель на папері. ВКМ. 244
310. Замальовка з альбому 2, 6.V.1938 р., туш і акварель на папері. ВКМ. 245
311. Грамота Митрополита Андрея Шептицького, 1936 р., тушшю та пером на папері 246
312. Грамота Дмитра Антоновича, 1938 р., тушшю та пером на папері 247
313. Буква “О”, 1930-ті рр., дереворит 248
314. Букв “Е”, 1930-ті рр., дереворит, 58 х 40 мм. ВКМ, інв. № Г-647 248
315. Буква “Х”, 1930-ті рр., дереворит, 56 х 44 мм. ВКМ, інв. № Г-647 248
316. Буква “Ч”, 1930-ті рр., дереворит 248
317. Буква “У”, 1930-ті рр., дереворит 249
318. Буква “Ш”, 1930-ті рр., дереворит, 57 х 53 мм. ВКМ, інв. № Г-647 249
319. Буква “Ж”, 1930-ті рр., дереворит, 57 х 54 мм. ВКМ, інв. № Г-647 249

320. Календарик для всіх 1927, 1926 р., обкладинка, 120 х 80 мм. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України в Києві, фонд 544, оп.1, од. зб. 103, арк. 11 250
321. Спокій – п'ять літ праці, 1932 р., обкладинка каталогу виставки 251
322. Ватра, 1935 р., обкладинка журналу. ДАРО 252
323. ВУО маршалові Й. Пілсудському, 1935 р., обкладинка. ДАРО . . 253
324. Дереворити, 1936 р., обкладинка 254
325. Дереворити, 1936 р., обкладинка 255
326. Рільник, 1939 р., обкладинка календаря 256
327. Князь Костянтин Острозький, 1939 р., обкладинка 257
328. Роман Уласа Самчук Марія, 1941 р., проєкт обкладинки, варіант 1 258
329. Роман Уласа Самчук Марія, 1941 р., проєкт обкладинки, варіант 2 259
330. Шлях, 1937 р., логотип часопису 260
331. Волинь, 1942 р., логотип часопису 260
332. Український Хлібороб, 1942 р., логотип газети 261
333. Орленя, 1942 р., логотип часопису 261
334. Без назви, 1935 р., дереворит, ілюстрація до видання Ватра. ДАРО 262
335. Хата в селі, 1939 р., дереворит, заставка до часопису Шлях . . 263
336. Тарас Шевченко, 1939 р., ілюстрація для часопису Шлях. . . .264
337. Різдвяна Ніч, 1939 р., ілюстрація для часопису Шлях 265
338. Мироносиці, 1939 р., великодня ілюстрація для часопису Шлях 266
339. Воскресення, 1939 р., великодня ілюстрація для часопису Шлях 267
340. Заставка 1, 1930-ті рр., дереворит, 25 х 33 мм. ВКМ, інв. № Г-609 268
341. Заставка 2, 1930-ті рр., дереворит, 28 х 50 мм. ВКМ, інв. № Г-609 268
342. Печатка мистецького гуртка Спокій 268
343. Бланк ВУО, 1935 р. ДАРО 269
344. Печатка – Українська народна управа в Дюксині, 1941 р. 269
345. Печатка – Мировий суддя в Деражному, 1942 р. 269
346. Тканина, 1930-ті рр. 270
347. Проект декоративної тканини, 1930-ті рр., туш. Збірка О. Шатківського 270
348. Проект декоративної тканини, 1930-ті рр., туш. Збірка О. Шатківського 271
349. Проект декоративної тканини, 1930-ті рр., гуаш. Збірка О. Шатківського 271
350. Слава Україні, 15.IX.1949 р., дереворит, 17/50, 130 х 93 мм. Серія: кличі ОУН. ВКМ, інв. № СФ-764 272

351. 20 Років Боротьби ОУН 1929-1949, 1950 р., дереворит, 161 х 121 мм. Серія: кличі ОУН. ВКМ, інв. № СФ-761 273
352. За Українську Самостійну Соборну Державу (ІІ варіант), 5.VIII.1949 р., дереворит, 29/30, 131 х 95 мм. Серія: кличі ОУН 274
353. За Українську Самостійну Соборну Державу, 1948 р., техніка не відома. Серія: кличі ОУН 275
354. Воля народам, воля людині (І варіант), 23.V.1948 р., дереворит. Серія: кличі ОУН 276
355. Воля народам, воля людині (ІІ варіант), 31.XII.1949 р., дереворит, 45/50, 151 х 105 мм. Серія: кличі ОУН 277
356. 22 січня – День Української Державности, д.н., дереворит. Серія: кличі ОУН 278
357. Повстанці у наступі, д.н., дереворит 279
358. Людей у ярма запрягли, 18.IX.1949 р., дереворит, 43/50, 68 х120 мм. Колгоспна серія 280
359. Людей у ярма запрягли, 1949 р., дереворит, 68 х123 мм. Колгоспна серія. Невідомий учень за дереворитом Н. Хасевича 281
360. Ось що дав трудящим Сталін, 1949 р., дереворит. Колгоспна серія. ГДА СБУ, ф. 2, оп. 59 за 1953 рік, спр. 16, т. 1, окремий пакет з речовими доказами 282
361. Колгосп загибель, 1949 р., дереворит. Колгоспна серія.
362. ГДА СБУ, ф. 2, оп. 59 за 1953 рік, спр. 16, т. 1, окремий пакет з речовими доказами 283
363. ...а їсти нічого, 3.XI.1949 р., дереворит, 42/50, 73 х 115 мм.
364. Колгоспна серія. За дереворитом Хасевича виконав “Мирон”. Перерібка і коректа Н. Хасевича 284
365. Передова колгоспна техніка, 1949 р., ґравюра на целюльоїді, 82 х 120 мм. Колгоспна серія. Копія дерevориту Н. Хасевича, виконав “Артем” 285
366. Вивіз на Сибір, 29.XII.1950 р., дереворит 286
367. Большевицькі людолови, д.н., дереворит 287
368. Що вивозять з України в Росію, 1949-1951 рр., дереворит . . . 288
369. Що привозять з Росії в Україну, 1949-1951 рр., дереворит . . . 288
370. Непрацездатні та каліки – робітники в СССР мусять жебрати, 1.II.1951 р., дереворит, 33/50. Н. Хасевич і невідомий учень 289
371. Як сталінські бандити господарять в Україні, 1947 р., летючка з дереворитом, 130 х 166 мм 290
372. Українці – інваліди, бувші учасники т. зв. “Вітчизняної війни,”
373. д.н., летючка з дереворитом, 125 х 170 мм 291
374. Обух сталіть, 1947 р., летючка з дереворитом 292
375. УПА бореться проти імперіялістів та імперій, 1943 р., техніка не відома, 148 х 118 мм. Ймовірно Н. Хасевич. ДАРО. . . 293

376. СССР тюрма народів, 27.II.1950 р., дереворит, 84 х 60 мм. Серія: шаржі і сатири 294
377. Блок комуністів з безпартійними / Так партія большевиків спирається на народ, 28.II.1950 р., дереворит, 90 х 60 мм. Серія: шаржі і сатири 295
378. Сталінські п'ятирічки тиснуть трудящих, 1951 р., дереворит, 32/50. Серія: шаржі і сатири 296
379. Більшовицька власть – добра не дасть, 18.XII.1947 р., дереворит, 94 х 127 мм. Серія: шаржі і сатири. ВКМ, інв. № СФ-763 297
380. Геть з України, д.н., техніка не відома. Серія: шаржі і сатири. . . . 298
381. Не для гада ця принада, 1943 р., техніка не відома. Ілюстрація до До зброї 299
382. Повстанська мітла, 1943 р., техніка не відома. Ілюстрація до До зброї 299
383. Ще в колисці Сталін напуває дурманом, 1947 р.(?), техніка не відома. Серія: шаржі і сатири 300
384. Героїня соціалістичної праці, 31.XII.1947 р., дереворит, 13/25. Ілюстрація до Українського перця. Серія: шаржі і сатири 301
385. Кару смерти в СССР скасовано, замінюючи її на 25 літ каторги, 26.XII.1949 р., дереворит, 36/50, 108 х 120 мм. Серія: шаржі і сатири. За проєктом і під наглядом Н. Хасевича виконав "Свирид". 302
386. Якщо завтра війна, 04.VI.1949 р., дереворит, 27/30, 116 х 88 мм. Серія: шаржі і сатири. Виконав "Мирон" при допомозі Н. Хасевича. 303
387. Робітники в СССР працюють під примусом, 23.V.1949 р., дереворит, 24/30. Серія: шаржі і сатири. Проект і виконання "Артем" при допомозі Н. Хасевича . . . 304
388. Інтелігенти в СССР працюють під диктатом, 17.X.1949 р., дереворит, 42/50. Серія: шаржі і сатири. Переробка рис. з давн. видань ОУН. Виконав "Свирид" під наглядом Н. Хасевича 305
389. Червоноармійці!, 09.II.1949 р., дереворит, 24/30. Серія: шаржі і сатири. Переробка рис. з давн. видань ОУН. Виконав "Свирид" за допомогою Н. Хасевича 306
390. Так виглядає новий большевицький світ, 22.VI.1949 р., дереворит, 30/30. Серія: шаржі і сатири. Переробка рис. з давн. видань ОУН. Виконав "Свирид", коректа Н. Хасевича . . 307
391. Нам скорились всі народи, 08.II.1949 р., дереворит, 19/30. Серія: шаржі і сатири. Переробка рис. з давн. видань ОУН. Виконав "Мирон" коректа Н. Хасевича. 308
392. В СССР всі живуть з праці рук, 28.I.1949 р., дереворит, 22/30. Серія: шаржі і сатири. За рис. з давн. видань ОУН. Виконав "Мирон" 309

393. Україна має право вийти зі складу СССР, 30.I.1949 р., дереворит, 12/30. Серія: шаржі і сатири. За рис. з давн. видань ОУН виконав “Артем” 310
394. Партія веде, 04.II.1949 р., дереворит, 19/30. Серія: шаржі і сатири. За рис. з давн. видань ОУН виконав “Артем” 311
395. Бофон на 20 крб., 1943 р., дереворит, 95 х 60 мм. Галузевий державний архів СБ України 312
396. Бофон на 25 крб., 1949 р., дереворит, 76 х 56 мм. Галузевий державний архів СБ України 313
397. Бофон на 25 крб., 1945 р., дереворит, 41 х 34 мм. Галузевий державний архів СБ України 313
398. Бофон на 50 крб., 1944, 1946 р., дереворит, 41 х 34 мм. Галузевий державний архів СБ України 314
399. Бофоні на 200 карбованців, 1944 р., дереворит, 75 х 50 мм. Галузевий державний архів СБ України 314
400. Бофон на 100 крб., 1945 р., дереворит, 72 х 44 мм. Галузевий державний архів СБ України 315
401. Бофон на 500 крб., 1945 р., дереворит, 79 х 54 мм. Галузевий державний архів СБ України 315
402. Бофон на 10 крб., 1945 р., дереворит, 45 х 60 мм. Галузевий державний архів СБ України 316
403. Бофон на 10 крб., 1949 р., дереворит, 65 х 48 мм. Галузевий державний архів СБ України 316
404. Бофон на 1000 крб. 1945 р., дереворит, 53 х 77 мм. Галузевий державний архів СБ України 317
405. Бофон на 300 крб., 1944 р., дереворит, 60 х 85 мм. Галузевий державний архів СБ України 317
406. Волинь у боротьбі, 22.VI.1949 р., дереворит, 18/40, 163 х 109 мм. Обкладинка до альманаху. Серія: Волинь в боротьбі. 318
407. Ліс наш батько, нічка наша мати, 1948 р., дереворит, 162 х 110 мм. Серія: Волинь в боротьбі 319
408. Він край свій боронить / Воїн з автоматом, 27.IV.1945 р., дереворит, 137 х 100 мм. Серія: Волинь в боротьбі. ВКМ, інв. № Г-635 320
409. Вояк під зламаним деревом, 12.IV.1945, дереворит, цигарковий папір, 125 х 93 мм. Серія: Волинь в боротьбі. ВКМ, інв. № Г-630 321
410. На Волині жито ворогами збито, 26.X.1948 р., дереворит, 35/40, 72 х 114 мм. Серія: Волинь в боротьбі 322
411. Новобранці в УПА, 30.I.1949 р., дереворит, 28/30, 58 х 115 мм. Серія: Волинь в боротьбі 323
412. Повстанці в ярах Волині, 1.III.1949 р., дереворит, 28/30, 65 х115 мм. Серія: Волинь в боротьбі. 324
413. Повстанці на Поліссі, 12.III.1949 р., дереворит, 30/30, 62 х 115 мм. Серія: Волинь в боротьбі 325

414. Повстанці на хуторі в гостині, 9.V.1949 р., дереворит, 24/30, 94 x 68 мм. Серія: Волинь в боротьбі 326
415. В поліських нетрях, 5.II.1949 р., дереворит, 19/30, 78 x 56 мм. Серія: Волинь в боротьбі 327
416. Ми стали волі на сторожі, XII.1949 р., ґравюра на целюльоїді, 6/50, 123 x 90 мм. Серія: Волинь в боротьбі. Копію з дерevориту Н. Хасевича виконав "Артем". Коректа Н. Хасевича 328
417. На становищі, 20.V.1949 р., дереворит, 20/30. Серія: Волинь в боротьбі 329
418. Повстанці на відпочинку I / До спогадів I, 4.II.1945 р., ґуаш, туш, білило, 97 x 139 мм. ВКМ, інв. № Г-638 330
419. Повстанці на відпочинку II / До спогадів II, 4.II.1945 р., ґуаш, туш, білило, 87 x 150 мм. ВКМ, інв. № Г-639 331
420. Повстанці на відпочинку, 17.VIII.1944 р., кольоровий олівець . . . 332
421. Вояки сплять, 28.VIII.1944(?) р., кольоровий олівець 333
422. Вояк що спить, 17.VIII.1944 р., кольоровий олівець 334
423. Лісовий пейзаж, д.н., кольоровий олівець 335
424. Поламане дерево, 26.VII.1944 р., кольоровий олівець. . . . 336
425. Вивернутий корінь дерева, д.н., кольоровий олівець 337
426. Портрет Інженера, 1944 р., кольоровий олівець, 140 x 97 мм. Портретна серія. ВКМ, інв. № Г-642 338
427. Автопортрет, 20.XI.1945 р., рисунок, олівець на папері. Портретна серія 339
428. Портрет Олеся, 24.VIII.1944 р., кольоровий олівець, 182 x 135 мм. Портретна серія. ВКМ, інв. № Г-643 340
429. Портрет Олеся, 15.VIII.1945 р., кольоровий дереворит, 105x131 мм. Портретна серія. ВКМ, інв. № Г-648 341
430. Портрет командира сотні "Распутіна", 19.II.1945 р., кольоровий дереворит, 103 x 75 мм. Портретна серія. ВКМ, інв. № Г-615 342
431. Портрет командира сотні "Распутіна", 24.VIII.1944 р., рисунок кольоровими олівцями на папері, 155 x 114 мм. Портретна серія. ВКМ, інв. № Г-637 343
432. Портрет Олі, 25.IV.1945 р., рисунок, олівець на папері, 140 x 97 мм. Портретна серія. ВКМ, інв. № Г-640 344
433. Портрет Жені, 25.IV.1945 р., рисунок, олівець на папері, 141 x 100 мм. Портретна серія. ВКМ, інв. № Г-636 345
434. Портрет Бурлаки, 11.V.1945 р., кольоровий олівець, 140 x 97 мм. Портретна серія. ВКМ, інв. № Г-645 346
435. Портрет Степана Бандери, д.н., дереворит. Портретна серія 347
436. Портрет Ґенерала Романа Шухевича / Тараса Чупринки, 1950 р., дереворит. Портретна серія 348

437. Портрет Полковника Дмитра Клячківського (псевдо “Клим Савур-Охрім”), 6.XII.1949 р., дереворит, 20/50, 127 x 90 мм. Портретна серія. 3-тій варіянт виконав “Свирид” за дереворитом Н. Хасевича. Коректа Н. Хасевича 349
438. Портрет Сотника Осипа Дякова, 1950 р., дереворит. Портретна серія 350
439. Портрет Сотника Олекси Громадюка, 1944 р., дереворит. Портретна серія 351
440. Портрет Михайла Бондарчука, 1949 р., дереворит. Портретна серія 352
441. Портрет Миколи Козака, 1949 р., дереворит. Портретна серія 353
442. Портрет Опанаса Ковальчука, 1949 р., дереворит. Портретна серія 354
443. Іван Климів-Легенда, д.н., дереворит. Портретна серія . . 355
444. Сергій Качинський (Остап), д.н., дереворит. Портретна серія . . 356
445. Портрет невідомого повстанця, д.н., дереворит. Портретна серія 356
446. Корда Дмитро, д.н., дереворит. Портретна серія 357
447. Тучак Антін, д.н., дереворит. Портретна серія 357
448. Український перець, ч. 1, листопад 1943 р. Заголовок і перша сторінка 358
449. Український перець, ч. 2, вересень 1944 р. Заголовок і перша сторінка 359
450. Український перець, ч. 1, листопад 1943 р. П’ята сторінка журналу 360
451. Український перець, ч. 1, листопад 1943 р. Сторінки журналу 361
452. Графіка - Ланка Зота 1949, обкладинка альбому 362
453. Хто такі бандерівці та за що вони борються, 1950 р., обкладинка 363
454. Вільна Україна, 1943 р., заголовок газети 364
455. За Самостійну Україну, 1943 р., заголовок бойового органу ОУН 364
456. Ідея і Чин, 1943 р., заголовок журналу 364
457. До зброї I, 1943 р., заголовок журналу 365
458. До зброї II, 1943 р., заголовок журналу 365
459. Революціонер-пропагандист, 1949 р., заголовок журналу . . . 365
460. За волю нації, 1949 р., заголовок до літературного журналу . . 366
461. Молодий Революціонер, 25.VII.1949 р., дереворит, 9/30, заголовок журналу для молоді. За проєктом Н. Хасевича виконав “Мирон” 366
462. Видає ОУН на ПЗУЗ 367
463. До волі, 31.XII.1949 р., дереворит, 20/30, заголовок. Проєктом і виконання “Свирид” 367

464. Хрін, 16.VIII.1949 р., 3/25, заголовок для гумористичного журналу. Н. Хасевич та “Свирид” 367
465. Здобудеш Українську державу або згинеш в боротьбі за неї,2-га пол. 1940-х – поч. 1950-х рр., туш, перо, 172 х 132 мм. ВКМ, інв. № Г-658 368
466. Штемпель УПА Головне командування 368
467. Печатка УПА-Північ 369
468. Печатка головного командування УПА 369
469. Печатка УГВР 369
470. Проєкт Медалі за боротьбу в особливо важких умовах ч. 1 . . . 370
471. Проєкт Медалі за боротьбу в особливо важких умовах ч. 3 . . . 370
472. Проєкт Медалі за боротьбу в особливо важких умовах ч. 2 . . . 370
473. Медаля за боротьбу в особливо важких умовах, за проєктом медалі ч. 3, діаметр 30 мм, ширина стрічки: 32 мм 370
474. Проєкт Хреста Заслуги ч. 1 371
475. Проєкт Хреста Заслуги ч. 4 371
476. Проєкт Хреста Бойової Заслуги ч. 2 371
477. Проєкт Хреста Заслуги ч. 3 371
478. Проєкт Хреста Заслуги ч. 5 371
479. Хрест Бойової Заслуги, в золоті, сріблі та бронзі, 27 х 27 мм 372
480. Хрест Заслуги, в золоті, сріблі та бронзі, 27 х 19 мм 373
481. Проєкти відзнак УПА 374
482. Відзнака УПА, бронза, 42 х 22 мм 374
483. Золотий Хрест у 25-річчя створення УПА за проєктом Хреста Заслуги ч. 1, 1967 р., 25 х 25 мм 374

ЗМІСТ

Дарія Даревич
МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА НІЛА ХАСЕВИЧА 7
РАННЯ ТВОРЧІСТЬ 10
ЕКСЛІБРИСИ 18
У ВИРІ ПІДПІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 21
ЛИСТІВКИ–АФІШІ, ЛЕТЮЧКИ І ШАРЖІ 22
БОФОНИ 31
СЕРІЯ “ВОЛИНЬ В БОРОТЬБІ” 34
ПОРТРЕТИ 37
ОФОРМЛЕННЯ ПІДПІЛЬНИХ ВИДАНЬ 39
ПРОЄКТИ ХРЕСТІВ, МЕДАЛІВ І ВІДЗНАК 41
ВИСНОВКИ 44

Daria Darewych
THE ARTISTIC LEGACY OF NIL KHASEVYCH 47
EARLY CREATIVITY 50
BOOKPLATES – EX LIBRIS 59
IN THE VORTEX OF INSURGENCY 62
POSTCARD-POSTERS, FLYERS, CARICATURES 63
BOFONY/BOFONS 73
“VOLYN IN BATTLE” SERIES 76
PORTRAITS 79
OUN AND UPA PUBLICATIONS 81
MILITARY AWARDS: CROSSES, MEDALS, AND INSIGNIA 83
CONCLUSION 86

ВСТУП 89
У РИТМІ «СПОКОЮ» 95
ЛАНКА «БЕЯ»-«ЗОТА» ВЕДЕ БОРОТЬБУ 117
ОБСТАВИНИ, ЗА ЯКИХ ЗАГИНУВ НІЛ ХАСЕВИЧ 153
ВИСНОВКИ 182

ДОДАТКИ 185
КАТАЛОГ ПРАЦЬ 219
ПОКАЖЧИК 375
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ І АБРЕВІАТУР 389
СПИСОК ФОТОІЛЮСТРАЦІЙ 392

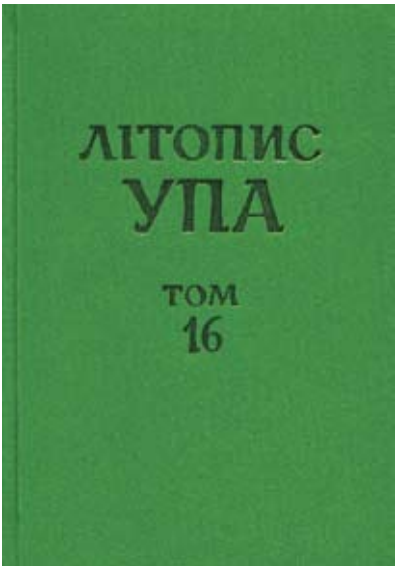

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

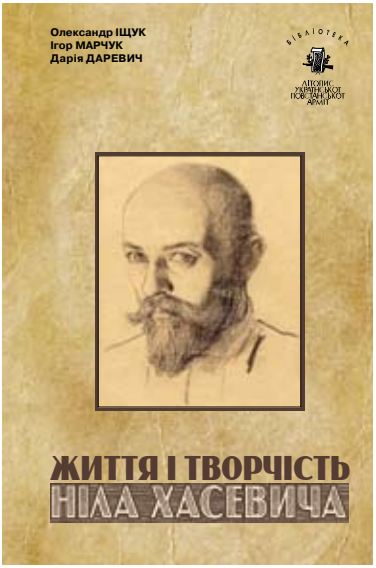

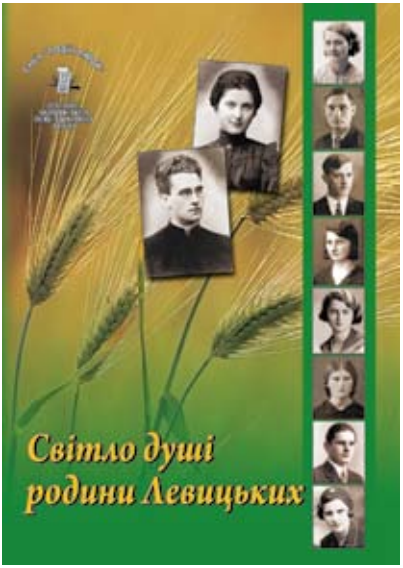

ВИДАННЯ "ЛІТОПИСУ УПА"

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання. Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точности, документи й матеріяли до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два – три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіяльним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точности, зі збереженням загальної форми ориґіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріяли – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначуються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з ориґіналів, але при відсутності ориґіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріялів – теж місце збереження даного матеріялу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA –CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other that indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without ornmissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Серійне книжкове видання документів, матеріялів і наукових праць до історії Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА основної серії:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга перша: Початки УПА; документи і матеріяли. Книга містить політичні й організаційні документи та матеріяли до історії УПА на Волині та Поліссі. Третє, виправлене видання, 1989 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга друга. Книга містить підпільні документи і матеріяли про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 3-4. Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга перша і друга. Книги містять меморіяли, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА. Частина матеріялів – оповідання, новели й вірші.

Том 3. Книга перша: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 4. Книга друга: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. Книга містить спогади, рецензії та додаткові підпільні матеріяли про дії УПА. Між мемуарами – повідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 стор., мапи, ілюстрації.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945; книга перша: 1942 – липень 1944. Книга містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942-1945; книга друга: серпень 1944-1945 (продовження шостого тому). 1983 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріяли; книга перша: 1944-1945. Книга містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР ***Вісник*** (ч. 4 (7), серпень 1945), статті та матеріяли з 1944-45 рр., які стосуються цілости визвольного руху. 1980р., 320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946-1948. Книга містить видання УГВР ***Самостійність*** і ***Бюро інформацій УГВР*** та інші матеріяли. 1982 р., 520 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга третя: 1949-1952. Книга містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріяли УГВР в Україні, між ними ***Бюро інформацій УГВР,*** вип. 4, 6 і 9. 1984 р., 424 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 11. Тернопільщина: список впавших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи. Крім того, подає нові дані про смерть близько ста невідомих повстанців, які загинули на території округи. 1985 р., XXXII – 248 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА ("Лисоня"). Книга містить видані командою воєнної округи короткі описи боїв відділів УПА – "Лисоня" від листопада 1943 р. до серпня 1945 року, збірник підпільних пісень ***"Повстанський стяг"*** – виданий з нагоди п'ятиріччя УПА в 1947 році, – та інші документи й матеріяли групи УПА "Лисоня". 1989 р., 352 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 13. Перемищина — Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу "Бурлаки" (Володимира Щигельського) – містить денник цього відділу ("Ударники"-4, 94а) за час від жовтня 1946 р. до 24 жовтня 1947 р., ведений бунчужним "Буркуном", з епілогом Богдана Гука ("Скали"). Книга має також різні документи сотні – списки вояків, господарські документи тощо. 1986 р., 370 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи – містить денники сотенного "Крилача" (Ярослава Коцьолка) з 1944 і 1947 років, які продовжував по його смерті сотенний "Бурлака" (Володимир Щигельський), денник сотні "Крилача" (ведений бунчужним "Орестом") і документи обох сотень. 1987 р., 262 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення "УПА-Схід"; спогади. Автор – киянин – оповідає про свої переживання від вибуху війни 1941 року до "звільнення" з УПА і рейду на Захід в 1945 році: мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, к-р вд. УПА (ОУНм) в Карпатах, старшинська школа УПА, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення "УПА-Схід". 1987 р., 266 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945-1947. Збірник містить передруки таких підпільних журналів: "***Тижневі вісті***", "***Лісовик***", "***Інформативні вісті***", "***Інформатор***"

і “***Перемога***”. Всі числа цих журналів супроводяться англомовним резюме. Збірник має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закерзонні та Акт оскарження Олени Лебедович. 1987 р., 608 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 17. Англомовні видання українського підпілля, 1946-1947. Збірник містить передруки підпільних видань: “***Нові Лідіце***”, “***Виселення єпископа Коциловського***”, “***Вибори в СРСР***”, “***Нова голодова катастрофа в Україні***”, “***Фашистське страшило***”, “***До братніх чеського і словацького народів***”. 1988 р., 192 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 18. Карпатська група УПА “Говерля”; книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи ***Шлях перемоги,*** звіти команд тактичних відтинків УПА й звіти командирів відділів та підвідділів УПА, 24 ТВ УПА “Маківка”. 1990 р., 328 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 19. Карпатська група УПА “Говерля”; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Охоплює збірку нарисів і споминів, друкованих у підпіллі. Майже всі спомини написані старшинами і вояками УПА ще в Україні або відразу після переходу на еміґрацію. 1992 р., 357 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 20. Покажчик до “Літопису УПА”; книга перша: 1-19 томи. Книга містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, алфавітні списки авторів та надрукованих матеріялів й інші дані про перших 19 томів “Літопису УПА”. 1994 р., 528 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943; Книга третя: червень 1941 – травень 1943. Книга містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліційних установ. 1991 р., 271 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи “Вісла”. Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи “Вісла” за період від травня до вересня 1947 р. 1992 р., 627 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріяли і спогади. Більша частина книги – це спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). В книзі теж поміщено підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992 р., 480 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. У цій книзі передруковано головний політично-інформативний журнал Проводу ОУН на Українських Землях, що видавався 1942-1946рр. Журнал

містив важливу інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток української політичної думки. 1995 р., 592 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Збірник охоплює не тільки властиві пісні вояків УПА, але й укладені пізніше в тюрмах і концтаборах, чи уложені народом. Збірник містить тексти пісень, їх варіанти, мелодію і варіанти, а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Збірник містить понад 600 пісень і їх варіянтів. 1997 р., XXIV+556 стор., тверда обкладинка, ноти.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріяли. Книга четверта: Документи і спогади. Збірник містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі й інші документи: вибір з листування президента УГВР Кирила Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу Миколи та Петра Дужих й інші документи. У книзі також спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР 2001 р., 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 27. Роман Петренко. За Україну, за її волю; спогади. Автор – волиняк – оповідає про свою діяльність від часу війни у 1939 р. до відходу на Захід у 1945 р.. Спочатку автор був діячем ОУН Сарненської округи (від січня 1942 р. у підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА "Заграва", від літа 1943 р. – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ, командир Дм. Клячківський) і від літа 1944 р. – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом м. Лебедя. 1997 р., 279 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 28. Марія Савчин. Тисяча доріг; спомини. Автор оповідає про свої переживання від вибуху війни (від 1944 р. до 1953 р. – у підпіллі) до свого приходу на еміграцію у 1954 р.. Від 1945 р. була дружиною В. Галаси, заступника пров. ОУН Закерзонського краю, від 1947 р. співробітника ГОСП в Карпатах, і від 1948 р. – пров. ОУН ПЗУЗ. Авторка перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині, а також – в тюрмі КҐБ у Києві. 1995 р., 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 29. Іван Гарасимів ("Палій"). З юнацьких мрій — у ряди УПА, це розповідь учасника підстаршинської школи УПА в Карпатах та ройового в сотні У-І (94), про його бойовий шлях в УПА від осені 1943 р. до осені 1947 р. в Карпатах та на Лемківщині. Спогади дають цікаву картину зі щоденного життя повстанців та їхніх командирів, та про важке становище українського населення на цих теренах. 1999 р., 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський). Крізь сміх заліза; спогади. Книга містить два спогади Степана Стебельського ("Хріна"), к-ра ТВ УПА 24 "Маківка" – "Крізь сміх заліза", "Зимою

в бункері" та спогади Олекси Конопадського ("Островерха") – "Спомини чотового УПА Островерха". Автори оповідають про свої дії в УПА від 1944 р. до 1949 р. року на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000 р., 552 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ "Розточчя", 1943 – 1947. Книга містить спогади "Сої", "Спартака", "Зенона Семеніва" та інших членів відділу УПА к-ра "Бриля". Також подано оперативні звіти к-ра "Бриля" та к-ра "Гамалії" ("Переяслави I" та "Переяслави II") з Тактичного Відтинку УПА "Розточчя". 2000 р., 324 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріяли і спогади. Книга друга. Велика частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів та інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). 2001 р., 581 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий "Лемко": Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріяли). Книга містить документи і матеріяли, що стосуються історії та діяльности відділів УПА ТВ-"Лемко" в 1944-1947 рр., оперативні звіти, накази інструкції та вказівки, рейди УПА, та документи Підстаршинської школи ім. полк. "Коника". 2001 р., 900 стор., тверда обкладинка, організаційні схеми, ілюстрації, мапи.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – "Холодний Яр", "Бескид", "Верховина": Політичні звіти. Книга містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944-1947 рр.. 2001 р., 974 стор., тверда обкладинка, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 35. Покажчик до "Літопису УПА"; книга 2: томи 21-34, томи та 1-3 Нової Серії та томи 1-3 серії "Бібліотека". Книга містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріялів й інші дані про томи "Літопису УПА" Основної та Нової Серій, також книги "Повстанські могили" т.1 за ред. Євгена Місила. 2002 р., 870 стор., тверда обкладинка.

Том 36. "Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини". Книга містить отримані з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. 2002 р., 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 37. Іван Лико. На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945-1955. Книга містить спогади Івана Лика ("Скали", "Богдана") – "На грані мрії і дійсності" та спогади Миколи Терефенка ("Медведя") – "На грані двох світів". Автори оповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та в польських тюрмах. 2002 р., 644 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 38. Петро Й. Потічний. Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в світлі радянських документів. Книга містить схеми та описи різних криївок УПА й запілля, та перелік з'єднань Червоної Армії та Внутрішніх Військ НКВД, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві Внутрішніх військ Українського Округу за рр. 1944-1954 рр., який знаходиться в Колекції ім. Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2002 р., 430 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-й "Данилів": Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА на Холмщині й Підляшші в 1945 – 1948 роках. Між документами – звіти Холмського ТВ УПА, хроніки (денники) сотень УПА, звіти зі зустрічей представників УПА з представниками польського резистансу з ВіН-у ("Вольносьць і Нєзавіслосьць"), звіт з зустрічі з англійським кореспондентом, та інше. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Унівеситеті Торонто. 2003 р., 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 40. Тактичний Відтинок УПА 27-й "Бастіон": Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА в 1945–1948 роках. Серед документів — звіти Команди Тактичного Відтинку, хроніки відділів куреня УПА "Месники", звіти й огляди керівництва II Округи ОУН "Батурин", господарські звіти тощо. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2004 р., 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 41. Президент УГВР Кирило Осьмак. Книга містить документи та матеріяли про Президента УГВР Кирила Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть. 2004 р., 880 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 42. Петро Й. Потічний. Літопис УПА – Історія: Документи і матеріали. Вояки УПА, які в 1947-1949 роках пробилися рейдом у Західну Европу, вважали своїм обов'язком залишити для історії та майбутніх поколінь пам'ять про визвольні змагання в часі Другої світової війни та після її закінчення. Це стало реальністю в 1974 р., коли було створено видавництво "Літопис УПА". Книга містить документи та матеріяли про нелегкі будні становлення та діяльності видавництва "Літопис УПА" за 30-літній період діяльності, короткі біографії членів видавничого комітету, адміністрації видавництва, редакторів, авторів, упорядників і фундаторів томів. 2005 р., 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Томи 43-44. Боротьба з аґентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книги містять протоколи переслухань працівниками Служби Безпеки (СБ) ОУН Тернопільської області осіб, підозрілих у співпраці з органами державної безпеки СРСР. Матеріяли походять з підпільного архіву, віднайденого у 2004 р. в селі Озерна Зборівського р-ну Тернопільської

обл., завдяки с. п. Софрону Кутному. На їх базі можна вивчати організацію, обсяг та дії підпільних структур щонайменше в межах однієї області у 1946–1948 рр., коли тиск на підпілля радянських силових структур був надзвичайно потужний. Також матеріяли протоколів яскраво відображають жорстокість, нелюдяність та брутальність радянських репресивних органів, які шляхом терору та насилля снували павутину імперії зла на теренах Західної України.

Том 43. Книга 1: В першій книзі поміщено 85 з 193 наявних протоколів допитів, що охоплюють 13 районів Тернопільщини, зокрема: Бережанський, Білобожницький, Борщівський, Бучацький, Великобірківський, Великоглибочоцький, Великодедеркальський, Вишнівецький, Заліщицький, Залозецький, Збаразький і Зборівський райони. 2006 р., 1332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, схеми.

Том 44. Книга 2: Книга є продовженням 43 тому та міститить подальших 108 протоколів переслухань СБ ОУН, зокрема, з теренів таких районів як: Золотопотіцький, Золотниківський, Козівський, Козлівський, Коропецький, Кременецький, Ланівецький, Микулинецький, Новосільський, Підволочиський, Підгаєцький, Почаївський, Пробіжнянський, Скала-Подільський, Скалатський, Теребовлянський, Товстецький, Чортківський, Шумський, та з Рогатинського району Станиславівської області. Тут також поміщені Протоколи ТОС-у, Протоколи смерті, Лист підпільників на Далекий Схід, Протокол однієї події, список функціонерів МВД і МҐБ та список слідчих СБ. Вступна стаття до обох книг поміщена в т. 43. 2006 р., 1288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 45. Генерал Роман Шухевич – "Тарас Чупринка" Головний Командир УПА. Книга містить спогади про ген. Романа Шухевича–Тараса Чупринку, його життя, підпільну діяльність і смерть. 2006 р., 572 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Томи 46. Боротьба з аґентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книга 3. Книга є важливим доповненням і продовженням тт. 43-44 та містить протоколи переслухань СБ ОУН з п'яти районів Тернопільської обл., зокрема: Великодедеркальського, Вишнівецького, Збаразького, Золотниківського та Кременецького. Документи походять з повстанських архівів, віднайдених в околицях сіл Пліхів, Краснопуща Бережанського р-ну та Петриків Тернопільського р-ну. 2007 р., 896 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 47. Підпільна Пошта України. Книга містить ілюстрації ППУ з філателістичної збірки с. п. Степана Ґоляша, яка знаходиться в "Колекції Петра Й. Потічного про підпільну й антипідпільну боротьбу в Україні" при Університеті Торонто (Канада), з коротким описом рисунків марок і блоків, а також вступні статті, що привідкривають історію діяльності Підпільної Пошти України. 2009 р., 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 48. УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945-1948); книга перша: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945-1946). Дві головні теми книги – перебіг пропагандивних рейдів УПА теренами Північно-Східної Словаччини в серпні-вересні 1945 р. і в квітні 1946 р. (стратегія, цілі, поведінка відділів) та заходи чехословацької армії і органів безпеки ЧСР на припинення діяльності УПА в країні (до вересня 1946 р.). Книга також містить матеріали про чехословацько-радянську та чехословацько-польську співпраці стосовно УПА, звіти та відомості військової розвідки і національної безпеки ЧСР про дії повстанців, ситуацію українського населення на Закерзонні та документи про реакцію чехословацького суспільства до УПА. 2010 р., 864 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 49. Тернопільщина: "Вісті з Терену" та "Вістки з Тернопільщини". 1943-1950; книга перша (1943-1947). В книзі подано підпільні інформації про діяльність ОУН і УПА та суспільно-політичну ситуацію в Тернопільській області і суміжних районах. 2010 р., 832 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 50. Тернопільщина: "Вістки з Терену" та "Вістки з Тернопільщини". 1943-1950; книга друга (1948-1950). Книга містить подальші документи підпілля ОУН за 1948-1950 рр. щодо суспільно-політичної та економічної ситуації в Тернопільщині. 2010 р., 1240 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку:

– УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945-1948); книга друга (1947-1948).

У НОВІЙ СЕРІЇ, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об'єднань (ЦДАГО) України появилися такі томи "Літопису УПА":

1. Видання Головного Командування УПА. Книга містить такі видання: "*До* ***зброї",*** № 16, 1943, "***Повстанець",*** № 1-6, 1944-1945, "***Український перець",*** № 1-3, 1943-1945 та "***Бойовий правильник піхоти".*** Київ – Торонто, 1995 р., 482 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Військових Округ "Заграва", "Богун", "Турів" та "Тютюнник". Київ – Торонто. 1999, 724 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Збірник міс-

тить найповніше зібрання документів ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріяту, які супроводжуються інформативними записками, повідомленнями та довідками. У книзі також подано листи, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б) У. Київ-Торонто. 2001, 652 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга перша: (1943–1945). У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно–визвольного руху протягом 1943–1945 рр. Усі подані матеріяли мають інформаційно–звітний характер. Київ–Торонто. 2002, 597 стор., тверда обкладинка.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга друга: 1946–1947. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно–визвольного руху протягом 1946–1947 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто. 2002, 574 стор., тверда обкладинка.

6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга третя: 1948. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1948 р. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 523 стор., тверда обкладинка.

7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1949–1959 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 716 стор., тверда обкладинка.

8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріяли. Збірник містить документи керівництва УПА-Північ і УПА-Південь, Краєвого проводу ОУН ПЗУЗ і НВРО та груп (Воєнних Округ) "Заграва", "Богун", "Тютюнник" і з'єднань груп "33" (ПЗК "Москва"), "44" (ПСК "Одеса"). Київ–Торонто. 2006, 1448 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1945. Книга містить архівні документи з переслухань радянськими репресивними органами таких осіб, як: Михайло Степаняк, Євген Басюк, Мирослав Гайдук, Ярослав Білинський, Артемізія Галицька,

Олександер Луцький, Юрій Стельмащук, Петро Дужий, Микола Дужий, Володимир Павлик, Омелян Польовий, Федір Воробець, Дмитро Вітовський, Василь Левкович. Київ–Торонто, 2007, 912 стор, тверда обкладинка, ілюстрації.

10. Життя і боротьба генерала "Тараса Чупринки" (1907–1950). Документи і матеріали. У книзі зібрані документи та матеріали за 1907–2005 рр., які характеризують основні віхи життя і діяльності керівника українського визвольно-революційного руху в 1943–1950 рр. ген. Романа Шухевича ("Тараса Чупринки") та присвячені його пам'яті. Поряд з документами Галузевого державного архіву СБ України до збірника увійшли документи Державного історичного архіву України у Львові і, частково, – ЦДАВО України, а також матеріали, які публікувалися в "Літописі Української Повстанської Армії" (Торонто) та в інших виданнях. Київ–Торонто, 2007, 832 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО "Заграва", "Турів", "Богун" (серпень 1942 — грудень 1943 рр.). До книги увійшли 353 раніше не опублікованих документи з різних територіальних осередків ОУН(б) і запілля УПА на Волині й Південному Поліссі за серпень 1942 — грудень 1943 рр., які відображають діловодство КП, округ, районів ОУН(б) на ПЗУЗ (серпень 1942 — вересень 1943 рр.), а також округ, надрайонів, районів, кущів, підрайонів і станиць запілля УПА на ПЗУЗ (вересень — грудень 1943 р.). Київ–Торонто, 2007, 848 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

12. Воєнна Округа УПА "Буг" 1943–1952. Документи і матеріали. Книга 1. Том містить документи командування воєнної округи і окремих підрозділів, пресові видання "Буг", як також звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ–Торонто, 2008 р., 800 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

13. Воєнна Округа УПА "Буг" 1943–1952. Документи і матеріяли. Книга 2. Том містить документи командування Воєнної Округи і окремих підрозділів, пресові видання, як також звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ – Торонто, 2009 р., 1232 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Невідомі документи. До збірника увійшли нещодавно виявлені у різних архівах України історичні джерела УПА (УПА–Північ) (266 документів, світлини), що раніше були не відомі широкому загалові. У них висвітлюється історія керівництва, військових підрозділів, армійського запілля за 1943–1945 рр. Територіальний ареал: північний захід, центр, північний схід Волині, Південне Полісся. Київ – Торонто, 2010 р., 640 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952.

Книга 2. Книга містить архівні документи з переслухань радянськими репресивними органами таких осіб, як: Миколи Павловича, Івана Павловича-Бабинця, Петра Лиховського, Віктора Харківа, Григорія Ґоляша, Юліана Матвіїва та Степана Коваля. Київ–Торонто, 2011, 840 стор, тверда обкладинка, ілюстрації.

16. Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944 – 1954 рр. У книзі вміщено 281 діловий лист, а також фрагменти, розсекречені СБУ за останні 3 роки. Авторами джерел є як керівники УПА і збройного підпілля ОУН (Роман Шухевич, Василь Кук), так і функціонери крайового рівня (Микола Козак, Василь Галаса та ін.). Діловий епістолярій висвітлює маловідомі, переважно трагічні події національно-визвольної боротьби на Волині та Поліссі у 1944 – 1954 рр. Київ–Торонто, 2011, 960 стор, тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку:

– Осип Дяків-"Горновий". Документи і матеріали.

– Документи підпілля ОУН і УПА в Центрі, на Сході та Півдні України в 1940-1950-х рр.

– Ярослав Старух. Документи і матеріали.

– Воєнна округа УПА "Лисоня". Документи і матеріали. 1943–1952.

СЕРІЯ "ЛІТОПИС УПА" – БІБЛІОТЕКА

1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Автор – волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кінець 30-х) до виходу з ув'язнення в середині 50-х років. Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов до УПА, де навчався у старшинській школі "Дружинники". Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 стор., м'яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

2. Володимир В'ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено одному з маловідомих аспектів історії українського національно-визвольного руху 1940-1950 років – рейдам УПА чехословацькими теренами. Обрана тема дозволяє авторові показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі, без чого неможливе правильне і об'єктивне тлумачення суспільних процесів того часу. Львів, 2001, 208 стор., м'яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

3. Ярослав Грицай – "Чорнота", Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини "Чорноти". У книзі описані спогади чотового командира УПА "Чорноти" про події, що відбувалися в 1943-1945 роках на Закерзонні, та про його страдницьке життя в більшовиць-

ких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною автора Параскою Грицай (з дому Ротко), яка протягом довгих років відтворювала розповіді свого чоловіка, уточнювала, доповнювала та систематизувала їх. Львів, 2001, 332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Книга містить спогади Василя Левковича ("Вороного"), його дружини Ярослави, сотен-ного Миколи Тарабана ("Тучі"), вояків УПА Івана Філя ("Шеремети"), Івана Василевського–Путко ("Вуса"), оргмоба Костя Міхалика ("Думи) та зв'язкової Катерини Когут–Лялюк ("Грізної"). В книзі подана коротка згадка про Якова І. Чорнія ("Кулю", "Мушку", "Ударника"), командира Перемиської 6 ВО УПА, авторства Федора Лопадчака. Львів, 2003, 448 стор., тверда палітурка в суперобкладинці, ілюстрації.

5. Мирослав Горбаль. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944-1947 (за архівними документами). Книга є підсумком опрацювання архівних документів з фондів Державного архіву Львівської области за 1944-1947 роки. Ці документи мають інформаційно-звітний характер (також плани заходів, стенограми нарад, протоколи засідань та допитів, підпільні документи, прокурорські аналізи, аґентурні справи тощо) й викривають суть боротьби комуністичного режиму проти національно-визвольного руху на вказаних теренах. У довіднику подані ключові ідентифікаційні дані про осіб, які були пов'язані з тим рухом, та джерела інформації цих даних. Львів, 2003, 416 стор., м'яка палітурка.

6. Мирослав Горбаль. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939-1950 (за архівними документами). У цій праці зібрана траґічна інформація про особи та події, що, безпосередньо чи опосередковано, у позитивному чи неґативному плані, були пов'язані з визвольною боротьбою на території тодішньої Дрогобицької области у 1939–50-х роках. Основна інформація – результат опрацювання документів архівних справ Державного архіву Львівської области (ДАЛО) та інших архівів, а також видань, публікацій і машинописів з цієї тематики; дописів, свідчень, спогадів та листів. Львів, 2005, 1312 стор., ілюстрації, тверда палітурка.

7. Володимир Ковальчук. Діяльність ОУН (б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941-1944 рр.). В книзі досліджено інформативний потенціал джерел з історії діяльності мережі ОУН і запілля УПА на ПЗУЗ. Обговорюється формування первісної джерельної бази, особливості фондоутворення, діловодство, проводиться класифікація документального масиву джерел та з'ясовано особливості діяльності референтур ОУН(б) і запілля УПА. Львів, 2006, 512 стор., тверда палітурка.

8. Онишко Леся. “Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати”. Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. У цій монографії на основі архівних документів та матеріалів, спогадів учасників подій досліджено етапи становлення світогляду Катерини Зарицької, її участь в формуванні Українського Червоного Хреста; діяльність в референтурі пропаґанди ОУН (б) та налагодження зв’язків головнокомандувача УПА Романа Шухевича; показано її життєвий шлях в тюрмах і таборах СССР, а потім на волі. Львів, 2007, 928 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

9. Коханська Галина. З Україною у серці. Спомини. Спомини присвячені історії національно-визвольного руху на Волині 1930-1950 рр. Вони відображають діяльність польського окупаційного режиму та більшовицькі репресії 1939-1941 рр. Авторка детально розповідає про свій вступ в ряди ОУН, проходження вишколів, свою діяльність в Колківській республіці УПА у відділі розвідки. Окремий розділ споминів присвячений ув’язненню в комуністичних таборах. Львів, 2008, 400 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

10. Олександр Іщук, Ігор Марчук, проф. Дарія Даревич “Життя і творчість ніла Хасевича”. Книга написана на раніше недоступних, засекречених матеріалах з архіву Служби безпеки України і розкриває життєвий та творчий шлях видатного художника-графіка, члена УГВР з 1949 року, ілюстратора багатьох видань ОУН і УПА – Ніла Хасевича (“Бей”, “Зот”, “Рибак”). Доповнено видання повноколірним каталогом праць мистця. Львів, 2011, 432 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку:

– діяльність молодіжних структур оун, як складова українського національно-визвольного руху у 1939-1955 рр.

СЕРІЯ “ПОДІЇ І ЛЮДИ”

1. Посівнич Микола. Нескорений командир. У нарисі висвітлюється життєвий шлях провідного члена ОУН та Головного командира УПА Романа Шухевича, незламного лідера національно-визвольної боротьби українського народу. Торонто-Львів, Видання 2-е, доповнене. 2008, 80 стор., ілюстрації.

2. Осьмак Наталка. Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР. Пропоноване дослідження розкриває на основі архівних документів і матеріалів невідомі сторінки життя і діяльності одного з чільних керівників українського визвольного руху 1940-х років. – Торонто-Львів, 2008, 128 стор., ілюстрації.

3. Посівнич Микола. Степан Бандера. Життя присвячене свободі. Пропоноване дослідження присвячене життю та діяльності Провідника ОУН та ЗЧ ОУН Степана Бандери в 1920–1959 рр.

На основі спогадів та документів у книзі висвітлено боротьбу і роль ОУН і ЗЧ ОУН та її лідера у тогочасних суспільно–політичних процесах. Крім того, читач зможе довідатися про родинне, шкільне, студентське оточення, в якому формувалася особистість майбутнього Голови проводу ОУН та ЗЧ ОУН. Торонто–Львів, 2008, 112 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

4. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Короткий біографічний спомин Петра-Йосифа Потічного, написаний англійською мовою, охоплює період від народження до часу, коли він, як юнак, вояк УПА, прибув зі своїм відділом до Західної Німеччини під кінець 1947 р. Торонто–Львів, 2008, 124 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

4/II. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Частина 2. Дана книга є продовженням англомовних біографічних споминів Петра-Йосифа Потічного, яка описує його життя в Сполучених Штатах (1950–1964), службу в американській морській піхоті підчас Корейської війни, здобуття університетської освіти у Філадельфії і Нью-Йорку та завершується його подальшим переїздом до Канади. Торонто–Львів, 2010, 112 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

5. "Грім" – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали. / Упорядник Роман Грицьків. Видання присвячене полковнику Української Повстанської Армії Миколі Твердохлібу – "Грому". Крізь призму спогадів безпосередніх учасників подій та інших матеріалів у збірнику зображено життя і діяльності видатного повстанського командира, а також висвітлено національно-визвольну боротьбу 1930-х – 1950-х років у Карпатах. Торонто–Львів, 2008, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

6. Михайло Романюк. Петро Федун – "Полтава" – провідний ідеолог ОУН та УПА. Пропоноване видання присвячене життю та діяльності одного з керівників збройного підпілля ОУН та УПА Петра Федуна – "Полтави". На основі архівних документів висвітлено процес формування світоглядних позицій, національно-патріотичних переконань та його творчої спадщини. Торонто–Львів, 2009, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

7. Українська Головна Визвольна Рада / Упорядники П. Й. Потічний, М. Посівнич. У книзі про УГВР поміщено статті Р. Шухевича, м. Дужого і А. Камінського, спогади Л. Шанковського, Д. Ребет у яких висвітлено боротьбу і роль УГВР у тогочасних українських суспільно-політичних процесах. Торонто–Львів, 2009, 136 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

8. Володимир Іванченко. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Брошура присвячена життю Людмили Фої ("Оксани", "М. Перелесник"), 1923–1950, котра була одним з організаторів підпілля ОУН (б) у м. Києві під час Другої світової війни. Арештована вона витримала тортури в'язниці НКДБ. Будучи ключовою фігурою у протистоянні радянських спецслужб з СБ ОУН, зірва-

ла потужну чекістську операцію з виявлення та знищення керівників українського визвольного руху. Одночасно вона – авторка чудових літературних творів. Людмила Фоя загинула в нерівному бою з військовою групою МДБ, рятуючи пораненого друга. Торонто – Львів, 2009, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

9. Олександр Іщук. Життя та доля Михайла Дяченка – "Марка Боєслава". Книга присвячена життю та долі Михайла Дяченка – поета, письменника, підпільника й одного з керівників Карпатського КП ОУН, автора чималої кількості поетичних творів та оповідань, у яких чітко продемонстровано мету та завдання українського визвольного руху середини XX століття. Вперше оприлюднено раніше невідому інформацію про заходи радянських каральних органів з розшуку м. Дяченка, виявлену в ГДА СБУ, окремі його твори та маловідомі фотографії. Торонто – Львів, 2010, 140 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

10. Олександр Іщук, Володимир Іванченко. Життєвий шлях Галини Голояд – "Марти Гай". У книзі чи не вперше на основі архівних документів МДБ УРСР, збережених в Галузевому державному архіві СБ України, детально висвітлено життя та долю однієї з чільних діячок українського визвольного руху Галини Голояд – "Марти Гай". Книгу доповнено творами письменниці, маловідомими фотографіями та документами з архівів радянської державної безпеки. Торонто – Львів, 2010, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

11. Володимир Мороз. Портрет Осипа Дяківа-"Горнового". Книга присвячена життю та діяльності одного з провідних публіцистів воюючої України, члена Проводу ОУН на українських землях та заступника Голови генерального секретаріату УГВР, підполковника-політвиховника УПА Осипа Дяківа. На підставі широкого масиву джерел з'ясовано його внесок в український національно-визвольний рух, висвітлено основні ідеї понад двох десятків публіцистичних праць. Торонто – Львів, 2010, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

12. Володимир Мороз. Зиновій Тершаковець-"Федір". Зиновій Тершаковець увійшов в історію українського національно-визвольного руху як крайовий провідник ОУН Львівщини та засновник і редактор підпільного видання "Літопис УПА". Докладно про ці та інші аспекти його життя та діяльності йде мова у даній книзі, написаній на широкій джерельній базі, зокрема невідомих архівних документах. Також вперше з 1944 р. публікується праця З. Тершаковця "Польське питання", в якій розкрито погляд українського підпілля на стосунки з своїм західним сусідом. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м'яка палітурка, ілюстрації.

13. Микола Андрощук-"Вороний". Записки повстанця. Книга спогадів Миколи Андрощука-"Вороного" охоплює період з весни 1943 р. по весну 1944 р. і подає широку картину дій українських повстанців на південній Волині. Автор приймав безпосередню участь у тих подіях і зустрічався з багатьма повстанськими командирами — Д. Клячківським

– “Климом Савуром”, П. Олійником – “Енеєм”, М. Свистуном – “Ясеном”. Про славних повстанських командирів та про чисельні бої з німецькими підрозділами, найбільший бій загонів УПА та військ НКВС на Гурбах і важкий Північний рейд міститься інформація на сторінках цього видання. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м’яка палітурка, ілюстрації.

14. Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва. Ярослав Богдан – “Всеволод Рамзенко”. В книзі розповідається про життєвий шлях та творчу діяльність відомого письменника-підпільника і чільного діяча ОУН Ярослава Богдана – “Всеволода Рамзенка” (1915-1953). На основі невідомих архівних документів з ГДА СБ України відтворено основні етапи життя та проаналізовано тематику основних праць Я. Богдана. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м’яка палітурка, ілюстрації.

15. Дмитро Проданик. Шлях боротьби Василя Сенчака-“Ворона”. У книзі на основі архівних документів та спогадів колишніх учасників та симпатиків визвольного руху висвітлено життєвий та бойовий шлях Василя Сенчака-“Ворона” на посадах районного референта СБ Солотвинщини та надрайонного референта СБ Станиславівщини, а також проведено дослідження ходи “чорної” зради на Станиславівщині 1951 р., під час якої і загинув “Ворон”. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м’яка палітурка, ілюстрації.

16. Олександр Іщук, Ігор Марчук. Брати Бусли. Життя за Україну. Книга про відомих діячів ОУН на Волині Олександра та Якова (референт пропаганди Проводу ОУН) Буслів подає інформацію про їхній нелегкий життєвий шлях. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м’яка палітурка, ілюстрації.

17. Світло душі родини Левицьких / Упорядник Марія Прокопець. В книзі розповідається про долю родини Левицьких, долю, яка певною мірою була типовою для численних галицьких родин у першій половині ХХ століття. В час лихоліття 2-ої Світової війни, опинившись між жорнами брунатних та червоних окупантів, з 8-ми дітей о. Юрія Левицького та Анастасії з Зубрицьких п’ятеро загинуло у боротьбі за волю України. Торонто – Львів, 2011, 128 стор., м’яка палітурка, ілюстрації.

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію українською та англійською мовами про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

http://www.litopysupa.com

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серій (*Introduction to the Series*), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.
2. Інформації про замовлення (*Ordering information*), які дають короткі інформації про кожний том серій та як їх замовляти.
3. Книги “Літопис УПА” (*Litopys UPA volumes*), де про кожний том подано не тільки повну бібліографічну інформацію (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знимками, які знаходяться в книзі.
4. Споріднені матеріяли (*Related Materials*). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та Збройного підпілля в Україні.

Аналогічну інформацію англійською мовою
можна знайти також на web сторінці за адресою:

http://www.infoukes.com/commercial/litopysupa/index.html

Про подальші інформації можна звертатися на адресу Адміністрації:

— Микола Кулик — **mykola.kulyk@litopysupa.com**

або Редакції:

— Петро Й. Потічний — **peter.potichnyj@litopysupa.com**

Адміністрація в Україні — **litopys@bs.lviv.ua**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на
www.litopysupa.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ "ЛІТОПИСУ УПА"

М. Бохно, І. Василевський-Путко, І. Гомзяк, Параска Грицай, О. Дольницький, О. Жигар, Б. Ковалик, М. Кошик, М. Кулик, Р. Кулик, Катерина Лялюк, М. Лущак, П. Мицак, Емілія Нагірна-Зінько, Марія Пискір, А. Потічний, П. Потічний, С. Рогатинський, М. Рошецький, І. Росіл, Наталя Солтис, І. Терефенко, Ярослава Філь, О. Цилюпа, С. Шпак, Є. Штендера

Адміністрація:
М. Кулик, Р. Кулик, Емілія Нагірна-Зінько, Наталя Солтис

Адреса:
LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station "C"
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
mykola.kulyk@litopysupa.com

Адміністрація в Україні:
Ігор Гомзяк, Богдан Столяр

Благодійний Громадський Фонд "Літопис УПА"
ім. Володимира Макара
Микола Посівнич

Адреса: "Літопис УПА"
пл. Міцкевича, 6/7, Львів 79000 Україна
тел.(38-032) 272-4064 e-mail: litopys@bs.lviv.ua

Науково-публіцистичне видання

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

БІБЛІОТЕКА

Том 10

Олександр Іщук
Ігор Марчук

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ НІЛА ХАСЕВИЧА

Вступна стаття
українською та англійською мовами
написана д-р Дарією Даревич

Літературні редактори:
Петрук Н. І., Луньо Л. Є.

Мистецьке оформлення, ориґінал-макет, обкладинка
Анна Ладик

Упорядники каталогу:
д-р Дарія Даревич, Анна Ладик, Ігор Марчук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР
Петро Й. ПОТІЧНИЙ

Підписано до друку 01.11.2011. Формат 62 x 95 1/16
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 23,17. Обл.-видавн. арк. 18,12.
Наклад 1000. Зам. № 11-1-2011

Шлях
Релігійно-громадський часопис для народу
Видання Т-ва ім. М. П. Могили
Воля народам Воля людині!
СССР-тюрма народів
Українську Самостійну
Соборну Державу
Українськи хлібороб
Ілюстрована сільськогосподарська газета
Петра Холодного
В боротьбі
На волині ворогами
За Самостійну Соборну Українську Державу!
Воля Народ
Воля Люди
Юзброї
Видає політичний відділ
1907
1950

СЛАВА УКРАЇНІ!

Олександр ІЩУК
Ігор МАРЧУК
Дарія ДАРЕВИЧ

БІБЛІОТЕКА
ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

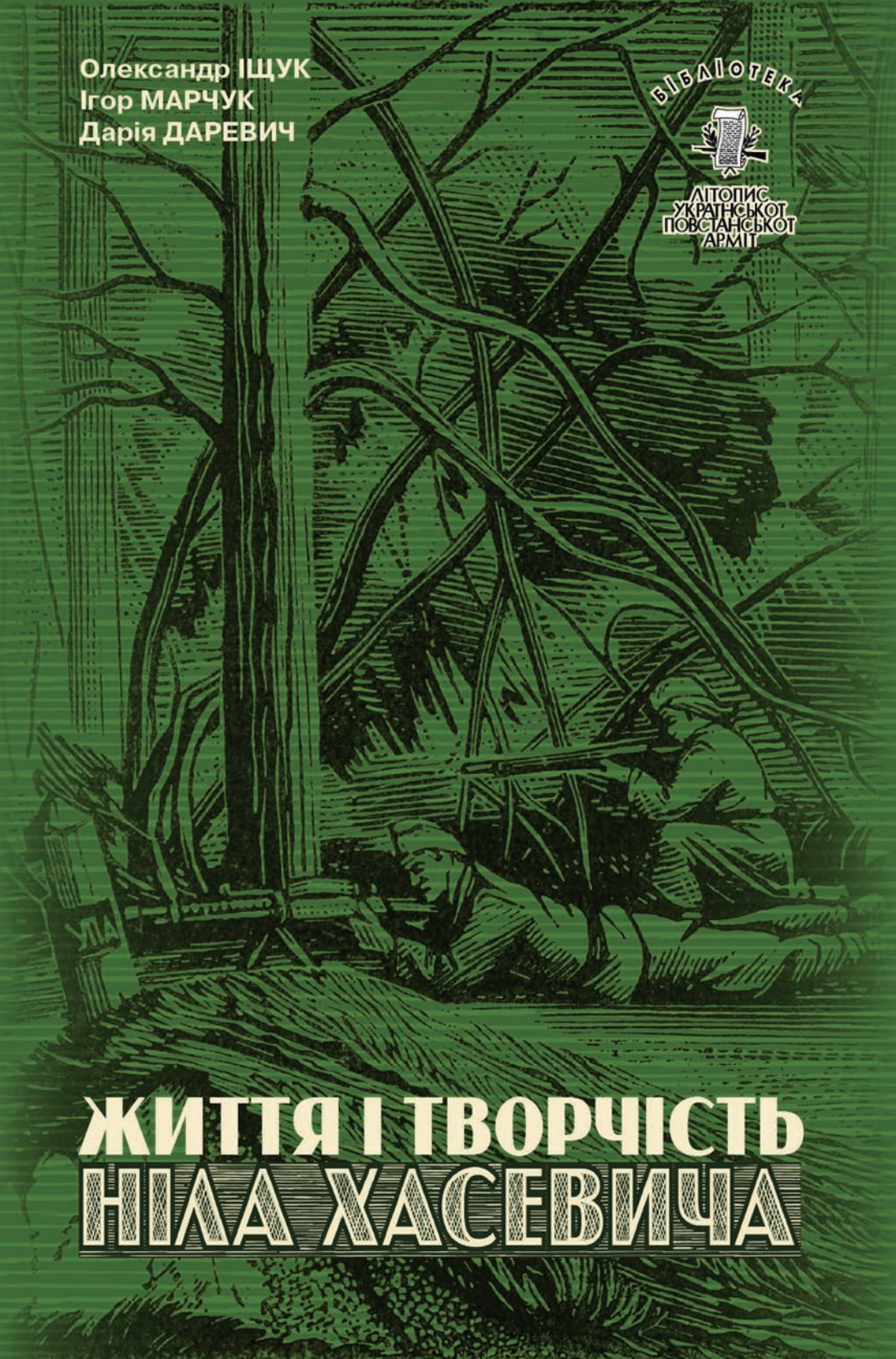

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ НІЛА ХАСЕВИЧА

Олександр ІЩУК
Ігор МАРЧУК
Дарія ДАРЕВИЧ

БІБЛІОТЕКА
ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

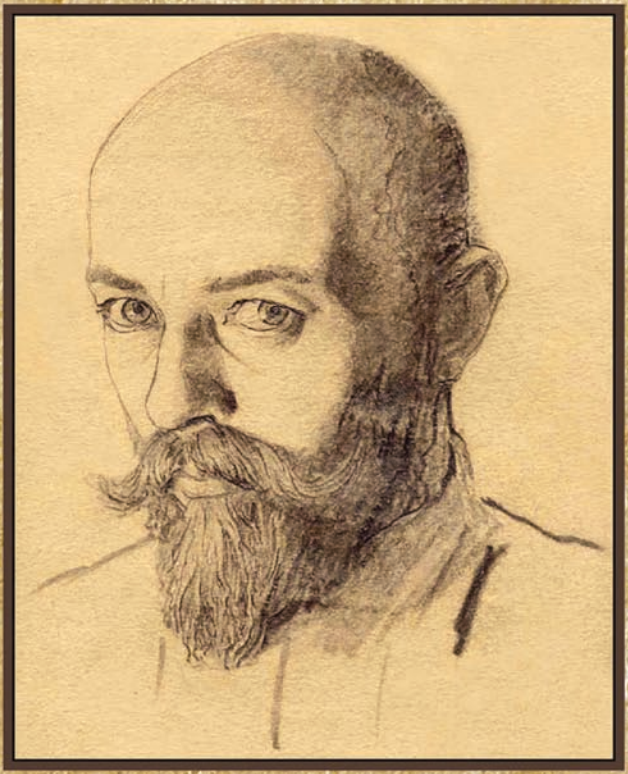

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ НІЛА ХАСЕВИЧА